МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
Кафедра історії та етнології України

Борисенківські читання

Збірник тез ІІІ Всеукраїнської наукової конференції
м. Київ, 21 листопада 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА
Факультет психології та історії
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Факультет історії, права та публічного управління
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет історії і міжнародних відносин
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Історичний факультет
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Факультет національної безпеки, права та міжнародних відносин

ЗБІРНИК ТЕЗ

ІІІ Всеукраїнської наукової конференції

«БОРИСЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ»

21 листопада 2025 року

м. Київ

Київ – 2025

УДК 94(477+100)+37.016:94]:005.745
Б82

«Борисенківські читання»: Збірник тез ІІІ Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 21 листопада 2025 року). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. 275 с.

Матеріали конференції містять тези доповідей учасників ІІІ Всеукраїнської наукової конференції «Борисенківські читання». Тематика конференції охоплює дослідження з актуальних проблем історії України та етнології, всесвітньої історії та міжнародних відносин, а також методики та методології історії.

Збірник призначений для широкого кола науковців, студентів, аспірантів, викладачів та усіх, хто цікавиться історією.

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 5 від 18 грудня 2025 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Тетяна МЕЛЕЩЕНКО – кандидатка історичних наук, професорка
Світлана ВІЗЕР – кандидатка історичних наук, доцентка
Ірина ТЕЛЕГУЗ – кандидатка історичних наук, доцентка
Ольга ПЕРЕПЕЛЮК – докторка філософії (Історія та археологія), доцентка
Тамара БАККА – кандидатка педагогічних наук, доцентка

Упорядники:
Світлана ВІЗЕР – кандидатка історичних наук, доцентка
Ірина ТЕЛЕГУЗ – кандидатка історичних наук, доцентка

Технічне оформлення:
Світлана ПОХИЛЬ

Рецензенти:
Михайло ЖУРБА – доктор історичних наук, професор
Олексій САВЧЕНКО – кандидат історичних наук

Тези подано в авторській редакції, автори матеріалів несуть відповідальність за подану інформацію, достовірність наведених фактів та посилань у текстах. Точки зору авторів публікацій можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії.

ISBN 978-966-931-345-4

© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЕТНОЛОГІЇ.....8
Хададова Марина. ЗЕМЛЕРОБСЬКІ ЗНАРЯДДЯ X–XIII СТ. З ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛ. 8
Терпляча Анна. АНАСТАСІЯ ГОЛЬШАНСЬКА-ЗАСЛАВСЬКА І ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ 10
Булботка Тетяна. ТЕМАТИКА ТА ГОЛОВНІ ІДЕЇ УНІЙНОЇ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 12
Візер Світлана. СПРОБИ ПРИМИРЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ Й УНІАТІВ ТА ІДЕЯ СТВОРЕННЯ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В 20-Х РОКАХ XVII СТ.....15
Савченко Ярослав. ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ПРАВОСЛАВНОЇ ЄДНОСТІ» РУСІ ТА МОСКОВІЇ УКРАЇНСЬКИМИ ПРАВОСЛАВНИМИ ІНТЕЛЕКТУАЛАМИ В 20-30-Х РР. XVII СТОЛІТТЯ.....20
Клапцуняк Павло. ВІДНОСИНИ ЦЕРКВОНИХ ІЄРАРХІВ ТА ГЕТЬМАНІВ В ПРОЦЕСІ БОРОТЬБИ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ 24
Похиль Світлана. ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО НА ФОРМУВАННЯ КОЗАЦЬКОГО ПОРТРЕТНОГО МИСТЕЦТВА XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ.....27
Іванова Людмила. ТРАКТУВАННЯ КОЛІЇВЩИНИ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....29
Мигалевич Марія. ЛИСТУВАННЯ ТИТА РЕВАКОВИЧА ТА ОТЦІВ-ВАСИЛІЯН ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ПОБУТОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ У БРАЗИЛІЇ.....35
Черноліхов Сергій. ЗАХОДИ БОРОТЬБИ З ДІТОЗГУБНИЦТВОМ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. 39
Василишина Євгена. ЕТНОГРАФІЧНІ ТА ФОЛЬКЛЬОРИСТИЧНІ СТУДІЇ ІВАНА ФРАНКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. 42
Яшин Владислав. ІНСПЕКТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІЄПИСКОПА ВАСИЛЯ (БОГДАШЕВСЬКОГО) У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1909–1914 РР.).....45
Бідун Юрій. ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1916 РР.) 48
Телегуз Ірина, Колесник Марія. ЖІНКИ В ЛАВАХ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ.....50
Бабажанова Єлизавета. ЦЕНЗУРА І УКРАЇНСЬКА ПРЕСА В У 1914–1918 РОКАХ.....53
Вишивата Олена. ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО: ВІДНОВЛЕННЯ КАДЕТСЬКИХ КОРПУСІВ 57
Бакуменко Олександр. МОШНОГОРСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА АРТІЛЬ ЯК ЖЕРТВА СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ 59
Пецюх Богдан. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВГРОМАДКОМА В УСРР У 1920-ТІ РР.....63
Шаховець Владислав. ОТАМАН ІВАН ТРЕЙКО ПРОТИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ У 1920-1930-Х РР.: ВІД БОРОТЬБИ ДО КОНСПІРАЦІЇ.....67
Зінько Юрій, Зінько Олена. ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНИКА З ПОДІЛЛЯ ФЕДОРА КОНОВАЛЮКА.....70

Карабардін Андрій. ПАМ'ЯТЬ УЧНЯ ПРО ВЧИТЕЛЯ: ОБРАЗ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА У СПОГАДАХ ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «ТРИЗУБ»)....73
Моцак Ангеліна. РОЛЬ МИТРОПОЛИТА ГЕОРГІЯ (ЯРОШЕВСЬКОГО) У КОНСОЛІДАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРИТОРІЇ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ....76
Телегуз Андрій, Якименко Анна. ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР.: УСНА ІСТОРІЯ, ЯК СВІДЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ....79
Караджієв Максим. ТОРТУРИ ТА ФІЗИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТИСК ЯК ОСНОВНІ МЕТОДИ РОБОТИ УМАНСЬКОГО РВ НКВС (ПІД КЕРІВНИЦТВОМ С. БОРИСОВА-ЛЕНДЕРМАНА)....82
Хршоян Арпєнік. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВИЩА УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ДОБУ СТАЛІНІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ О. ДОВЖЕНКА ТА О. ВИШНІ)...85
Левченко Аліна. ВЧИТЕЛЬКА НА ХАРКІВЩИНІ. ЩОДЕННИК ОЛЕКСАНДРИ РАДЧЕНКО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ....88
Кравченко Павло. УКРАЇНА В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ....94
Лотоцький Орест. КАДРОВА ПОЛІТИКА В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У 1939–1941 РР.....95
Чорний Олександр. ДНІПРО ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РУБІЖ ДЛЯ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ І ВЕРМАХТУ У ПРОТИСТОЯННІ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ВЛІТКУ – ВОСЕНИ 1941 РОКУ....98
Левченко Юрій. НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА 1941 РОКУ – СИСТЕМА ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ....103
Чемерис Андрій. НІМЕЦЬКІ ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ФОРТЕЦІ СВЯТОЇ ЄЛИСАВЕТИ В КІРОВОГРАДІ У 1942–1943 рр.....106
Касьяненко Камілла. ОКУПАЦІЙНА ПРЕСА КІРОВОГРАДЩИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944)....113
Подшибякіна Катерина. ЖІНКИ УКРАЇНИ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944): СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ НА ТЛІ ТРАГЕДІЇ ВІЙНИ....116
Позднякова Інна. ЦЕНЗУРУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ КІРОВОГРАДЩИНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ....119
Погуляєв Олександр. ПОЧАТОК СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕМІГРАЦІЇ З ЦРУ США В ПОВОЄННИЙ ЧАС....122
Подобєд Олена. «ЧОМУ Я НЕ ХОЧУ ВЕРТАТИСЬ ДО СССР?». ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАПИСАННЯ ПАМФЛЕТУ ІВАНА БАГРЯНОГО....125
Макуха Анна. ЛІДЕРСЬКА МОДЕЛЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА В НАРОДНОМУ РУСІ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ....127
Телегуз Андрій, Вальчук Діана. УКРАЇНСЬКА ВИШИВКА ЯК ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН У ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯХ....130
Галелюка Андрій. БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА....133
Федів Єлизавета. ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР БОРОТЬБИ ЗА КРИМ У ХХ–ХХІ СТ.: ВІД РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ДО РОСІЙСЬКОЇ АНЕКСІЇ....137
Казакевич Ольга. СЕМАНТИКА ЇЖІ ЯК МАРКЕР ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ....139

Семеній Богдан. ЗВЯГЕЛЬЩИНА У ЖИТТІ ТА ДОЛІ ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧОГО ЗСУ ГЕНЕРАЛА В. ЗАЛУЖНОГО 142
Оболєшев Ілля. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СВІТОВУ ПОЛІТИКУ В ОЦІНКАХ ГЕНЕРАЛА ВАЛЕРІЯ ЗАЛУЖНОГО 145
Телегуз Ірина, Окерешко Анжеліка. ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЧЕРЕЗ УРБАНОНІМІКУ: ФЕНОМЕН ВУЛИЦЬ ІМЕНІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО 150
Семенюк Олександр. РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ 153
Пахіль Віталій. «УКРАЇНСЬКА СИМФОНІЯ»: ДЕРЖАВА І ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ШЛЯХУ ДО АВТОКЕФАЛІЇ 156
Сторожук Ірина. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2025 РР.) 161
Юхименко Вікторія. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕВИМОВНОГО: ОСОБИСТИЙ ДОСВІД У СПОГАДАХ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ 164

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 168
Балас Дмитро. ДИНАСТИЧНІ ШЛЮБИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 168
Лесик Володимир. ЕКСПЕДИЦІЇ ВАСКО ДА ГАМИ ДО ІНДІЇ 171
Боримська Крістіна. ДОКТРИНА МОНРО ТА ЗРОСТАННЯ ВПЛИВУ США В АМЕРИЦІ 174
Гребеник Дар'я. ЕВОЛЮЦІЯ СУФРАЖИСТСЬКОГО РУХУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (1870–1918 РР.) 179
Приходько Микола. ДЕВАЛЬВАЦІЯ, ІНФЛЯЦІЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗВІТУ ТОВАРИСТВА ZWIĄZKEK STOWARZYSZEŃ SPOŻYWCÓW ЗА 1921 РІК 182
Чухомець Олексій. НІМЕЦЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ 1920-1939 РР. З ТОЧКИ ЗОРУ УГОРСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ 185
Сторчевой Михайло. РЕЖИМ І ПОСТАТЬ ЙОСИПА БРОЗА ТІТО В ЮГОСЛАВІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ 188
Вознюк Єгор. СОЦІАЛЬНО-РИНКОВА ЕКОНОМІКА: ВИТОКИ, ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ФРН 191
Преловський Олег. ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДО ОЛЬСТЕРСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: АҐРОКУЛЬТУРНИЙ І МОВНИЙ АСПЕКТИ 193
Федінський Олексій. ГЕНДЕРНІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСТУПУ ДО РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У США: ІСТОРІЯ ТА ВИКЛИКИ У 1970–1990-ТІ РОКИ .. 196
Дегтярьов Вадим. КОНЦЕПЦІЯ «СОЦІАЛЬНОЇ ЄВРОПИ» Ж. ДЕЛОРА ЯК КАТАЛІЗАТОР ІДЕОЛОГІЧНОГО РОЗВОРОТУ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1980 – ПОЧАТОК 1990-Х РР.) 200
Павленко Богдана. ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЙ НАТО 203
Федорченко Павло. ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ Й РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 205
Сафонов Кирило. ПАНАФРИКАНСЬКИЙ СВІТ МУАММАРА КАДДАФІ 208

Скрипнікова Марина. ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО ЦЕНТРУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ (NHEC, США).....211
Брюхно Оксана. МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ БЕЛЬГІЇ ТА ЛЮКСЕМБУРГУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ 214
Гонтар Анна. СУЧАСНА КИТАЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ 218
Грязна Вікторія. BREXIT У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ОГЛЯД НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ 2016–2023 РР.....221
Доценко Віктор. СЕРЕДНЬОВІЧНІ МОСКОВСЬКІ МІФИ НА СЛУЖБІ СУЧАСНОГО РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ 224
Караваєв Вадим. ІНСТИТУЦІЙНА КРИЗА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ.....227
Крупеня Ірина. 47-Й САМІТ АСЕАН: ОСНОВНІ РІШЕННЯ ТА ДОМОВЛЕНОСТІ УЧАСНИКІВ 230

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ 234
Коляда Ігор, Богушев Іван. ДОКУМЕНТИ, ЯК ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ: ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ: «УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ (1917–1921 рр.)».....234
Грудінін Олександр. МЕТОД ПРОЄКТІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ 11 КЛАСІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ГЛУХІВЩИНИ XX СТ. 236
Козинець Денис. МІСЦЕ ЕТИКИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ 239
Коляда Ігор, Семеній Богдан. ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ГЕНЕРАЛА В. ЗАЛУЖНОГО СУЧАСНИМИ ВІЗУАЛЬНИМИ ЗАСОБАМИ: МУРАЛИ ЯК ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 242
Кунденко Діана. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ШІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ШКОЛІ...246
Петрушенко Юлія. ВІДОБРАЖЕННЯ ТЕМИ «ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОЛЬЩІ В 1980–1990-Х РР.» У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ 251
Піддубняк Анастасія. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ» (5 КЛАС, НУШ) ДІТЬМИ З ООП 254
Соколовська Евеліна. ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УЧНІВ ЧЕРЕЗ ПОЗАКЛАСНІ ЗАНЯТТЯ З ІСТОРІЇ ФРАНЦІЇ XVIII–XIX СТ. 256
Тверезовський Дмитро. ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....259
Чмихова Анастасія. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 261
Шерепа Тетяна. ІНТЕРАКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ «КВЕСТ»: МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ФОРМУВАННІ ПРАКТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ.....264
Коляда Ігор, Шихненко Руслан. ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА У 9 КЛАСІ: МЕТОДИКА ЗАСТОСОВУВАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ТРУДОВОГО ПРАВА 268

Юхименко Вікторія. ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ’ЯТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІСТОРИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ЛЕЙТЕНАНТА БОГДАНА САГУНА) 271

РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЕТНОЛОГІЇ

ЗЕМЛЕРОБСЬКІ ЗНАРЯДДЯ X–XIII СТ. З ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛ.

Хададова Марина,
старша викладачка
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
м. Житомир

Анотація. Розглядаються та характеризуються типи землеробських знарядь давньоруського часу що походять з археологічних пам'яток Житомирської обл.

Ключові слова: землеробство, орні знаряддя, наральник, серп, чересло, коса.

Археологічне вивчення пам'яток давньоруського часу на території сучасної Житомирщини дозволило зробити висновки по рівень розвитку землеробства, як основної форми господарювання населення регіону. Визначну роль в цьому відігравали знахідки залізних землеробських знарядь, виявлених під час розкопок Райковецького городища, городищ в Городську та Колодяжному. В подальшому накопичений матеріал дозволив класифікувати знаряддя, визначити їх особливості та умови використання.

Виділяють знаряддя для первинної та вторинної обробки ґрунту, знаряддя для збирання врожаю та знаряддя для переробки врожаю, представлені кам'яними жорнами. Питанням слов'янського та давньоруського землеробства в цілому, та безпосередньо землеробським знаряддям, присвячені праці В. Маслова, В. Довженка, Ю. Краснова, С. Горбаненка та ін. Зокрема С. Горбаненко наголошує на успадкуванні землеробських традицій та орних знарядь від ранніх слов'ян празької культури в райковецькою культурою, а в подальшому – давньоруською [2, с. 303].

Розвиток землеробства в давньоруський час був неоднорідний. В поліській зоні більш архаїчний, підсічно-вогневий. Землеробські знаряддя теж були примітивні, зокрема дерев'яні мотики, іноді з залізним наконечником. В лісостеповій зоні поширюється орне землеробство.

Велика кількість знахідок землеробського інвентарю походила з Райковецького городища. Керівник розкопок Т. Мовчанівський звернув увагу на скупчення рільницьких знарядь на городищі та відсутність їх в землянкових спорудах за межами городища. Також він зазначив, що майже в усіх клітях були присутні залишки зерна, борошна або печеного хліба. До того ж основним

орним знаряддям виступає плуг з залізним наральником. Наральників на городищі знайдено 15 шт. [5, с. 138-150].

Землеробські знаряддя з Райковецького городища класифікував і описав В. Маслов. Серед знарядь для обробки ґрунту він виділяє наральники як «досягнення в розвитку орної техніки» [4, с. 46]. Райковецькі наральники були двох видів – вузьколопатеві з загостреною робочою частиною, які могли прокласти вузьку і неглибоку борозну, та широколопатеві, більш досконалі. Обидва кріпились до дерев'яної частини плуга. Широколопатеві наральники знайдені також в Городску та Колодяжині. До цієї групи відносяться також різаки, які розглядають як частину складного плуга, лемеші та чересла [3, с. 75].

На думку дослідників плуг з широколопатевим наральником і різаком використовували для обробки важкого ґрунту, а вузьколопатевий для легкого, зокрема супіскового [4, с. 57-58].

Для вторинної обробки ґрунту, за припущенням дослідників, використовували суцільно дерев'яні знаряддя – борони-суковатки. Це підтверджується етнографічними джерелами, оскільки дерево в звичайних умовах не зберігається [1, с. 125]. Із дерева виготовлялись і заступи. Залізним було лише окуття, що кріпилось до вирізаного із дерева держака.

Знаряддя для збирання врожаю на давньоруських пам'ятках Житомирщини представлені серпами та косами. Так на Райковецькому городищі знайдено 113 серпів різних видів. В. Маслов зазначав, що більшість їх схожі на сучасні. Але він виділив групу маленьких серпів, які, на його думку, використовувались для зрізання колосків без соломи. Серпи також були виявлені на інших городищах Житомирської обл., а також в поховальних пам'ятках давньоруського часу в м. Житомирі [3, с. 44]. Коси були поширені двох типів – з практично прямим лезом та коса-горбуша. Остання вірогідно використовувалась для сінокосу [4, с. 48].

Виготовлення металевих землеробських знарядь було місцевим. Вироби мали досить просту форму, виготовлялись із одної металевої пластини з мінімальною додатковою обробкою. Розміри і форми у них доволі різняться, часто відсутня симетрія, що свідчить про відсутність стандартів виробів і потреби в певній естетиці. Але вони характеризують рівень розвитку землеробства давньоруського населення X-XIII ст.

Список джерел та літератури

1. Горбаненко С., Пашкевич Г. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н.е. – I тис. н.е.). Київ, 2010. 316 с.

2. Горбаненко С. Порівняльний аналіз сільського господарства передодня утворення Давньої Русі. *Археологія і давня історія України*. 2018. Вип. 1. С. 301-320.

3. Довженок В. Землеробство древньої Русі до середини XIII ст. Київ, 1961. 268 с.

4. Маслов В. Рільницьке знаряддя і техніка за пам'ятками Райковецького городища феодальної доби. *Наукові записки Інституту історії матеріальної культури*. 1937. Кн.1. С. 43-72.

5. Мовчанівський Т. Райковецьке городище XI-XIII ст. *Наукові записки Інституту історії матеріальної культури*. 1935. Кн. 5-6. С.125-176.

АНАСТАСІЯ ГОЛЬШАНСЬКА-ЗАСЛАВСЬКА І ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

Терпляча Анна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, професорка
Іванова Людмила
м. Київ

Анотація. У тезах розглянуто постать княгині Анастасії Гольшанської-Заславської. Основну увагу приділено участі княгині в організації перекладу й написання Пересопницького Євангелія як важливої пам'ятки давньоукраїнської духовної культури.

Ключові слова: Анастасія Гольшанська-Заславська, Пересопницьке Євангеліє, меценатство, православна шляхта, Волинь, XVI століття.

Анастасія Юріївна Заславська була представницею знаного на Волині княжого роду Гольшанських, який через династичні шлюби та політичні союзи тісно був пов'язаний із литовськими князями й стояв, так би мовити, не на узбіччі великої політики. Її дід Іван Гольшанський виступав союзником великого князя литовського Вітовта, а батько Юрій Іванович носив низку впливових титулів – дубровицького, степанського й гольшанського князя. Мати, імовірно Марія Андріївна з роду Сангушків або Ярославичів, також належала до вузького кола волинської князівської верхівки.

Найімовірніше, Анастасія Юріївна народилася в проміжку між 1508 і 1510 роками [1, с. 1]. Дівчина зростала в середовищі, де поєднувалися високий соціальний статус, православні традиції та інтелектуальна культура, що згодом стало підґрунтям її участі в укладанні Пересопницького Євангелія.

Близько п’ятнадцятирічного віку, коли за нормами Литовського Статуту дівчина вважалася повнолітньою, Анастасію пошлюбили з князем Кузьмою Івановичем Заславським – представником ще однієї впливової українсько-литовської княжої лінії. Такий династичний союз став додатковою ланкою, що стягнула воєдино політичні інтереси обох родів і зміцнила позиції православної шляхти у Великому князівстві Литовському. У шлюбі народилося двоє дітей: син Януш, який успадкував родинні маєтності, та донька Ганна, котра згодом вийшла заміж за князя Івана Федоровича Чорторийського.

Після смерті чоловіка у 1556 р. Анастасія як вдова зосередила в своїх руках управління маєтностями й здійснила важливий благодійний акт – передала село Двірець на користь монастиря при церкві Святої Трійці. У дарчому документі згадувався і Януш як співвласник, що засвідчувало родинну підтримку її меценатських намірів і стало початком великого духовно-культурного проєкту. В Акті йдеться: «Я, князь Януш Іван Кузьминич Заславський, сповняючи волю небожчика князя його милості отця мого, разом з її милостю маткою моєю княгинею Анастасією Гольшанською-Заславською, віддаємо тії імінія, что отець мой небожчик князь Козьма Іванович Жаславський-Заславський міг надати монастиру нашому Дворецькому к церков Святої Троїці» [3, с. 17].

Відносно скоро після смерті чоловіка княгиня постриглася в черниці, обравши ім’я Прасковія (Параскева), і, вірогідно, оселилася при згаданому монастирі. Саме в цьому «дворецькому монастирі князів Заславських» при церкві Святої Трійці 15 серпня 1556 р., так би мовити, було покладено початок праці над Пересопницьким Євангелієм. Для перекладацької роботи Анастасія запросила архімандрита Пересопницького монастиря Григорія, який здійснював загальне керівництво, та писаря Михаила Василевича із Санока, що не лише вів перепис тексту, а й укладав приписки та післямови до кожної з чотирьох частин рукопису. Обоє, образно кажучи, працювали в унісон, доповнюючи один одного знаннями й фаховими навичками. У післямові зафіксовано, що працю над першою частиною Євангелія завершили «в день Успіння Пресвятої Богородиці» [2, с. 15].

Уже 1557 р. роботу перенесли до Пересопницького монастиря Різдва Пресвятої Богородиці, де, ймовірно, до проєкту долучилися інші майстри – іконописці та каліграфи.

29 серпня 1561 року роботу над рукописом було повністю завершено. До книги увійшли чотири Євангелія, укладені на пергаменті: основний текст виконано чорним чорнилом, заголовки та поділ на розділи виділено червоним, сторінки прикрашено вишуканим орнаментальним оздобленням і золотою в’яззю. Переклад здійснено «із языка болграфского на мову руську» – тобто на

народну староукраїнську мову, щоб зробити текст більш доступним для православної спільноти [2, с. 16].

Завдяки участі в створенні Пересопницького Євангелія Анастасія Заславська по собі залишила не лише родовий, а й загальнонаціональний духовний спадок. Хоч її ім'я не зафіксоване в самому рукописі, саме княгиню можна вважати головною фундаторкою цієї пам'ятки — людиною, без якої поява цього культурного шедевра була б навряд чи можливою.

Список джерел та літератури

1. Кривоший О. «Княгиня Анастасія Гольшанська». *Наше життя*. 2000. № 10. (жовтень). С. 1-3.

2. Кривоший О. «Євангеліє княгині Заславської:(сценарії повсякденного життя елітної жінки в культурному просторі України середини XVI століття)». *Історія в школі.* 2011. № 4. С. 13-17.

3. Косенко Т. «Берегиня України». Київ, 1995. 288 с.

ТЕМАТИКА ТА ГОЛОВНІ ІДЕЇ УНІЙНОЇ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Булботка Тетяна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Візер Світлана
м. Київ

Анотація. У статті проаналізовано тематику та ключові ідеї унійної полемічної літератури кінця XVI – початку XVII століття, зокрема головні концептуальні засади твору Петра Скарги «Про єдність Церкви Божої» та аргументи Іпатія Потія в праці «Унія», в яких автори обґрунтували доцільність об'єднання з Римом та визнання зверхності Папи Римського.

Ключові слова. Берестейська унія, Папа Римський, полеміка, полемічна дискусія.

Унійні ідеї почали виникати за час перебування патріарха Єремії в Київській митрополії. Ідея возз'єднання на загал прозвучала під час собору руських єпископів в день свята Різдва Іоанна Хрестителя 24 червня 1590-го року. На цьому соборі єпископи «… заговорили вголос про невідрадний стан руського церковного життя, згадали про зовнішні загрози для «Святої Східної Церкви» та особливо про хаос, який панує в управлінні Церквою» [1, с. 276].

Ще на початку 70-х рр. XVI ст. Петро Скарга написав працю «Про єдність Божої Церкви під одним пастирем і про відступи греків від цієї єдності», в якій розробив програму примирення католиків та православних [4, с. 96]. Основну причину возз'єднання з Римом він розписує у монолозі, де ніби Скарга бесідує з приятелем. Аби довести правоту своєї ідеї він пише: ««Это есть единственная церковь, которая истребляет всякую ересь, удерживает своих детей въ твердой преданности себе и которая не допускает решительно никакіх разделеній: это та церковъ, которая презирая все человеческіе вымыслы, утверждаетъ людей на единой истинной вере... Эта церковь – есть истинная! Она мать всего христианства» [4, с. 96].

Щоб твір міг би привернути увагу духовенства та світських осіб, Петро Скарга використовує праці римських та грецьких богословів, і на основі їх тверджень виділяє такі основні аргументи: католицька церква є наступницею апостольської; Папа Римський – спадкоємець апостольських часів; Апостол Петро, який на думку Петра Скарги, є наступником Ісуса Христа, передав свої повноваження католицькій церкві.

У другій частині полеміст посилається на Московську державу, в якій він розмірковує про те, «… якою стане церква в рабстві московського царя Іоанна IV» [4, с. 97]. Так він намагався достукатися до православного священства, відкрити очі на те, що у союзі з Московською державою майбутнього немає. Після такого аргументу Петро Скарга не зупиняється, а навпаки, наголошує на тому, що всі, хто не визнає єдиної церкви, є відступниками, єретиками: «…греческая и русская церковь не имеють въ себе ни собора святых, ни науки, ни истинныхъ пастырей» [4, с. 97].

Одним із фундаторів ідеології нової церкви по праву вважається Іпатій Потій. За рік до проголошення Берестейської унії Потій пише свою фундаментальну працю «Унія, алъбо выкладъ преднейшыхъ... с Костелом Рымскимъ» [3, с. 50]. У передмові полеміст хоче переконати свого читача в головній ідеї твору: ««Але щоб ти не говорив, що йду за Римською Церквою, доводжу римськими докторами, мало не весь твір доводжу грецькими отцями; щоб ти, православний руський народе, віру не нам, а своїм учителям святої Східної Церкви дав. Щоб, прочитавши, ти не сказав, що (не знаєш) скільки тих артикулів, щодо яких з римлянами не погоджуємося!» [3, с. 51].

Твір Потія складається з передмови та 5 Артикулів («Про походження Духа Святого, про яке ведеться суперечка між римлянами і греками», «Про чистилище», «Про Зверхність єпископа римського, якого інші бридяться, говорячи, що він нібито не має бути першопристольником, і старшим над усіма єпископами», «Про календар», «Про Антихриста»).

У 1 Артикулі Іпатій Потій пише: «Римляни говорять, що Дух Святий походить від Отця і Сина єдиним виходом і єдиним диханням. А Греки говорять від самого Отця походить і в Синові відпочиває. А інші говорять, що Дух Святий від отця через Сина походить, погоджуючись із деякими отцями грецькими. А наша русь і того слова «через Сина, не приймає, оскільки не читає письма святих отців стародавніх, які, ще будучи у згоді і єднанні з римлянами, так вірили і так писали» [2].

Не менш важливим є 2 Артикул «Про чистилище». Тут він доводить факт існування місця, де душі померлих, які не потрапили в рай або в пекло, потрапляють в третє місце, де мають заплатити до найменшої частиночки. Тобто він наголошує на тому, що існує певний очисний вогонь, який може змити гріхи. Свою думку він доводить твердженнями грецьких отців. До прикладу, цитує слова Григорія Двоєслова: «За деякі легкі гріхи віруємо, що перед судом має бути очисний вогонь» [2].

Охарактеризуємо 3 Артикул «Про зверхність єпископа римського, якого наші бридяться, говорячи, що він, нібито не має бути першопристольником і старшим над усіма єпископами». Свою правоту полеміст вирішив на прикладі Вселенських Соборів, на яких «… на всіх семи соборах вселенських у головах на початку (писано) папу римського, і не тільки (його) самого, а і його намісників, які замість нього бували на синодах, у його відсутності» [2]. Підтверджуючи свою думку, автор перераховує усіх пап римських, які були на цих соборах.

В Артикулі 4 «Про календар» автор піднімає декілька проблем взаємовідносин між двома церквами. Насамперед мова йде про святкування Великодня, оскільки є певні розбіжності у даті святкування, яке так непокоїло православних. Незважаючи на відмінностях у датуванні, владика обґрунтовував необхідність відзначення цього великого свята саме в неділю. При цьому Потій звертається до листа папи Віктора до Теофіла: ««Свято Паски треба святкувати недільного дня, як постановили наші предки, і ми вам велимо святити її з великим обрядом того самого дня, бо не годиться членам від голови відриватися, ані чинити всупереч нам» [2].

І останній Артикул «Про Антихриста». В цьому розділі Іпатій Потій відкидає звинувачення тих, хто називає уніатів відступниками, бо з прийняттям унії церква буде віддана на послух Римському антихристові. Також Іпатій Потій в цьому артикулі звинувачує читача: «А ти, бідний простаку, не те, що ворога викрити, а сам себе захистити не можеш, якщо тебе вважають простаком руським, бидлом дурним, неуком» [2]. Таким чином митрополит закликає руський народ до опанування освіти, читання книжок, щоб у такий спосіб

пізнати правдивість церковного вчення, а не поширювати чутки про Антихриста.

Таким чином, основна тематика та ідея полемічних творів була спрямована на вирішення релігійної проблеми. Праця Петра Скарги «Про єдність церкви Божої під одним пастирем…» – це не лише пропаганда католицизму, яка була написана для поширення серед православних ідей унії. Це був своєрідний план вирішення релігійної кризи, яка тільки наростала на той момент. Коли православне священство лише спостерігало за всім, Петро Скарга одним із перших шукав шлях подолання цієї проблеми, хоч і під крилом Папи Римського. Іпатій Потій у з'єднані з Римом вбачав єдиний можливий спосіб вирішення подолання церковної кризи, яка наростала в українському духовенстві. Саме тому своїм твором він намагався спростовувати всі ті наклепи та чутки, які активно розповсюджували православні. Іпатій Потій чітко та аргументовано розвіяв п'ять основних міфів, які так активно лякали православних у з'єднані: про чистилище, про Антихриста, про папу Римського, про календар та про походження Святого Духа. Варто наголосити, що всі свої доведення Потій підтверджував Святим Письмом, творами грецьких та римських отців, яких так шанували православні.

Список джерел та літератури

1. Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / перекл. М. Габлевич; за ред. О. Турія. Львів, 2000. 426 с.

2. Іпатій Потій. Унія греків з костьолом римським 1595 року. URL: http://litopys.org.ua/human/hum32.htm

3. Поплавська Н. Полемічна діяльність Іпатія Потія та Волинь. *Волинь – Житомирщина*. 2007. № 17. С. 49-60.

4. Поплавська Н. Українська полемічна-публіцистична проза кінця XVI – початку XVII ст..: сучасна рецепція та реінтерпретація: автореф. дис. … д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2008. 379 с.

СПРОБИ ПРИМИРЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ Й УНІАТІВ ТА ІДЕЯ СТВОРЕННЯ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В 20-Х РОКАХ XVII СТ.

Візер Світлана,
кандидатка історичних наук, доцентка
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Визначено основні риси переговорного процесу між православними та уніатами в 20-х роках XVII ст. Доведено, що ієрархи обох

конфесій були готові до діалогу та примирення шляхом створення єдиного Київського (Руського) патріархату.

Ключові слова: православна церква, уніатська церква, ієрархи, козаки, Київський патріархат.

Рубіж XVI–XVII ст. став часом глибинних змін в руській православній церкві, що були обумовлені поділом раніше єдиної православної громади українсько-білоруського суспільства на дві окремі, гостро ворогуючі між собою конфесії. Фактично, такі наслідки Берестейської унії були цілком закономірними в світі, де відбувались процеси конфесіалізації. В той час як на Заході під впливом реформації, контрреформації та католицької реформи сформувались три конфесії – лютеранська, кальвіністська та посттридентська римо-католицька, то в православних землях Речі Посполитої постали уніатська та православна церкви [2, с. 829].

На всі процеси, що відбувались в Україні в першій половині XVII ст., накладалось релігійне питання. Протистояння православних з католиками відійшло на другий план, а визначальним став внутрішній конфлікт в руському суспільстві: війна Русі з Русю. Ще одним активним гравцем на конфесійній арені стало козацтво – дієвий учасник протистояння на стороні православних. Більше того з 1620 р. козаки стають визнаними союзниками православної церкви. Проте в цей же час фіксуються і перші спроби примирення між двома конфесіями. Після двох десятиліть кривавого протистояння серед ієрархів обох церков з'являється розуміння необхідності пошуку шляхів порозуміння та припинення взаємної ворожнечі.

Відправною точкою в цьому процесі стали події 1620 р., коли за підтримки козацтва на чолі з гетьманом П.Конашевичем-Сагайдачним було відновлено православну ієрархію. Висвячення єрусалимським патріархом Феофаном православного митрополита та єпископів стало вагомим фактором змін у міжконфесійних відносинах в Україні. Унійні владики змушені були визнати, що віднині і православна митрополія має законних ієрархів. Незважаючи на очевидну перемогу в цьому раунді релігійного протистояння, ця подія також привела до значного загострення проблем у православному середовищі Речі Посполитої. Нововисвячена ієрархія залишалась не визнаною королівським урядом, а відтак православна митрополія як і раніше була поза законом. Крім того, православні ієрархи досить швидко зрозуміли, що мають серйозні проблеми внутрішнього управління церквою. Тривалий час після Берестейської унії віряни утримували свою конфесію не маючи митрополита та єпископів (православним залишався лише львівський єпископ Євстафій Тисаровський), а тому в нових реаліях після Феофанового висвячення владики не змогли взяти владу в церкві в свої руки. Світські патрони – шляхта, братства, а згодом і

козацтво – не лише захищали інтереси церкви, а й контролювали діяльність духовенства. «Й.Борецький та його оточення дуже швидко переконались, на скільки вони є залежними від волі козацтва. Невизнані і переслідуванні владою, в умовах загострення протистояння з уніатами, вони могли розраховувати лише на силу козаків, але таким чином і опинялися у повному підпорядкуванні останніх, в середовищі яких все більше гору брала радикальна войовничо налаштована партія, яка не визнавала компромісів з владними структурами, особливо після смерті П.Сагайдачного» [2, с. 833]. Тому православні ієрархи розглядали справу замирення з уніатами не лише як спосіб легалізації їх церкви на теренах Речі Посполитої та припинення боротьби між вірянами двох конфесій, а й як можливість вийти з-під залежності світських патронів.

Ідея примирення була прийнятною для ієрархів обох церков, найбільш активними учасниками переговорного процесу були уніати митрополит Йосип Вельямін Рутський та єпископ Йосафат Кунцевич, православні митрополит Йов Борецький, єпископ Мелетій Смотрицький, а з 1627 р. – ще й архімандрит Петро Могила. Уряд Речі Посполитої, хоч і продовжував політику невизнання православної церкви, проте, керуючись державними інтересами, теж підтримував ідею замирення двох конфесій.

Перші спроби налагодити діалог можемо датувати 1623–1624 рр., коли це питання вперше було озвучено на сеймі та відбулися зустрічі унійних й православних владик. Досягнення компромісу передбачалось шляхом проведення спільного православно-уніатського собору, а в подальшому – створення єдиного Київського патріархату. На думку С.Плохія вперше ідея Київського патріархату була сформульована в 1624 р. [6, с. 166], а подальша її розробка відбувалась в 1628 – 1629 рр. Проект передбачав об’єднання православних та уніатів в одній церковній інституції під номінальною зверхністю папи римського [1, 4, 5]. В 1624 р. православні владики ще сподівались реалізувати цей задум зі згоди константинопольського патріарха, яку мав отримати архієпископ М.Смотрицький, що вирушив у паломницьку поїздку на Схід, до патріарха Кирила Лукариса. Результати поїздки владики виявились дуже неоднозначними: він не зміг отримати санкції патріарха на перемовини з уніатами, але також був вражений занепадом східної православної церкви та посиленням впливу вчення протестантів на патріарха. Таким чином вище духовенство руської православної церкви переконалося в неспроможності патріархату вирішувати проблеми церковного життя, і тому думка про підпорядкування папі римському виглядала вже більш реальною.

Проте чітко сказати про готовність православних ієрархів реалізувати цю ідею ми не можемо. Швидше за все вони готові були обговорювати питання замирення з уніатами, щоб в такий спосіб добитись легалізації своєї церкви в

Речі Посполитій, прагнучи при цьому не виокремлювати питання підпорядкування Ватикану, розуміючи на скільки це є дражливим моментом для суспільства. Однак А. Великий стверджував, що на Київський собор 1629 р. православні прихильники замирення все таки мали свій план запровадження Руського патріархату під зверхністю римського понтифіка [1, с. 44].

Натомість уніати однозначно говорили про замирення шляхом створення єдиного Київського патріархату під зверхністю папи римського, про що свідчать листи митрополита Й.Рутського до курії та твори новонаверненого в уніатство М.Смотрицького. В творі «Паранезис» владика формулює основні засади Руського патріархату. Унійні владики на чолі з Рутським навіть готові були визнати главою об'єднаної церкви православного архимандрита Петра Могилу [1, с. 43].

Процес перемовин активізувався в 1625–1626 рр., проте в православному середовищі також почало наростати гостре неприйняття думки про порозуміння з уніатами. Агресивну реакцію православних традиціоналістів найбільш гостро відчув єпископ М.Смотрицький, якого після повернення зі Сходу навіть не впустили до Києво-Печерський Лаври. Тиск, переслідування та залякування владики врешті решт привели до його конверсії – Смотрицький таємно перейшов в унію. Після невдалих спроб організувати православний собор та спільний собор двох церков для обговорення цього питання, гострого засудження праці М.Смотрицького «Апологія подорожі до східних країн», в якій автор піддав критиці вселенську православну церкву, яка виявилась поступливою до прийняття протестантського вчення, та закликав до об'єднання з Римом, обережні православні владики Й.Борецький та П.Могила відмовились від цього проекту.

Таким чином, спроби взаємопорозуміння між православними та уніатами шляхом створення єдиного Київського патріархату в 20-х роках XVII ст. були безуспішними. Це було обумовлено кількома вагомими чинниками. Проти виступила частина православного духовенства на чолі з затятим традиціоналістом єпископом І.Копинським, що розсилав листи із засторогами про «відступництво» митрополита та єпископів. Таку ж непримиренну позицію зайняли православні братства та козацтво, яке відверто погрожувало М.Смотрицькому та Й.Борецькому. Погоджуємось з думкою С.Плохія, що саме козаки мали визначальний вплив у цій історії й відіграли вирішальну роль у недопущенні діалогу між православними та уніатами та організації спільного собору [6, с. 171]. Православні владики після укладення Берестейської унії всіляко заохочували козаків до захисту «загроженого православного благочестя», проте в результаті виявились залежними від волі козацтва в 20-х роках XVII ст. [3, с. 807]. У недопущенні примирення двох конфесій руського

суспільства також були зацікавленні давні союзники православних у протистоянні з урядом та католиками Речі Посполитої – протестанти. Маємо свідчення про вплив на ситуацію князя Криштофа II Радзивілла, який виступав очільником протестантського табору Речі Посполитої. Відомо про його контакти з митрополитом Й.Борецьким та слуцьким протопопом А.Мужиловським, що активно опонував М.Смотрицькому на соборі 1628 р.

Отже, в 20-х роках XVII ст. православними та уніатським ієрархами були здійснені спроби відійти від силового протистояння та взаємопорозумітись шляхом створення єдиного Київського (Руського) патріархату.

Список джерел та літератури

1. Великий А. З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Том V: XVII ст. Рим, 1972. 288 с.

2. Візер С., Двірна К. Ідея церковної єдності в руському інтелектуальному середовищі першої половини 20-х років XVII ст. *Актуальні питання у сучасній науці.* Київ. 2023. Вип. № 9 (15). С. 827-839.

3. Візер С., Перепелюк О. Спроби примирення православної та уніатської церков в Україні (друга половина 20-х років XVII ст.). *Вісник науки та освіти.* Київ. 2023. Вип. № 9 (15). С. 798-809.

4. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ, 1997. 302 с.

5. Нагаєвський І. Об’єднання церкви й ідея патріярхату в Києві. Торонто, 1961. 94 с.

6. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ, 2005. 496 с.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ПРАВОСЛАВНОЇ ЄДНОСТІ» РУСІ ТА МОСКОВІЇ УКРАЇНСЬКИМИ ПРАВОСЛАВНИМИ ІНТЕЛЕКТУАЛАМИ В 20-30-Х РР. XVII СТОЛІТТЯ

Савченко Ярослав,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Візер Світлана
м. Київ

Анотація. Робота присвячена аналізу формування концепції «православної єдності» Русі та Московії в середовищі українських православних інтелектуалів 20-30-х рр. XVII ст. Показано вплив релігійної політики короля Сигізмунда III, яка спонукала ієрархів переорієнтуватися на Московію задля захисту православної віри. Окрему увагу звернено на праці та листи З. Копистенського, І. Копинського, Й. Борецького, які активно працювали над формуванням ідеї єдності українців та московитів.

Ключові слова: Захарія Копистенський, Ісая Копинський, Йов Борецький, промосковські погляди, полемічна література, конфесійна політика, Сигізмунд III, православна єдність, інтелектуали.

Після укладення Берестейської унії конфесійна ситуація на українських землях Речі Посполитої була надзвичайно складною, адже православна церква опинилася поза законом і абсолютно не визнавалася Сигізмундом III. Король, вихований в дусі католицької ортодоксії, постійно ігнорував Акт Варшавської конфедерації, який гарантував однакові права і можливості для всіх конфесій на території Речі Посполитої. Сигізмунд III підтримував лише католиків та уніатів, і робив вигляд, що після Собору 1596 р. православної церкви взагалі не існує. У таких непростих умовах, коли королівський уряд не визнавав існування третьої конфесії, українські православні інтелектуали починають звертатися до Московії. Крім цього, в цей час йшла активна полемічна боротьба, і у своїх працях православні намагалися протиставити себе католикам та уніатам, що призвело до появи промосковських поглядів і пошуку спільних рис між двома народами [1, с. 38].

До початку XVII ст. Московія для українців виглядала як далекий і дикий край. Однак поступово виникають промосковські тенденції у працях православних інтелектуалів [3, с. 297]. Найкращим прикладом цього є праця

«Палінодія» архідиякона та архімандрита Києво-Печерського монастиря Захарії Копистенського, у якій досить ґрунтовно проводиться ідея про єдність московської та руської церков.

Надзвичайно важливою частиною «Палінодії» є твердження про «православну єдність» Русі та Московії в церковному та етнічному плані. Така ідея була новою для тогочасного полемічного простору. Також З.Копистенський говорить про унікальний кровний зв'язок між двома народами та аргументує це тим, що московський народ ніколи не використовував українців для своїх інтересів і досягнення цілей. В цілому для архімандрита ідеальною країною була православна Русь, яка складалася з території східнослов'янських народів [4, с. 69].

Ще одним важливим прикладом формування промосковських поглядів були листи православних владик до Московії. Тут варто згадати владику Ісаю Копинського, який був одним із перших, хто звернувся по допомогу до царя і московського патріарха. Останнього ієрарх іменує як патріарха «Великої та Малої Русі», що також є знаковим. У своєму листі І.Копинський наголошує на жахливому становищі православної церкви в Речі Посполитій та постійних утисках з боку уряду. Крім цього, у грудні 1622 р. він відправляє двох монахів до Путивля, щоб просити дозволу для себе та ченців Мгарського монастиря з Лубенщини переселитися на територію Московії [2, с. 357].

Київський митрополит Йов Борецький також відіграв важливу роль у процесі формування ідеї «православної єдності». У 1624 р. він теж відправив посольство до Москви та намагався з'ясувати можливість переходу під захист московського царя всього наддніпрянського духовенства та запорожців, якщо останні зазнають поразки від коронного війська [2, с. 357]. Ще яскравим прикладом трактування етнічно-кровної єдності українців та московитів у листах Й.Борецького є те, що митрополит шляхом легенди з Біблії про двох братів Йосифа Прекрасного та Веніаміна започаткував тезу про московитів-великоросів як старших братів і українців-малоросів як молодших, які всі разом становлять одну родину [2, с. 368].

У полемічних працях цього часу активно поширюється образ московського царя, якого зображують як захисника пригнобленого православ'я в Речі Посполитій. Полемісти порівнювали перебування руського народу під владою Польщі з «єгипетською неволею», а рятівником Мойсеєм був московський цар. Прихід на московський трон нової династії Романових тільки посилив промосковські настрої серед православних інтелектуалів, адже гілка Романових була похідною від Рюриковичів, що спричинило ще більше обожнювання царя [1, с. 38].

Поява таких промосковських поглядів в українському православному середовищі була обумовлена нетолерантною конфесійною політикою Сигізмунда III, який не визнавав існування православної церкви. Тому православні ієрархи, щоб протиставити себе уніатам, вплив яких зростав, почали переорієнтовуватися на Московію, яка була єдиновірною православною державою і в очах українських православних владик могла виступати в ролі захисника від католицького та уніатського впливу. Також варто згадати, що єрусалимський патріарх Феофан, який висвятив Йова Борецького на митрополита відновленої православної ієрархії, закликав українців не воювати з Москвою, а підтримувати дипломатичні стосунки. Крім цього, важливу роль у формуванні концепції єдності Русі та Московії відіграли саме погляди та світогляд православних інтелектуалів: вони сповідували традиційні консервативні цінності та нізащо не хотіли йти на поступки й компроміс з польською владою щодо певного примирення і зменшення напруги в релігійному житті [5, с. 26].

Як стверджує дослідниця Н.Яковенко, для руського народу у першій половині XVII ст. існувало поняття «правильної» влади, яке ототожнювалося із верховенством Руської церкви та православної ієрархії, шляхетським народовладдям за зразком Речі Посполитої та традиційним авторитетом найвідоміших княжих родів руського походження [6, с. 397-398]. Однак основні принципи, які вкладали українці в розуміння «правильної» влади, не виконувалися у Речі Посполитій в 20-ті р. XVII ст., тому руське населення прагнуло знайти ту державу, де їхні положення будуть враховані. Такою державою стало Московське царство.

У 20-х роках XVII ст. Московія дуже обережно ставилася до ідеї єдності та навіть заперечувала цю тезу. Перша третина XVII ст. для Московії – це період авантюр із Лжедмитріями, Смути, втрати територій та ослаблення через інтервенцію з боку інших держав, тому цар не поспішав відкрито підтримувати стосунки з православними владиками, щоб не спровокувати нову війну з Річчю Посполитою [2, с. 357]. Українські ієрархи неодноразово зверталися до московського царя, щоб надрукувати свої богословські праці, однак здебільшого отримували відмову. Крім цього, у Московії відбувалося постійне перехрещування православних Київської митрополії. Однак пізніше, а особливо з початку XVIII ст., московська влада перейде від заперечення ідеї єдності Русі та Московії до її динамічного поширення для обґрунтування своїх загарбницьких планів [5, с. 27].

Отже, у 20-30-х рр. XVII ст. активно починає формуватися концепція про «православну єдність» Русі та Московії. Промоутерами цієї ідеї були саме українські православні інтелектуали, які опинилися складних обставинах

внаслідок конфесійної політики Сигізмунда ІІІ. Православні ієрархи, особливо З.Копистенський, І.Копинський, Й.Борецький, у своїх працях та листах намагалися довести подібність і єдність двох народів як в релігійному, так і в етнічному плані. Це призвело до ідеалізації московського царя та надання йому образу захисника православ'я, а також до появи тези про братів «великоросів» та «малоросів», яку в наступні десятиліття будуть активно використовувати вже російські царі для обґрунтування претензій на українські землі.

Список джерел та літератури

1. Візер С., Коростельова А. Особливості формування промосковської орієнтації церковних православних діячів 20-х рр. XVII ст. *Гілея: науковий вісник.* 2020. № 159. С. 37-39.
2. Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. 2-ге вид. Київ : Критика, 2006. 496 с.
3. Савченко С. Московія очима України-Русі XVI-XVII ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006-2007. № 15. С. 282-297.
4. Савченко С. Рецепція спадщини Київської Русі в Україні кінця XVI-XVII століття : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2005. 229 с.
5. Савченко Я. Захарія Копистенський в руському православному просторі першої третини XVII ст. *«Борисенківські читання»: Збірник тез ІІ Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 22 листопада 2024 року).* Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 2024. С. 22-28.
6. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. Київ, 2012. 472 с.

ВІДНОСИНИ ЦЕРКВОНИХ ІЄРАРХІВ ТА ГЕТЬМАНІВ В ПРОЦЕСІ БОРОТЬБИ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Клапцуняк Павло,
здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Візер Світлана
м. Київ

Анотація. У статті розглядається питання співпраці православних церковних ієрархів із гетьманським урядом з метою збереження самостійності української православної церкви в умовах боротьби за відстоювання української козацької держави в другій половині XVII ст. Увагу зосереджено на тому, як зміна політичної орієнтації гетьманів призвела до поступового переходу Київської митрополії під зверхність Московського патріархату.

Ключові слова: Київська митрополія, гетьман, митрополит, патріархат, козацька держава.

Після того, як в серпні 1657 року помер Богдан Хмельницький, політичне становище на території Гетьманщини серйозною мірою погіршилось. Наростала внутрішня напруженість через непорозуміння, що виникали між старшиною, а також існувала загроза з боку сусідніх держав, що прагнули захопити українські землі. При таких обставинах православна церква відігравала важливу роль не лише в релігійному, а й у політичному житті. І Річ Посполита, і Московське царство намагалися підпорядкувати її своїм інтересам. Щоб зберегти самостійність церковні ієрархи шукали підтримки з боку гетьманів, проте ця взаємодія мала як позитивні, так і негативні наслідки.

Співпраця між гетьманським урядом та православною ієрархією розпочалась ще за Богдана Хмельницького. Протягом усього періоду Козацької революції очільником Київської митрополії був Сильвестр Косов, який мав власне бачення щодо напрямків розвитку церкви та її статусу в козацькій державі. Він категорично відмовлявся визнавати владу Московського патріарха над українською православною церквою.

У серпні 1657 року помирає Богдан Хмельницький. Через неповноліття його сина Юрія гетьманом обирають Івана Виговського, який підтримував зв’язки з Польщею. Враховуючи політичну залежність від Московського

царства, новий гетьман намагався відстояти автономію та особливий статус Київської митрополії, посилаючись на цей аспект як на засадничий принцип незалежності Війська Запорозького. Саме за його ініціативою було оголошено про нові вибори митрополита після смерті в грудні 1657 року Сильвестра Косова, а тимчасове виконання обов'язків покладено на чернігівського єпископа Лазаря Барановича [1, с. 57]. Проте вже незабаром були проведені нові вибори, в результаті яких новим очільником Київської митрополії стає Діонісій Балабан.

Ситуація ускладнилась після розірвання Іваном Виговським стосунків з Москвою та початком переговорів з польським урядом. Митрополит Діонісій брав активну участь в цьому процесі і безпосередньо сприяв підписанню Гадяцького договору 16 вересня 1658 р. Згідно з його умовами: Військо Запорозьке повинно було увійти до складу Речі Посполитої як третій рівноправний член; при цьому скасовувалися попередні домовленості з Московським царством та відстоювалась самостійність православної церкви [4]. Але зречення Виговського та прихід до влади Юрія Хмельницького призвело до посилення тиску з боку Москви. Князь Олексій Трубецький призначає чернігівського єпископа Лазаря Барановича місцеблюстителем Київської митрополичої кафедри, і той приймає це рішення. Втручання Московського царства спричиняє фактичний поділ Київської митрополії на дві частини: правобережну, що перебуває під польським протекторатом, і лівобережну, яка переходить під контроль Москви. Попри це, Лазар Баранович не виявив себе діяльним прихильником московських інтересів, чим викликав невдоволення царського уряду [3, с. 311].

Значний вплив на релігійний розвиток здійснили події, що розпочались на українських землях після того, як Юрій Хмельницький зрікається булави в 1663 році. Гетьманщина розкололась на Правобережну та Лівобережну, що стало початком краху державності. Правобережною Україною спочатку керував Павло Тетеря, а з 1665 року гетьманську владу отримав Петро Дорошенко. Водночас Лівобережна Україна опинилася під владою Івана Брюховецького, який відкрито дотримувався промосковської політичної орієнтації. В зв'язку з його приходом і підписанням ним в 1665 році Московських статей значно посилюється влив Москви на Київську митрополію. Православне духовенство Лівобережної України також починає лояльніше ставитись до Московського патріархату і ті спроби оновити православну церкву, які здійснювали попередні митрополити, не знаходили підтримки у більшості представників православних ієрархів Лівобережжя [2, с. 126].

Після смерті митрополита Діонісія Балабана в травні 1663 року церковні події в Правобережній Україні отримали новий розвиток. Наступником

Балабана став Йосиф Нелюбович-Тукальський. Будучи прихильником збереження канонічних зв'язків із Константинопольським патріархатом, він оголосив про невизнання влади царя Олексія Михайловича і встановив тісне співробітництво з гетьманом Правобережжя Петром Дорошенком. Основною метою цього гетьмана було відновлення цілісності Гетьманщини та єдності Київської митрополії. Петро Дорошенко активно застосовував релігію як інструмент зміцнення своєї влади, встановлював тісні контакти з Константинополем і чинив опір посиленню впливу Московського патріархату.

Його політика яскраво демонструвала невід'ємну роль церковного питання в державному житті Війська Запорозького. Хоча частина київського духовенства підтримувала такі прагнення, серед ширших суспільних верств ідея гетьмана щодо союзу з мусульманською державою зустрічала значний опір [5, с. 127]. Промосковське духовенство активно використовувало ідеологічну риторику, переконуючи, що лише московський цар є справжнім хранителем християнської віри. Співпраця з Османською імперією при цьому сприймалася як зрада «істинного православ'я».

У 1676 році, після зречення булави Петром Дорошенком, єдиним впливовим лідером лишився гетьман Лівобережної України Іван Самойлович. Він не лише підтримував думку про передачу Київської митрополії Московському патріархату, але й сприяв початку проведення відповідних переговорів. У власній державницькій діяльності гетьман спирався на допомогу церковних ієрархів, діяльність яких була направлена на посилення впливу гетьманської влади в суспільстві. Проте він рішуче протестував проти контактів із Константинополем, що в кінцевому підсумку спричинило втрату Київською митрополією своєї самостійності.

Таким чином, у другій половині XVII століття Київська митрополія була впливовим інститутом політичного та духовного життя Війська Запорозького. Духовенство забезпечувало легітимізацію влади гетьманів та сприяло посиленню їхнього впливу в суспільстві. Однак зростання впливу Москви, що досягло свого апогею у 1686 році, спричинило розрив релігійних зв'язків Києва з Константинополем і підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Унаслідок складних і суперечливих взаємин між церковною та гетьманською владою митрополія втратила свою приналежність до Константинопольського патріархату, що мало значні негативні наслідки в подальшому.

Список джерел та літератури

1. Візер С. Конфесійна ситуація в Україні в часи гетьманування Івана Виговського. *Гадяцька угода в контексті польсько-українських відносин*. *Збірка наукових праць.* Житомир, 2013. С. 56-62.

2. Візер С. Роль православної та уніатської церков у національно-визвольному русі в Україні у 1596-1686 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 2004.

3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви у чотирьох томах. Нью-Йорк, 1990. Т. 2. 397 с.

4. Горобець В. Гадяцький договір 1658 [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України* : т. 2 : Г-Д / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ, 2004. 688 с. : іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Gadjackij_dogovir (дата звернення: 03.11.2025).

5. Огієнко І. Українська церква за час руїни (1657-1687). Вінніпег, 1956. 564 с.

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО НА ФОРМУВАННЯ КОЗАЦЬКОГО ПОРТРЕТНОГО МИСТЕЦТВА XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

Похиль Світлана,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Візер Світлана
м. Київ

Анотація. Здійснено спробу проаналізувати вплив українського бароко на формування козацького портретного мистецтва XVII – першої половини XVIII століття.

Ключові слова: бароко, українське мистецтво, козацький портрет, іконопис.

Бароко – це європейський стиль, який виник наприкінці XVI століття внаслідок ренесансної кризи. Найбільшого розквіту він досяг у XVII–XVIII століттях. Варто зазначити, що в українському мистецтві бароко формувалося поступово. На перших етапах виникнення воно найчастіше зустрічалося в архітектурі, а згодом вже в живописі, літературі, театрі, музиці тощо.

У сучасній українській історіографії є численні дослідження, які вивчають цю проблему. Аналіз впливу українського бароко на формування козацького портретного мистецтва висвітлено в ряді праць, які розкривають

багатогранність даної теми. Зокрема, мова йде про дослідження О. Ковалевської [1], А. Макарова [2] та Д. Степовика [3].

Виразно цей стиль проявився у живописі. У цей період створюються жанри образотворчого мистецтва, в межах яких формуються національні риси як у трактуванні образів, так і у виборі художніх засобів. Українські художники зберігали й розвивали традиції візантійського, давньоруського, а також ренесансного живопису. Саме тому вони врівноважено ставилися до химерних і надмірно рухливих форм західноєвропейського бароко [2, с. 88].

У першій половині XVII століття барокові риси в живописі були мало помітними. Вже з другої половини XVII століття в українському бароковому мистецтві почав формуватися іконопис, а згодом і світський жанр, зокрема портрет.

Тематика живопису залишалася переважно сакральною, проте її почали наповнювати гуманістичні ідеї, активніше розвивалися монументальні настінні розписи, іконопис та портретний жанр. Поряд із релігійною тематикою в бароковому живописі значного поширення набули зображення світського життя заможних верств суспільства.

Найхарактернішим проявом українського портретного живопису став жанр парсуни, основною особливістю якого був тісний зв'язок з іконописною традицією. Портретні зображення гетьманів прикрашали інтер'єри церков і соборів. Зокрема, в Успенському соборі Києво-Печерської лаври була галерея портретів відомих видатних діячів [3, с. 57].

В українських землях портретний живопис сформувався наприкінці XVII ст. у трьох композиційних різновидах – погрудному, поясному та у повний зріст. Останній варіант вирізнявся особливою репрезентативністю, тоді як поясні й погрудні відзначалися стриманістю й лаконічністю художньої мови.

Основою козацького портрета була потреба утвердження суспільного авторитету та соціального становища особи. Художники прагнули зазирнути у внутрішній світ зображуваної людини, передати її характер, темперамент, підкреслити індивідуальність. Тому головну увагу вони зосереджували на рисах обличчя.

Композиційна побудова портрета ґрунтувалася на чітко визначеній схемі. Для портретів представників козацької старшини та духовенства були типовими усталені пози, розкішний одяг, а також наявність символічних атрибутів, що розкривали статус особи – булава, бунчук, герб тощо [1, с. 16].

З часом великого поширення набув парадний портрет, у якому зовнішня характеристика образу відігравала провідну роль. Художники приділяли значну увагу оздобленню костюма, багатству прикрас і тканин, витонченості пози. До найвідоміших творів цього різновиду належать портрети Г. Гамалії та

І. Сулими. Також вагому роль у розвитку образотворчого мистецтва відігравали мистецька школа при Києво-Печерській лаврі та Києво-Могилянська академія.

Великої популярності у той період набув ктиторський портрет – зображення меценатів храму. До прикладу, у вівтарній частині Успенського собору Києво-Печерської лаври було представлено 85 історичних постатей. Серед них – портрети Острозьких, Вишневецьких, а також гетьманів Хмельницького й Мазепи [3, с. 75].

Улюбленим персонажем художників другої половини XVII–XVIII ст. був гетьман Б. Хмельницький. Більшість його портретів були виконані за гравюрою голландського художника Вільгельма Гондіуса, хоч в українській історіографії панує думка, що сам Гондіус для своєї роботи використовував оригінал картини, автором якої вважається голландець Абрагам ван Вестерфельд (придворний художник литовського гетьмана Януша Радзивілла, який влітку 1651 року був в м. Біла Церква, де в той час підписувався Білоцерківський договір) [1, с. 27].

У цей період в Україні поширився також жанр народного живопису. Наприклад, картина «Козак Мамай», у якому поставав образ козака-бандуриста. Його зображення відтворювали не тільки на полотнах, а й на дверях, скринях, віконницях, стінах, вважаючи його оберігом.

Отже, живопис доби українського бароко став важливим етапом становлення національної художньої культури. Особливого розвитку набув портретний жанр, у межах якого сформувався козацький портрет, що відображав гідність і статус людини. Всі ці фактори стали важливим чинником для утвердження самобутності української культури.

Список джерел та літератури

1. Ковалевська О. Таємниці козацьких портретів. Київ, 2019. 288 с.

2. Макаров А. Світло українського бароко. Київ, 1994. 285 с.

3. Степовик Д. Українська гравюра бароко: Майстер Ілля, Олександр Тарасевич, Леонтій Тарасевич, Іван Щирський. Київ, 2013.

ТРАКТУВАННЯ КОЛІЇВЩИНИ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Іванова Людмила,
кандидатка історичних наук, професорка
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Читачеві пропонується ознайомитись із дискусійними проблемами у висвітленні подій 1768–1769 років в Правобережній Україні у

вітчизняній історіографії, що стосуються у розбіжності трактування назви «Коліївщина», характеру та особливостей повстання, його підготовки та причетності православного духовенства, інспірації петербурзької царської адміністрації, а також права українців із зброєю захищати свою національно-політичну незалежність.

Ключові слова: історичні наративи, вітчизняна історіографія, Коліївщина, дискусія, термінологія, типологія, характер повстання.

Коліївщина – одне з яскравих, загальнонародних і, одночасно, надто трагічних повстань українського народу в Правобережній Україні проти польського колоніального поневолення. Практично Коліївщина двобоєм між двома непримиренними супротивниками – українським народом, що боронив свою національну гідність, економічну і політичну свободу, та польським шляхетством, магнатами, котрі уособлювали войовничий становий і релігійний фанатизм, нетерпимість до всього, що носило українське ім'я.

Події 1768–1769 рр. на Правобережжі завжди перебували в центрі наукової уваги українських і польських, почасти й російських істориків. Між представниками різних наукових шкіл, напрямів розгорталися дискусійні баталії по ряду проблем: у трактуванні очікуваних висновків, характеру повстання.

Для польської та російської історіографії XIX – першої половини XX ст. у висвітленні Коліївщини притаманні імперські ідеологічні наративи. В російській дореволюційній та радянській історичній науці Коліївщина розглядається як суто релігійна війна православ'я проти католицизму. Саме конфесійна складова у вимогах повстанців 1768 р. вміло використовувалася у російській зовнішній політиці з метою створити для Російської імперії імідж захисниці православної віри в Центрально-Східній Європі. Поряд з тим, учасники Коліївщини отримали від російських чиновників та істориків неприваблівні епітети: «натовп, що озброївся», «розбійники», «злодії», що вчинили «богомезкое дело» [10, с. 15; 12, с. 25; 19].

Польська історіографія XIX – першої половини XX ст. ще більше не шкодувала найчорніших фарб і класифікувала події 1768–1769 рр. як бунт хижої черні з «кривавим інстинктом» до вбивств, як прояв «релігійного фанатизму», «бунтом холопським», котре влаштувало безжальну різанину польської шляхти [14, с. 135; 16]. В сучасній польській історичній думці така позиція донині присутня. Зокрема Адам Данільчик порівнює Коліївщину за масштабами трагедії для поляків із Волинською трагедією 1943–1944 рр. і ставить знак рівності між «Уманською різаниною» та «Волинською різаниною» [4].

Натомість криваві хрестові походи Радомської (1767) та Барської (1768) конфедерацій проти українського корінного населення в Правобережному регіоні України в польській історіографії применшуються або повністю ігноруються. Декотрі польські колеги акцент роблять на людських втратах представників польського шляхетства та намагаються виправдати репресивні заходи польської влади в Кодні відносно учасників повстання і селян, які підтримали коліїв. Причини, реальні мотиви Коліївщини для них не є темою дослідження.

Відносно української історіографії у XIX – першій половині XX ст., то українські науковці перебували під значним впливом російських ідеологічних наративів та радянських догм і стереотипів, як-то вульгарного соціологізму і теорії торгового капіталізму М. Покровського. Опріч того, певний вплив на українську історичну думку до 60-х рр. XX ст. мала польська мемуарна література.

Зрештою, українські вчені прагнули осягнути внутрішні процеси та віднайти відповіді на причини Коліївщини й заявили про право українців на оборону своїх національно-політичних прав на власній землі. Один із перших українських дослідників М. Максимович дав таке емоційне визначення повстанню 1768–1769 рр.: «То было огнедышущее извержение народной мести и вражды…, то была предсмертная судорожная схватка двох враждебных стихий» [6, с. 625].

Значний внесок у вивченні проблеми та введенні в обіг нових архівних матеріалів зробили В. Антонович, О. Єфименко, Д. Яворницький, М. Грушевський, К. Козловський.

Зокрема В. Антонович і О. Єфименко запропонували розглядати Коліївщину як продовження законної боротьби за возз'єднання Правобережної і Лівобережної України під протекторатом Росії, розпочату ще за часів Б. Хмельницького [1, с. 123; с. 13-16; 3, с. 159; с. 88].

Втім значні зрушення у дослідженні подій 1768–1769 рр. на Правобережжі розпочались у добу «хрущовської відлиги». Друкується великий пласт архівних документів, матеріалів, що змінюють оцінюючі судження та погляди вчених щодо Коліївщини. У цей час розпочинається наукова дискусія по ряду важливих питань, пов'язаних з повстанням 1768–1769 рр., що триває й досі.

Передусім дискусія стосувалася терміну «Коліївщина», «колії», та відповідно типу озброєння повстанців. На сторінках Українського історичного журналу у 1961 р. Т. Лазаренко висловився про некоректність трактування терміну від іменника «кіл» як головної зброї повстанців. Адже вони мали на своєму озброєнні усі типи холодної та вогнепальної зброї [5, с. 154-155]. Тож

Т. Лазаренко запропонував виводити слово «колії» від дієслова «колоти», тобто різати. Із цим висновком погодилась більшість науковців, і таке визначення на довгі роки закріпилось у вітчизняній науковій літературі, хоча значне трактування назви штучно створеним і привнесеним польсько-шляхетською історіографією.

Поміж тим, останні два десятиліття це питання знову жваво обговорюється українськими дослідниками у періодичних та монографічних виданнях. В. Омельчук, Б. Чорномаз, Є. Букет, Т. Чухліб акцентують на факті, що у польській мові слова «kolej», «pokolij», «kolejno» мають інше прочитання. Коліями на Правобережжі у XVIII ст., іменували надвірну міліцію, а їхню службу у маєтках магнатів – «колійною», тобто «почерговою» [7, с. 238; 16, с. 124].

На цей факт вперше вказав історик XIX ст. В. Щербина у журналі «Киевская старина» (1893) [20, с. 358], згодом підтвердив польський дослідник В. Серчик у 1968 р. у своїй монографії «Коліївщина» [9, с. 7].

Про активну участь надвірної міліції у повстанні 1768 р. писав один із дослідників Коліївщини Г. Храбан. Опираючись на архівні документи, науковець називає імена сотників надвірних козаків: С. Шило, М. Білуга, П. Уласенко, І. Гонта, а також зазначає масову участь рядових надвірних козаків корсунських, городиських, богуславських, лисянських [19, с. 49-57].

Російська історикиня Т. Таірова-Яковлєва підтверджує цей факт і цитує документ із збірника «Гайдамацький рух», в якому перераховуються прізвища інших сотників та отаманів надвірної міліції з Немирова, Тульчина, Брацлава, Гущівська тощо [15, с. 37].

На підставі усього наявного комплексу документів Є. Букет і Т. Чухліб зазначають, що назва Коліївщина пов’язана із масовою участю надвірних козаків у повстанні. Поряд з тим Є. Букет робить висновок: «колії» – надвірна міліція – головна рушійна сила подій 1768–1769 рр., а селянству належить другорядна, допоміжна роль. Воно, як пише історик, виконувало функції розвідників, агітаторів і забезпечення війська продовольством [2, 7, с. 238].

Щоправда, такий висновок відносно селянства не підтримали інші дослідники Коліївщини. Визнаючи вирішальну участь у повстанні надвірної міліції Брацлавського воєводства, Т. Чухліб, Б. Чорномаз, В. Смолій, Г. Храбан стверджують всенародний характер повстання, де селянство становило масовий контингент у повстанських загонах.

Поряд з тим в українській історіографії продовжують існувати ще два погляди на Коліївщину. З одного боку, це історики, котрі дотримуються радянської концепції і трактують Коліївщину як вищий прояв гайдамацького руху. З іншого боку, за висновками Г. Храбана і В. Смолія, Коліївщина окреме,

самостійне повстання, яке за типологією нагадує селянську війну [19, с. 27; 12, с. 26].

На підтвердження цієї концепції В. Смолій пише про наявність високого «рівня організації» боротьби військової структури повстанських загонів та усвідомлення своєї кінцевої цілі – відродження української державності в Правобережній Україні [13, с. 258-259; 11, с. 114].

Також істориками дискутується питання про стихійність повстання, його спорадичність чи добре підготовлене таємною організацією, яка проводила агітацію серед надвірних козаків-коліїв.

Думки розходяться відносно географічної локації цієї таємничої повстанської організації: від Торчина до Фастова або на території Ханської України, звідки прийшла група Й. Шелеста для реалізації повстання. До першого варіанту схиляються Б. Чорномаз і В. Смолій. Другий варіант відстоює Є. Букет [2; 7]. Втім російська історикиня Т. Таірова-Яковлєва реанімує польську версію про інспірацію Коліївщини петербурзькими урядовцями М. Паніним, П. Рум'янцевим, Ф. Воєвковим [15, с. 199-205].

В цьому контексті розглядається так звана «Золота грамота», авторство якої Т. Таірова-Яковлєва пов'язує з ігуменом Мотронинського монастиря – Мельхиседеком [15, с. 200-203].

Історикиня доводить причетність ігумена Мельхиседека до самої Коліївщини. Цю версію підтримує також український історик В. Ададуров [4]. Але спростовує Є. Нахлік і заперечує таємну інспірацію повстання петербурзькою адміністрацією. Дослідник висловлює своє переконання, що роль «п'ятої колони» на Правобережжі зіграло не російське військо генерала М. Кричетнікова, а власне польські магнати, які своєю релігійною нетерпимістю, егоїстичною економічною політикою в регіоні та опозицією до короля С. Понятовського і його реформаційних задумів [7], підштовхнули надвірне козацтво і селянство до повстання.

Опріч всього вище зазначено, в українській історіографії останнім часом жваво обговорюється ще проблема про право народу на боротьбу за свої соціально-економічні, політичні права і свободи. Безумовно, це стосується Коліївщини, яка спрямувала свою зброю проти окупаційної влади Речі Посполитої на українських етнічних землях.

Це питання переконливо першими почали обговорювати дослідники Т. Чухліб [17], Б. Чорномаз [18], Є. Букет [2]. Зрештою, у 2020 р. на розгляд наукової історичної спільноти було представлено напрацювання колективу українських дослідників у книзі «Коліївщина: право на повстання» (у 2025 р. перевидана і доповнена).

В книзі колектив авторів аргументовано доводить: Коліївщина – не кривавий, стихійний бунт знедоленого селянства, а війна українців за відновлення своєї державності на теренах Правобережжя, де наріжним принципом має бути соціальна і політична рівність кожного члена суспільства.

Назагал автори звертаються до авторитету «Великої хартії вольностей» (1215 р.), де проголошено право усіх народів на боротьбу за свою політичну самоорганізацію і захист своїх державних кордонів.

Відповідно, виходячи з цих позицій і фактологічного матеріалу Є. Букет і Ю. Сиротюк запропонували розглядати Коліївщину як першу національну і соціальну революцію на Європейському континенті, попередницю Великої французької революції.

Втім, на жаль, боротьба коліїв зазнала поразки. З цієї причини події 1768-1769 рр. не отримали належного об'єктивного висвітлення, оціночних висновків, трактування, бо історію пишуть переможці, не даючи право переможеним сказати своє вагоме слово про власні наміри, завдання і мету боротьби.

Наразі Коліївщина залишається однією з дискусійних та пріоритетних тем наукового дослідження у вітчизняній історіографії.

Список джерел та літератури

1. Антонович В. Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII ст. Львів, 1897.

2. Букет Є. Іван Бондаренко – останній полковник Коліївщини. Київ, 2013. 320 с.

3. Єфименко А. Южная Русь. Санкт-Петербург, 1905. Т. 2. 358 с.

4. Коліївщина – українська і польська пам'ять: погляди істориків на криваве повстання XVIII століття [Електронний ресурс].

5. Лазаренко М. Про термін «Коліївщина». *Український історичний журнал*. 1961. № 2. С. 154-155.

6. Максимович М. Собрание сочинений. Киев, 1876. Т. 1. 847 с.

7. Нахлік Є. Поспіх на шкоду науковості [Електронний ресурс]. Критичний відгук на монографію Таірової-Яковлєвої Тетяни. Коліївщина: великі ілюзії. 2021. 255 с.

8. На варті Батьківщини: безпековий вимір українського державотворення другої третини XVIII ст. / за ред. В. Грицака ; авт. кол.: В. Смолій, Я. Антонович, Б. Бернадський, Є. Букет. Київ, 2017. 516 с.

9. Pereszczyk W. Koliszczyzna. Warszawa, 1968. 173 s.

10. Скальковский А. Наезды гайдамаков на Западную Украину в XVIII столетии (1733–1768). Одесса, 1845. 232 с.

11. Смолій В. Формування соціальної свідомості народних мас в ході класової боротьби (друга половина XVII–XVIII ст.). Київ, 1985. 264 с.

12. Смолій В. Деякі дискусійні питання історії Коліївщини (1768). *Український історичний журнал*. 1993. № 10. С. 21-29.

13. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ, 1997. 368 с.

14. Уманська різанина 1768: історична трагедія чи політичний міф? *Історичний архів. Наукові студії*. 2017. Вип. 6. С. 134-139.

15. Таірова-Яковлєва Т. Коліївщина: великі ілюзії / пер. з рос. Т. Кришталовської. Київ, 2019. 256 с.

16. Чухліб Т. «Гайдамаччина» в Речі Посполитій XVIII ст. (причини повстанського руху в світлі джерел з українського табору). Вип. 8. Київ, 2008. 382 с.

17. Чухліб Т. Судити чи розуміти гайдамаків? [Електронний ресурс]. *Історична правда.*
URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/16/149812/

18. Чорномаз Б. Коліївщина: проблеми трактування. Т. 21. № 11. 2018. С. 14–22.

19. Храбан Г. Спалах гніву народного антифеодального народно-визвольного повстання на Правобережній Україні 1768–1769 рр. 1989. 176 с.

20. Щербина В. Про походження слова «коліївщина». *Киевская старина*. 1893. № 21. С. 356-358.

ЛИСТУВАННЯ ТИТА РЕВАКОВИЧА ТА ОТЦІВ-ВАСИЛІЯН ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ПОБУТОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ У БРАЗИЛІЇ

Мигалевич Марія,
здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Кліш Андрій
м. Тернопіль

Анотація. Робота присячена аналізу листування Тита Реваковича з отцями-василіянами, яке є важливим джерелом для вивчення перших хвиль української еміграції до Бразилії на зламі XIX–XX ст. У центрі дослідження – умови життя переселенців, їх господарська діяльність, культурний розвиток.

Ключові слова: українська еміграція, Бразилія, Тит Ревакович, Василіяни, Товариство св. Рафаїла, діаспора.

Злам XIX–XX ст. в історії України позначився великими хвилями еміграції. Люди, які покидали рідний край, потерпали від браку інформації, були під загрозою стати жертвою грабіжників, шахраїв чи потрапити в рабство [3, с. 13]. Це викликало значну стурбованість серед інтелігентів, які намагалися зробити процес еміграції організованим та безпечним.

Важливою постаттю в історії української еміграції до Бразилії був Тит Ревакович – радник Крайового суду у Львові, громадський та культурний діяч. Він був глибоким знавцем еміграційної тематики, багато спілкувався з представниками новоствореної української діаспори, дбав про їх духовний та культурний розвиток. У 1907 р. він став головою Виділу Товариства св. Рафаїла, яке опікувалося вихідцями з Галичини та Буковини, він був на цій посаді до початку Першої світової війни [6, с. 68]. Під його керівництвом організація досягла значного розмаху: проводила інформаційну роботу, видавала публікації, організовувала мережу довірених осіб для допомоги емігрантам у портах, на вокзалах та в місцях поселення.

Джерельною базою нашого дослідження виступає епістолярій Тита Реваковича, упорядкований Василем Соколом [4]. Переписка Реваковича з отцями-василіянами, які здійснювали духовну опіку над українцями в Бразилії є цінним та цікавим джерелом, бо розкриває багато аспектів повсякденного життя, розвиток економіки, культури та освіти, настрої, які панували в суспільстві у ті часи.

У листуванні йдеться насамперед про побут українських емігрантів першої (масово почалася з 1895 р. [5, с. 66]) та другої хвилі (почалася з 1908 р., коли почалося велике будівництво залізниці і уряд Бразилії заохочував прибуття нових робітників [5, с. 68). Поселенці отримували шакр – ділянку розміром приблизно 20 га [1, с. 237], влада надавала її не безумовно, а на викуп протягом п’яти років [3, с. 11]. Зазвичай території, які надавалися колоністам, були покриті цілинним лісом. Поселенці мусили самостійно її викорчувати, зробити придатною для землеробства та побудувати житло. Протягом перших півроку новоприбулі отримували державну допомогу [3, с. 12], а далі вони мали жити винятково з праці своїх рук.

В листуванні згадується відчай від потреби вирубувати праліси, Тит Ревакович неодноразово згадував, що лише отці-василіяни допомагали українцям подолати розпач і приступити до праці. У листі до Степана Петрицького він писав про них: «Они перші підтримали на духу упадаючих морально і матеріяльно Русинів, котрі не хотїли ся навіть брати до викорчованя пралїсів бразилїйських і котрі, не маючи ні вїдки помочи, анї поради, анї не

чуючи теплого серця для себе у людей чужих в Бразилії, падаючи зовсїм духом, попадали в розпуку і тиняючи ся без цїли, вижадали лиш смерти» [4, с. 425].

Вирубно-вогневий спосіб підготовки ґрунту вимагав значних фізичних зусиль та супроводжувався ризиком, оскільки можна було травмуватися чи навіть загинути під час повалення дерев, ускладнювалося це тим, що часто стовбури були зв'язані один з одним ліанами, і складно було прогнозувати, як саме вони впадуть [4, с. 104]. Небезпечним було також випалювання ділянки. Так описував цей процес отець Клим Бжуховський: «Коли палят ліси, тогди дими, що оден другого не видит, при тім тріск та гук пукаючого дерева, що оглухнути можна, якби сотки гармат грало» [4, с. 104].

Українців селили на території, де мешкали місцеві племена ботокудів, тому збройні сутички з індіанцями були неуникненними. Вони також ставали причиною загибелі колоністів [5, с. 68]. Щоправда на момент початку переписки отців-василіян з Реваковичем такі конфлікти вже затихли [4, с. 103].

Після розчистки лісу приступали до висаджування сільськогосподарських рослин, як звичних для України гречки, жита, пшениці (від якої згодом відмовилися [2, с. 15]), до типових для Південної Америки кукурудзи, чорної квасолі, батату. З технічних культур висаджували льон (конопля не росла [2, с. 19]), чай мате [4, с. 126], у пізнішому листуванні згадується, що уряд заохочував культивування тютюну.

Кавові плантації, які належали українцям, у епістолярії не згадуються. Емігрантів застерігали від праці на них. Робітники жили на плантації протягом всього сезону, їжу вони брали в магазинах, котрі належали тому ж таки власнику, в рахунок майбутньої зарплати. Типовою була ситуація, коли в підсумку робітник не лише нічого не заробляв, а й залишався винним. Не маючи можливості виплатити борг, люди тікали з плантацій, за що були жорстоко переслідувані. О. Бжуховський згадував, що «до лапаня уживали псів» [4, с. 119]. О. Кирило Сімків писав: «наш мужик, утїкаючи перед грозячою кулькою фазендяра, перепливав широчезну річку, несучи на плечах дїти, а на кінци жену» [4, с. 476].

Сільським господарством можна було займатися цілий рік, збираючи по два-три урожаї [2, с. 18]. Однак розбагатіти на цьому було складно, адже в незвичних для українців природніх умовах їх часто супроводжували неврожаї. До того ж постійно була загроза шкідників: сарани, мурах, гризунів [4, с. 196] папуг та мавп [4, с. 105]. Складнішою ситуацію робила постійна нестабільність цін, яку важко було прогнозувати. Загалом готівки було мало і внутрішнє життя колоній засновувалося на натуральному обміні [4, с. 105].

Емігранти також займалися тваринництвом: тримали велику рогату худобу, коней, овець, свиней, свійську птицю. О. Бжуховський зазначав, що

половина господарств мали власні вози, у навіть найубогіших завжди було сало на столі, а кури тут велися настільки добре, що звичним було їх мати понад 100 штук [4, с. 120].

Українці здебільшого займалися землеробством і були вельми неохочі до комерції [4, с. 104]. О. Маркіян Шкирпан зазначав, що добре би було мати «свого» капіталіста, як це було в поляків та італійців [4, с. 645]. Майже у всіх листах, адресованих Реваковичу, згадується брак священників та вчителів. Також була майже цілковита відсутність лікарів, юристів, людей, які добре володіли португальською мовою і могли захищати інтереси українських емігрантів перед бразильською владою.

Ревакович висловлював таку саму думку [3, с. 1], як і василіяни [4, с. 117]: тим селянам, які не в крайній убогості, не треба їхати до Бразилії, адже життя там дуже важке. Дні емігрантів минали в цілоденній виснажливій праці, без підтримки роду, у чужому кліматі, серед незнайомого культурного середовища. Бездержавні українці не могли розраховувати на таку підтримку з Батьківщини, як італійці, німці, англійці. Епістолярій Тита Реваковича є ще одним свідченням про тяжку працю, якою перші діаспоряни здобували краще життя для майбутніх поколінь.

Список джерел та літератури

1. Гец М. Українська іміграція в Бразилії. Українці у Вільному Світі: Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894–1954 / Ред.: Л. Мишуга, А. Драган. Jersey City, 1954. С. 233-253.

2. Гримич М. Піонерське землеробство українців Бразилії на початкових іммміграційних етапах. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 30. 2009. С. 14-22.

3. Ревакович Т. До відомости еміґрантів руських, що їдуть до держави Парана в Бразилії. Львів, 1908. 16 с.

4. Сокіл В. Епістолярій Тита Реваковича. Львів, 2019. 774 с.

5. Феленчак Ю.Б., Valdir Gregory, Hevelyn Priciely Ghizzi. Українська діаспора в Бразилії: історія та особливості формування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. Вип. 39. С. 64-71.

6. Франків І. Товариство св. Рафаїла у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 67-72.

ЗАХОДИ БОРОТЬБИ З ДІТОЗГУБНИЦТВОМ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Черноліхов Сергій,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
кафедри історії України
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Жуковський Олександр
м. Житомир

Анотація. У роботі розглядаються офіційні заходи з охорони материнства та дитинства у боротьби з дітозгубницвом на Правобережній Україні наприкінці XIX – початку XX ст. Проаналізовано розвиток акушерсько-фельдшерських шкіл, діяльність пологових будинків, повивальних бабок та родильних притулків.

Ключові слова: акушерство, дітозгубництво, повивальна бабка, позашлюбне материнство, Правобережна Україна.

Головним «жіночим» злочином модерного періоду вважали дітозгубництво. Як кримінально-правова та соціальна проблема дітозгубництво було пов’язано з суспільним осудом та стигматизацією позашлюбного материнства. На відміну від свідомого позбавлення життя новонародженої дитини, дітозгубництво відбувалося часто випадково у несвідомому стані, через ненадання відповідної післяпологової допомоги. Страх та сором за незакононароджену дитину штовхали жінок до приховування вагітності, відмови від допомоги при пологах та, як результат, спричиняли смерть дитини. У кримінальній площині покарання за дітозгубництво було передбачено ст. 1460 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. Російської імперії, а саме: смерть незакононародженої дитини, залишеної без післяпологової допомоги, керуючись соромом та страхом, каралася позбавленням всіх прав за станом та засланням у Сибір; якщо жінка приховувала від влади народження та смерть позашлюбної дитини, то підлягала ув’язненню на термін від 4 до 8 місяців [7].

У другій половині XIX під впливом модернізаційних процесів різні соціальні проблеми, зокрема й дітозгубництво лише загострювалися, оскільки кримінальна відповідальність за злочин не змінювала його справжні причини, що полягали у стигматизації позашлюбних матерів, втрати гендерно унормованого суспільного становища та можливих матеріальних труднощів. З

іншого боку, це сприяло активізації суспільних дискусій щодо обов'язку держави піклуватися про найбільш вразливі, маргіналізовані категорії населення, що позначилося на розвитку системи охорони материнства та дитинства.

Перші зрушення відбулися наприкінці XIX ст., коли на території правобережних губерній почали діяти лікарські дільниці та фельдшерські пункти, започатковувалися акушерсько-фельдшерські школи. На Волині першим закладом з охорони материнства та дитинства стала акушерсько-фельдшерські школа у м. Житомир, яка діяла з 1874 р. На той час в Житомирі існував і єдиний в регіоні пологовий будинок на 25 місць. У 1912 р. у Волинській губернії поряд з амбулаторіями, земськими лікарнями та фельдшерськими пунктами діяло лише 3 акушерські пункти. Підготовка медичного персоналу на Волині зосереджувалася в кількох навчальних закладах, серед яких особливе місце займали Кременецька та Волинська акушерсько-фельдшерські школи. Крім того, медичні кадри готувалися у Волинській і Рівненській школах сестер милосердя, а особливу увагу приділяли акушерській освіті. Тут викладали акушерство, санітарію, а також читали лекції з інфекційних та епідемічних хвороб, фармакології та інших медичних дисциплін, що підкреслювало важливість акушерської підготовки в структурі медичної освіти регіону [3, с. 172-173]. Таким чином, доступ до кваліфікованої допомоги мав сприяти зниженню дитячої смертності та контролю породіль, для яких вагітність була небажаною, щоб вони не могли таємно позбутися новонародженої дитини.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Правобережній Україні в щорічних губернських звітах зазначалися дані про кількість повивальних бабок. Так, кількість зареєстрованих повитух у Волинській губернії поступово зростала: з 39 у 1880 р. до 311 у 1913 р., більшість з яких займалася приватною практикою [4]. Попри це ситуація з супроводом пологів у містах та селах залишалася нерівномірною. Крім того, оплата послуг повитух була доступною не для всіх жінок.

У містах почала формуватися організаційна підтримка акушерської справи. Наприклад, у м. Київ ще з кінця 1890-х рр. діяли нічні чергування спільноти взаємодопомоги повивальних бабок (акушерок) на розі вул. Хрещатик та пров. Михайлівського №13/21 [6, с. 4]. У містах також існував варіант народжувати в т.зв. «родильных убежищах». У газеті «Волинь» від 1903 р. можна знайти відомості про одне з них: для вагітних та породіль у м. Рівне було відкрито укриття Р.Л. Пінікової по вул. Риковецького [1, с. 3]. У № 260 газети «Волинь» від 1909 р. також знаходимо: «Родильний притулок для таємних вагітних та породіль, з постійними місцями, акушерки Н. М. Щимчук,

що закінчила Санкт-Петербурзький повивальний інститут. Притулок під наглядом лікаря акушера знаходиться по вул. Хлібна 78» [5, с. 1]. Дослідниця М. Кругляк, вивчаючи проблему підкидьків у Волинській губернії, зазначила, що «родильные убежища» найчастіше призначалися для дворянок, які одразу ж після пологів залишали там своїх незакононароджених дітей. Пошук матері був марним, оскільки в родильних притулках не вимагали жодних документів. Народжені та залишені діти відправлялися до сиротинців [2, с. 89].

Таким чином, розвиток системи охорони здоров'я, попри нерівномірність змін, поступово створював умови для зменшення дітозгубництва. Завдяки відкриттю акушерсько-фельдшерських шкіл, створенню пологових будинків та діяльності медичних товариств, здебільшого у містах, виникли альтернативи, що сприяли збереженню життя позашлюбних дітей. Для жінок це означало й часткове зняття соціального та психологічного тиску, пов'язаного з небажаним материнством. Водночас для українського села з низьким рівнем надання медичних послуг, традиційними поглядами на позашлюбні стосунки і незакононароджених дітей дітозгубництво залишалося суттєвою проблемою.

Список джерел та літератури

1. Для вагітних. *Волинь.* 13.12.1903. №250. С. 4.

2. Кругляк М. Соціальний статус підкинутих дітей у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі Волинської губернії). *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019, № 3. С. 88-93.

3. Мойсеєнко В., Тарченко І., Тарченко Н. Медицина Волині в лабіринтах історії. *Українські медичні вісті*. 2022. № 14(3-4). С. 167-177.

4. Огляд Волинської губернії за 1913 рік. Житомир: Волинська губернська типографія, 1914. 184 с.

5. Родильний притулок. *Волинь.* 26.12.1909. № 260. С.1

6. Суміш. *Киянин*. 10.01.1900. №10. С. 4

7. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року. Санкт-Петербург: видавництво Н.С. Тарагцева, 1889. 714 с.

ЕТНОГРАФІЧНІ ТА ФОЛЬКЛЬОРИСТИЧНІ СТУДІЇ ІВАНА ФРАНКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Василишина Євгена,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Доценко Віктор
м. Київ

Анотація. Розглянуто етнологічні та фольклористичні студії Івана Франка як важливий складник формування модерної української гуманітаристики. Висвітлено роль Франка як систематизатора та популяризатора фольклорного матеріалу, його внесок у розвиток українознавчих досліджень та формування історичної пам'яті.

Ключові слова: Іван Франко, фольклористика, етнографія, народна творчість, українознавство, фольклорні джерела, гуманітаристика.

В українському науковому дискурсі Іван Франко постає як одна з ключових постатей національної гуманітаристики. Його інтелектуальний доробок охоплює широке коло проблем давнього письменства, народної словесності, історії України та її літературного процесу, соціально-економічного розвитку й філософської думки. Саме тому його спадщина протягом десятиліть залишалася і продовжує залишатися предметом поглиблених наукових студій.

Галичина не вперше в XIX ст. виступає в ролі захисного резервуара, де могли собі знайти притулок громадські сили з усієї України, пригнічені в центрі української землі, Наддніпрянщині. Таким резервуаром для України була Галичина в XIII ст., вперед вела вона і в кінці XVI ст.; стала вона для українства притулком від натиску російського центризму і в XIX ст. Силою, що будила Галичину до нового життя, було відчуття своїх зв'язків з Україною, а також спільна робота з українцями, що перенесли свою діяльність сюди під час національного лихоліття [2, с. 328].

Увійшовши в громадсько-літературне життя Галичини, Іван Франко як інтелектуальний послідовник Драгоманова водночас самостійно трансформував і розвивав його ідеї, виявляючи власні погляди. Франко став одним із перших у галицькому середовищі, хто рішуче відкинув застарілі підходи «старої школи»

та обрав новий шлях інтелектуального й суспільного оновлення, ставши справжнім провідником і наставником для молодшої генерації українських діячів [2, с. 374].

З метою створення незалежного осередку української науки у 1892 р. літературну фундацію імені Шевченка у Львові було реорганізовано в Наукове товариство імені Шевченка. Серед найпомітніших діячів був і Іван Франко. Поряд з основною серією видань Товариство започаткувало низку спеціалізованих наукових проектів насамперед з історії, історії літератури та етнографії, створило секції та комісії, налагодило міжнародний обмін публікаціями, зібрало значну бібліотечну й музейну колекцію. Дослідження Грушевського та Франка стали окрасою видань Товариства та суттєво вплинули на розвиток української гуманітарної науки [1, с. 328, 374].

Франко зауважував, що у Галичині покоління виростали майже без знання власного краю. За польських часів, хоч і не було систематичного краєзнавства, шляхтичі через участь у сеймах та військових походах добре знали територію та населення своєї землі – цьому, підкреслював Франко, можемо й тепер позаздрити. Натомість за австрійської влади ситуація змінилася: зайва цікавість до громадських справ чи навіть географії краю могла викликати підозри бюрократії, тому практичне знання про власну землю швидко зникало [4, с. 116-150].

Етнографічні дослідження, зокрема фольклористика, стали одним із найхарактерніших проявів наукового розвитку XIX ст. В українському середовищі ці студії сформувалися відносно пізно й були пов’язані із загальноєвропейським інтересом до народності. Лише в 1830–1840-х роках у Галичині збирання етнографічних матеріалів почало давати помітні результати. Події 1846 року надовго загальмували ці студії, відштовхнувши польську інтелігенцію від селянства, а українська фольклористика на певний час занепала [4, с. 126-130].

Варто згадати, що Іван Франко у своїх працях неодноразово демонстрував широкий спектр підходів до народної творчості. Він зазначав, що окремі його розвідки – зокрема про Хотинську битву, Варшаву, бандурку чи комара – фактично виходили за хронологічні рамки його основного дослідження, адже стосувалися матеріалу XVIII – XIX ст. й довгий час залишалися в рукописах. У цьому контексті він послідовно аналізує українські пісні, думи та віршові твори, присвячені гетьманам і козацькій старшині доби Хмельниччини, починаючи з постаті Богдана Хмельницького. Основу його роботи становлять українські фольклорні тексти, проте для перевірки їх історичної достовірності та літературної цінності Франко активно зіставляє їх із документальними джерелами різних мов та сучасними історичними студіями.

Особливу увагу він приділяє польським поетичним текстам XVII ст. – творам, створеним безпосередніми сучасниками подій, наголошуючи, що ці джерела залишалися недостатньо використаними дослідниками Хмельниччини. Значну частину таких польських віршів він сам опублікував і прокоментував у розвідці «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах» [3, с. 7].

Розглядаючи розвиток франкових студій, важливо звернути увагу й на його листування з М. Драгомановим, яке демонструє масштаби його задумів. У одному з листів Франко викладає свій план для наступного номера видання, до якого він передбачав включити збірку віршових перекладів, листи різних кореспондентів, а також матеріали блоку «Із уст народу» – народні легенди, передані Федором Вовком, і оповідання про відомих історичних діячів. Окрім цього, Франко планував подати продовження власних художніх творів – драми, романів «Остап» і «Верн», а також нові розвідки з історії селянства. Певний час Франко вирішив відкласти публікацію церковних легенд, зосередившись на підготовці до друку своєї колекції світських і напівнародних пісень та віршів XVIII – початку XIX ст., які він вважав важливим і досі не використаним джерельним матеріалом [5, с. 8].

Дослідницька діяльність Івана Франка в галузі етнології, фольклористики та історії української культури засвідчує його системний підхід до осмислення національної спадщини, закладаючи нові методологічні орієнтири для української гуманітаристики. У такий спосіб Франко не лише розширив джерельну базу національних студій, а й зробив вагомий внесок у формування модерної української історичної пам’яті та національної ідентичності.

Список джерел та літератури

1. Антонович Д. Українська культура. Мюнхен, 1988. 520 с.
2. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ, 1995. 685 с.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ, 1976-1986. Т. 43: Фольклористичні та літературно-критичні праці / ред. О. Дей ; упоряд. і комент. М. Яценка. 1986. 479 с.
4. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ, 1976-1986. Т. 46, ч. 2. 1986.
5. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ :, 1976-1986. Т. 50 : Листи (1895-1916) / ред. М. Бернштейн. 1986. 702 с.

ІНСПЕКТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІЄПИСКОПА ВАСИЛЯ (БОГДАШЕВСЬКОГО) У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1909–1914 РР.)

Яшин Владислав,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
Історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Чучалін Олександр
м. Умань

Анотація. У тезах здійснений стислий виклад окремих аспектів широкої інспекторської діяльності архієпископа Василя (Богдашевського) у Київській духовній академії протягом 1909–1914 рр. Розкрито основні напрями його адміністративної роботи, спрямовані на удосконалення навчально-виховного процесу, дотримання студентами дисципліни та організації студентського життя.

Ключові слова: Православна церква, архієпископ Василь (Богдашевський), Київська духовна академія, інспекторська діяльність, адміністративна діяльність, виховання.

Варто зауважити, що посада інспектора в Київській духовній академії передбачала ведення широкої діяльності за різними напрямами, зокрема адміністративним, виховним, навчальним тощо. У листі, датованому 30 червня 1909 р., архієпископ Василь (Богдашевський) (на той час – світський професор Д. І. Богдашевський) повідомляв своєму колишньому колезі по Київській духовній академії, професору О. А. Дмитрієвському (на той час – учений секретар Імператорського Православного Палестинського товариства), що призначення інспектором стало для нього несподіваним [2, с. 97]. Інспектором він був призначений 16 червня 1909 р. указом Святішого Синоду за клопотання митрополита Київського і Галицького Флавіана (Городецького).

Дослідниця М. Ткачук зазначає у своїй публікації, що архієпископ Василь знаходить для себе справді значущі моменти, які дозволили йому прийняти інспекторство «ідейно». Вона зауважує, що у своїх записах архієрей писав про спад церковності, про необхідність її підняття. Він зауважив, що завжди любив студентство, і якщо він взявся за інспекторство, то з упевненістю, що буде чимось корисним для студентства. Насамперед він прагнув запровадити дисципліну в академії [4, с. 45]. У листі, датованому 17 вересня 1909 р.,

архієпископ Василь зазначив: «Тим, хто вступав до Академії, сказав невелику промову, у якій зі всією силою підкреслив, що церковність є стихією академічної науки і життя, і без церковності Академія вмирає. Коли розпочався навчальний рік, то зібрав у залі 4-го вересня всіх студентів і повторив їм те саме, вказавши на основні принципи своєї інспекторської діяльності; просив їх організувати лівий хор. І, слава Богу, вони мене слухають. Запровадив молитву по черзі в їдальні, а також ранкові та вечірні молитви. Вчора був мною організований і з'явився на клірос лівий студентський хор, і прекрасно співали та читали» [3, с. 89-90].

У 1910 р. він вирішив прийняти священний сан. 5 вересня він був рукопокладений на священника. 29 вересня його було піднесено до сану протоієрея та нагороджено камилавкою. Декілька місяців він виконував обов'язки ректора академії, а після призначення новим ректором академії єпископа Інокентія (Ястребова) продовжив виконувати значну частину академічних обов'язків: інспектора, професора першої кафедри Святого Письма Нового Завіту та редактора академічного журналу «Труды Киевской Духовной Академии» [4, с. 45-46].

У 1911 р. за ініціативи архієпископа Василя було внесено деякі зміни до «Правил для студентов Киевской Духовной Академии». Вони стосувалися господарсько-організаційних питань. До прикладу, архієпископ Василь пропонував у § 44 цих правил після слів: «студенти повинні бережливо поводитися з казенними речами, наданими в їх користування» додати: «і зокрема з арматурою електричного освітлення», після слів: «той, хто зіпсував шпалери, меблі» вставити слова: «електричну арматуру». В кінці § 44 він пропонував додати наступний текст: «Студенти повинні всіляко дотримуватися економії у витрачанні електрики, не дозволяючи собі користуватися нею після 12-ї години ночі, припиняючи дію електричного струму в кімнатах для занять на час виходу до церкви на вечірнє богослужіння, на вечерю, на вечірню молитву і стежачи за тим, щоб у місцях загального користування (загальна зала, аудиторії, гардеробна, умивальня, гімнастичний зал та ін.) електрика даремно не витрачалася. Суворо забороняється студентам користуватися власними електричними лампочками більшої потужності, ніж передбачено». Також були запропоновані зміни до положень § 65, § 80 і § 81 [1, арк. 17]. Рада академії погодила ці зміни й передала їх на затвердження митрополиту Флавіану (Городецькому) [1, арк. 17 зв.]. Зміни були ним затвердженіі, і в 1911 р. вийшла друком нова версія «Правил для студентов Киевской Духовной Академии» [1, арк. 2-2 зв.].

Із листа архієпископа Василя (Богдашевського) до О. А. Дмитрієвського від 12 вересня 1911 р. стало відомо, що архієпископ (на той час – протоієрей

Дмитрій Богдашевський) мав намір звернутися до митрополита Флавіана з проханням звільнити його з посади інспектора, аргументуючи це своїм критичним станом і погіршенням здоров'я, а також бажанням «вийти на чисте професорство» [3, с. 102].

У 1913 р. він прийняв непросте рішення про прийняття чернецтва. Чин чернечого постригу 24 вересня того ж року року звершив митрополит Флавіан (Городецький) у Ближніх (Антонієвих) печерах Києво-Печерської лаври. Наречений у чернецтві Василем, 5 жовтня 1913 р. він був піднесений до сану архімандрита. В цьому сані він перебував на посаді інспектора Київської духовної академії аж до призначення його ректором цієї академії та єпископом Канівським влітку 1914 р. [4, с. 46].

Таким чином, інспекторська діяльність архієпископа Василя (Богдашевського) була вагомим чинником у забезпеченні належного функціонування Київської духовної академії та підтриманні високого рівня навчально-виховного процесу. Це сприяло розвитку внутрішнього устрою та репутації академії у передвоєнний період.

Список джерел та літератури

1. Донесения инспектора академии профессора протоиерея Богдашевского Д. об изменениях в тексте «Правила для студентов академии». Правила. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 711. Оп. 1. Т. 2. Спр. 9927. 17 арк.

2. Сухова Н. «Люблю Академию и всегда буду действовать во имя любви к ней…» (Письма профессора Киевской духовной академии Д. И. Богдашевского к А. А. Дмитриевскому). *Вестник ПСТГУ*. 2013. № 5. С. 75-107.

3. Сухова Н. «Люблю Академию и всегда буду действовать во имя любви к ней…» (Письма профессора Киевской духовной академии Д. И. Богдашевского к А. А. Дмитриевскому) (*Продолжение*). *Вестник ПСТГУ.* 2013. № 6. С. 87-110.

4. Ткачук М. «Академию бесконечно люблю…»: архиепископ Василий (Богдашевский) как студент, профессор и ректор Киевской духовной академии. *Труди Київської духовної академії.* 2012. № 16. С. 27-56.

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1916 РР.)

Бідун Юрій,
вчитель історії Новосілківського
академічного ліцею «Ерудит»
Фастівського району Київської області
м. Київ

Анотація. У статті досліджено труднощі, з якими стикнулася Київська духовна семінарія після початку Першої світової війни. Автор поставив собі за мету проаналізувати, як військові події 1914–1916 рр. вплинули на діяльність цього навчального закладу.

Ключові слова: Перша світова війна, духовна освіта, Київська духовна семінарія, навчальний процес, православна церква, православне духовенство.

Навіть на початку ХХ століття Київська духовна семінарія лишалася впливовим духовним навчальним закладом Наддніпрянщини. На функціонування цієї установи суттєво вплинула Перша світова війна (1914–1918 рр.). Вона тут значно ускладнила освітньо-виховний процес.

Навчальні заклади сучасної України також відчувають серйозні труднощі. Вони викликані теперішньою російсько-українською війною. Війни завжди сіють напруженість серед суспільства, посилюють труднощі у діяльності інституцій та всіляких закладів, зокрема й освітніх установ. Тому ця тема актуальна як ніколи. Метою цієї наукової розвідки є спроба визначити, як Перша світова війна впливала на діяльність Київської духовної семінарії протягом 1914–1916 років.

Питання діяльності та функціонування Київської духовної семінарії в роки Першої світової війни в сучасній історіографії лишаються абсолютно недослідженими. Але загалом вищу та середню духовну освіту на українських землях вивчали такі вчені: В. Бурега, С. Ільчишин [2], В. Перерва [3], В. Рожко [4], А. Сергієнко, Г. Степаненко [5], Н. Ципляк, Н. Шип.

Напередодні Першої світової війни Київська духовна семінарія перемістилася з Подолу на Кудрявець. Це сталося у 1901 році. Це переміщення було надзвичайно важливим, оскільки вирішило дуже багато складних внутрішніх проблем цього навчального закладу, які непокоїли його протягом всієї другої половини XIX століття. Вже в перші місяці Першої світової війни Київська духовна семінарія змушена була знову згадати багато-які з них, бо від січня 1915 року і надалі заняття семінаристів проводилися в будівлях Першого Київського жіночого училища духовного відомства, оскільки будівлі на

Воскресенському узвозі (тобто на Кудрявці) були облаштовані під невелику військову лікарню.

Протягом Першої світової війни керівництво Київської духовної семінарії постійно намагалося скоротити тривалість навчального року. Так, 17 вересня 1914 року навч ання припинилося до зимових канікул. Так само кінець 1914–1915 навчального року теж відбувся передчасно. Зарання закінчили і 1915–16 навчальний рік. Випускні іспити проводилися за прискореною процедурою.

У вересні 1915 року майно Київської духовної семінарії було евакуйовано до російського міста Тамбова. Але згодом його повернули.

Уже в 1915 році Священний Синод видає постанову про заборону наставникам звільнятися з роботи без поважної причини. Це, безсумнівно, здійснювало певний психологічний тиск на педагогічний колектив семінарії.

Не безпосередньо, але дуже суттєво на діяльність Київської духовної семінарії впливали ріст цін на товари і послуги. Зокрема значно подорожчала оплата праці прислуги, а також ціни на товари повсякденного вжитку. Оскільки ціни зросли як мінімум на третину, то і семінаристів в гуртожитку стало важче утримувати. Доходило до того, що керівництво семінарії перенаправляло кошти, які призначалися для утримування прислуг, на погашення витрат для казеннокоштних вихованців семінарії.

Загроза бути мобілізованими нависала над старшокласниками Київської духовної семінарії всю другу половину XIX століття [1]. З початком Першої світової війни ця проблема значно загострилася. Навчання в Київській духовній семінарії давало право на відстрочку від військової служби. Це було вагомим фактором. Напередодні 1916/1917 навчального року заяв на вступ до семінарії надійшло на 100 більше, ніж зазвичай.

Війна негативно вплинула на успішність семінаристів. Викладачі Київської духовної семінарії відзначали цю тенденцію на прикладі учнів старших класів. Падіння рівня успішності було одним з факторів, що вплинули на погіршення навчальної дисципліни і порушень внутрішнього розпорядку цього духовного навчального закладу.

Отже, Перша світова війна викликала закономірні труднощі, що пов’язані з війною. У діяльності Київської духовної семінарії головні проблеми проявилися у двох сферах – у навчально-виховному процесі, а також у погіршенні матеріального становища учнів та викладачів семінарії. Також відбулися вагомі зміни внутрішнього розпорядку цього середнього духовного навчального закладу.

Список джерел та літератури

1. Бідун Ю. Військова повинність вихованців Київської духовної семінарії. *Потенціал сучасної науки: матеріали V Міжнародної*

науковопрактичної конференції м. Київ, 23-24 січня 2021 року. Частина І. Київ, 2021. С. 26-27.

2. Ільчишин С. Історія Київської духовної семінарії в 1817-1867 роках: дисертація кандидата богослов'я: 09.00.14. Київ, 2018. 305 с.

3. Перерва В. Церковні школи в Україні (кін. XVIII ст. – XX ст.): забутий світ. Біла Церква, 2014. Том І. 574 с.

4. Рожко В. 2004. Волинська духовна семінарія (1796-2004 рр.): Історичний нарис. Луцьк, 2004. 256 с.

5. Степаненко, Г. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01. Київ, 2002. 225 с.

ЖІНКИ В ЛАВАХ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Телегуз Ірина,
кандидатка історичних наук, доцентка
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Колесник Марія,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню участі жінок у Легіоні Українських Січових Стрільців (УСС) у період Першої світової війни. Це явище стало безпрецедентним для європейської армій і засвідчило глибинні зміни в національному та соціальному портреті українки початку XX століття. Аналізується передумови цього феномену: вплив емансипаційного руху та військового вишколу в товариствах «Січ» та «Пласт». Розглядаються основні шляхи потрапляння жінок до лав УСС: як добровольці-комбатанти (члени Жіночої чоти), а також у якості санітарок, зв'язкових, вихователь ок та учасниць культурних осередків.

Ключові слова: Українські січові стрільці, Олена Степанів, Мілена Рудницька, Перша світова війна, жіноча військова участь, медична служба

Початок XX століття ознаменувався багатьма змінами у житті кожного народу. Українські землі не стали виключенням. Зміни можемо простежити у національному піднесені та зміні гендерних норм. Особливо на Галичині, де

мали великий внесок культурно-освітні та жіночі об'єднання. Створювалася нова, (модерна) модель громадянки –здатної поєднувати національно-визвольні цілі з професійною самореалізацією. Ідейні рамки цієї трансформації чітко окреслено у публіцистиці Мілени Рудницької: жіноцтво має перестати бути «пасивним об'єктом опіки» й стати організованою силою політики, просвіти та громадського служіння; саме цей дискурс легітимував вихід жінок за межі приватного простору і підготував кадровий та мотиваційний фундамент їх участі у військових структурах Великої війни [6, с. 117-118].

Поява жінок у Легіоні УСС не була випадковою. Ще до війни дівчата активно брали участь у різних молодіжних, проствітніх і спортивних організаціях «Січ», «Пласт». Саме там вони звикали до дисциплін, колективної роботи й певних елементів військової підготовки. Велику роль відіграла й позиція Мілени Рудницької, яка постійно підкреслювала, що громадянська активність має поєднувати моральну відповідність із реальною організаційною працею: у допомогових комітетах, у публічному житті, у політиці. Це поступово відкривало для жінок доступ до більш «жорстких» сфер суспільної діяльності, зокрема й від час війни. Тому їхня участь у формуванні УСС стала природним продовженням емансипаційних процесів, які набирали сили на початку ХХ століття. [6, с. 189].

Жіноча присутність у Легіоні Українських січових стрільців мала багатовимірний характер. В серпні 1914 року було створено Жіночу чоту – військовий підрозділ чисельність якого становила 30-40 українок, переважно студенток і вчительок [3, с. 154]. Ці жінки, серед яких особливо вирізнялися Олена Степанів, Софія Галечко, Ганна Дмитерко, Ірена Кузь, здобули базову військову підготовку, навчалися стрільби, стройової підготовки, виконували завдання зв'язкових і розвідниць. Особливу вагу мають спогади Олени Степанів – учасниці, що пройшла шлях від громадянської активістки до командирки жіночої чоти і залишила рефлексивний опис перешкод та рішень жіночої служби: від легітимації присутності на фронті та переговорів з командуванням до щоденних практик дисципліни, без яких неможливі були зв'язкові, розвідувальні й стройові завдання; завдяки цьому жіночий досвід постає як реальна організаційна праця у «чоловічому» інституційному середовищі [6, с. 80-82], [5]. Незважаючи на скепсис частини командування, їхній професіоналізм і стійкість довели необхідність жіночої участі у військових операціях [6, с. 39].

Однак бойова діяльність становила лише частину внеску українок у легіон. Найбільш поширена їхні діяльність це була санітарна служба. Тут вони виконували зобов'язання медсестер, санітарок і доглядали поранених. Також поширеним явищем був вступ жінок до УСС через Червоний Хрест або жіночі

товариства. Які займалися питаннями фінансів та створювали функціонування санітарних відділів. Санітарки працювали як на бойових позиціях (винесення поранених), так і в польових шпиталях та лазаретах (догляд за хворими на тиф та поранені). Вони виконували роботу, без якої військо просто не могло існувати. Їхні завдання були не лише виснажливі, а реально небезпечними. Польові шпиталі та перев'язочні пункти часто утримувалися силами жінок, які працювали під обстрілами, евакуювали поранених з поля бою. Така праця потребувала не меншої відваги, ніж перебування на передовій. Крім цього, жінки виконували функції зв'язківців, доставляючи накази, пошту, розвідувальні донесення між підрозділами, долаючи небезпечні ділянки під вогнем. Деякі з них брали участь у розвідці, використовуючи свою стать як прикриття для збору інформації про позиції противника [2, с. 95].

Важливою сферою їхнього внеску була штабно-канцелярська діяльність. Жінки працювали писарками, друкарками, перекладачками та обліковицями, забезпечуючи адміністративне функціонування легіону. Завдяки такій роботі звільнялися чоловіки для фронту, а одночасно формувався тип жінки-службовиці, спроможні працювати в офіційних структурах, що стало вагомим кроком у подоланні професійних обмежень. Окрім військової та адміністративної роботи, вони активно долучалися до культурно-просвітницької діяльності. У таборах і лазаретах створювалися невеликі театральні трупи, хори, бібліотеки; жінки організовували читання, концерти вечори пам'яті, підтримували моральний дух стрільців. Їхня діяльність поєднувала виховний, патріотичний і терапевтичний ефект, зберігаючи єдність бойової спільноти навіть у найскладніші моменти війни [4, с. 102].

Отже, жінки в лавах УСС створили унікальний історичний прецедент. Вплив жінок на УСС був не лише символічний, але й практично незамінним для функціонування Легіону. Таким чинок, жінки в УСС не просто служили, вони боролися ідейно, культурно та військово. Їхня історія є свідченням того, що боротьба за національну свободу не має гендерних обмежень, і це стало одним із найважливіших уроків українських визвольних змагань

Список джерел та літератури

1. Бежук О. Жінки в легіоні Українських Січових Стрільців. Ольга Бежук. Січові стрільці – нев'януча слава галицько-українського відродження. *Матеріали науково-практичної конференції*. Стрий, 2006. С. 86-91.

2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884-1939. Марта Богачевська-Хом'як. Київ, 1995. 422 с.

3. Гелей С. Українські діячі Західної України – активні учасники Українського національної революції. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Гуманітарні науки*. 2018. №15. С. 135-167.

4. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: збірник наукових праць за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко , О. Кісь. Київ, 2015. 336 с.

5. Степанів Олена. Напередодні великих подій. Власні переживання і думки (1912-1914). Львів, 1930. 45 с.

6. Рудницька М. Статті. Листи. Документи [Текст] М. Рудницька ; упоряд. М. Дядюк; відп. ред. М. Богачевська-Хом'як; Центральний держ. історичний архів України, м. Львів, Інститут історичних досіджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, Європейський дослідний ін-т ім. В.К.Липинського (Філадельфія, США). Львів : [б.в.], 1998. 843 с.

ЦЕНЗУРА І УКРАЇНСЬКА ПРЕСА В У 1914–1918 РОКАХ

Бабажанова Єлизавета,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Телегуз Ірина
м. Київ

Анотація. Досліджено вплив військової та політичної цензури на розвиток української преси під час Першої світової війни. Простежується як у межах Російської та Австро-Угорської імперій друковані видання підлягали суворим цензурним правилам. Показано, що українська преса, попри численні заборони, продовжувала відігравати ключову роль у збереженні культурної ідентичності та поширенні ідей державності. Особлива увага приділяється зміні цензурної політики за часів Гетьманату та Директорії.

Ключові слова: українська преса, цензура, Перша світова війна, свобода слова, національний рух, Гетьманат, Директорія, УНР.

Період 1914–1918 років став переломним у розвитку української преси, оскільки саме тоді преса опинилася під дією подвійного тиску – імперських цензурних структур і воєнного стану. Під час Першої світової війни цензура перетворилася на один із інструментів державного контролю над суспільною думкою. У цей час «на українських землях було встановлено суворий військово-цензурний режим, який охоплював усі сфери публічної комунікації – від друкованих видань до приватної кореспонденції» [4, с. 450-451]. Період Першої світової війни став критичним етапом у розвитку української преси,

адже саме тоді національна преса опинилася в умовах тотального державного контролю, а цензура перетворилася на головний інструмент інформаційного управління суспільством.

І в Російській, і в Австро-Угорській імперіях влада розглядала друковане слово не лише як засіб комунікації, а передусім як чинник політичної безпеки, що потребував суворого нагляду. На початку війни уряд Російської імперії ухвалив «Тимчасове положення про військову цензуру» 1914 р., яке започаткувало розгалужену систему контролю за друком і кореспонденцією [2, с. 451]. У межах українських губерній функціонували військово-цензурні установи – відділ при штабі Київського військового округу, комісія при штабі Одеського округу, а також численні цензурні пункти, розміщені біля стратегічних транспортних вузлів і великих міст. Як зазначає О. Кирієнко, «органи військової цензури здійснювали попереднє переглядання друкованих матеріалів, перлюстрацію приватних листів, а також контроль за театральними постановками, лекціями й кінопоказами» [2, с. 451]. Відтак цензура набула всеосяжного характеру – від заборони публікацій до стеження за настроями громадян.

Цензурна політика Російської імперії в Україні мала виразно антиукраїнський зміст. Влада вважала періодичні видання потенційно небезпечними через можливий сепаратизм, а використання української мови в друці – політичним жестом. Тому навіть культурно-просвітницькі журнали або дитячі видання часто заборонялися, а їхні редактори піддавалися переслідуванням. У період існування Галицького генерал-губернаторства (1914–1916 рр.) російські військові власті впровадили суворіший режим. Цензори не лише вилучали українські книжки та газети, а й переслідували осіб, підозрюваних у «мазепинстві» [3]. «Органи військової цензури, стрімко розширивши свої повноваження, встановили контроль за інформацією загальнополітичного, військового та соціально-економічного змісту, долучилися до реалізації антиукраїнської політики» [2, с. 451]. На західноукраїнських землях цензурна практика мала тривалу історію. Ще з XVIII ст. австрійські закони передбачали попереднє затвердження друкованої продукції, однак до початку XX ст. контроль поступово пом’якшувався. У Галичині та Буковині українські видання, як-от «Діло» чи «Громадський голос», користувалися певною свободою, хоч і перебували під наглядом місцевих польських чиновників [1, с. 65-66]. «У роки Першої світової війни на території Австро-Угорщини також було введено військову цензуру та перлюстрацію приватної кореспонденції» [2, с. 451].

Попри це австрійські цензурні обмеження були слабшими, ніж у Російській імперії, тож Галичина ставала територією, де українське друковане

слово мало більше шансів зберегтися й продовжувати традицію. Революційні події 1917 р. зруйнували імперську цензурну систему. 27 квітня Тимчасовий уряд Росії ухвалив низку постанов («О печати», «Об учреждениях по делам печати», «О надзоре за публичными зрелищами»), які скасовували попередню цензуру [2, с. 451]. На її місце прийшли установи реєстраційного типу – Книжкова палата і Бюро огляду преси, що лише фіксували появу нових видань. Саме тоді українська преса пережила небувалий підйом. Як зауважує М. Романюк, «у Києві, Харкові, Одесі, Полтаві, Катеринославі постали десятки газет, що стали рупором українського руху [2, с. 452]. Видання «Нова Рада», «Вісти з Української Центральної Ради», «Робітнича газета» поширювали ідеї державності, автономії та культурного відродження. Преса виконувала роль «трибуналу громадської думки», формуючи політичну самосвідомість суспільства.

В період Гетьманату цензурний контроль було відновлено. При Міністерстві внутрішніх справ створено Бюро преси, яке мало контролювати зміст усіх публікацій. Крім того, на інформаційний простір значно впливав Пресовий відділ групи армій Г. Ейхгорна встановлював обмеження на поширення відомостей щодо господарсько-економічних питань, планів командування, мобілізації до Добровольчої армії, ходу німецько-українських переговорів, змісту угод між Австро-Угорщиною та Україною, а також будь-яких проблем у середовищі окупаційних військ [2, с. 452]. Ключовим документом став Закон від 4 жовтня 1918 р. «Про статут попередньої цензури друкованих видань». У ньому визначалося, що забороняється «критика гетьмана, законодавчих актів і державного устрою», а за порушення встановлювалися штрафи, арешти й закриття видань [2, с. 452]. Серед ліквідованих були газети «Боротьба», «Народна воля», «Мысль народа», «Наш луч» і «Дніпро». 20 листопада 1918 р. окремим наказом запроваджено спеціальну військову цензуру, яка передбачала не лише попереднє перегляднення газет, а й перлюстрацію листів та дозвіл на поширення друку тільки після схвалення військових органів [1, с. 63]. На всіх виданнях мала стояти відмітка «Дозволено військовою цензурою».

Згодом Директорія УНР формально проголосила свободу друку, однак на практиці продовжувала здійснювати контроль через департамент преси і друку Міністерства преси та пропаганди. В інструкціях зазначалося, що «жодне періодичне чи неперіодичне видання не може виходити без попереднього перегляду» [5]. Цензура поєднувала політичні мотиви з національними завданнями – насамперед примусовою українізацією друкованого слова. Російськомовні видання мусили переходити на українську мову; опозиційні газети, такі як «Киевская мысль», були закриті. Проте українські видання, як-от

«Народна воля» чи «Республіка», продовжували функціонувати, іноді навіть у підпільних умовах. У Західноукраїнській Народній Республіці (ЗУНР) формально не існувало окремої цензурної установи, однак воєнні обставини змушували командування здійснювати попереднє переглядення матеріалів, пов'язаних із фронтовими подіями. Як підкреслює О.Кирієнко, це була «де-факто військова цензура, запроваджена у зв'язку з бойовими діями» [2, с. 452].

Отже, у 1914–1918 роках цензура в Україні пройшла шлях від суворої військової системи Російської імперії до спроб національного самоконтролю доби Української революції. Незважаючи на жорсткі обмеження, українська преса залишалася одним із головних чинників національного пробудження. Досвід свободи 1917 р. довів, що українське суспільство здатне швидко створити власний інформаційний простір.

Список джерел та літератури

1. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923): Історико-бібліографічний етюд. Київ: [б. в.], 1926. 178 с.

2. Кирієнко О. Цензура в Україні [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Т. 10: Т–Я* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ, 2013. С.448-454. URL: http://www.history.org.ua/?termin=tsenzura_v_ukrajini

3. Любченко, В. Б. 2006. «Галицьке генерал-губернаторство» https://esu.com.ua/article-28356?utm_source=chatgpt.com

4. Романюк М. Українська преса, історія дослідження української преси [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Україна–Українці. Кн. 2* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ, 2019. 842 с.
URL:http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinska_presa_istorija_doslidzhennja_ukrajinskoji_presy

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО: ВІДНОВЛЕННЯ КАДЕТСЬКИХ КОРПУСІВ

Вишивата Олена,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
докторка філософії, доцентка
Перепелюк Ольга
м. Київ

Анотація. У тезах розглянуто один із ключових напрямів військової політики Української Держави П. Скоропадського – відновлення та модернізацію кадетських корпусів як основи підготовки національного офіцерського корпусу. Проаналізовано нормативні акти, організаційні реформи та значення цих інституцій для розвитку української армії 1918 року.

Ключові слова: Гетьманат, Павло Скоропадський, кадетські корпуси, військова освіта, Українська Держава.

Військова політика Гетьманату П. Скоропадського у 1918 році була спрямована на формування національних силових структур і створення дієвої армії, спроможної забезпечити стабільність Української Держави. Одним із фундаментальних напрямів стала реорганізація системи військової освіти, основою якої були кадетські корпуси – спеціалізовані навчальні заклади, що формували професійне кадрове офіцерство. В умовах державного будівництва та зовнішньополітичної нестабільності Гетьманат надав особливого значення вихованню майбутніх офіцерів, що відповідало як історичним традиціям, так і новим потребам української армії [1, с. 104].

Після проголошення Української Держави навесні 1918 року військове міністерство розпочало активне відновлення навчальних закладів, які існували ще в добу Російської імперії. Декрети та накази Головного військового управління передбачали реорганізацію кадетських корпусів на український лад: змінювалася мова навчання, переробляли програми, вводилися курси з історії України, топографії, законодавства й українознавчих дисциплін [2, с. 95].

Одним із найважливіших кроків стало відновлення Першого київського кадетського корпусу, який у червні 1918 року офіційно отримав назву Першої української військової школи кадетів. Заклад мав стати центром формування майбутньої української офіцерської еліти. Значна увага приділялася дисципліні, бойовій підготовці, фізичному вихованню та розвитку командирських якостей.

Програма передбачала адаптацію до стандартів європейських військових академій, зокрема німецької та австро-угорської моделей, що відповідало політичному курсу Скоропадського на співпрацю з Центральними державами [3, с. 175].

Не менш важливим було відкриття Полтавського та Житомирського корпусів, які стали регіональними центрами підготовки юнацтва. Уряд забезпечив фінансування матеріальної бази, забезпечення кадетів формою, підручниками та амуніцією. Водночас здійснювалася підготовка викладацького складу: запрошувалися офіцери-інструктори з досвідом служби у регулярних арміях та Генштабі. Значну роль у реформі відіграв військовий міністр О. Рогоза, який підтримував ідею створення «української офіцерської традиції» [4, с. 34].

Передбачалося, що випускники корпусів становитимуть ядро українського командування та посилять кадрову спроможність війська. В умовах необхідності швидкого розгортання армії кадетські корпуси виконували функцію стратегічного резерву: старші курси готувалися прискорено, а кращі вихованці мали бути направлені до військових шкіл прапорщиків і старшинських курсів.

Попри стислий час існування Гетьманату, реформа кадетських корпусів мала помітні результати. У 1918 році кількість вихованців у корпусах зросла, було оновлено навчальні плани та створено нормативну основу для подальшого розвитку військової освіти. Проте падіння Гетьманату наприкінці року призупинило процес інституційного оформлення цих закладів. Частина кадетів приєдналася до новостворених формацій Директорії, що свідчило про їхню готовність до служби та сформований рівень військової підготовки [5, с. 147].

Загалом відновлення та модернізація кадетських корпусів у період Гетьманату П. Скоропадського стали важливою складовою державної політики, спрямованої на створення власної армії. Ці інституції заклали підвалини системи військової освіти, яка із певними трансформаціями продовжила розвиток у наступні періоди українського державотворення. Військова реформа П. Скоропадського засвідчила прагнення до професіоналізації війська та формування власної офіцерської традиції, що мало значний вплив на подальші українські військові рухи XX століття.

Список джерел та літератури

1. Скоропадський П. Спогади. Київ: Всеукраїнське товариство політичних в’язнів і репресованих, 1995. 412 с.

2. Останні дні Гетьманату: документи і матеріали. Київ, 2008. 368 с.

3. Коваленко О. Військова політика Української Держави 1918 року. Київ, 2011. 256 с.

4. Рогоза О. Накази та розпорядження військового міністра Української Держави (квітень – грудень 1918 р.). Київ, 1918. 54 с.

5. Ярославець О. Кадетські корпуси в Україні доби революції 1917–1921 рр. Харків, 2019. 212 с.

МОШНОГОРСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА АРТІЛЬ ЯК ЖЕРТВА СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ СРР 1920-Х РОКІВ

Бакуменко Олександр,
кандидат історичних наук, доцент
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. На прикладі Мошногорської сільськогосподарської трудової артілі показано факти соціально-класової дискримінації в УСРР при створенні колгоспів у період НЕПу. Настоятель Мошногірського Свято-Вознесенського монастиря отець Досифей (Старов) допоміг місцевим селянам створити колгосп у формі артілі, із-за чого представник губернської комісії незаможних селян визнав артіль фіктивною.

Ключові слова: Українська СРР, Мошногірський Свято-Вознесенський монастир, святий Авакум (Димитрій Старов, у чернецтві Досифей, у схимі Авакум), соціально-класова дискримінація, НЕП, колгоспи, артілі.

Про колгоспи в Україні розповідає велика кількість статей, брошур, монографій, дисертацій вітчизняних істориків як радянських, так і сучасних. У відверто комуністично заідеологізованих публікаціях радянського періоду поряд з явною апологетикою політики партії більшовиків міститься чимало цікавих і науково достовірних фактів, хоча ряд фактів замовчувався (було категорично заборонено писати про голодомор 1932–1933 рр.). Після 1991 р. опубліковано багато досліджень українських істориків, які спростовують компартійні радянські історичні політичні міфи, переосмислюють відомі та відкривають нові факти [1, 2, 3, 4]. Одними з провідних сучасних дослідників історії України 1920–1930-х рр., у т.ч. колгоспів і колективізації сільського господарства, є доктори історичних наук, професори Кульчицький Станіслав Владиславович і Марочко Василь Іванович [1, 3, 4].

Марочко В.І. пише що, першою формою с.-г. кооперації були хліборобські артілі, засновані в 1890-х рр. Вітчизняним організатором кооперативного руху був Левитський Микола Васильович (1859–1936). До 1917 на кооперативних засадах діяли молочарські артілі, млини, сироварні, збутові товариства. Їх налічувалося тоді понад 15 видів, а вся с.-г. к. в Україні

становила 1/5 загальноросійського терену. Артілі с.-г. почали масово виникати в Україні наприкінці 1917 – поч. 1918 та особливо упродовж 1920-х рр. [3]. Термін «колективізація сільського господарства» набув офіційного вжитку після його оприлюднення влітку 1919 в листі наркома земельних справ УСРР В.Мещерякова до губернських земельних відділів, а от сама ідея масового створення колгоспів вперше була зафіксована в Декреті про землю 1917, ухваленому Другим Всеросійським з'їздом рад 1917. Планове здійснення колективізації окремих галузей сільського господарства та виробничих процесів у межах селища, волості та району накреслив 5-й Всеукраїнський з'їзд рад (25 лют. – 4 берез. 1921). До осені 1926 основними формами колективізації були сільськогосподарські артілі та комуни, а в наступні роки – товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи) [4].

19.05.1920 Наркомзем УСРР затвердив Нормальний статут трудових землеробських артілей [5, с. 56-67]. Членами колгоспів могли бути всі громадяни незалежно від статі, релігії, національності та професії, які досягли 18-річного віку та не позбавлені виборчих прав у ради відповідно до статті 65 Конституції (Основного закону) УСРР. Членами колгоспів не мали права бути: а) особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутку; б) особи, які жили на нетрудовий доход (проценти з капіталу, доходи з підприємств, надходжень з майна тощо); в) приватні торгівці, торгові та комерційні посередники; г) ченці та духовні служителі церкви та релігійних культів; д) колишні службовці й агенти поліції, особливого корпусу жандармів та різних відділень, а також члени дому, що раніше царював у Росії; є) особи, визнані в установленому порядку психічнохворими, та рівно особи що знаходилися під опікою; ж) особи, засуджені за корисні та ганебні злочини на термін, встановлений законом або судовим вироком. 28.05.1920 Наркомзем УСРР видав Положення про реєстрацію сільськогосподарських виробничих колективів. «Кожен сільськогосподарський колектив: кооператив, комуна, артіль, а також товариство зі громадського обробітку землі зобов’язаний зареєструватися в губернському земельному відділі …» [5, с. 67].

Архівні документи свідчать, що в 1921–1927 рр. колгоспи в УСРР були добровільними кооперативами селян для спільного виробництва сільськогосподарських продуктів. Було чимало випадків коли заможні селяни вступали в колгоспи і навіть організовували їх створювання. Але для реєстрації колгоспу необхідно було мати довідку про соціальний склад його членів від місцевого комітету незаможних селян (КНС, комнезами, діяли в УСРР у 1920–1933 рр.). Саме КНС були основним знаряддям диктатури проти заможних селян, на яких навішувався соціально-класовий ярлик «куркулі». Деякі священники та монастирі також намагалися створювати колгоспи.

26.08.1921 на терені Мошногірського Свято-Вознесенського монастиря була зареєстрована Вознесенська релігійна громада та її статут. 27.03.1922 відбулися загальні збори селян мешканців монастиря, де було прийнято рішення про створення сільськогосподарської трудової артілі. Ченці на чолі з настоятелем монастиря отцем Досифеєм були присутні на зборах без права голосу, оскільки в УСРР ченці не мали права бути членами артілі. Головував на зборах Іван Синчера, а секретарем зборів був послушник Максим Коваленко. На цих зборах було обрано раду артілі в складі 3 членів і 2 кандидатів. Головою артілі обрали Івана Синчеру, товаришем (помічником) голови – Михайла Бабинця, казначеєм (скарбником) – Антона Юдицького. На посаду секретаря артілі запросили настоятеля монастиря отця Досифея, як вільнонайманого працівника. Іван Васильович Синчера, віком 37 років, австрійський підданий, військовополонений з 1916 року, несудимий, малограмотний, неодружений. Михайло Бабинець, віком 36 років, австрійський підданий, військовополонений з 1917 року несудимий, малограмотний, неодружений. Отець Досифей свідчив: «Усіма справами артілі управляла президія артілі в особі Синчери, Бабинця та Юдицького, я їм указував, що робити, як більш знаючий у цьому питанні. Договір на оренду землі та саду з повітовим земвідділом укладав уповноважений артіллю Кобзар (священник). Печатка артілі зберігалася в мене, так як Синчера весь час знаходився на польових роботах, де її можуть забрати бандити» [6]. 15.08.1922 член Кременчуцької губернської комісії незаможних селян Стеблина Дмитро Лаврентійович, уповноважений Кременчуцького губземвідділу по обстеженню колгоспів на території Черкаського повіту, отримав від голови волосного комнезама Островного усну заяву про неправильні дії Мошногорської сільськогосподарської трудової артілі, провів її перевірку, взяв свідчення з Синчери, отця Досифея, Бабинця, послушників монастиря та членів артілі Луки Голуба та Тимофія Вишемірського. Провівши дізнання Стеблина склав протокол, який представив на розгляд до Кременчуцького губземвідділу, копії Черкаському повітовому земвідділу, Черкаському повітовому виконкому та Кременчуцькій губернській комісії незаможних селян для віддання під суд членів ради Мошногорської артілі. «Артіль організовувалась лише для того, щоб у монастиря не відбиралась би земля, як видно з показів фіктивного правління артелі. Підписали: член губкомнезама Стеблина. Присутній член Черкаської повітової комісії незаможних селян Косьмина» [6]. Артіль ліквідували. Обитель було закрито владою наприкінці 1923 або на початку 1924 р. Згодом рішенням секретаріату ВУЦВК від 21.11.1929 Мошногірський монастир було остаточно ліквідовано. Це був останній на той час чинний монастир на Черкащині.

Отець Досифей був останнім настоятелем Мошногірського Свято-Вознесенського монастиря. Димитрій Старов (у чернецтві Досифей) народився 25 жовтня (7 листопада) 1877 року в селі Вергуни, Київської губернії (тепер Черкаської області). У 1937–1947 роках перебував в ув'язненні в таборах. Після звільнення оселився в Черкасах. Окормляв місцеве духовенство та безліч священнослужителів і мирян, які приїжджали до нього із різних місць. У 1947 чи 1948 р. під час спроби чергового арешту був паралізований у присутності представників каральних органів. Його залишили на волі. Тяжко хворий архімандрит Досифей прийняв велику схиму з ім'ям Авакум. Схиархімандрит Авакум спочив 21 липня 1964 року. За свідченням людей, які його знали, він був великим старцем. У листопаді 2005 року преподобний Авакум, сповідник Черкаський, був канонізований як місцевошанований святий Черкаської єпархії.

Список джерел та літератури

1. Кульчицький С. Колгоспи. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком. Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2007. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kolgospy

2. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп. ред.). Київ, 2006. Т. 2. 653 с.

3. Марочко В. Артіль сільськогосподарська в УСРР [Електронний ресурс*]. Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В. Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2003. 688 с.: іл..
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Artilsilsko_hospodarska

4. Марочко В. Колективізація сільського господарства в УСРР / УРСР [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком. Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2007. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kolektyvizaciya

5. Історія колективізації сільського господарства Української РСР (1917–1937). Збірник документів і матеріалів у трьох томах. Том І. Колгоспне будівництво на Україні (1917–1927 рр.). Упорядники: І. Ганжа, Г. Карташова, А. Міщенко, А. Сергєєва, Є. Шаталіна, І. Шерман. Київ, 1962. 852 с.

6. ЦДАВО України. Ф. 257. Оп.1. Спр. 87. Арк. 15.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВГРОМАДКОМА В УСРР У 1920-ТІ РР.

Пецюх Богдан,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичний наук, професор
Доценко Віктор
м. Київ

Анотація. Висвітлено функціонування Євгромадкому на території УСРР. Звернено увагу на причини його створення, мета роботи, а також на взаємодії з іншими радянськими інституціями.

Ключові слова: УСРР, Євгромадком, євреї, погроми, допомога.

Повна назва Євгромадкома – єврейський громадський комітет. Також дана організація відома за своєю їдишською абревіатурою Ідгезком. Його створили як «парасолькову» непартійну організацію, яка мала об’єднати різноманітні меценатські організації: ОРТ, Сєтмас, ЄКОПО та ОЗЕ [1, p. 236]. Ініціатива в створенні Євгромадкома належить іншій меценатській організації – Джойнту. Він не хотів працювати безпосередньо з більшовиками, тому для вирішення цієї проблеми і був організований Євгромадком. Більшовики розглядали комітет як можливість залучити до своїх програм гроші міжнародного єврейства [2, с. 174-175].

Євгромадком був створений в червні 1920 року після наради у Москві між більшовицьким керівництвом та Джойнтом, на якій розглядали шляхи допомоги погромленим євреям на території України. Членами комітету могли стати лише повнолітні громадяни, які не були позбавлені жодних політичних прав. Таким чином закривався шлях для різноманітних «позбавленців». Євгромадком мав право допомагати євреям у питаннях евакуації, реевакуації, еміграції, також отримував можливість купувати рухоме та нерухоме майно, відкривати їдальні [2, с. 224].

Територіально комітет поділив територію УСРР на три частини. Київська районна комісія була створена в червні 1920 року і включала Київську, Подільську, Волинську та Чернігівську губернії. У Харкові сформували 20 серпня 1920 року Всеукраїнський єврейський громадський комітет на базі Харківської районної комісії, що об’єднувало Харківську, Полтавську та частину Таврійської губернії. Останньою була створена у вересні 1920 року

Одеська районна комісія у склад якої увійшли Миколаївщина, Одещина та частина Південного Поділля [2, с. 224-225].

Незважаючи на той факт, що комітет створювався як позапартійний і його ціль була залученні допомоги закордону. Туди направляли представників влади з КП(б)У, Євсекцій, ВЦРПС, Наркомпрос [2, с. 224]. Через це деякі іноземні меценати, як доктор Борис Боген, офіційний представник АРА на території УСРР від Джойнта, відмовлялись співпрацювати з Євгромадкомом. Тому керівництво Джойнт, використовувавши свої відношення з АРА, намагалось створювати свої паралельні структури. Такий хід був прийнятий не лише через небажання працювати з більшовицькою організацією, а також з потребою надавати допомогу винятково єврейському населенню. АРА не мала права допомагати лише одній національності, тому Джойнт намагався взяти ситуацію в свої руки. Завідувач Нацвідділом НКВС – Сударський вважав, що Джойнт пішов на такий крок через те, що євреї США активно давали кошти саме на допомогу погромленим євреям на території УСРР та РРФСР. Він наводив приклад останньої успішної кампанії збору 14 мільйонів доларів серед американського єврейства саме для допомогу погромленим. Успіх пояснювався саме тим, що американську громадськість переконували, що кошти збирались винятково на допомогу євреям. Також у американському суспільстві все більше формувалась думка, що Євгромадком використовувався більшовиками для допомоги іншим регіонам Держав Рад – як Поволжя, тим самим ігноруючи потреби єврейського населення УСРР [3, арк. 5-6].

Джойнт планував створити паралельні комітети в Харкові, Києві, Одесі та Єкатеринославі. Це все робилось, щоб уникнути співпраці з Євгромадкомом. На думку представників НКВС, ці «нові» комітети мали перейти під керівництво буржуазії, клерикалів та рабинів. Кошти б надавались не тим хто цього потребував, а тим, хто співчував би цим «панівним» верствам єврейського населення. Також НКВС вважало, що кошти направлялись би на допомогу ешивотам та хедерам (релігійні навчальні заклади). Нацвідділ НКВС вважав, що в жодному випадку не можна дозволяти створювати ці комітети. На його думку, коли ці плани провалились би то Джойнт змушений був би передавати свою допомогу через Євгромадком, оскільки євреї США очікували і давили на його керівництво щодо надання допомоги погромленим євреям [3, арк. 5 – 6 зв.]. Бачимо, що від іноземних філантропських організацій очікували, що ті будуть зважати на класову приналежність постраждалим і не вступатимуть в контакт із небажаними у більшовицькій системі людьми та організаціями [2, с. 316]. Також НКВС нагадувало на місцях, що допомога могла бути надіслана та розподілена винятково через Євгромадком і ніяк інакше [3, арк. 9].

Керівництво виділяло для діяльності Євгромадкому різні пільги, щоб поставити його у ліпше становище ніж інші громадські організації [2, с. 224]. Для прикладу, грузи та товари з-за кордону діставались до складів комітету напряму без додаткових перевірок та без зайвого вивантаження на загальні склади [4, Арк. 8]. Так, машини та продовольчі товари, які направляв «ОРТ» на територію УСРР до Євгромадкому чи до свого головного комітету доставлялись без конфіскації та не підлягали реквізиції [4, арк. 28].

Особливим викликом для Євгромадкома у виконанні своїх завдань стало бажання деяких більшовицьких організацій використовувати речі з його складів не за призначенням. До подільського комітету звернулись представники НК (Надзвичайної Комісії), що їм потрібен одяг та взуття для боротьби з контрреволюцією. Працівники спробували пояснити, що видати не мають права і загалом цей одяг призначався для постраждалих від погромів євреям, закладам освіти та сиротам. На ці зауваження представники НК почали погрожувати працівникам і ті змушенні були підкоритись вимогам [4, арк. 19 – 19 зв.]. Тут важливо зазначити, що центральні органи зреагували і видали додаткові роз'яснення місцевим органам щодо недопустимості таких акцій. Така швидка реакція пояснювалась тим, що влада боялась втратити підтримку світової спільноти, оскільки досі не мала ресурсів самостійно допомагати постраждалим [4, арк. 20 – 21].

Крім допомоги закладам освіти та дитячим будинкам Євгромадком також займався допомогою і єврейським колоніями на Півдні України. Комітет організовував їдальні, а також доставку їжі [2, с. 226]. На його балансі знаходилось 38 сільськогосподарських колоній. Їм доставляли жито, яким активно засіяли поля. Проблемою для Комітету залишалось те, що у нього не було достатньо ресурсів для підтримки колоній до наступного врожаю. Вони були змушені доставляти продукти харчування для мешканців колоній, фураж для тварин, а також ще замінити знищене майно. Для підтримки даних населених пунктах у 4-х губерніях Євгромадком мав надсилати кожен місяць по 33 вагона хліба, тоді як комітет зумів зорганізувати лише 6 вагонів на місяць. Частину з колоній, особливо Гуляйпільського повіту Запорізької губернії включили до інших програм допомоги, що мало полегшити ситуацію для Євгромадкома [4, арк. 22]. Через обмеження ресурсів комітет мусив зосередитись на допомозі лише певним регіонам. Так, 40% всієї допомоги отримували колонії Миколаївської губернії [2, с. 226].

Протягом 1923–1924 років Євгромадкому почали скорочувати фінансування. Іноземні філантропські організації все менше виділяли коштів. Допомогу, яка продовжувала надходити розподіляли вже місцеві органи,

оминаючи комітет. Тому у 1924 році було прийнято рішення ліквідувати Євгромадком, а його діяльність передати іншим структурам [2, с. 233].

Отже, створення та функціонування Євгромадкома займає особливе місце в історії євреїв України у першій половині XX століття. Його створили, щоб оминути страх іноземних філантропських організацій у надаванні допомоги комуністам. Це не зовсім вдалось, оскільки більшовики не могли залишити таку організацію без своєї присутності почали вводити туди своїх представників. Через таку політику такі організації як Джойнт намагались творити паралельні структури, з якими більшовики боролись. Комітет активно використовував надіслану допомогу з-за кордону для того, щоб облегшити життя постраждалим від погромів євреям, організувати їдальні, надати одяг сиротам та іншим, хто цього потребував. Його діяльність активно відслідковували компартійні органи, які не хотіли допустити перетворення комітету на розсадник різноманітних «контрреволюційних» елементів. Також Євгромадком боровся зі спробами використовувати його запаси не за призначенням. У цьому йому допомагали центральні органи, які розуміли важливість збереження репутації як комітету, так і Держав Рад у відносинах з іноземними країнами.

Список джерел та літератури

1. Gitelman Z. Y. Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930. Princeton University Press, 1972. 574 p.

2. Доценко В. О. Об'єднатися щоб вижити: Єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Вінниця, 2014. 330 с.

3. Циркуляри НКВС УСРР та листування з Повноважним представником УСРР при всіх закордонних організаціях допомоги голодуючим. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5 Оп. 1 Спр. 1812 арк.

4. Матеріали про діяльність єврейської секції відділу у справах національностей НКВС УСРР. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5 Оп. 1. Спр. 658. Арк. 36.

ОТАМАН ІВАН ТРЕЙКО ПРОТИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ У 1920-1930-Х РР.: ВІД БОРОТЬБИ ДО КОНСПІРАЦІЇ

Шаховець Владислав,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
факультету історії, права та публічного управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Власюк Ігор
м. Житомир

Анотація. Досліджено діяльність отамана Івана Трейка проти більшовицької влади у 1920–1930-х рр.

Ключові слова: Іван Трейко, отаман, антибільшовицький рух, «Хойнацький».

Актуальність вивчення теми полягає в аналізі антибільшовицького повстанського руху в умовах поразки Перших визвольних змагань як національно-визвольного руху, а також постаті Івана Трейка як одного з найменш відомих отаманів, який діяв на теренах сучасної Київщини та Житомирщини.

Метою даного дослідження є аналіз діяльності отамана Івана Трейка на Київщині та Волині у 1919–1923 рр. та встановлення його ролі у збереженні та розбудові розвідувальної мережі УНР на українських землях.

Історія постаті та діяльності Івана Трейка була предметом уваги ряду вітчизняних дослідників. Зокрема, цю тематику вивчав Юрій Каліберда (дослідив його біографію як повстанського отамана та подальшу участь у лавах УПА), а також Руслана Давидюк (зосередилась на ролі отаманів-наддніпрянців у Волинському воєводстві, політиці польсько-радянського прикордонного протистояння та використанні радянськими спецслужбами політичних вбивств проти уенерівської еміграції). Продовжуючи огляд досліджень, слід зазначити внесок Ігоря Макарчука (зосередився на аналізі діяльності отамана Трейка на Волині конкретно у 1923 р., підкреслюючи її важливість як складової загального повстанського руху регіону). Питання антибільшовицького повстанського руху на суміжних територіях висвітлював Дмитро Красносілецький (вивчаючи діяльність загонів на Київщині у 1921–1924 рр.). Загальні біографічні відомості про Івана Трейка у контексті збройних сил УНР містяться також у праці Миколи Литвина та Кіма Науменка, присвячених генералам та адміралам української армії першої половини ХХ ст. Таким

чином, постать Івана Трейка розглядалася вченими як у контексті його повстанської діяльності, так і у зв'язку з його організаційною та розвідувальною роботою серед уенерівської еміграції у польському Волинському воєводстві.

Іван Демидович Трейко народився 1898 р., у с. Старостинці Погребищенського повіту Вінницької області [1, с. 222]. Він є прикладом не лише військової, але й конспіративної діяльності. Його постать фігурує під різними псевдонімами («Хойнацький», «Дибов»), і роль його загону в організації антирадянського підпілля є цінним матеріалом для розуміння ситуації на теренах Правобережжя у 1920–1930-х рр.

Діяльність Івана Трейка як отамана розпочалася ще у 1919 р. на Київщині, охоплюючи Сквирський, Таращанський та Білоцерківський повіти. На відміну від тактики інших повстанських ватажків, Трейко створив розгалужену конспіративну сітку. Як свідчать сучасники, його метод полягав у тому, що повстанці постійно перебували серед місцевого селянства, працюючи на полях, і збиралися лише безпосередньо для здійснення збройних нападів. Ця тактика «партизанської невловимості» зробила його загін, який налічував близько 20 довірених бійців і кілька сотень додаткових козаків, надзвичайно грізним для більшовиків. Навесні 1921 року загін Трейка у 100 осіб входив до 2-ї групи 8-го повстанського району, що свідчить про його значущість у загальній структурі повстанського руху на Правобережній Україні [2, с. 143].

Трейко також брав участь у підготовці антибільшовицького повстання 1921 року, зокрема під час Другого зимового походу, де за планами Повстансько-партизанського штабу (ППШ) мав розгорнути й очолити окрему повстанську дивізію. Попри звинувачення у «отаманщині» з боку Юрія Тютюнника, загін Трейка до 1925 року включно вів жорстоку і безкомпромісну боротьбу.

Волинська губернія (згодом Волинське воєводство у складі Польщі) мала виняткове стратегічне значення для українського повстанського руху, оскільки була прикордонною смугою між УСРР і Польщею. Після посилення більшовицьких карально-репресивних заходів та остаточного придушення відкритого повстанського руху всередині радянської України, такі діячі, як Іван Трейко, наприкінці 1922 р. були змушені емігрувати до Польщі.Саме польська частина Волині, що безпосередньо межувала з УСРР, стала новим епіцентром антирадянської діяльності. Тут відбувалося формування військових підрозділів та розвідувальних пунктів. Радянські звіти чітко підтверджували це, наголошуючи, що активність так званого "політичного бандитизму" у прикордонній смузі мала особливе значення завдяки його тісним зв'язкам із закордонном [3, с. 59]. Рівне функціонувало як ключовий центр підготовки українських повстанців та розвідників. До цього процесу активно долучилися

Трейко та значна кількість вояків Армії УНР, звільнених із таборів для інтернованих, перетворюючи Волинь на плацдарм для подальшої боротьби проти радянської влади.

Очоливши у червні – жовтні 1923 р. Київський повстанський загін (також згадується як Київська повстанська група), отаман організував низку бойових рейдів через «коридор» на польсько-радянському кордоні. Метою цих рейдів, найвідоміші з яких відбулися у серпні 1922 р. та влітку 1923 р. (об'єднана група Трейка і Грищенка), було підняття «загального повстання» та підтримка антирадянських настроїв [4, с. 147].

Загін Трейка діяв на початку 1925 р. в районі Білоцерківської, Бердичівської та Уманської округ [5, с. 59]. Хоча військові успіхи цих рейдів були незначущими і вони не змогли відновити масовий антирадянський рух, їхня основна роль полягала у підтримці розвідувальної мережі УНР та демонстрації присутності українського антибільшовицького підпілля, що тримало в напрузі органи ДПУ.

Факт того, що більшовицька розвідка неодноразово готувала замахи на його життя, підтверджує його важливу роль у підпіллі. Спроби ліквідації, що стали інструментом боротьби радянських спецслужб з уенерівською еміграцією, включали вербування місцевих жителів. Зокрема, у 1926 р. замах готували Андрій Денисюк та Максим Марчук, а у серпні 1927 р. його здійснив Павло Підстригач, поранивши отамана в обличчя [6, с. 109].

Після поранення Трейко був змушений переїхати, хоча агенти ДПУ часто плуталися у повідомленнях про його поточне місце перебування: Луцьк, Володимир-Волинський, Рівне. Під прізвищем Хойнацький він до 1933 р. працював контролером електростанції у Рівному, належав до українського клубу «Рідна хата». Згодом він працював у магістраті Луцька.

В часі других визвольних змагань отаман Іван Трейко не склав зброї, спочатку долучився до лав УПА «Поліська Січ» (Українська народно-революційна армія), в подальшому, пішов на співпрацю з СБ ОУН та долучився до УПА. Такі дії стали логічним продовженням його боротьби [7, с. 5].

Отже, діяльність Івана Трейка є важливим прикладом конспіративної та багатоетапної антибільшовицької боротьби українського національно-визвольного руху після поразки Перших визвольних змагань.

Ключова роль Трейка полягала у збереженні та розбудові розвідувальної мережі УНР на українських землях. Хоча його бойові рейди через кордон (як-от у 1923 р.) не відновили масового повстання, вони були критично важливі для підтримки антирадянських настроїв та утримання в напрузі органів ДПУ. Важливість його постаті підкреслюється неодноразовими спробами ліквідації з боку більшовицької розвідки.

Список джерел та літератури

1. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів; Харків, 2007. 244 с.

2. Красносілецький, Д. Антибільшовицький повстанський рух загонів Київщини в 1921-1924 рр. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки : зб. наук. праць.* Київ, 2010. Вип. 6. С. 141-146.

3. Макарчук І. Діяльність отамана Трейка на Волині в 1923 р. *Студентські історичні студії. Збірник наукових праць.* Житомир, 2019. Вип. 8. С. 58-61.

4. Давидюк Р. О. Отамани-наддніпрянці у Волинському воєводстві: повстанські рейди, розвідка, політика, громадське життя. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВС–КДБ.* 2020. Вип. 2 (54). С. 1-42.

5. Давидюк Р. О. Уенерівська еміграція і польсько-радянське прикордонне протистояння на Волині у першій половині 20-х років ХХ ст. *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich.* 2013. Т. 4. С. 53-69.

6. Давидюк Р. О. Політичні вбивства як інструмент боротьби радянських спецслужб з уенерівською еміграцією. *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich.* 2017. Т. 8. С. 101-115.

7. Каліберда Ю. І. Іван Трейко: Повстанський отаман (1917-1921), генерал-хорунжий УПА (1940–1945). *Воєнна історія.* 2011. № 1 (55). С. 1-6.

ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНИКА З ПОДІЛЛЯ ФЕДОРА КОНОВАЛЮКА

Зінько Юрій,
кандидат історичних наук, професор
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
Зінько Олена,
кандидатка історичних наук, доцентка
Вінницький національний технічний університет
м. Вінниця

Анотація. У статті висвітлено художньо-мистецьку діяльність українського художника з Вінниччини Федора Коновалюка, картини й ілюстрації якого пронизані глибокою прихильністю до України й рідного Поділля. Йдеться про роботи художника, присвячені увічненню творчої спадщини класиків української літератури, та його пейзажні картини.

Ключові слова: Федір Коновалюк, український художник, художнє мистецтво, подільський живопис.

В українському образотворчому мистецтві чимало яскравих постатей, що вписали своїми творами вагому сторінку в його історію й стали невід'ємною частиною його розвитку. Серед національних художників України ХХ ст. такою постаттю є Федір Зотикович Коновалюк, національно орієнтована творчість якого не була належно оцінена в радянський період, адже він не пішов на компроміси з ідеологією, а любив Україну й у своїх творах оспівував її красу. Художник любив казати: «Я пишу з дитинства історію, історію природи і культури України, її колиски Києва і навколишнього середовища. Треба відбити точно усю велич, красу, неповторну красу нашої України, ну от і намагаюсь залишити казкові місячні ночі української хатки, вітряки і безмежні лани, Дніпрові кручі в первозданному вигляді» [1, с. 121].

Народився Федір Зотикович Коновалюк 22 березня 1890 року в селі Калівці Подільської губернії (тепер село Ягідне, Могилів-Подільського району Вінницької області) в бідній селянській родині. Після закінчення сільської школи, маючи здібності до малярства, він став учнем лаврської іконописної майстерні, де його вчителями були І. Їжакевич та В. Сонін. Свої малярські здібності юнак продемонстрував, беручи участь в розписах Всіхсвятської церкви Києво-Печерської лаври, Борисоглібського храму на Подолі, Покровського на Куренівці в Києві та Спасопреображенського в Катеринославі (тепер – м. Дніпро).

Навчаючись у Київському художньому училищі Федір Коновалюк у 1911 р. вперше взяв участь в художній виставці в Київському університеті з картиною «Вид на Вишгород з Києва» та Першій українській артистичній виставці в Києві з картиною «Княгиня Ольга на могилі Ігоря».

В 1915 р. Федір Коновалюк поступив до петербурзької Академії мистецтв й навчався в майстерні В. Маковського, а у 1925 р. став студентом живописно-педагогічного факультету Київського художнього інституту й переймав досвід знаменитого Ф. Кричевського. Після закінчення інституту протягом 26 років викладав креслення і малювання у трудових школах, технікумах та інститутах Києва та щоденно віддавався творчій роботі й працював над своїми картинами [3].

Федір Коновалюк є творцем великого доробку краєвидів, портретів, книжкових ілюстрацій до української класики великого Кобзаря Т.Г. Шевченка, В. Стефаника, І. Котляревського, М. Черемшини, О. Кобилянської. Шевченківський цикл творів став однією з провідних сторін творчості художника, у живописному доробку якого близько 300 замальовок та ілюстрацій з шевченківської тематики. Серед його творів: «Шевченко несе воду

школярам», «Т. Г.Шевченко в казематі», «Шевченко в науці у д'яка», «Зустріч Т. Г. Шевченка з М. Г. Чернишевським у 1858 р.», «Садиба батьків Т. Шевченка», «Шевченківська хата». Художник багато працював над пейзажами рідного села Т. Шевченка, подіями з його життя, над образами поезії Кобзаря. Ф. Коновалюк понад 200 робіт присвятив Катерині з одноіменної поеми поета, яка асоціювалася в нього з Україною – погарбаною, сплюндрованою і непокірною. Серед картин: «Катерина», «Катерина взимку», «Ой, одна я одна», «Постать Катерини», «Катерина влітку». Багато робіт Коновалюка написані разом із вчителем І. Їжакевичем, який писав в листі до митця: «Стоїть мені перед очима ця грішна великомучениця, Українська мадонна з немовлям, і душа тремтить за неї, сльозами вмитої, наляканої, невтішної. Дорогий мій Федоре Зотиковичу, давайте удвох... Воздамо Катерині достойно, вона ж бо велика...» [4, с. 1].

У наукових та мистецьких джерелах небагато уваги творчості людини, яка своє 94-річне життя (80 років творчої праці) присвятила увічненню краси рідної України й пособі залишила близько 4000 художніх творів. В енциклопедії з мистецтва прізвище Коновалюка згадується з приводу сумісної картини з народним художником УРСР І. Їжакевичем. Через некон'юктурність робіт Ф. З. Коновалюк став членом спілки художників України лише напередодні виходу на пенсію, а перша персональна виставка художника відбулася в його 65-річному віці [2, с. 213].

Твори Федора Зотиковича Коновалюка експонуються в музеях та різних мистецьких установах. Мистецькі роботи художника входять до фондів Державного історичного музею України, Міністерства культури України, музею історії Києва, Державного музею українського образотворчого мистецтва, Вінницького краєзнавчого музею, Вінницького медичного університету, а також художнього музею культурологічного центру Вінницького Національного технічного університету (240 робіт), Мурованокуриловецької картинної галереї (понад 40 картин) та інших музеїв та колекцій.

Отже, у скарбниці українського образотворчого мистецтва художник Федір Зотикович Коновалюк позначений своїм неповторним мистецьким почерком, у період соціалістичного реалізму його роботи часто звернені до національної тематики, української природи, архітектурних мотивів Поділля. Мистецька спадщина художника стала духовним надбанням українського народу.

Список джерел та літератури

1. Зінько О. Як затишно у моєму серці. *Вінницький край*. 2008. № 4. С. 119-124.

2. Зінько О., Зінько Ю. Нариси історії української культури. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид. Вінниця, 2014. 248 с.

3. Федір Коновалюк – талановитий майстер пензля (1890-1984). Бібліографічний список. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Валентина Отамановського. URL: https://library.vn.ua/e-library/katalog/fedir-konovalyuk-talanovitij-majster-penzlya (дата звернення: 16.11.2025).

4. Підгора В. Федір Коновалюк (1890-1984). Живопис. Київ, 1987. 52 с.

ПАМ'ЯТЬ УЧНЯ ПРО ВЧИТЕЛЯ: ОБРАЗ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА У СПОГАДАХ ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «ТРИЗУБ»)

Карабардін Андрій,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Тетяна Мелещенко
м. Київ

Анотація. Матеріал присвячений аналізу спогадів Олександра Лотоцького про Володимира Антоновича, опубліковані в журналі «Тризуб». Підкреслено, що мемуари учня про професора перетворюють особисту пам'ять на частину національної інтелектуальної традиції. Також встановлено, як постать науковця стає символом тяглості, відповідальності та культурної сили української нації.

Ключові слова: журнал «Тризуб», імідж нації, Володимир Антонович, Олександр Лотоцький, вчитель, професор.

В українському інтелектуальному середовищі постать науковця як вчителя часто стає не лише символом академічної традиції, а й носієм національного авторитету та морального орієнтира. Саме тому спогади про вчителів – особливо тих, що формували інтелектуальні засади українського руху – набувають ширшого значення, ніж приватний жест вдячності. Образ Володимира Антоновича у мемуарах Олександра Лотоцького – один із показових прикладів вшанування пам'яті свого вчителя. Частина цих спогадів була надрукована в одній зі статей в журналі «Тризуб», який у 1925–1940 роках

виконував роль провідного голосу української еміграції. Публікуючи подібні матеріали про провідних діячів науки, тижневик допомагав вибудовувати образ української інтелігенції як зрілої, морально відповідальної та інтелектуально спроможної спільноти – а саме такий образ ставав підґрунтям для формування позитивного іміджу української нації в умовах вигнання.

Для сучасної України такі приклади вшанування професорської традиції нагадують про значення наставництва та академічної етики у зміцненні національного образу. Особливо актуальним це стає для академічних спільнот, які переосмислюють роль наставників і потребу збереження їхньої спадщини. Передусім символічно це для конференції, яка присвячена пам'яті професора Володимира Борисенка. Досвід Олександра Лотоцького засвідчує - пам'ять про вчителя є також інструментом формування спільноти, її цінностей та національного інтелектуального образу.

У статті «Пам'яті В.Б. Антоновича», надрукованій в квітні 1928 року, автор Олександр Лотоцький поєднує одночасно особистісний досвід, моральний орієнтир та історичні свідчення. Вступаючи в спогади, Лотоцький насамперед окреслює постать Володимира Боніфатійовича Антоновича як видатного українського діяча: «Людина, що знайшла в собі високу духову силу самовизначіння національного, автор незабутньої в історії українського руху «Сповіді», людина глибокого переконання та сильної волі» [1, с. 3]. Вже з цього вступу помітно, що пам'ять учня не обмежується простим описом фактів, а втілює шанування особистості наставника та усвідомлення його впливу на формування української інтелектуальної традиції.

Лотоцький передає досвід спілкування з Антоновичем через детальний опис навчальних і громадських практик, які відбувалися в умовах конспірації. Перші лекції з історії козацтва відбувалися в приватних помешканнях, адже «історія національно-громадських рухів українських вже не могла викладатися з університетської катедри, і виклади ті відбувалися таємно» [1, с. 4]. Лотоцький в цьому плані підкреслює особисту відданість Антоновича українській справі. Пам'ять учня тут формується через спогад про цю наполегливість і дисциплінованість, яка дозволяла зберегти знання та передати їх наступним поколінням.

Ще одним важливим аспектом є опис спільної наукової діяльності Лотоцького під проводом Антоновича. Перший досвід роботи над біографіями дослідник отримав ще у студентські роки: у Київській духовній академії він працював над біографічним словником діячів України під керівництвом В. Антоновича та за допомоги М. Грушевського, опрацьовуючи біографії церковних діячів, і цей досвід заклав основу його методологічного підходу в подальших наукових дослідженнях [2, с. 116]. Робота над біографічним

словником діячів України демонструє, як наставник стимулював самостійність і критичне мислення у своїх учнів: «Він не давав своїх готових вислідів, що давили б на молодий, невправний розум. Одсилаючи безпосереднє до самих джерел, він давав лише натяки в формі поставлення тих проблем, які належало вирішити» [1, с. 5-6]. Таким чином, пам'ять Лотоцького про Антоновича включає не лише події, а й методологію навчання і передачі знань, яка виховувала нове покоління істориків і громадських діячів, формуючи цим інтелектуальний імідж нації.

Нарешті, Лотоцький передає особисті враження від моральних якостей наставника: його скромності, доброзичливості, далекоглядності і здатності орієнтуватися у складних політичних обставинах. Лотоцький пише: «В приватному житті В.Б. [Володимир Боніфатійович – ред.] був надзвичайно, феноменально скромною людиною… Від нього дістав я науку не стільки книжну…скільки життєву, бо дійсно був він провідником на перших кроках громадського шляху мого» [1, с. 8-9]. У такий спосіб пам'ять учня стає не лише фіксацією фактів життя наставника, а й засобом репрезентації його значення для української нації та спадщини інтелектуальної культури. Вона зберігає уроки морального і професійного вибору, які є актуальними й для сучасних академічних та громадських спільнот, які вшановують пам'ять науковців.

Не випадково і сам Олександр Лотоцький, якого редакція «Тризубу» у некролозі назвала «самовідданим борцем за визволення України та її державність» і «видатним ученим», фактично повторив шлях свого наставника – поєднавши наукову працю з громадською та державницькою діяльністю [3, с. 1]. Вдало цю тяглість підкреслив і Олександр Шульгин у статті «Лицареві праці», де змалював О. Лотоцького як постать, що поєднала в собі високу наукову культуру й невтомну працю на користь державної справи [4, с. 4-7]. У такому образі легко впізнати риси вчителя – бо ж саме Антонович, за словами Лотоцького, прищепив своїм учням ідеал служіння науці й нації одночасно.

Узагальнюючи, слід зазначити, що спогади Олександра Лотоцького про Володимира Антоновича, які були опубліковані в журналі «Тризуб», демонструють, як індивідуальна пам'ять учня перетворюється на інструмент колективного утвердження наукової традиції та національного образу. Через поєднання особистих епізодів, опису педагогічного стилю та морального авторитету Антоновича Лотоцький вибудовує модель українського професора як носія інтелектуальної спадщини, громадянської відповідальності, культурної тяглості. Такі тексти не лише зберігають пам'ять про видатних вчених, а й формують уявлення про те, якою має бути наукова спільнота та якими цінностями вона керується. У світлі сучасних викликів для української науки та суспільства цей досвід особливо актуальний: він підкреслює необхідність

підтримувати традицію наставництва, плекати академічну етику й осмислено вшановувати професорську спадщину.

Список джерел та літератури

1. Лотоцький О. Пам'яти В.Б. Антоновича: З приводу 20-ліття з дня його смерти. *Тризуб*. 1928. Ч. 16 (122). Ч. 3-9

2. Михайленко Г. Олександр Лотоцький (1870–1939 рр.): інтелектуальна біографія історика. Херсон, 2014. 312 с.

3. Лотоцький О. Некролог. *Тризуб*. 1939. Ч. 36 (686). С. 1.

4. Шульгин О. Лицареві праці (пам'яті О. Г. Лотоцького). *Тризуб*. 1939. Ч. 37 (687). С. 4-7.

РОЛЬ МИТРОПОЛИТА ГЕОРГІЯ (ЯРОШЕВСЬКОГО) У КОНСОЛІДАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРИТОРІЇ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ

Моцак Ангеліна,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Мелещенко Тетяна
м. Київ

Анотація. У статті розглянуто процес становлення автокефальної Православної церкви у Польщі після Першої світової війни. Проаналізовано діяльність українського православного духовенства у розбудові церковного життя на території Другої Речі Посполитої та висвітлено роль митрополита Георгія (Ярошевського) у процесі організаційного оформлення Польської автокефальної православної церкви.

Ключові слова: Православна церква у Польщі, автокефалія, митрополит Георгій (Ярошевський), міжвоєнна Польща, українське духовенство.

Після відновлення Польської держави у 1918 р. постала проблема церковного устрою на її території, особливо в контексті діяльності Православної церкви, яка до того часу перебувала в юрисдикції Московського патріархату. Більшість православних у Польщі становили українці, білоруси та представники інших національних меншин, що зумовлювало поліетнічний

характер церковного життя. Польська влада прагнула створити незалежну від Москви церковну структуру, що відповідала б новим державним інтересам.

На той час у Польщі налічувалося 1411 православних парафій, з них у Волинській єпархії – 760, Поліській – 298, Віленській – 158**,** Гродненській – 130**,** Варшавсько-Холмській – 65. За етнічним складом серед православних переважали українці – понад 3 млн осіб, білоруси – 1 млн**,** росіяни – близько 25 тис. осіб. Незважаючи на малочисельність, росіяни, за старою імперською традицією, намагалися відігравати провідну роль в управлінні Православною церквою в Польщі, яка перебувала у складному становищі [1, с. 7-8].

На початку 1920-х рр. православне духовенство намагалося відновити єдність і впорядкувати церковне життя. Ці зусилля призвели до появи ідеї створення автокефальної Православної церкви у Польщі. У 1921 р. була скликана нарада православного духовенства, яка проголосила автономію Церкви від Московського патріархату.

Вирішальне значення для подальшої долі православ'я в Польщі мала діяльність митрополита Георгія (Ярошевського). Саме під його керівництвом було розпочато активні переговори зі Вселенським патріархатом щодо визнання канонічної самостійності Польської православної церкви.

Українськими істориками висловлювалось припущення, що на вибір польського уряду кандидатура Георгія (Ярошевського) вплинула інформація про його українське походження. Автор історії Православної церкви у міжвоєнній Польщі Олекса Купранець, зокрема, відзначив: «Він був українець родом, яких в тому часі було багато, що не мали попросту нагоди виявити свою приналежність до українства. Поляки дуже хитро поступили, віддаючи архієпископу Юрієві управління церквою, бо знали, що це викличе фермент серед самої ієрархії та вірних. Правда поляки робили це доцільно, бо сподівалися, що призначення українця на голову Церкви з'єднають у собі симпатії найчисельнішої групи православних українців» [2, с. 7-10].

У 1924 р. Вселенський патріарх Григорій VII надав Томос про автокефалію Православній церкві у Польщі. Документ аргументував право на автокефалію історичною спадковістю Київської митрополії, яка до 1686 р. перебувала під юрисдикцією Константинополя.

Таким чином, процес утворення Польської автокефальної православної церкви був не лише актом політичної незалежності, а й виявом історичної тяглості східнохристиянської традиції.

Українські священнослужителі відіграли помітну роль у становленні нової церковної організації. Вони забезпечили розвиток богословської освіти, церковного управління та духовного життя в регіонах із переважно українським населенням – на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі. Завдяки їхній праці

православна громада Польщі зберегла етнокультурну ідентичність та духовну автономію.

Митрополит Георгій (Ярошевський) виявив себе як талановитий адміністратор і реформатор. Він здійснив реорганізацію єпархіальної системи, започаткував підготовку кадрів у православних духовних школах, підтримував україномовне богослужіння. Його діяльність сприяла зміцненню позицій православ'я в умовах міжвоєнної держави, де католицизм мав домінуюче становище.

Таким чином, утворення автокефальної Православної церкви у Польщі стало важливою подією в історії міжвоєнної Східної Європи. Воно поєднувало політичні прагнення польської влади до незалежності від Москви з духовними потребами українського та білоруського населення. Митрополит Георгій (Ярошевський) відіграв ключову роль у цьому процесі, забезпечивши організаційну стабільність та визнання церкви на міжнародному рівні.

Його внесок у розвиток православ'я в Польщі полягає не лише у формальному здобутті автокефалії, а й у створенні умов для національно-культурного та духовного самовираження православних громад.

Список джерел та літератури

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т. Київ, 1998. Т. IV. Кн. II. 416 с.

2. Купранець О. Православна Церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939 рр. Рим.: ОО Василіани, 1974. 236 с.

3. Преловська І. Історія Української Православної Церкви 1686-2000. Київ, 2010. 444 с.

4. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939. Wrocław: Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. 262 s.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР.: УСНА ІСТОРІЯ, ЯК СВІДЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Телегуз Андрій,
кандидат історичних наук, доцент
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Якименко Анна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Розглядається усна історія Голодомору, як складова етнології та культурної антропології, що є свідченням геноциду українського народу. Наводяться спогади очевидців, в яких розкривається злочинні дії радянської влади проти українців. Аналізуються погляди науковців, котрі обґрунтовують Голодомор як геноцид через політичні, соціальні та етнічні ознаки.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, етнологія, українці, антропологія, усна історія.

Геноцид (від грец. Υενος – «рід, плем'я» та лат. caedo – «умертвляти» або, за іншою версією, від лат. incido – «переривати») окреслюють зумисне й організоване винищення груп населення за національними, етнічними, расовими чи релігійними ознаками [2, с. 9]. Термін «геноцид» запропонував польський та американський юрист – Рафаель Лемкін. Він вважав Голодомор в Україні саме геноцидом, оскільки це явище передбачало знищення не лише окремих осіб, а цілої культури та нації [3, с. 121]. До наукового трактування, чому Голодомор вважається геноцидом ми повернимося пізніше, а зараз звернемо увагу на усну історію.

Голод розпочався наприкінці 1931 року, а на початку 1932 року набув виразніших ознак, поглинаючи все більше областей. Про те, що Голодомор був штучний, нам підтверджують численні історії очевидців. За свідченнями Джона Кесслера (справжнє прізвище та ім'я Іван Касіяненко) можна зрозуміти як голод впливав на психіку людини. Він народився в с. Ковалівка, Гребінківського (сучасний Білоцерківський район) району. Родина була середнього статку, батьки були хліборобами, які виховували п'ятеро дітей, з яких Джон був найстаршим. На початку 1933 року почали масово збирати збіжжя. Очевидець розповідав, що в одній родині втік чоловік, мабуть, що його зловили та вбили, проте вдома залишилися жінка та троє дітей. Більшовики

забирали все, жінка не витримала цього, дітям сказала, щоб йшли, а «сама підпалила хату та повісилася» [5, с. 7].

Історія родини Джона не краща. «Батько втік, через те, що його хотіли заарештувати, приходив тільки вночі для того, аби принести щось поїсти… Одного дня прийшли комуністи, забрали все, що було, матір посадили у підвал на два тижні… П'ятеро дітей залишилося самі, після того ще приходили і робили обшук, батько приносив щось поїсти, однак не завжди міг приходити, тому що постійно слідкували. 1933 році померли його сестри, брат та батько. Перед Великоднем померла і мати» [5, с. 7]. Вижив Джон завдяки вчителю, котрий забрав його до себе. Селяни втрачали людську свідомість, ставали звірами, дітей душили та їли. Він також розповідав, що його приятель Іван Остапенко «майже не загинув від рук рідної матері. Жінка одягнула на сина мотузку, хотіла задушити, але він був сильніший і зміг вирватися» [5, с. 8]. Таким чином, влада своїми діями, доводила до того, що психіка людини просто не витримувала таких жахливих наслідків, що приводило до канібалізму та самогубства.

Як свідчила Фростина Галина Петрівна, жителька с. Літочки Броварського району, «Голод був зроблений штучно для винищення і пригноблення українського народу. Бо коли б цей голод не був зроблений штучно, то не забирали в усього і в печі, і під піччю, і в городах» [4, с. 1319]. Галині було сім років, коли розпочався голод. Для того щоб вижити на городах копали ями, в які клали солому, а зверху вже торби із зерном, квасолею, кукурудзою, зверху прикидали землею та втоптували, щоб не знайшли. Завдяки тому, що вдалося заховати продукти харчування, родина не тільки себе рятувала від голоду, а також іншим людям могла допомогти [4, с. 1319].

Цікавим фактом є свідчення анонімного оповідача, який народився в містечку Іллінці Вінницької області. Родина була доволі бідною, в ній проживало семеро осіб (батько, мати, чотири дитини, а також материна мати), тому, щоб прогодувати сім'ю, батько відправив сина на заробітки. Тоді він у 1931 році вирушив до Одеси, бо там був великий торгівельний порт. Оповідач поїхав разом із своїми товаришами, але не знайшовши роботи вони відправилися в Новоросійськ, де почали працювати на цементному заводі. В своїй розповіді він пригадав те, що бачив, як в Новоросійському порту завантажували хліб з України в пароплави, а потім відсилали в Туреччину, Ірак, Англію. Пароплави були не радянські, а іноземні [6, с. 161]. Також оповідач розповідав, що був наказ із Москви, що весь хліб вивозили до Новоросійська та до Одеси, а потім вже на південь відправляли [6, с. 162]. Дана інформація свідчить про те, що радянська влада своїми діями спровокувала голод. Варто зазначити, оповідач усвідомлював те, що це був штучний голод і сама ж влада

навмисно замовчувала цей факт: «Влада скривала, то був наказ з Москви, щоб як можна більше викачати хліба з України, для того, щоб знищити населення України, то було тільки наказ з Москви, бо інакше ж ніхто не мав би права робити того голоду, то тільки наказав був з Москви. Москва це робила для того, щоб знищити Україну!» [6, с. 164].

Володимир Йосипович Прокопчук, котрий народився в с. Кустівці Вінницької області, висловив свою думку, чому стався голод в Україні: «Тому, що народ проявляв супротив проти колективізації. Народ був не згідний, щоб будувати на Україні, скажемо, якийсь там комунізм чи соціалізм. Від дідів і прадідів наш народ привик до землі, привик до власності своєї, і коли в нього щось відбирали, це він рахував найбільшою кривдою для нього в житті. І тому люди спротивилися, не хотіли йти в колгоспи, а тоді комуністи зробили все так, щоб від них відібрати все, що вони мали – хліб, яке було зерно забирали все, людям не оставили нічого» [6, с. 295]. До колективізації, в людей була приватна власність – землі, худоба, вони могли прогодувати родину, і в один момент в людей почали відбирати все, що їх могло прогодувати. Як наслідок селяни виступили проти такої політики, але влада розпочала терор голодом.

Остаточне закріплення поняття «геноцид» відбулося на Генеральній Асамблеї ООН (Організація Об’єднаних Націй) 9 грудня 1948 року [2, с. 11]. Сучасні дослідники історії України вивчають ознаки Голодомору як геноциду, активізувавши свої зусилля після того, як 28 листопада 2006 року акт геноциду українського народу було визнано Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Дослідник В. Марочко означив чотири складових геноциду. По-перше, це репресії проти селянства. Селянина могли розстріляти, тільки через те, що він «куркуль» або через політичні погляди. По-друге, терор голодом, тобто позбавлення селян засобів існування, розраховане на їх фізичне винищення. По-третє, масові депортації етнічних українців з України до Сибіру. Остання ознака, як доказ геноциду В. Марочко назвав «втаємничення факту народовбиства», запроваджене організаторами злочину [1, с. 507].

Отже, Голодомор 1932–1933 років в Україні, за свідченнями очевидців і науковими трактуваннями, був не випадковим актом, а цілеспрямованою політикою радянської влади, що мала ознаки геноциду. Організоване вилучення продовольства, блокада виїзду, інформаційне замовчування та репресії проти селянства свідчать про намір знищити українське населення як національну спільноту. Усна історія підтверджує глибину трагедії, демонструючи, як штучний голод руйнував не лише фізичне життя, а й людську психіку. Сукупність дій влади, описаних у джерелах, узгоджується з міжнародним визначенням геноциду.

Список джерел та літератури

1. Гудзь В. Історіографія голодомору 1932–1933 років в Україні. Мелітополь, 2019. 1153 с.
2. Козицький А. М. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. Львів, 2012. 568 с.
3. Навігатор з історії України. Світові війни. Київ, 2022. 299 с.
4. Третяк О., Блєднов С. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 року в Україні. Донецька область. Донецьк, 2008. 784 с.
5. Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. Т. ІІІ. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс; Наук. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2008. 784 с.
6. Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. Т. І. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс; Наук. ред. С. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2008. 838 с.

ТОРТУРИ ТА ФІЗИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТИСК ЯК ОСНОВНІ МЕТОДИ РОБОТИ УМАНСЬКОГО РВ НКВС (ПІД КЕРІВНИЦТВОМ С. БОРИСОВА-ЛЕНДЕРМАНА)

Караджієв Максим,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, професорка
Скус Ольга
м. Умань

Анотація. На основі матеріалів архівно-слідчої справи репресованого уманця Я. К.-В. Футерника розглянуто факти незаконних методів допиту працівниками Уманського РВ НКВС. Доведено, що тортури та фізично-психологічний тиск були основними методами оперативно-слідчої діяльності уманських репресивних органів у період «великого терору».

Ключові слова: репресії, НКВС, Умань, тортури, С. Борисов-Лендерман.

Фальсифікація справ та застосування незаконних методів допиту (тортур, психологічного та фізичного насильства) в роки «великого терору» 1937–1938 рр. працівниками органів НКВС щодо заарештованих громадян уже не

перше десятиліття є доведеним багатьма науковими дослідженнями фактом. Втім, кожна нова архівно-слідча справа щоразу додає все нові та нові факти жорстокості та безпринципності радянських репресивних органів.

«Чорну славу» здобули працівники Уманського районного відділу (РВ) НКВС, яких в роки «великого терору» очолював Соломон Борисов-Лендерман. Матеріали архівно-слідчої справи Якова Кисель-Вольфовича Футерника [1], уманця, завідувача фінансового відділу Уманського району, підтверджують та розширюють картину незаконних тортур та різноманітного тиску, як основних методів роботи Уманського РВ НКВС.

До архівної справи прикріплено виписку з вироку №13 по справі Борисова-Лендермана та ін. Військового трибуналу військ НКВС Київського округу м. Умань (31 січня – 6 лютого 1941 р.) [1, арк. 98-102], а також оглядну довідку по справі №912617 на відповідних засуджених [1, арк. 103-105]. По справі було допитано 38 людей під час попереднього слідства та 20 свідків у суді. Засуджених звинувачували у «грубому порушенні соціалістичної законності під час розслідування справ, арештів і тримання під вартою підслідних» (ст. 206-17 п. а та п. б КК УРСР).

У 1937 р. в Уманському РВ НКВС було створено оперативно-слідчу групу, яку очолив С. Борисов-Лендерман. Група мала займатися пошуком так званих «контрреволюційних елементів» в м. Умань та 12 районах Київської області (Уманський, Звенигородський, Христинівський, Буцький, Маньківський, Жашківський та ін.) [1, арк. 99]. Безпосередню роботу під керівництвом С. Борисова очолював С. Абрамович.

Згідно виписки з вироку, ключові працівники Уманського РВ НКВС Борисов-Лендерман С. І. (капітан держбезпеки), Петров Г. М. (молодший лейтенант міліції), Абрамович С. М., Зудін М. П., Щербина Л. С. (молодший лейтенант держбезпеки) мали лише нижчу освіту; Томін О. С. (лейтенант держбезпеки) – середню.

Низький рівень освіченості та грамотності працівників, їх походження з бідних, іноді, люмпенізованих родин були типовими для репресивних органів «сталінської доби». Такі люди не задавали «зайвих питань» та ставали найкращими виконавцями, адже, піднявшись на верхні щаблі соціальної піраміди, керувалися не моральними принципами чи законами, а бажанням зберегти своє становище, збагатитися, дати волю старим комплексам та образам.

Один з колишніх працівників Уманської групи РВ НКВС Нейман в суді засвідчив, що в Уманському НКВС існувала кімната № 21, під назвою «лабораторія». Керував нею колишній начальник міліції Маньковського району Г. Петров, який був фізично найсильнішим серед усіх працівників відділу.

До нього в кімнату приводили по 15-20 людей за раз. Петров брав у руки ніжку від стільця (яку називали «термометром») та вимагав від заарештованих зізнатися у приналежності до «контрреволюційної організації». Хто виявляв «згоду» – власноруч писали показання прямо у цій кімнаті. Всіх, хто відмовлявся, по-звірячому били. В присутності інших арештованих «відмовників» змушували цілодобово стояти, повзати по підлозі, присідати до втрати свідомості. Практикувалося побиття одних арештованих іншими. Після цього, тих, хто «визнавав» звинувачення відправляли до слідчих на допит. Дані свідчення підтвердив працівник НКВС Бєлов [1, арк. 104].

Таким чином, всіх заарештованих тримали в подвійному психологічному тиску, – з одного боку, вони боялися опинитися на місці тих, кого били та над ким знущалися, з іншого боку, розуміли, що і їх можуть змусити калічити інших.

Я. Футерник у зверненнях про перегляд своєї справи стверджував, що його після арешту без оголошення звинувачень протримали в Уманській в'язниці 33 дні без жодних пояснень таких дій. Під час допиту цілодобово (!) застосовували фізичні знущання [1, арк. 61-62]. Знаходячись в постійному страху перед невідомим, «маринуючись» у власних думках, заарештовані нерідко психологічно ламалися і були готові «йти на зустріч» слідству. Якщо ж цього було «замало» – заарештованих фізично катували та принижували, щоб остаточно зламати. Часто складені під примусом показання приводили до наступних арештів невинних людей (тобто тих, хто міг бути вказаний у показаннях).

У виписці зафіксовано, що О. Томін застосував побої до арештованої Стаценко, яку пізніше звільнили з-під варти [1, арк. 100]. Свідок Когут Сидор Вікторович під час суду засвідчив, що після арешту 8 березня 1938 р. його відправили у кімнату до Петрова, де було 15-18 чоловік. Дехто писав показання, всіх інших змушували «качати керосин» – робити тривалі присідання, повзати по землі. Тих, хто робив це повільно, Петров (який часто був у нетверезому стані) жорстоко бив.

Свідок Гольдштейн свідчив, що в Уманській в'язниці, про нормі 400 чоловік, утримувалися 4000 людей. Люди задихалися від жахливих запахів. Слідство над працівниками Уманського РВ НКВС зафіксувало, що, як мінімум, троє арештованих дійсно задихнулися! У таких умовах не дивно, що частина безневинних людей не витримували та були готові визнати будь-які звинувачення.

Свідок Лебедєв, судмедексперт м. Умань, засвідчив, що з 1937 р. до нього з Уманської в'язниці почали доставляти тіла для розтину. Тіла мали сліди фізичних пошкоджень, але в тюремних записках не вказувалися причини та

обставини смерті. Лебедєв зрозумів, що ці люди були вбиті під час слідства, проте «роз'яснення» Борисова-Лендермана «переконали» судмедексперта не вказувати реальну причину смерті [1, арк. 104-105].

Сам Борисов під час суду визнав застосування тортур, але заявив, що всі ці методи його змушували використовувати працівники УНКВД Київської області Райхман, Бабіч та ін., які приїжджали в м. Умань. Ще один робітник Уманського РВ НКВС Данилов підтвердив, що знав, про існування кімнати №21, знав, що там проходять побиття арештантів, але нібито не знав, хто і кого конкретно б'є.

Отже, ми отримуємо черговий доказ того, що тортури, психологічний та фізичний тиск по відношенню до заарештованих були основними методами «виявлення контрреволюційних елементів» працівниками Уманського РВ НКВС. Всі свідчення буквально «вибивали» із заарештованих (яких утримували в нелюдських умовах), порушуючи навіть чисто формальне радянське законодавство.

Список джерел та літератури

1. Управління Служби Безпеки України в Черкаській області (УСБУ в ЧО). Ф. 877-фпд. Спр. 244-п. [Кримінальна справа №5360 по звинуваченню Футерника Якови Кисель-Вольфовича по ст. 54-7, 54-11 КК УРСР. 26 липня 1937 – 31 січня 1956 рр.]. 138 арк.

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВИЩА УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ДОБУ СТАЛІНІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ О. ДОВЖЕНКА ТА О. ВИШНІ)

Хршоян Арпєнік,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Тицький Сергій
м. Київ

Анотація. Проблематика становища української творчої інтелігенції в добу сталінізму є однією з ключових у вітчизняній історичній та культурологічній науці, оскільки саме цей період позначився тотальним підпорядкуванням духовної сфери ідеологічним настановам радянського режиму. Українська інтелігенція, що виступала носієм національної

ідентичності та культурної самобутності, зазнала масштабних репресій, цензури, політичного переслідування та морального тиску. Аналіз її становища дозволяє осмислити глибинні механізми функціонування тоталітарної системи, процеси трансформації творчої свідомості під впливом політичного терору та ідеологічної мобілізації. Особливо показовими у цьому контексті є постаті Олександра Довженка та Остапа Вишні, які втілюють два різні вектори взаємин митця з владою: компроміс і спротив, офіційне визнання і репресивне знищення.

Ключові слова: творча інтелігенція, сталінізм, історіографія, культурна політика, Олександр Довженко, Остап Вишня, репресії, само цензура.

У контексті радянської моделі культурної політики питання становища української творчої інтелігенції в добу сталінізму постає як системна проблема, що охоплює соціальну, ідеологічну та творчо-практичну площини. У вітчизняній історіографії це питання дотепер розгортається багаторівнево, охоплюючи як масову статистику та структурні матриці, так і мікро-історії конкретних персоналій – зокрема, творчих інтелектуалів, таких як Олександр Довженко та Остап Вишня.

Перший етап досліджень припадає на радянський період, коли офіційно героїзувалася роль інтелігенції як «будівничої сили соціалізму», а складні й трагічні сторінки, зокрема репресії, самоцензура, національний дискомфорт, залишалися за межами публічного дискурсу. У цьому ключі творчість Довженка і Вишні інтерпретувалася через призму ідеологічно схвалених конструкцій – митці-учасники будівництва радянської культури.

Другий етап – післярадянський (1990-ті – 2000-ті) – ознаменувався розсекреченням архівів, появою публікацій про політичні репресії, самоцензуру, взаємини інтелігенції з партійно-державним апаратом. У цій хвилі з’явилися праці, що аналізували творчих інтелектуалів як жертв, як суб’єктів культури, що опинилися в режимі ідеологічного контролю. Так, у дослідженні Д. І. Малежика «Творча інтелігенція України в 1945–1953 рр.» чітко показано: «соціальне становище творчої інтелігенції УРСР у 1945–1953 рр. було вкрай суперечливим. З одного боку, відбувалося зростання її кількісних і якісних показників, іншого – змінювалося соціальне обличчя мистецького середовища» [5, с. 309].

Третій, нинішній етап характеризується інтердисциплінарними підходами: культурологічними, меморіальними, біографічно-антропологічними. У фокусі – не лише структурна модель тієї доби, але й пошук «маневрового простору» творчої інтелігенції, механізмів адаптації, внутрішньої самоцензури, а також траєкторій реабілітації й пам’яті. Наприклад, в роботі І. Автушенка «Конформізм і нонконформізм творчої інтеліґенції в

1920–1930-х рр.» аналізується зміна соціально-психологічних установок інтелігенції в умовах ідеологічного тиску [1, с. 89].

В історіографічному розрізі можна виділити кілька ключових моделей та тем.

По-перше, модель «інтелігенція як будівничий суб'єкт системи» – домінантна у радянській науці культури;

По-друге, модель «інтелігенція як жертва репресивної політики» – важлива для післярадянських досліджень (наприклад, дослідження політико-правового становища інтелігенції в УРСР 1946–1953 рр.) [2, с. 310].

По-третє, модель «інтелігенція як агент культурної політики / ідеологічної мобілізації» – коли дослідники звертаються до взаємодії митців із режимом, до самоцензури та «маневрування» в межах режиму.

По-четверте – модель «післядії, реабілітації, пам'яті» – сучасна рамка, яка дозволяє аналізувати не лише діяльність у добу сталінізму, але й її сприйняття і переосмислення в історичній пам'яті.

На прикладі Олександра Довженка і Остапа Вишні особливу увагу заслуговує дослідження, як біографія і творчість кожного з них віддзеркалюють складність становища інтелігенції. Довженко, з одного боку, отримував державні відзнаки та обіймав високі творчі та адміністративні позиції, але водночас переживав і цензурний контроль, і репресивні загрози [4], що добре ілюструє, зокрема, дослідження М. Бурундукової «Довженко і Сталін: проблеми …» [3, с. 136].

Водночас Вишня, сатирик-гуморист, зазнав репресій і фізичного ув'язнення, став символом травмованої української інтелігенції, хоча й увійшов у національну пам'ять [6]. У більш широкому історіографічному контексті обидва митці – ключові окремі випадки, що дозволяють аналізувати механізми включення і виключення інтелігенції з ідеологічної системи.

Аналізуючи джерельну базу, слід відзначити, що частка архівних досліджень в Україні зростає, однак залишаються значні прогалини: недостатнє використання особистих листів, щоденників, кореспонденції, а також комплексні дослідження «творчої інтелігенції» як масової категорії. Історіографія часто акцентує або на окремих персоналіях, або на статистиці, але менше уваги приділяє просторовим, гендерним, мережевим аспектам. Наприклад, дослідження І. Автушенка звертає увагу на зміну установок у 1920–1930-х, але менш охоплює післявоєнний період [1, с. 84].

Таким чином, тема становища української творчої інтелігенції в добу сталінізму – зокрема через призму Довженка і Вишні – є багатоплановою й досить актуальною: вона вимагає подальшого розвитку через використання нових архівних джерел, застосування інтердисциплінарних підходів

(наприклад, культурна пам'ять, мережі інтелігенції, гендерний аналіз), а також порівняльних методів (український контекст порівняно з іншими республіками СРСР).

Список джерел та літератури

1. Автушенко І. Конформізм і нонконформізм творчої інтеліґенції в радянській Україні 1920–1930-х рр.: проблема вибору. *Український історичний журнал*, 2021. №2. С. 80-92.

2. Бачинський Д. Інтелігенція в українізаційних процесах 1920-х – поч. 30-х рр.: історіографія питання. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. Вип. 12. С. 309-323.

3. Бурундукова М. Довженко і Сталін: проблеми взаємовідносин митця і можновладця. *Вісник ТДТУ*. 1996. №1. С. 136-143.

4. Енциклопедія Сучасної України. «Довженко Олександр Петрович» URL:https://esu.com.ua/article-20465 (дата звернення 04.11.2025).

5. Малежик Д. Творча інтелігенція України в 1945-1953 рр.: соціальний аспект. *Історичні науки*. 2011. Вип.8. С. 307-313.

6. Остап Вишня: Терорист, петлюрівець, зв'язковий ОУН чи гуморист-патріот URL:https://iprosvita.com/ostap-vyshnia-teroryst-petliurivets-zv-iazkovyj-oun-chy-humoryst-patriot/ (дата звернення 04.11.2025).

ВЧИТЕЛЬКА НА ХАРКІВЩИНІ. ЩОДЕННИК ОЛЕКСАНДРИ РАДЧЕНКО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Левченко Аліна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Навчально-наукового інституту історії, права
та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
Науковий керівник:
кандидатка політичних наук, доцентка
Крупеня Ірина
м. Суми

Анотація. Розглядається феномен репресованих щоденників як унікальні свідчення Голодомору 1932–1933 років, фокусуючись на щоденнику вчительки Олександри Радченко. Ці записи, вилучені радянськими репресивними органами як «докази» антирадянської діяльності, були виявлені в архівах СБУ у 2001 році. Радченко, як свідок голоду на Харківщині, описувала жахи

дегуманізації, каннібалізму, масової смертності та штучного голоду, створеного владою. Заарештована в 1945 році, вона відстоювала правдивість своїх нотаток на суді, отримавши 10 років ув'язнення. Щоденник став документом усвідомлення геноциду в реальному часі, символізуючи опір тоталітарній системі та збереження пам'яті для майбутніх поколінь. Реабілітована посмертно в 1991 році.

Ключові слова: Голодомор, репресовані щоденники, Олександра Радченко, радянські репресії, свідчення голоду, усвідомлення геноциду, каннібалізм, дегуманізація, архіви СБУ, посмертна реабілітація.

Феномен репресованих щоденників займає особливе місце в історії дослідження Голодомору 1932–1933 років. Йдеться про унікальні особисті свідчення, які збереглися не тому, що їх оберігали в сімейних архівах, а завдяки, як не парадоксально, самій радянській репресивній системі. Для чекістів ці записи не були документами людського болю – вони сприймалися як докази провини, як речові докази нібито контрреволюційної діяльності чи антирадянських настроїв. Під час обшуків щоденники вилучали, підшивали до архівно-слідчих справ і забували на десятиліття. Лише у 2001 році їх випадково виявили в Галузевому державному архіві Служби безпеки України – як голоси минулого, які нарешті змогли бути почутими.

Документи, з якими працювали упорядники, віднайдено завдяки активній пошуковій діяльності багатьох співробітників архівних підрозділів Служби безпеки України у Києві й регіональних органах Служби. Насамперед, їх самовідданій праці українська та світова громадськість завдячує розсекреченню й оприлюдненню все більш вичерпної інформації про таємниці архівних документів комуністичної репресивно-каральної системи [4, с. 51].

За 90 років, що минули після здійснення акту геноциду українського народу, найбільш відомими стали щоденники учительки Олександри Радченко та партійця Дмитра Заволоки, тексти яких збереглись у складі архівно-кримінальних справ (вперше оприлюднені лише у 2007 р.) [2, с. 270].

Цінність щоденника Олександри Радченко значною мірою визначається її унікальним соціальним становищем у 1932–1933 роках. Народившись 1896 року в Охтирці Сумської обл., під час Голодомору вона працювала вчителькою і жила на межі Чугуївського та Печенізького районів Харківщини. Вона мала подвійний статус, який ставив її одночасно і всередині радянської системи, і в позиції безпосереднього свідка її злочинів.

Наскільки пронизливо точними були описи дійсності, можна судити з того факту, що чекісти воліли знищувати щоденникові нотатки та художні твори заарештованих свідків голоду [2, с. 270].

Свої записи О.М. Радченко зберігала до приходу німців в Україну, а потім у серпні 1941 р. передала їх секретарю німецького консульства в м. Чернівцях для публікації в німецькій пресі [4, с. 271].

Населені пункти, про які йдеться мова: с. Бабка, с. Зарожне, с. Кочеток, с. Леонідівка, с. Мохнач, с. Печеніги, с. Писарівка, с. Симонівка, с. Солтів, с. Хотімля; м. Вовчанськ, м. П'ятницьке, м. Харків, м. Чугуїв [4, с. 324].

Найбільш зворушливі свідчення про Голодомор залишила Олександра Радченко, вчителька з Харківщини. У своєму щоденнику тридцятишестирічна вчителька російської мови записувала не лише те, що бачила навколо, а й те, що думала про трагедію, що розгорталася на її очах. Так 10 лютого 1932 року Радченко, мати трьох малолітніх доньок, пише у своєму щоденнику: «Я так боюсь голода, боюсь за детей». Як глибоко віруюча людина, перед обличчям несправедливості вона звертається до Всевишнього: «Боже, сохрани нас и помилуй. Не было бы так обидно, если бы неурожай был, а то отняли хлеб и создали искусственный голод» [5, с. 185].

«Дневник я стала вести с 1926 г. и посвятила его своим детям, чтоб они лет через 20 прочли и увидели, как страдал и стонал народ, какой был ужасный голод… В моих записках отражено все, и я не сгущала, я описывала все ужасы. На Украине в 1930–33 году украинский народ переживал ужасы», – свідчила на суді 14 грудня 1945-го [3, с. 3].

Найстрашніший запис у щоденнику Радченко, що зберігся, датований 9 січня 1933 року. Він описує апогей Голодомору, і його цінність посилюється тим, що йдеться про Харків – тодішню столицю Радянської України. Це руйнує будь-які спроби представити Голодомор як виключно сільську проблему або наслідок перегинів на місцях. Абсолютний соціальний колапс відбувався в адміністративному та політичному центрі республіки, на очах у вищого партійного керівництва.

5 лютого 1930 року вона записує: «Завдяки колективізації нарід, селяни нищили (та й тепер знищують) сільськогосподарський інвентар як живий, так і мертвий. Скотина вирізана, і всі сидять без м'яса. Якщо до кооперативу надходить м'ясо, його відпускають тільки лікарні. Ярмарки та базари ліквідовані, а кооперативів, які б постачали населенню овочі та жири, немає та й не буде, мабуть... Восени у селян забрали весь хліб. Рідко у кого хватить хліба до нового врожаю…» [6, с. 49].

Радченко фіксує крайні прояви дегуманізації, спричиненої тотальним голодом. Вона пише про жахи голоду в Харкові, перераховуючи крадіжки дітей, продаж ковбаси з людського м'яса. Важливо відзначити, що вона описує не просто поодинокі випадки канібалізму, а його комерціалізацію (продаж ковбаси). Це свідчить про те, що голод досяг такого рівня, коли було

зруйновано не лише закон, але й фундаментальні людські табу, а людське м'ясо стало ринковим товаром.

У жодному архіві в Україні та за кордоном не виявлено документів із точними даними про втрати населення України та інших народів СРСР в роки Голодомору. В ГДА СБУ збереглися оцінки сучасників, які оперували близькими цифрами, хоча їх походження невідоме, а домовленостей не могло бути. Так, згадувана вище О. Радченко, посилаючись на довірчі слова співробітниці статистичного відділу в Харкові, записала в своєму щоденнику про загибель в 1932–1933 рр. в Україні 6 млн. людей. У листівці 1939 р., яка поширювалась в Україні із промовистим закликом «Селяне, не давайте хліба большевикам!», зазначається 8 млн. жертв Голодомору [4, с. 42].

«Я дуже страждаю. Мені так жалко людей. Мине 20 років і наші діти не будуть нам вірити якими звірячими засобами людей гнали до соціалізму. Влада прикладає всіх зусиль, щоб загнати людей до колгоспів, до радгоспів та заводів. По селам для цього штучно влаштовують голодовки», – нотує Олександра Радченко в щоденнику 12 листопада 1931-го. У той час уже зафіксовані перші випадки голоду, а в грудні вони все частішають. Радченко продовжує: «Проходе «Червона мітла» – цебто весь хліб, буквально весь, змітають. По вулиці йдуть ударники, чоловік по 20, заходять майже до кожного двору й забирають, вимітають все, чим міг би кормитися селянин. Треба ще додати, що з людьми поводяться дуже погано. Товкають в спину так, що селянин робе декілька кроків, падає на підлогу. Запирають до комори. Морять голодом. Не випускають арештованих цілу добу... Колгоспам та радгоспам теж распорядження вивезти весь хліб. Щось чудне й не понятливе. Багато випадків, що батьки йдуть на роботу до колгоспу, діти залишаються дома голодні» [1, с. 12].

Найбільш моторошною деталлю є опис специфічного хижацтва, що виникло в місті: «обманом заманювання дорослих людей (більш повних) під приводом продажу взуття...» Цей короткий рядок є свідченням повного зламу цивілізації. Він показує виникнення хижацької субкультури, де людина полює на людину. В цьому інфернальному світі здоров'я та вгодованість («більш повні») перетворюються з переваги на смертельну вразливість. Це інверсія всіх людських цінностей, кінцева точка дегуманізації, до якої сталінський режим довів людей штучним голодом.

Від голоду діти були виснажені й заражені паразитами, бо їм не було чого їсти, окрім коріння буряків. З гнівом вона відреагувала на статтю в газеті «Правда» про завершення побудови гідроелектростанції і греблі на Дніпрі. Вона поставила під сумнів доцільність «советских темпов» цього гіганта соціалістичного будівництва: «Зачем эти темпы на распухших от голода детях».

А 20 листопада 1932 року Радченко описує, як її сусіда, діда 70 років, що працював на крільчатнику, «ограбили власти». Навіть через два роки після розкуркулення у діда, його шістдесятип'ятилітньої дружини й доньки-каліки відібрали все зерно і навіть овочі, яких мало б вистачити прогодуватися до лютого наступного року. В одну ніч він перетворився на жебрака, який не міг більше забезпечити свою родину [5, с. 186].

Узимку 1932–1933-го в містах масово гинуть люди від голоду, передусім селяни, які дісталися туди в пошуках порятунку. Ще катастрофічнішим становище було в тих селян, у кого вилучили абсолютно все продовольство, а їх самих прикріпили до сільрад, без жодної можливості врятуватися. Як наслідок, на березень-серпень 1933 року припадає пік масової смертності в Україні. Люди вмирали повсюдно: на базарах і вокзалах міст, на вулицях, у хатах і клунях в селах. На ці шість місяців припадає 84% від усіх втрат через надсмертність протягом 1932–1934 років. Надлишок смертей у червні 1933-го зріс удесятеро, порівняно з січнем того року. Щодоби від голоду помирали в середньому 28 тис. осіб [1, с. 17].

23 березня 1933 року, на межі нервового зриву від побаченого на шляху до села конаючого чоловіка та хлопчика, схожого на ходячого мерця, що блукав у пошуках їжі, Олександра Радченко пише: «Очевидно, выражение глаз такое же бывает у людей, когда они знают, что должны вот скоро-скоро умереть, и не хотят смерти. Но это был ребенок... «За что, дети?» Я плакала тихонько, чтобы не видел мой спутник. Мысль, что я не могу ничего сделать, что миллионы детей гибнут от голода, что это стихия, привела меня в полное отчаяние» [5, с. 186].

Під час обшуку було виявлено сім зошитів зі щоденниками за 1926–1943 роки, які й стали головним доказом. Звинувачення було стандартним: антирадянська пропаганда та агітація та «клевета на советскую власть и комунистическую партию».

Під час обшуку 7 липня 1945 року її заарештували, виявили сім зошитів з нотатками [5, с. 341]. Три із семи зошитів з нотатками О. Радченко було також знищено слідчими [2, с. 270].

На допитах Олександра одразу визнала авторство. Однак слідство, яке вона пізніше у скарзі прокурору назвала глибоко упередженим, намагалося змусити її визнати нотатки фальшивими, написаними спеціально для компрометації влади. Їй погрожували багаторічним сидінням під слідством, доки вона не підписала протоколи через «Враження від тюрми, страх і поганий стан здоров'я».

Проте на суді, що відбувся 14 грудня 1945 року, Олександра Радченко «фактично відмовилася від свідчень, записаних у справі». Суд 1945 року був,

по суті, судом не над Радченко, а над правдою про 1933 рік. Відмовляючись від свідчень, даних під тиском, Радченко вчинила другий акт опору. Перший – коли вела щоденник. Другий – коли захищала його правдивість перед радянським судом. Її заява: «Я не сгущала, я описывала все ужасы», – стала її фінальним свідченням.

За вироком обласного суду О.М. Радченко позбавлено волі у ВТТ терміном на 10 років із поразкою в правах на 5 років та конфіскацією всього належного їй майна [4, с. 272].

У справі є відомості, що О.М. Радченко звільнилася після відбуття покарання в серпні 1955 р., потім проживала разом з чоловіком у м. Вовчанську Харківської області [4, с. 272].

Після десяти років виправно-трудових таборів Радченко повернулася додому. У 1991 році її було посмертно реабілітовано. Її родині довелося чекати правди ще десятиліття, коли вони нарешті змогли отримати доступ до щоденників, підшитих до її справи в Галузевому державному архіві СБУ [5, с. 186–187].

Отже, щоденник Олександри Радченко – це не просто свідчення про Голодомор. Це документ про усвідомлення геноциду в реальному часі. Це історія про неможливість мовчати перед лицем абсолютного зла і про ціну, яку тоталітарна держава вимагає за правду та пам’ять. Її записи, що парадоксально збереглися завдяки тим, хто її засудив, в архівно-слідчій справі, є пам’ятником їй самій – вчительці, яка до кінця виконала свій обов’язок: зафіксувати правду для майбутніх поколінь, про яких вона думала на суді. Її слова: «Я описувала все жахіття» – стали для неї вироком і її безсмертною спадщиною.

Список джерел та літератури

1. «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні / ред. Я. Файзуліна. Київ : Фенікс, 2018. 352 с.

2. Боряк Т. Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень : монографія. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 632 с.

3. Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до змісту вшанування роковин Голодомору 1932–1933 років : Іст. довідка. Київ. Міськдержадмін. 9 с.

4. Лавренюк В., Аулова Л. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / упоряд. В. Даниленко. Львів : Центр дослідж. визвол. руху, 2010. 472 с.

5. Українська інтеліґенція і геноцид: боротьба за історію, мову і культуру в 1920-х та 1930-х роках : книга / пер. з Англ. В. Малько. Бостон : Academic Studies Press, 2024. 426 с.

6. Шаповал Ю. Відкриваючи правду про голод 1932–1933 років в Україні. *Український історик*. 2008. Т. XLV. С. 47–61.

УКРАЇНА В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

Кравченко Павло,
кандидат історичних наук, професор
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця

Анотація. У центрі уваги – Україна та українці у Другій світовій війні, переосмислення їхніх місця і ролі у подіях світової історії 1939–1945 рр.

Ключові слова: Україна, Друга світова війна, переосмислення, націоналізм.

Війна за Незалежність України вимагає переосмислення участі українців у Другій світовій війні, її місця і ролі у подіях 1939–1945 рр.

Як стверджує Тімоті Снайдер, головною метою Гітлера у Європі було завоювання України. Саме на українських землях він бачив майбутнє Німеччини. Саме українці, за його словами, «мали стати центром проєкту колонізації і поневолення». Тому будь-яка згадка про Другу світову війну, переконаний він, має починатися з України. Без цього неможливо зрозуміти логіку дій нацистів. Ще один бік питання – Голокост. Т. Снайдер справедливо стверджує, що без гітлерівського бачення України в післявоєнному світі неможливо зрозуміти цієї трагедії [1].

З іншого боку, внесок України у перемогу союзників у Другій світовій війні сьогодні занадто занижений: Європа і світ дивляться на війну «очима Москви» до цих пір [2]. Навіть сьогодні воїнів Червоної армії у країнах Заходу по радянській традиції продовжують називати росіянами. Мало хто знає і зважає на те, що п’яту її частину складали українці. Не звертається увага і на те, що на боці гітлерівської Німеччини воювало значно менше українців, ніж на боці антигітлерівської коаліції. Серед жертв СРСР частка українців найбільша (у відсотковому відношенні до кількості населення).

Актуальним залишається питання українського націоналізму, який продовжує ототожнюватися з його крайніми формами, що існували у першій половині ХХ століття на європейському континенті. Мало хто до цих пір зважає на те, що українські націоналісти боролися за Українську незалежну державу в умовах існування тоталітарних режимів, вороже налаштованих до такої ідеї. А це вимагало застосування відповідних методів боротьби. Нашим завданням є переконати світ у помилковості точки зору Кремля на події тих років, що має сприяти зміцненню позицій України на міжнародній арені.

Список джерел та літератури

1. Снайдер Т. Історична відповідальність Німеччини перед Україною. Виступ у Бундестазі ФРН 4 липня 2017 р. URL: https://zbruc.eu/node/68036
2. Чому Німеччина боїться згадок про злочини Радянського Союзу? Інтерв'ю з Тетяною Пастушенко.
URL: https://www.youtube.com/watch?v=XVEUdgE7Ee8

КАДРОВА ПОЛІТИКА В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У 1939–1941 РР.

Лотоцький Орест,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Старка Володимир
м. Тернопіль

Анотація. Робота присвячена аналізу особливостей кадрової політики в медичній сфері Східної Галичини у 1939-1941 рр. Проаналізовано радянські підходи до підбору та заміни медичних кадрів, а також вплив політичних рішень на функціонування місцевих медичних установ.

Ключові слова: Східна Галичина, система охорони здоров'я, кадрова політика, радянізація, медичні кадри, медична сфера.

Приєднання Східної Галичини до складу СРСР у 1939 р. мало вагомий вплив для розвитку сфери охорони здоров'я регіону. Радянська адміністрація отримала завдання не тільки інтегрувати місцеву медичну сферу до загальносоюзної, а й забезпечити її повну контрольованість та лояльність до інтересів нової влади. Одним із інструментів для реалізації таких цілей стала кадрова політика. 1939-1941 рр. стали періодом інтенсивного кадрового переоформлення медичної галузі, що заклало основи для функціонування охорони здоров'я в регіоні на наступні десятиліття.

Формат організації охорони здоров'я, який існував на західноукраїнських землях в період між двома світовими війнами, не відповідав принципам соціалістичного господарювання, оскільки характеризувався слабким впливом держави у медичній галузі, значній долі фінансування за рахунок пожертв та вагомою роллю приватного лікаря, що суттєво ускладнювало здійснення фінансово-економічного нагляду за одним із ключових сегментів соціальної

інфраструктури. Крім того, він не забезпечував умов для повноцінного партійного керівництва медичним обслуговуванням, яке розглядалося радянською владою як важливий інструмент впливу на населення краю. Тому після приєднання західноукраїнських земель до СРСР розпочався процес радянізації медичної сфери [2, с. 269].

Система охорони здоров'я зазнавала трансформації відповідно до радянських зразків. У обласних центрах організовувалися обласні відділи охорони здоров'я, які ставали ключовими структурами у сфері медичного управління. Керівні посади в цих новостворених органах, як правило, займали спеціалісти, направлені зі східних регіонів України, переважно члени партії. Були випадки, коли на посади спершу призначали місцевих фахівців, відомих у громадських та медичних колах, як це мало місце у Львові щодо професора М.Панчишина, проте невдовзі їх всеодно замінювали представниками партії [3, с. 59-61].

Дослідники О.Голяченко та Я.Ганіткевич зазначають, що станом на 1940 р. в УРСР працювали 33649 лікарів (8,3 на 10 тис. населення), близько 102 тис. середнього медичного персоналу (23,9 на 10 тис. населення) та 4428 фармацевтів. Тобто існувала основа для кадрового забезпечення медичної мережі на території Східної Галичини [1, с. 202].

Завдяки використанню досвіду радянських установ охорони здоров'я вдалося прискорити формування мережі лікувально-профілактичних закладів та їх кадровому забезпеченню. На територію західноукраїнських земель були направлені лікарі та середній медичний персонал зі східних регіонів України, Грузії, Вірменії та інших республік. Станом на 1941 р. чисельність лікарів у західних областях УРСР зросла настільки, що вони фактично забезпечували лікувально-профілактичну роботу у відкритих на той час закладах міст та сіл. Кількість лікарів на 1000 осіб населення досягла 4-х, а чисельність середніх медичних працівників одночасно зросла в середньому до двох на одного лікаря [5, с. 53-54].

Для медичного обслуговування дітей у школах та дитячих садках було визначено спеціальний штат лікарів і медсестер. Створено спеціалізовані заклади допомоги матері та дитині: жіночі консультації, молочні кухні, дитячі ясла. Лікарі здійснювали профілактично-виховну роботу, проводячи лекції для жителів краю. Медичні установи організовували соціалістичне змагання з метою підвищення ефективності лікувальної та профілактичної діяльності [4, с. 3].

При тоталітаризмі частим є явище, коли певну посаду займає особа, яка є вірною існуючому режиму, а її професіоналізмом та людськими якостями нехтують. З наказу Тернопільського облздороввідділу від 19 січня 1940 р. «Про

інспектування лікарні у м. Скалаті» відомо про низку як об'єктивних, так і суб'єктивних недоліків у діяльності цього медичного закладу, що були характерними й для інших лікувальних установ різних рівнів та спеціалізацій. У документі відзначалося, що в лікарні холодно, у коридорі від мінусової температури потріскали водопровідні труби, санітарна обробка хворих при надходженні до лікарні не здійснюється через холод у лазні, а температура в палатах пацієнтів не контролюється. Причиною низької температури в лікарні називалася господарська недбалість, хоча палива завезено на чотири місяці. Неорганізованість і безвідповідальність керівництва проявлялися також у забезпеченні санітарного стану приміщень: у палатах, на складі харчових продуктів та на кухні спостерігався бруд. Виявлено грубі порушення правил надання лікарської допомоги: завідувач лікарні, хірург за фахом, приймав хірургічних пацієнтів у лікарні, хоча для цього в поліклініці міста був обладнаний відповідний кабінет. Відомо, що в історії хвороби заповнювалась лише паспортна сторінка, тоді як дані про анамнез, статус, локалізацію хвороби та діагноз відсутні. Відсутність книги запису призначень лікаря під час обходу призводила до того, що медсестри видавали ліки самовільно та безконтрольно. Лікарі не були закріплені за палатами, внаслідок чого лікування пацієнтів не було персоніфікованим [2, с. 277].

Фіксувалися порушення норм лікарської етики. Зокрема, санітарний лікар під час огляду учнів місцевої школи на педикульоз зробив ножицями «доріжки» у волоссі заражених дітей. У наказі такий вчинок охарактеризовано як такий, що «компрометує радянського лікаря і ганьбить радянську систему охорони здоров'я» [2, с. 277].

Досвід зазначеного періоду показує суперечність в радянському підході. Було відкрито значну кількість лікувальних закладів та залучено медичний персонал, проте через недостатність фінансування та дефіцит кадрів (що сприяло відсутності негативних наслідків для працівників, які недбало ставились до своїх обов'язків) рівень якості надання медичних послуг часто залишався низьким. Відзначимо і заідеологізованість при підборі кадрів, адже керівні посади займали в основному члени комуністичної партії, а лікарі, окрім своєї основної роботи, читали пропагандистські лекції.

Список джерел та літератури

1. Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. Тернопіль: Лілея, 2004. 248 с.

2. Кравчук Л. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 - червень 1941 рр.) : монографія. Тернопіль : ТДМУ, 2017. 590 с.

3. Пундій П. Мар'ян Панчишин та Музей галицької медицини його імені. Агапіт. 1996. № 3. С. 59-61.

4. Розуменко. За рік радянської влади. *Вільне життя*. 1940. 15 вересня (№ 206). С. 3.

5. Рябишенко О. Г. Охорона здоров'я в західних областях України. Київ: Держмедвидав УРСР, 1963. 90 с.

ДНІПРО ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РУБІЖ ДЛЯ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ І ВЕРМАХТУ У ПРОТИСТОЯННІ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ВЛІТКУ – ВОСЕНИ 1941 РОКУ

Чорний Олександр,
кандидат історичних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький

Анотація. Україна в роки Другої світової війни стала ареною запеклих боїв між Червоною армією і Вермахтом. Німецько-радянський фронт прокотився українськими просторами із заходу на схід у 1941–1942 рр., а потім у зворотному напрямку у 1943–1944 рр. В обох кампаніях стратегічним рубежем для супротивників був Дніпро. Автор акцентував увагу на тому, що дніпровських вододіл у німецько-радянському протистоянні в 1941 році не був ефективно використаний радянським командуванням, що обернулося рядом масштабних трагедій для Червоної армії, котрі засвідчили тріумф Вермахту в перші місяці війни проти СРСР. Враховуючи стратегічне значення Дніпра, дослідник запропонував літньо-осінню кампанію на Східному фронті називати битвою за Дніпро 1941 року.

Ключові слова: Червона армія, Вермахт, Дніпро, стратегічний рубіж, битва за Дніпро.

Дніпро – одна з найбільших річок у Східній Європі. На початковому етапі німецько-радянського протистояння на Східному фронті великі міста на Дніпрі – Київ, Черкаси, Кременчук, Дніпродзержинськ [1], Дніпропетровськ [2], Запоріжжя, Нікополь, Херсон були важливими адміністративними, індустріальними та інфраструктурними центрами. У межах кожного з них діяли автомобільні та залізничні шляхи сполучення республіканського та союзного значення, а експлуатація Дніпрогесу була основою для стабільної роботи заводів-гігантів на півдні УРСР, живила електроенергією Нікопольсько-Криворізький та Донецький промислові басейни.

[1] Нині місто Кам'янське.
[2] Нині місто Дніпро.

У воєнно-стратегічному плані Дніпро з його широкими заплавами, системою островів і острівців, з широким водяним плесом та швидкоплинною течією, за умови грамотної організації, прикриття мостів, або їхнього руйнування, блокування переправ і бродів міг бути природною перешкодою та важливим рубежем у протиборстві воюючих сторін.

Встановлення контролю над Дніпром було стратегічним завданням для Німеччини. Ще на етапі підготовки плану війни проти СРСР, Генеральний штаб Вермахту для командування групи армій «Південь» поставив завдання стрімким ударом танкових з'єднань із району Любліна відрізати радянське угрупування в Галичині й Західній Україні від комунікацій на Дніпрі, захопити переправи в районі Києва і на південь від нього, забезпечити вихід передових військ на оперативний простір на східному березі ріки і далі розгорнути наступ на північ від Києва спільно з військами групи армій «Північ» або ж виконувати нові завдання ударом на український промисловий південь [2, с. 35-36]. Отож, німецькі стратеги, готуючи завдання для ударних груп напередодні вторгнення в СРСР, серйозно враховували фактор Дніпра.

Як відомо, з'єднання прикордонних округів (фронтів), зустрівши широкомасштабний удар німецьких груп армій, впродовж 22 червня – 6 липня 1941 року відчайдушно намагалися зупиняти й контратакувати противника. Командування фронтів та армій у цей час виконувало спільну і головну вимогу Ставки ВГК й Генерального штабу – ефективними контрударами змусити противника зупинитися, а потім і взагалі переломити хід подій на користь Червоної армії [6, с. 222-225]. Коли в перший тиждень липня 1941 року радянському командуванню стало зрозуміло, що переламати хід подій не вдасться, Ставка ВГК й Генеральний штаб ухвалили рішення перейти до оборони, опираючись на т. зв. «лінію Сталіна» – укріпрайони вздовж «старого радянського кордону». В історії німецько-радянського протистояння на Східному фронті події 22 червня – 6 липня 1941 року нині розглядаються як прикордонні бої або прикордонна битва.

Як тільки Червона армія перейшла до оборони, на Правобережжі Дніпра розгорнулися запеклі бої, які для обох сторін носили стратегічний характер. Аналіз подій на фронті засвідчує, що війська групи армій «Південь», виконуючи план війни проти СРСР, намагалися якнайшвидше вийти до Дніпра – від Лоєва до Херсона та захопити плацдарми на східному березі. У той же час Ставка ВГК і Генеральний штаб, намагаючись затримати просування противника за будь-яку ціну, зосередилися на стримуванні німецьких з'єднань на київському напрямку. Для цього були задіяні п'ять із семи армій Південно-Західного фронту. У той же час центр та південь України захищали чотири армії, утримуючи широкий фронт. Це дозволяє констатувати, що для Й. Сталіна

політична складова в обороні була важливішою ніж добре зважені стратегічні міркування.

Як наслідок, через місяць 7–8 серпня 1941 року передові частини 1-ї танкової групи генерал-полковника Е. фон Клейста вийшли до Дніпра на ділянці на схід від Чигирина, у районі Новогеоргіївськ – Крюків, взяли під контроль Кременчук та розпочали розширювати плацдарм довкола нього. До кінця серпня 1941 року німецькі з'єднання вийшли до Дніпра практично вздовж усього правого берега в межах УРСР, взяли під контроль Верхньодніпровськ (15.08.1941) [3], Канів (16.08.1941), Нікополь (17.08.1941), Золотоношу та Херсон (19.08.1941), Ржищів (21.08.1941), Черкаси (22.08.1941), Дніпродзержинськ (24.08.1941), Дніпропетровськ (25.08.1941), Лоїв (26.08.1941), Берислав (29.08.1941), Каховку (30.08.1941) та розпочали захоплення і розширення плацдармів на лівому березі ріки. У вересні запекла боротьба продовжувалася в районі Києва – Переяслава, Запоріжжя та Цюрупинська [4]. Після здачі Києва, 19–26 вересня 1941 року були розгромлені армії Південно-Західного фронту, у жовтні Вермахтом було зламано радянський опір на Запоріжжі та Донеччині, наслідком чого став швидкий вихід противника на рубіж Міуса й Сіверського Дінця, в тому числі й захоплення Таганрога (17.10.1941), Сталіно [5] (21.10.1941), Харкова (25.10.1941) та Орджонікідзе [6] (31.10.1941). Після згаданих подій лінія протистояння на цій ділянці Східного фронту на тривалий час стабілізувалася.

Досить примітно, що окреслені вище події відбулися влітку та восени 1941 року та за динамікою розгортання безперервно продовжувалися з 6 липня до кінця жовтня 1941 року. Тобто в межах України фактично це була цілісна літньо-осіння кампанія, результатом якої стало повне подолання судноплавної частини Дніпра – стратегічного рубежу для супротивників. Символічно можемо назвати її битвою за Дніпро, хронологічними рамками якої можуть бути 6 липня – 31 жовтня 1941 року. Нижня хронологічна межа – це перехід Південно-Західного і Південного фронтів до стратегічної оборони. Для цього, 10 липня 1941 року для корегування ефективного управління обороною обох фронтів було утворено головне командування військ Південно-Західного напрямку на чолі з Маршалом СРСР С. М. Будьонним. Верхньою хронологічною межею може бути 31 жовтня 1941 року, коли Червоній армії вдалося більше, ніж на пів року стабілізувати фронт на Сіверському Дінці й Міусі.

---

[3] Тут і далі дати подані за зведеннями Радянського інформаційного бюро, що публікувалися газетами «Правда», «Известия» та «Красная звезда».
[4] Нині місто Олешки.
[5] Нині місто Донецьк.
[6] Нині місто Єнакієве.

За характером окреслена кампанія для Червоної армії мала виключно оборонний характер та була провальною. У радянській та пострадянській історіографії т. зв. «Великої Вітчизняної війни» окреслені події літньо-осінньої кампанії 1941 року на материковій частині України були вписані в ряд оборонних операцій, інтерпретації стосовно назв, хронологічних та просторових меж яких упродовж 1950-х – початку 1990-х років неодноразово змінювалися.

Це дозволяє нам поглибити ще радянську дискусію, називаючи літньо-осіннє протистояння РСЧА і Вермахту в Україні у 1941 році битвою за Дніпро, яка тривала в часі 118 діб. У її ході повне подолання дніпровського рубежу від Лоєва до Херсона тривало з 7 серпня до 4 жовтня 1941 року, тобто 59 діб, що становить половину від усієї кампанії. Для Німеччини перемога в цій кампанії мала велике політичне, соціально-економічне та моральне значення.

З політичних міркувань нацистська пропаганда багато приділила уваги взяттю Києва – столиці УРСР, факт захоплення якої з-поміж окупованих столиць радянських республік був найбільш резонансним з огляду на те, що Київ у російсько-радянській міфотворчості завжди мав статус «матері городов руських», а втрата міста обернулася для радянської сторони величезною трагедією «київського котла». В економічному плані значення здобутої перемоги означало для Німеччини забезпечення її сільськогосподарською продукцією з українських аграрних регіонів та корисними копалинами Криворізько-Нікопольського та Донецького басейнів, насамперед – залізною рудою, марганцем і вугіллям. Нищівна поразка завдана Червоній армії Вермахтом у липні – жовтні 1941 року на території України в моральному вимірі для німецьких з'єднань потроїла рівень здобутої перемоги.

Для СРСР поразка в літньо-осінній кампанії була настільки ганебною та болючою, що після війни у воєнно-історичних виданнях трагічні події на Правобережжі в районі Умані, на київському напрямку, а також у районі Запоріжжя й Мелітополя подавалися пунктирно, завуальовано або й зовсім замовчувалися. Хрестоматійними стали лише «72 дні героїчної оборони Києва» та «73 дні героїчної оборони Одеси», якими було «зірвано план блискавичної війни Німеччини проти СРСР», а все протистояння РСЧА і Вермахту влітку та восени 1941 року, скажімо, в радянській історіографії 1970-х років зводилося лише до трьох оборонних операцій – Київської (11.07 – 20.09.1941) [4], Одеської (05.08 – 16.10.1941) [5] та Донбаської (29.09 – 04.11.1941) [3], які, як видно з їхнього датування, цілісно не охоплювали усіх подій, що відбулися на південному фланзі Східного фронту з 6 липня по 4 листопада 1941 року. Але саме таким було бачення німецько-радянського протистояння влітку – восени 1941 року в Україні, сформоване під тиском радянської цензури кінця 1940-х –

середини 1970-х років. І, навіть, спроба ревізії стосовно окреслених подій зроблена у першій половині 1980-х років нічого не дала, окрім того, що оборонні дії Червоної армії на Київщині, Одещині і Донеччині було запропоновано вважати стратегічними операціями з дещо підкорегованими хронологічними межами. Як наслідок, в радянській мілітаристиці з'явилися Київська стратегічна оборонна операція (07.07 – 26.09.1941), Одесько-Мелітопольська стратегічна оборонна операція (10.08 – 29.09.1941) та Донбасько-Ростовська стратегічна оборонна операція (29.09 – 16.11.1941) [1, с. 14-15]. У пострадянській вітчизняній історіографії Другої світової війни вище названі операції були представлені як Київська стратегічна оборонна операція (07.07 – 26.09.1941), оборона Одеси (05.08 – 16.10.1941) і Донбаська стратегічна оборонна операція (29.09 – 04.11.1941) [6, с. 229-231, 234-235, 232-234], котрі знову ж таки комплексно не відображають протистояння РСЧА і Вермахту в Україні влітку – восени 1941 року.

Запропоноване бачення подій німецько-радянської літньо-осінньої кампанії 1941 року як битви за Дніпро дозволяє цілісно реконструювати хід протиборства Червоної армії і Вермахту в окреслений час, прив'язавши дії сторін до стратегічного рубежа – дніпровського вододілу, подолання або утримання якого дозволяло супротивникам вибудовувати стратегію подальшого ведення війни. Висловлене в межах пропонованої розвідки потребує подальшої наукової розробки та представлення в воєнно-історичній літературі.

Список джерел та літератури

1. Гуркин В., Головин М. К вопросу о стратегических операциях Великой Отечественной войны 1941–1945. *Военно-исторический журнал.* 1985. № 10. С. 10–23.

2. Гуров А. Боевые действия советских войск на юго-западном направлении в начальный период войны. *Военно-исторический журнал*. 1988. № 8. С. 32–41.

3. Донбаська оборонна операція, 1941. *Радянська енциклопедія історії України*. Т. 2: Державін – Лестригон. Київ: Головна редакція УРЕ, 1971. С. 62.

4. Київська оборонна операція 1941. *Радянська енциклопедія історії України.* Т. 2: Державін – Лестригон. Київ: Головна редакція УРЕ, 1971. С. 353.

5. Одеська оборона 1941. *Радянська енциклопедія історії України*. Т. 3: Летичів – Розкопки. Київ: Головна редакція УРЕ, 1971. 271–273.

6. Україна в Другій Світовій війні: погляд з XXI століття. Документи і матеріали. У 2-х ч. Ч. 1 / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2020. 734 с.

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА 1941 РОКУ – СИСТЕМА ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ

Левченко Юрій,
кандидат історичних наук, головний бібліограф
Відділу інформаційно-бібліографічної роботи
Наукової бібліотеки Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Розкривається становище освіти в місті Києві на початку німецької окупації, у період з жовтня 1941 по січень 1942 року. Встановлено, що у цей період німецький вплив на освіту був мінімальний, тому київські освітяни під впливом ідеї мельниківської ОУН створення нової очищеної від більшовизму освіти, розробили концепцію нової української школи ґрунтованої на основі народної педагогіки та вивченні національної історії, культури та літератури.

Ключові слова: німецька окупація, Київ, органи управління, ОУН(м), освіта, нова українська школа.

19 вересня 1941 р. Київ був зайнятий німецькими військами, а 23 вересня перейшов у зону відповідальності тилового району групи армій «Південь». Владу в місті перейняла 195 польова комендатура 454 німецької охоронної дивізії 6 німецької армії. Військова влада була зосереджена на виконанні воєнних завдань – просуванні фронту на схід і забезпечені військових потреб. Ґрунтовніша організація управління залишалась для цивільної адміністрації. Після захоплення Києва з ініціативи похідної групи ОУН(м) утворилась Міська управа, яка зуміла зорганізувати навколо себе патріотично налаштовану частину київської інтелігенції. Вона репрезентувала себе як орган самоврядування місцевого населення, мета якого – відновлення нормального життя міста [1, с. 30-32]. Німецька військова влада визнала Міську управу та маже не втручалась в її діяльність. Завдяки діяльності управи, в перші місяці окупації відновлюється культурне і наукове життя Києва: поновлюється діяльність Української академії наук, Будинку вчених, університету, інститутів; відкриваються технікуми, гімназії, школи; створюються Всеукраїнська вчительська спілка, Спілка письменників, Товариство художників й архітекторів, Музей-архів переходової доби; відновили діяльність – опера, оперета, театри, кінотеатри, вар'єте, бібліотеки; видавалась газета «Українське Слово»; відновились богослужіння у церквах [2, с. 32-35; 3, с. 163-164].

Впродовж жовтня-грудня 1941 р. на стан освіти в Києві активно впливали публікації з освітньої тематики газети «Українське слово», що відкрито пропагувала ідею відновлення Української держави. У свою чергу, освітні

публікації критикували радянську шкільну освіту та проголошували ідею створення нової української школи, яка має виховувати у дітях національну свідомість. Так, в одній зі статей вказувалось: «ми повинні енергійно стати до будівництва нової української школи на основі розвитку національної свідомості, любові до своєї країни, народу, культури і побуту та справжньої науки. Нова школа мусить виховувати молодь на героїчних традиціях українців, мусить виховувати лицарів, достойних наших предків» [4, с. 4]. Для цього передбачалось створити нову систему національного виховання та методологію викладання навчальних предметів. Для створення школи яка за змістом і формою буде українською та виховуватиме національно свідомих громадян, її основою проголошувалось викладання релігії, історії України, української літератури та культури [5, с. 3; 6, с. 3]. Київські освітяни розробили на її основі систему освіти: нижча освіта – народні (що скрадатимуться з 1-7 класів) та ремісничі (що надають початкові знання з ремісничої справи) школи; середня освіта – чоловічі та жіночі гімназії (що відповідає 8-10 класам), фахові школи з окремих галузей (що надають ґрунтовну фахову освіту); вища освіта – академії, університети, інститути (терміном навчання 3-5 років, для підготовки до громадської, професійної та наукової діяльності) [7, с. 4; 8, арк. 63-64].

Збереглись звіти освітян про навчання у школах Києва з 4 листопада по 12 грудня 1941 року, де відбулось впровадження нової української школи. Так, директор 25 школи звітував: «однією з позитивних сторін в роботі школи було прищеплення учням любові і поваги до нової української школи, ввічливе ставлення до вчителів, святість і повага на молитві до ікон, відвідування церкви. Любов до українських пісень, в яких учні приймали жваву участь» [9, арк. 12]. Більше інформації подає інспектор відділу культури та освіти Подільського району м. Києва: «атмосфера в школі, взаємовідносини поміж учителями та учнями стали зовсім іншими... Хоч наш учень вимагає ще багато роботи над собою, але вже на початку не було тієї розв’язаності, розхристаності, що їх спостерігалось у совєтській школі. Діти глибоко відчули зміну у структурі нової школи, до якої вони поставилися з повагою й пошаною; вони пожадливо вловлювали нові моменти національного виховання, української культури. Учителі теж щиро почали працювати в рідній школі на рідну національну справу. Зріс авторитет учителя і коли школа працювала повністю, то можна було б ще багато чого зробити щодо перевиховання наших дітей у новому дусі» [9, арк. 9]. Однак, у квітні 1942 року керівник Відділу культури і освіти на засіданні Міської управи вказав, що у той період впровадженню нової української школи перешкоджали: відсутність відповідних підручників, навчальних програм та чітких методичних настанов щодо виховання дітей [8, арк. 22].

Попри те, що у жовтні Київ перейшов до управління німецької цивільної адміністрації, лише у листопаді були створені німецькі органи цивільного управління – міський і генеральний комісаріати. 20 листопада «Українське слово» повідомило киян про введення цивільної адміністрації та створення Райхскомісаріату «Україна». Ще пізніше – 14 грудня було повідомлено про передання м. Київ цивільному управління. Становлення німецьких органів цивільного управління припало на початок репресій проти представників мельниківського руху ОУН в Києві: 13 грудня арешт редакції «Українського слова», а в грудні 1941 – січні 1942 років «очищення» Міської управи. Тому, коли в січні 1942 р. з'явились перші офіційні німецькі освітні розпорядження працівники відділу культури та освіти Міської управи були вимушені адаптувати до них ідею нової української школи, обмеживши її застосування виключно у навчально-виховній сфері.

Список джерел та літератури

1. Костючок О. Створення і структурна побудова Київської міської управи за часів німецької військової адміністрації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія*. 2010. Вип. 100. С. 30-34.

2. Заболотна Т. Культурне та побутове життя киян (1941–1943 рр.). *Київ очима ворога: дослідження, документи свідчення* / редкол. Л. В. Легасова. Київ, 2012. С. 29-37.

3. Гайович Федір. Київ у жовтні 1941. *На зов Києва. Український націоналізм у ІІ світовій війні* / ред. К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. Торонто; Нью-Йорк, 1985. С. 163-164.

4. Учитель. Викоренити більшовицьку систему виховання з школи! *Українське слово*. 1941. Ч. 22. (3 жовтня). С. 4.

5. Воля М. Початок навчання в загальних школах. *Українське слово*. 1941. Ч. 49. (5 листопада). С. 3.

6. Пришба. Чергові питання в роботі української національної школи. *Українське слово*. 1941. Ч. 73. (3 грудня). С. 3.

7. Завдання культурно-освітньої роботи. *Українське слово*. 1941. Ч. 29 (12 жовтня). С. 4.

8. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 175. 119 Арк.

9. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 90. Арк. 16.

НІМЕЦЬКІ ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ФОРТЕЦІ СВЯТОЇ ЄЛИСАВЕТИ В КІРОВОГРАДІ У 1942–1943 рр.

Чемерис Андрій,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Чорний Олександр
м. Кропивницький

Анотація. У розвідці увагу зосереджено на одному з найбільш відомих поховань полеглих німецьких вояків у Кіровограді на фортечних валах фортеці Святої Єлисавети. На основі архівних матеріалів, здійснено спробу підрахунків офіційно зареєстрованих поховань.

Ключові слова: фортеця, поховання, бастіон.

Проблематика поховань німецьких солдатів часів Другої світової війни й досі залишається актуальною. До її вивчення звертаються краєзнавці та професійні історики, адже це питання має важливе значення для відтворення повної картини воєнних подій у регіоні. Водночас станом на сьогодні бракує систематизованих, навіть орієнтовних даних щодо кількості загиблих, їхніх імен і військових звань, що суттєво ускладнює дослідницьку роботу та певною мірою впливає на її результати.

Запропонована розвідка не претендує на всебічне розкриття теми, а лише вводить у науковий обіг частину доступних джерел, які можуть стати підґрунтям для подальших досліджень.

Проблема поховань німецьких солдатів на території сучасного Кропивницького поки що не знайшла належного відображення у наукових дослідженнях. Окремі відомості стосовно ексгумацій трапляються переважно на сторінках місцевої та обласної преси.

Варто звернути увагу на звіт про археологічні дослідження на фортеці святої Єлисавети під керівництвом М. П. Тупчієнка, у якому узагальнені результати досліджень, проведених у 1994 році на території фортеці Святої Єлисавети. Цей документ містить цінні відомості про поховання і може слугувати важливим джерелом для подальших наукових студій.

Метою дослідження є спроба введення до наукового обігу первинних джерел для дослідження німецьких поховань на території міста в 1942–1943 роках.

Перші поховання німецьких полеглих вояк на території фортеці були організовані в середині 1942 року. Тоді, на території Райхскомісаріату Україна було створено окремі округи, за якими здійснювали нагляд і звітували офіцери, відповідальні за військові поховання (WGO — Wehrmacht-Gräberoffiziere). До округу WGO 49 входила вся територія Кіровоградської області та частина Миколаївської, відповідальним за нього був призначений обер-лейтенант доктор Молтер [1, с. 9].

З часом округи, відповідальні за військові поховання, дедалі більше потребували нових територій для організації місць поховань, що було зумовлено значними втратами Вермахту на Східному фронті. Одним із таких місць стала фортеця Святої Єлисавети, а саме бастіони святих Петра та Олексія. Простора ділянка фортеці надавала можливість облаштувати велику кількість могил і створити місце для поховання значної кількості військовослужбовців, окрім цього на території фортечного комплексу знаходився медичний заклад, який використовувався для потреб Вермахту.

Під час археологічних досліджень порохового погреба кінця XVIII століття на території фортечного комплексу, 5 липня 1994 року було виявлено три невідомі поховання. Вони розташовувалися в ряд із південного сходу на північний захід. Під час дослідження одного з них було знайдено оцинковані ґудзики та залізну шину на правій руці похованого, що дало підстави ідентифікувати поховання як німецькі, датовані періодом 1941–1944 років. За кілька днів було виявлено четверте німецьке поховання.

Після публікацій у місцевій пресі про знахідку відгукнулися старожили, які підтвердили, що під час німецької окупації на території фортеці дійсно існувало кладовище, розташоване в районі бастіонів святих Петра та Олексія. Лінійне розміщення виявлених поховань також засвідчило, що вони належали до організованого військового кладовища часів Другої світової війни.

До узгодження подальшої долі поховань із посольством Федеративної Республіки Німеччина вирішено було законсервувати знайдені могили. 14 липня археологічні дослідження призупинили через неможливість їхнього провадження до вирішення питання перепоховання німецьких солдатів. Восени 1994 року виявлені рештки були ексгумовані та перенесені за межі фортеці [2].

Під час роботи з електронною базою Ancestry.com [3] вдалося встановити ряд імен похованих, їхні військові чини та підрозділи в яких вони проходили службу.

Наявну документацію було опрацьовано та укладено у вигляді таблиці, де * зазначено відсутність запису в базі даних Volksbund того чи іншого солдата. Водночас користуючись вище зазначеним джерелом, вдалося встановити, що відсоток полеглих солдатів, які в 1994 році ймовірно були перепоховані на

меморіальному кладовищі в с. Карлівка – нині Кропивницького району Кіровоградської області (див. таблиця 1), станом на сьогодні вдалося виявити 80 поховань, однак зазначене число не є остаточним.

Під час опрацювання наявної документації нами були виявлені певні проблеми, пов'язану з неточністю зазначених даних. Для прикладу у 16 записах місце поховання військових вказане як «фортеця», без уточнення конкретної ділянки. Це створює додаткові труднощі для дослідницького кола, адже за відсутності детальніших відомостей проблематично встановити місце розташування поховання.

Отже, питання німецьких військових поховань на території фортеці Святої Єлисавети залишається актуальним і потребує подальшого всебічного вивчення. Аналіз наведених джерел засвідчив наявність значних прогалин у кількісних даних щодо загиблих військовослужбовців та їхнього точного місця поховання. Це зумовлює необхідність проведення детальніших досліджень із використанням ширшої бази архівних документів та здійсненням комплексних польових робіт.

Список джерел та літератури

1. Bundesarchiv (BArch) RH 13/89, ст. 9 (дата звернення: 01.09.2025).

2. Тупчієнко М.П. Звіт про дослідження фортеці Св. Єлисавети в м. Кіровограді (1994. 2006 рр.). Кіровоград 2006., ст. 11, 12, 15)

3. Ancestry. URL: https://www.ancestry.com (дата звернення: 01.09.2025).

4. Der Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. URL: https://www.volksbund.de/ (дата звернення: 04.09.2025).

5. Bundesarchiv (BArch) RH 24-14/60, ст. 162 (дата звернення: 01.09.2025).

6. Bundesarchiv (BArch) RH 13-89, ст. 9 (дата звернення: 01.09.2025).

7. Ancestry. URL: https://www.ancestry.com (дата звернення: 01.09.2025).

ДОДАТКИ

Аерофотозйомка міста Кіровоград з зазначеними червоним та жовтим кольорами похованнями німецьких полеглих на території бастіонів св. Петра й св. Олексія [5, ст.162]

Таблиця 1. «Встановлені поховання на території фортеці Св. Єлисавети в бастіонах Св. Петра та Св. Олексія»[7]

Ряд I
Поховання № 15* ***Emil Jerke*** (04.02.1925–24.07.1942); Поховання № 20* ***Alexander Johanns*** (29.09.1909–04.10.1942), працівник по організації поховань в секторі ділянки дороги Dg. IV в окрузі Кіровограда; Поховання № 86 ***Horst Freiwald*** (07.07.1909–02.03.1943) інтендант фінансової служби, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 9 Могила 638; Поховання № 89* ***Josef Spahl*** (26.12.1924–02.03.1943), стрілець 13-ї роти 681-го гренадерського полку; Поховання № 93 ***Karl Kleinhenz*** (29.04.1900–09.03.1943), обер-єфрейтор 105-го інженерно-будівельного підрозділу, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 9 Могила 645;
Ряд Ia
Піховання №78* ***Franz Weismayer*** (11.04.1900–18.02.1943) єфрейтор 1-ї роти 521-го дорожного будівельного батальйону; Поховання №79 ***Heinrich Christoph*** (24.03.1922–22.02.1943 єфрейтор 7-ї роти 70-го піхотного полку не перепохований; Поховання №81 ***Franz Donath*** (16.04.1907–23.02.1943) обер-інженер штабу IV батальйону технічного відділу, перепохований на меморіальному

цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 9 Могила 613;
Поховання № 83 ***Johann Rehberger*** (21.09.1909–24.02.1943) рядовий службовець (трудовий працівник), приписаний до 40-ї легкої польової авіаційної майстерні Люфтваффе III батальйону, перепохований на меморіальний цвинтар в с. Карлівка Блок 12 Ряд 9 Могила 615.

Ряд II

Поховання № 53 ***Hugo-Bruno Haustein*** (28.02.1898–14.11.1942) унтерофіцер 1-ї роти 183-го стрілецького полку, не перепохований;
Поховання № 54 ***Emil Maeße*** (28.09.1904–16/17.11.1942) єфрейтор, не перепохований;
Поховання № 55 ***Alois Kolb*** (18.05.1914-02.12.1942) обер-фельдфебель 50-го польового ремонтного авіаційного підрозділу Люфтваффе, не перепохований;
Поховання № 56 ***Johannes Lorenz*** (27.08.1896–02.12.1942) гауптштурмфюрер резерву гарнізонного військового управління у Дніпропетровську, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 10 Могила 664;
Поховання № 100* ***Karl Kandler*** (17.07.1921–11.03.1943) унтер-офіцер 13-ї роти 98-го гірського єгерського полку;
Поховання № 101 ***Adam Glaser*** (14.03.1904–12.03.1943) обер-єфрейтор, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 10 Могила 669;
Поховання № 102 ***Anton Kumpitsch*** (04.10.1901–09.03.1943) стрілець 1-ї роти 901-го польового стрілецького батальйону, перепохований на меморіальному цвинтарі в с.Карлівка Блок 12 Ряд 10 Могила 670;
Поховання № 103 ***Josef Fischer*** (24.08.1925–11.03.1943) робітник Райху (у багатьох випадках це стосувалося членів Трудової служби (Reichsarbeitsdienst, RAD), перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 10 Могила 671;
Поховання № 104* ***Ohne Ullrich*** (дату не встановлено – 09.03.1943) оберштурмфюрер, подрозділ не встановлено
Поховання № 135 ***Erwin Brix*** (25.07.1907–16.05.1943) обер-єфрейтор 783-го буксирувального підрозділу, не перепохований.

Ряд III

Поховання № 60 ***Ludwig Lutz*** (12.11.1912–25.12.1942) фельдфебель 783-го буксирувального підрозділу, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 10 Могила 676;
Поховання № 67* ***Emil Halbich*** (10.02.1911-31.01.1943) унтер-офіцер,

підрозділ не встановлено Поховання № 71 ***Eugen Keppeler*** (12.05.1922-03.02.1943) єгер 98-го гірського єгерського запасного батальйону, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 10 Могила 687; Поховання № 107* ***Hermann Rink*** (дату не встановлено – 09.03.1943) оберсолдат, підрозділ не встановлено; Поховання № 111 ***Andreas Beckstein*** (11.08.1907-08.03.1943) стрілець 1-ї роти 301-го польового стрілецького батальйону, не перепохований/
Ряд IV
Поховання № 113 ***Harm Müller*** (17.11.1907–08.03.1943) єфрейтор 1-ї роті 301-го стілецького батальйону, перепохований на меморіальному цвинтарі в с.Карлівка Блок 12 Ряд 10 Могила 697; Поховання № 115 ***Karl Schmidt*** (30.03.1900–09.03.1943) обер-єфрейтор 1-ї роти 301 польового стрілецького батальйону, не перепохований; Поховання № 119 ***Kurt Bennewitz*** (05.12.1903–09.03.1943) стрілець 1-ї роти 301-го стрілецького батальйону, не перепохований; Поховання № 124 ***Franz Huth*** (05.01.1917–20.03.1943) унтер-офіцер, не перепохований; Поховання № 125 ***Hugo Suhling*** (14.10.1908–20.03.1943) гренадер 14-ї роти 580-го піхотного полку, не перепохований; Поховання № 126* ***Josef Schneider*** (20.06.1914–21.03.1943) обер-єфрейтор 4-ї роти 577-го мостобудівного батальйону.
Ряд V
Поховання № 129 ***Kurt Frohn*** (02.02.1914-28.03.1943) обер-фельдфебель 5-ї роти 179 піхотного полку, не перепохований; Поховання № 132 ***Horst-Günter Knigge*** (29.12.1924-15.04.1943) стрілець 924-ї автотранспортної роти спеціального призначення, не перепохований; Поховання № 151 ***Ralph Neuland*** (13.03.1921-21.06.1943) обер-єфрейтор, перепохований на меморіальному цвинтарі в с.Карлівка Блок 12 Ряд 12 Могила 848; Поховання № 152 ***Emanuel Fülbier*** (19.01.1907-12.07.1943) єфрейтор 3-ї роти 586-го гренадерського полку, перепохований на меморіальний цвинтар в с.Карлівка Блок 12 Ряд 12 Могила 849; Поховання №155* ***Lucie Schülz*** (09.07.1920-02.07.1943), працівниця контори фірми “Bromberg & Co”; Поховання № 158 ***Wilhelm Beck*** (06.12.1902-07.07.1943) єфрейтор 2-ї роти 790-го санітарного (моторизованого) транспортного відділу, перепохований на меморіальному цвинтарі в с.Карлівка Блок 12 Ряд 12 Могила 855.

Ряд VI
Поховання № 159 ***Josef Reimann*** (07.07.1910–17.07.1943) лейтенант 1-ї роти 221-го моторизованого зв'язкового батальйону, не перепохований; Поховання № 160 ***Erich Wiebke*** (23.06.1903–21.07.1943) обер-шарфюрер служби безпеки (SD) в Кіровограді, не перепохований; Поховання № 163 ***Wilhelm Licht*** (27.10.1908–28.07.1943) водій, 2-ї роти маршового батальйону для особливого призначення, перепохований на меморіальному цвинтарі в с.Карлівка Блок 12 Ряд 11 Могила 723; Поховання № 166 ***Karl Lidle*** (07.03.1920–15.08.1943) унтер-офіцер 6-ї ескадри 3-ї винищувальної ескадрильї, згадано на одній із стел на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка; Поховання № 168* ***Rudolf Schmitt*** (18.10.1922–15.08.1943) єфрейтор 6-ї ескадри 3-ї бомбардувальної ескадрильї, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 11 Могила 725; Поховання № 170 ***Fritz Bresch*** (23.09.1918–13.08.1943) фельдфебель 2-ї ескадри 51-ї бомбардувальної ескадрильї, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 11 Могила 727; Поховання № 181 ***Rolf Hönnig*** (23.02.1922–26.08.1943) унтер-офіцер Підрозділ 2-ї ескадри 3-ї бомбардувальної ескадрильї, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 12 Могила 864; Поховання № 189* ***Georg Karge*** (19.06.1913–16.09.1943) обер-фельдфебель І-ї групи 55-ї бомбардувальної ескадрильї;
Ряд VII
Поховання № 116 ***Erich Winkler*** (18.11.1906–09.03.1943) єфрейтор 1-ї роти 301-го стрілецького польовогу батальйону, не перепохований; Поховання № 193* ***Grigorij Arutunow*** (15.08.1900–21.09.1943) козак 4-ї роти козацького ескадрону; Поховання № 196 ***Wilhelm Schindeldecker*** (18.04.1923–24.09.1943) інженер 3-ї роти 754-го інженерного батальйону, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 11 Могила 734.
Ряд IX
Поховання № 31 ***Albin Kostaniewetz*** (29.07.1919–21.12.1943) інженер 57-го танкового інженерного батальйону, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 6 Могила 372;
Ряд XIII
Поховання № 11 ***Herbert Becker*** (28.07.1910–13.12.1943) лейтенант, перепохований на меморіальному цвинтарі в с. Карлівка Блок 12 Ряд 7 Могила 483.

ОКУПАЦІЙНА ПРЕСА КІРОВОГРАДЩИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944)

Касьяненко Камілла,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Потильчак Олександр
м. Київ

Анотація. Проаналізовано періодичне газетне видання періоду нацистської окупації «Український голос» – «Українські вісті» – «Кіровоградські вісті». Розглянуто механізм пропаганди для маніпуляцій з історичною пам'яттю щодо українського населення. Встановлено, що підконтрольна німецьким окупантам локальна та регіональна українська преса виконувала роль засобу переформатування реальності. Реалізовувалося це завдання за допомогою інструментів обмеження горизонту мислимого, підміни історичної пам'яті та адміністративного закріплення суспільної ієрархії в умовах війни. Результатом цих маніпуляцій свідомістю стало витворення у 1941–1943 рр. середовища лояльності новій владі.

Ключові слова: пропаганда, преса, нацистська окупація, самосвідомість, Кіровоградщина.

У роки німецько-радянської війни найважливішим засобом комунікації та інформування населення окупованих нацистами територій України була місцева преса. Газети, що з дозволу та під контролем німців видавалися міськими, районними чи обласними управами, були також дієвим засобом інформаційної війни та пропагандистського впливу на окуповане українське суспільство. Поряд із свіжими «новинами з фронту», на їхніх шпальтах публікувалися оголошення чи розпорядження окупаційної адміністрації, цензуровані редакційні та авторські статті, нотатки, інші матеріали переважно пропагандистського, а часто й дезінформаційного змісту, що ставали інструментом маніпулювання свідомістю. При цьому зазвичай акцентувалася увага на «достовірності» інформації, що підкріплювалася конкретними цифрами, і в такий спосіб впливала на морально-психологічний стан населення окупованих територій.

Кількість локальної періодики – величина змінна, й залежала вона переважно від наявних поліграфічних ресурсів, видавництв і фахівців готових співпрацювати з окупаційною владою в цій царині. Працюючи під цілковитим контролем військових чи цивільних німецьких окупаційних адміністрацій, регіональна та місцева преса в Райхскомісаріаті «Україна» чи зоні військової адміністрації не мала суб'єктності, не висловлювала жодної альтернативної думки окрім погодженої або ж прямо «рекомендованої» окупаційною владою. Це явище є ключовим у розумінні блокади свідомості.

Характерним прикладом локальної газетної періодики Райхскомісаріату «Україна» є газета «Український голос» – «Українські вісті» – «Кіровоградські вісті», що виходила в місті протягом усього періоду окупації у 1941–1943 рр. Спочатку двічі на тиждень (у 1941 році) виходив спільний друкований орган міської управи Кіровограда та обласної управи Кіровоградщини – «Український голос» [1]. Його видавцем була міська управа, а редакцію газети в різний час очолювали В. Пасічняк, І. Мозговий, І. Шевченко. Згодом, з формуванням Кіровоградського гебітскомісаріату (1941–1942 рр.) назву газети змінили на «Українські вісті». Наступна ж зміна назви зумовлювалася бажанням окупантів уникати навіть згадки слова «український» як політично небажаного етноніму, особливо в контексті реалізації планів колонізації «життєвого простору» для німців. Відтак, число 87 (123) газети від 7 листопада 1942 р. вийшло під назвою «Кіровоградські вісті» [2]. Саме під такою назвою видання виходило наприкінці 1942-го та в 1943 рр. Така послідовна елімінація національної лексики підтверджує факт – нацистська влада, а слідом за нею і пропаганда, розглядали Україну та українське населення як територіальний та людський ресурс для реалізації колоніальних цілей Третього Райху.

Контрольована нацистами місцева підокупаційна преса переслідувала подвійну мету: деконструювати радянську й українську національну ідентичності, натомість конструюючи нову парадигму – лояльності «населення» до Третього Райху. У такому контексті, матеріали антирадянського та антисемітського змісту поглиблювали сформовані довоєнною дійсністю латентні суспільні настрої щодо «жидо-більшовицької влади» [3, с. 645]. Цей міф, що об'єднував двох ворогів в єдиний образ зла, дозволяв окупантам виправдовувати власну агресію та подавати завоювання українських земель як необхідний «цивілізаційний» крок, спрямований на очищення території від уявної загрози.

Офіційні розпорядження окупаційної влади, що розміщувались на шпальтах газети «Українські вісті», а згодом «Кіровоградські вісті» [1, с. 4], є характерним прикладом поступового втілення расової теорії нацизму в захопленій та передбаченій для колонізації Україні. Такими є, зокрема,

оголошення про спеціальну реєстрацію чоловіків і жінок німецької національності («фольксдойче») та про звільнення цієї категорії населення від оподаткування. Ці та подібні матеріали демонстрували українцям регіону їхню другорядність і підпорядковану роль у порівнянні з місцевими німцями, посилюючи тим самим травматичний розкол свідомості та водночас підриваючи старанно поширюваний окупантами міф про «спільне визволення від більшовизму».

Наступним кроком ставали маніпуляції з історичною пам'яттю. Через цілеспрямоване переписування минулого – від інтерпретацій російсько-більшовицького або «жидо-більшовицького ярма, до дискредитації подій Української національної революції 1917–1921 рр. – українцеві пропонували не пам'ять, а її замінник, конструйований під лояльність. Минуле подавалося як низка поразок і «помилок» місцевих еліт, що нібито доводили необхідність «опіки» сильнішої влади. У такому баченні попередні практики вшанування ставали підозрілими та маргінальними, а отже – виштовхувались із публічного в приватне, де поступово втрачали силу колективного аргументу.

Беручи до рук окупаційні газети пересічна людина мала можливість прочитати про хороші наміри Великої Німеччини, її вождя Адольфа Гітлера та німецької армії щодо українців. Наприклад, в одному з чисел газети «Український голос» читаємо: «Україна буде вільною, слава німецьким хоробрим воїнам що прийшли звільнити збіднілу Україну, наші серця б'ються разом з серцями людей Великої Німеччини» [2]. На думку відомої дослідниці проблеми Марини Михайлюк, пропагандистська мета подібних публікацій полягала в тому, аби нав'язати українському населенню думку про те, що німецька влада допоможе якнайшвидше «загоїти рани» заподіяні українцям більшовиками [3, с. 647].

Поряд з ідеологічною пропагандою на населення окупованих територій локальна преса мала переконувати українців активно співпрацювати з новою владою. Зокрема, від початку 1942 р. місцеві газети рясніли оголошеннями про набір добровольців на роботу до Німеччини, що супроводжувались редакційними та авторськими агітаційними матеріалами [1]. На думку окупантів, схилити населення до колаборації з ними мали також газетні публікації з інформацією про викриття та знищення організованого антинацистського Руху Опору [2].

Отже, підконтрольна німецьким окупантам локальна та регіональна українська преса виконувала роль засобу переформатування реальності. Реалізовувалося це завдання за допомогою інструментів обмеження горизонту мислимого, підміни історичної пам'яті та адміністративного закріплення

суспільної ієрархії в умовах війни. Результатом цих маніпуляцій свідомістю стало витворення у 1941–1943 рр. середовища лояльності новій владі.

Список джерел та літератури

1. Український голос (Кіровоград). 1941. Цифрова копія газети. Доступ через платформу LIBRARIA. URL: https://libraria.ua/all-titles/group/28/

2. Українські (Кіровоградські) вісті. 1942. Цифрова копія газети. Доступ через платформу LIBRARIA. URL: https://libraria.ua/all-titles/group/181/

3. Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. *Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI століття*. Київ, 2010. С. 644-657.

ЖІНКИ УКРАЇНИ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944): СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ НА ТЛІ ТРАГЕДІЇ ВІЙНИ

Подшибякіна Катерина,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Потильчак Олександр
м. Київ

Анотація. Здійснено спробу описати основні стратегії виживання жінок на окупованих нацистською Німеччиною територіях України 1941-1944 рр.

Ключові слова: жіноча історія, Друга світова війна, окупація, стратегії виживання.

Значний внесок у розробку тематики становища жінок у часи Другої світової війни було зроблено авторами збірнику наукових праць «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства» [5]. Проблему інтимних стосунків та сексуального насильства під час війни розглядав у своїй праці В. Гінда [2; 3]. Про стратегії виживання жінок на окупованих територіях України писала О. Стяжкіна [8]. Гендерний аспект Голокосту відображений у дослідженнях О. Гечі [1], М. Гона [4] та А. Подольського [7]. Становище жінки в окупації у світлі розкриття питання колабораціонізму вивчав у своїй роботі М. Уракін [9].

Обидва режими – і радянський, і нацистський насамперед трактували жінок як трудовий ресурс, який в умовах війни був критично необхідним. Радянська влада заохочувала перейняти чоловічу роль, часто просто зайняти місце брата, батька, чоловіка на професійній ниві. Нацистською владою

Україна розглядалась як колонія, що мала постачати матеріальні та людські ресурси, а згодом стати «життєвим простором» для арійської раси. Відповідно виживання місцевого населення не було в пріоритеті у нацистської окупаційної влади. Проте з розвитком затяжної війни нацисти почали активно використовувати трудовий потенціал окупованих територій заради власних потреб, використовуючи практики терору [6, с. 151-152].

Фактично жінки надзвичайно вразливі у воєнний час, в той же час О. Стяжкіна у своїй статті наводить думку, що тогочасним суспільством війна сприймалася для жінок «безпечнішою», ніж для чоловіків і саме на плечі перших часто лягала турбота не лише про себе, але й про своє оточення, спостерігалося інверсія гендерних ролей [8, с. 55].

Зрозуміло, що жінки на окупованих територіях перебували у різних умовах. Відрізнялося жіноцтво за віком, соціальним та етнічним походженням, професією та рівнем освіти, місцем проживання. Все це в подальшому також впливало на вибір стратегії виживання. Втім нерідко простий збіг обставин міг мати вирішальне значення. Складним було становище єврейок, як представниць етнічної групи, яку нацистський режим прагнув знищити [8, с. 51].

Поширеною формою виживання була співпраця з ворогом. Колабораціонізм проявлявся у різних сферах. Повернення на попередню чи влаштування на нову роботу через скрутне матеріальне становище було найпоширенішим варіантом, часто на співпрацю з ворогом йшли через загрозу життя свого чи близьких. Хоча зустрічалися й випадки, коли жінки хотіли підвищити свій соціальний статус або розквитатися з недругами [5, с. 1728-1729]. Інша стратегія виживання, вдосконалена за радянських часів – показова бідність. Завдяки їй вдавалося вберегти останні наявні ресурси.

Необхідно зазначити, що життя при радянському режимі з його стабільними репресивними заходами проти своїх громадян призвело до витворення стратегій виживання, які в окупації продовжили служити для порятунку жінки та її рідних. Так, популярними були «переписування» біографії, приписування вигідної соціальної чи національної приналежності, використання недоліків системи, таких як бюрократія чи хабарництво, та свого службового становища та створення видимості бурхливої діяльності [8, с. 56].

Складним є питання стратегії виживання за рахунок тілесного ресурсу. Питання сексуальності жінки є замовчуваним навіть у мирний час, тоді як в часи війни переплітається з травматичним досвідом, політично забарвлюється. Відповідно, ні про відносини з ворогом, ні про проституцію заради виживання намагалися не згадувати зайвий раз. Навіть влада СРСР не хотіла займатися цим публічно, тому на відміну від багатьох європейських країн гучного і масового переслідування жінок, обвинувачених у такій формі співпраці після

війни не було. Окрім цього за окупаційного режиму складно розрізнити добровільні стосунки та примус [3, с. 63; 5, с. 29].

Ще однією стратегією виживання було об'єднання зусиль жінок задля порятунку близьких. У різних ситуаціях відповідно до вигіднішого для виживання групи сценарію відповідальність брала певна з жінок. Сюди ж можна віднести практику пожертви, найчастіше «старою» свого життя чи здоров'я замість інших членів родини. Рідше такий акт здійснювався молодими дівчатами під впливом їх ідеологічних переконань [8, с. 61-62].

Таким чином, обидва режими розглядали жіноцтво як трудовий ресурс на заміну чоловічому, при цьому суспільство було переконане у менших ризиках для жінок від війни, що часто змушувало їх перебирати на себе відповідальність за родину. Відповідно скрутне матеріальне становища та загроза життю примушувало жінок до співпраці з окупантами в економічній, культурній сфері, проституції чи інтимних стосунків. Широко використовувались випрацювані за життя під СРСР стратегії захисту близьких та майна. Непоодиноким явищем було гуртування жінок, їх взаємодопомога.

Список джерел та літератури

1. Геча О. Єврейські жінки в умовах окупації та евакуації: різні стратегії виживання (на прикладі представниць родини рабіновичів). *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2018. № 5. С. 251-262.

2. Гінда В. Інтимні стосунки та сексуальне насильство під час німецько-радянської війни в окупації і на фронті / ред. О. Є. Лисенко. Київ, 2021. 409 с.

3. Гінда В. Сексуальні контакти з ворогом у роки Другої світової війни: понівечені долі жінок. *Сторінки воєнної історії України*. 2023. № 27. С. 52-72.

4. Гон М., Івчик Н. Жінки в час Голокосту: долі, поведінка та гендерні (не)рівності. *Голокост і сучасність*. 2016. № 1. С. 9-49.

5. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / ред.: Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ, 2015.

6. Кучер В. І., Потильчак О. В. Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія. Київ, 2011. 357 с.

7. Подольський А. Єврейські жінки України в добу Голокосту та нацистської окупації (1941-1944): спроби дослідження трагічної долі. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні.* 2015. С. 219-230.

8. Стяжкіна О. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. *Український історичний журнал*. 2015. № 2. С. 42-66.

9. Уракін М. Г. Жінки в умовах нацистської окупації Житомирсько-Вінницького регіону (1941-1944 рр.). *Вісник науки та освіти*. 2024. № 12 (30). С. 1724-1734.

ЦЕНЗУРУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ КІРОВОГРАДЩИНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Позднякова Інна,
кандидатка історичних наук, доцентка
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький

Анотація. На основі документів Державного архіву Кіровоградської області проаналізовано процес цензурування бібліотечних фондів Кіровоградщини у перші повоєнні роки (1944–1946 рр.). З'ясовано основні напрями та механізми контролю з боку Головліту УРСР і його місцевих органів. Показано, що очищення бібліотек від «політично шкідливої» літератури стало важливим інструментом реалізації радянської ідеологічної політики у сфері культури.

Ключові слова: архівні матеріали, Кіровоградщина, радянська цензура, бібліотеки, ідеологічний контроль.

Протягом довгого часу цензура була невіддільним складником радянської бібліотечної політики. Після звільнення українських земель від нацистів органи радянської цензури поступово перейшли до відновлення всіх форм ідеологічного контролю. У березні 1944 р. завершилося визволення Кіровоградщини і Кіровоградський облліт відновив свою роботу [9, с. 47-54]. Співробітники Облліту здійснили перевірку бібліотек міста, серед яких: центральна, бібліотека міськкому КП(б)У, бібліотеки навчальних закладів (технікумів). Перевірено бібліотеку педагогічного інституту. У районах області було обстежено лише три бібліотеки [1, арк. 12].

За результатами наради, яка відбулася 5–8 жовтня 1944 р. у м. Києві, начальники обллітів отримали припис «повністю завершити очищення бібліотек від політично шкідливої літератури до 1 січня 1945 р.» [2, арк. 37-37 зв.]. Наприкінці 1944 р. в області поновили роботу 54 бібліотеки (1 обласна, 1 міська, 31 районна, 21 сільська), книжковий фонд яких налічував 77 890 примірників [8]. У серпні 1945 р. виконком Кіровоградської обласної Ради народних депутатів ухвалив рішення про звільнення приміщень культосвітніх установ, які використовувалися не за призначенням, та заборону використання їх у якості зерносховищ. Це дозволило поновити роботу багатьох сільських книгозбірень.

Постановою Ради Міністрів УРСР КП(б)У № 1275 було затверджене оновлене Положення про Головліт УРСР, який продовжував виконувати функції головного органу радянської політичної цензури. З-поміж іншого, у Положенні зафіксовано такі функції Головліту: укладення переліків (списків) заборонених видань, які підлягали вилученню з бібліотек громадського користування та книгарень; видача дозволів на право мати спецфонди літератури при бібліотеках; видання обов'язкових правил, що регламентували порядок зберігання та користування спецфондами літератури у бібліотеках. Для виконання зазначених функцій у структурі Головліту УРСР було створено відділ бібліотек та книготорговельної мережі, який мав здійснювати перевірку друкованих видань, що знаходилися в бібліотеках та книготорговельній мережі, а також організовувати вилучення забороненої літератури з бібліотек громадського користування. При місцевих органах цензури – обллітах – також діяли відділи бібліотек та книготоргівельної мережі з такими самими повноваженнями [3, арк. 53 зв.-56].

Практичне втілення цих приписів проявилося вже у 1946 р., коли відповідні структури взялися за виконання покладених на них обов'язків, систематично звітуючи про свою роботу перед республіканським керівництвом.

Оцінивши хід очищення бібліотек за результатами звітів, що надійшли від обллітів, начальник Головліту УРСР К. Полонник наказав: 1) протягом березня провести повсюдно перевірку бібліотек (обласних, міських, районних тощо); 2) залучити до процесу перевірки та очищення книжкових фондів представників обласних управлінь у справах культпросвітустанов; 3) на друковані твори, яких немає у списках на вилучення, але які, на думку комісій, мають бути вилучені із бібліотек громадського користування, укласти невеликі, але вичерпні рецензії. До розгляду та затвердження цих рецензій Головлітом книги вважаються затриманими й читачам не видаються [4, арк. 13].

На виконання вищезгаданого наказу, виконком Кіровоградської облради депутатів трудящих зобов'язав Облліт провести перевірку книжкових фондів як радянської, так і іноземної літератури у всіх масових, шкільних, відомчих та спеціальних бібліотеках на території області; вилучити в сільських і районних масових бібліотеках іноземну літературу та зосередити її в обласній та найбільших міських бібліотеках [5, арк. 58].

Після завершення перевірки бібліотек постало питання: що робити з вилученими виданнями? Начальник Кіровоградського облліту неодноразово звертався за роз'ясненнями до республіканського керівництва й у серпні 1946 р. отримав телеграму такого змісту: «На ваш запит про те, як знищувати великі маси вилученої політично шкідливої літератури, роз'яснюємо: 1. У тому разі, коли вилучену літературу неможливо розрізати, її потрібно упакувати в мішки,

відправити на паперову фабрику для переробки на вторинну сировину. 2. Попередньо необхідно домовитися з директором фабрики про час доставляння літератури. 3. У призначений день запаковані мішки направляють на паперову фабрику з представником облліту, у присутності якого літературу перемелюють на фабриці бігунами чи дроблять в інший спосіб. На місці представник Облліту та директор фабрики підписують акт про знищення вилученої літератури» [6, арк. 48].

Водночас з огляду на наукову та пізнавальну цінність багатьох видань, що вилучались із загального фонду, у великих бібліотеках їх переводили у фонд спеціального зберігання [7].

Отже, аналіз архівних документів засвідчує, що процес цензурування бібліотечних фондів у перші повоєнні роки мав системний характер і здійснювався під безпосереднім контролем Головліту УРСР, що свідчить про інституційну сталість радянської ідеології та важливість цього явища для вивчення культурної політики СРСР.

Список джерел та літератури

1. Державний архів Кіровоградської області *(*далі–ДАКірО*)*. Ф. Р-3056. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 12.

2. ДАКірО. Р-3056. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 37-37 зв.

4. ДАКірО. Р–3056. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 53 зв.–56.

5. ДАКірО. Р–3056. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 13.

6. ДАКірО. Р–3056. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 58.

7. ДАКірО. Р–3056. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 48.

8. Левченко Ю.І. Фонд (відділ) спеціального зберігання. *Українська бібліотечна енциклопедія.* URL: https://ube.nlu.org.ua/article/Фонд%20(відділ)%20спеціального%20зберігання (дата звернення: 07.11.2025).

9. Охріменко М. Кіровоградська область. Бібліотечна справа. *Українська бібліотечна енциклопедія.* URL: https://ube.nlu.org.ua/article/Кіровоградська%20область.%20Бібліотечна%20справа (дата звернення: 04.11.2025).

10. Позднякова І.С. Відновлення роботи органів радянської цензури на прикладі Кіровоградського облліту (1944 рік). *Культурологічний альманах*. 2023. №. 1. С. 47-54.

ПОЧАТОК СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕМІГРАЦІЇ З ЦРУ США В ПОВОЄННИЙ ЧАС

Погуляєв Олександр,
кандидат історичних наук
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця

Анотація. Висвітлено початок співпраці української антикомуністичної еміграції, насамперед ЗП УГВР, з американською розвідкою у 1944–1952 рр., включаючи вербування, підготовку кур'єрів, десантування та розвідувальні операції проти СРСР. Аналізуються обмеженість американської підтримки через політику стримування та відсутність політичних гарантій незалежності України.

Ключові слова: ЗП УГВР, ЦРУ, УПА, Холодна війна, операція Belladonna, українська еміграція.

У 1944–1945 рр. Управління стратегічних служб США почало шукати контакти з антикомуністичними емігрантами Східної Європи. Перші зустрічі з українцями відбулися влітку 1945 р. у Цвікау та Ерфурті. Ініціатором став Анатоль Камінський. Також переговори вели І. Гриньох, М. Прокоп, В. Охримович, М. Лебедь та інші представники Закордонного представництва Української головної визвольної ради (ЗП УГВР).

ЗП УГВР створили в липні 1944 р. для пошуку західної підтримки партизанської боротьби проти СРСР. На відміну від ОУН(б), воно об'єднувало різні течії визвольного руху на персональній основі та після 1943 р. дотримувалося ліберально-демократичних принципів. Керівниками були І. Гриньох, а згодом М. Прокоп. У 1946 р. американська розвідка визначила ЗП УГВР та ОУН(б) єдиними групами зі зв'язками з УПА. ЦРУ обрало для співпраці помірковане ЗП УГВР, тоді як МІ-6 працювала з ОУН(б) [2, с. 53-54].

На початку Холодної війни США боялися нової світової війни та відчували військову слабкість у Європі після демобілізації 1945-1946 рр. СРСР залишався «закритою зоною», тому пріоритетом розвідки стали шпигунські операції щодо його армії та планів [7, с. 95].

ЦРУ допитувало тисячі емігрантів про об'єкти інфраструктури, а потім закидало агентів у СРСР. Більшість мали радіо й десантувалися з повітря: одні контактували з підпіллям в Україні та Балтії, інші стежили за транспортом чи брали проби біля уранових заводів. Операції вимагали величезних ресурсів і сотень сміливців з таборів біженців [5, с. 335-336]. Основною мета тих операцій полягала в створенні партизанських загонів для диверсій у разі війни.

Розсекречені файли ЦРУ фіксують участь ЗП УГВР у таких проєктах: Belladonna, Trident, Cartel, Aerodynamic, Androgen, Aecarthage. М. Лебедь, І. Гриньох, Ю. Лопатинський, Л. Ортинський виявили найбільшу активність в цих операціях. Варто відзначити агента М. Коржана, який протягом 1947–1959 рр. стежив за українськими емігрантами та проводив контррозвідку [4, с. 4], що свідчить про незначну довіру США через внутрішні чвари серед української еміграції.

Belladonna мала два завдання: викривати радянських агентів серед біженців та отримувати дані від українського підпілля та радянських офіцерів у Німеччині та Австрії [2, с. 52-53]. Операція Ohio у 1949–1950 рр. за участі УГВР та ОУН(б) мала за мету ліквідацію радянських шпигунів у американській зоні окупації Німеччини [6, с. 162].

Холодна війна підживлювала надію УПА на швидке зіткнення СРСР із Заходом, тож підпілля на заході України трималося. Після 1948 р. ситуація стала критичною: бракувало не лише політичної й інформаційної підтримки, а й техніки, зв'язку та кур'єрів [7, с. 94].

З 1948 р. ЦРУ готувало кур'єрів УГВР для десантування в Україну та Польщу за проєктом Boulder, в якому був задіяний Л. Ортинський. Більшість були радистами з обладнанням, що дозволяло зв'язок як усередині України, так і з базою ЦРУ в Німеччині [4, с. 15].

КДБ свідчило про дві американські школи: у Штамберзі та в Міттенвальді. Школою керували ветерани Армії УНР генерал М. Омелянович-Павленко і полковник А. Чоботар, а також Т. Бульба-Боровець та інші офіцерами УПА. Випускників планували закидати в соцтабір для контакту з ОУН [8, с. 94].

Спочатку спільні американо-британські рейси скидали на територію СРСР пропагандистські матеріали. Після 1950 р. польоти стали розвідувальними з апаратурою для перехоплення сигналів і фотозйомки. 1949 р., одразу після радянського ядерного випробування, американський літак без маркування проник у повітряний простір СРСР і висадив двох українців-радистів для зв'язку з УПА в Карпатах – це стало початком трирічної програми створення опору за «залізною завісою» [7, с. 95]. Всього ЦРУ закинуло 12 кур'єрів ЗП УГВР [8].

ОУН планувала зв'язок із посольством США в Москві. В. Охримович і В. Кук готували кур'єра для передачі шифрівок для зв'язку із радистом «Маком». Операцію зірвав радянський агент в Британії – Кім Філбі. НКВС схопили В. Охримовича та після допитів розстріляли в травні 1954 р. [1, с. 38-39].

Підпілля в Карпатах протрималося до 1952 р., а українські радисти ЦРУ до останнього передавали звіти. УПА потребувала всебічної допомоги для виживання й конспірації, а допомогу забезпечувало дуже вузьке коло агентів [3, с. 52]. А. Камінський критикував американську підтримку як половинчасту, політика якої передбачала стримування і фактично була оборонною. Тому повне втілення розробленої стратегії було можливим лише у випадку реальної війни з СРСР [7, с. 98-99].

Отже, співпраця ЗП УГВР з ЦРУ забезпечила технічну та логістичну підтримку українському підпіллю, дозволивши продовжити опір до 1952 р., але залишалася відносно обмеженою. Пріоритетом в політиці США було ослабити Кремль і не допустити Третьої світової війни. У підсумку американська допомога виявилася недостатньою, орієнтованою на короткострокові розвідувальні цілі, а не на повномасштабну підтримку національно-визвольної боротьби.

Список джерел та літератури

1. Gorodnia N. Ukrainian national issue in the emerging U.S. strategy towards the Soviet Union (1946–1953). *American History and Politics*. 2023. №16. P. 30-48.

2. Kuzio T. U.S. Support for Ukraine's Liberation During the Cold War: A Study of Prolog Research and Publishing Corporation. *Communist and Post-Communist Studies*. 2012. Vol. 45. №. 1. P. 51-64.

3. Powers Th. The Man Who Kept the Secrets. Internet Archive. URL: https://archive.org/details/manwhokeptsecret0000powe

4. Research Aid: Cryptonyms and Terms in Declassified CIA Files Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Records Disclosure Acts. June 2007. National Archives. URL: https://www.archives.gov/files/iwg/declassified-records/rg-263-cia-records/second-release-lexicon.pdf

5. Rositzke H. America’s Secret Operations: A Perspective. Foreign Affairs. 1975. Vol. 53. № 2. P. 334-351.

6. Rudling A. P. «Not Quite Klaus Barbie, but in that Category»: Mykola Lebed, the CIA, and the Airbrushing of the Past. Rethinking Holocaust Justice: Essays across Disciplines. Berghahn Books, 2018. P. 158-187.

7. Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер – Мюнхен – Нью-Йорк: Видання Політичної ради ОУН (з), 1982. 264 с.

8. Понипаляк О. Співпраця ОУН із США та Великою Британією у 1945–1955 рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2022. Вип. 67. С. 92-97. DOI: https://doi.org/10.17721/2518-1270.2022.67.11.

«ЧОМУ Я НЕ ХОЧУ ВЕРТАТИСЬ ДО СССР?». ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАПИСАННЯ ПАМФЛЕТУ ІВАНА БАГРЯНОГО

Подобєд Олена,
докторка історичних наук, доцентка
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Розвідку присвячено памфлету «Чому я не хочу вертатись до СССР?», написаному І. Багряним у 1945 р. у Західній Німеччині. З'ясовано, що Багряний став одним із перших, хто відкрито виступив на захист українського народу в інформаційній війні з СРСР, поклав початок деміфологізації сталінського режиму.

Ключові слова: Іван Багряний, «Чому я не хочу вертатись до СССР?», деміфологізація, репатріація, еміграція, Західна Німеччина.

«Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут в Європі, і там, по сибірських концентраках, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так як і гітлерівська…» [1, с. 3]. Ці рядки, сповнені болю за свою батьківщину й український народ, написав вісімдесят років тому у таборі для переміщених осіб і біженців міста Новий Ульм Іван Багряний. Вони стали не лише епіграфом до памфлету «Чому я не хочу вертатись до СССР?», а й гаслом тисяч представників третьої (політичної) хвилі еміграції з України.

У 1945 р. Радянський Союз відповідно до міжнародних домовленостей розпочав репатріацію своїх громадян, які знаходилися в країнах Європи. Оскільки, значна частина громадян не воліла повертатися до «совєтського раю», репатріація часто мала примусовий характер. Як влучно зазначила сучасниця подій Лариса Залеська Онишкевич, після завершення Другої світової війни розпочалася інша війна, «війна нервів» [2, с. 224].

Переміщені особи і біженці з України не були пасивними спостерігачами, активно протидіяли примусовій репатріації, використовуючи для цього доступні їм методи. Серед них – боротьба із застосуванням фізичної сили з членами репатріаційних комісій та американськими й англійськими солдатами, які намагалися насильно схопити ДіПі (від англ. displaced persons, DP – переміщені особи, ДіПі) для відправки на «родіну»; вчинення самогубств; навмисне завдання собі каліцтв; втечі з ДіПі-таборів/радянських репатріаційних таборів; втечі зі Східної до Західної Німеччини; тимчасове переховування поза ДіПі-таборами; підробка документів тощо [4].

Така активна протидія переміщених осіб і біженців з України репатріації до СРСР викликала на Заході подив і нерозуміння. Чому українці не хочуть

повертатися додому, де до війни жили й працювали, створювали сім'ї й виховували дітей. Чому воліють проміняти батьківщину на примарне майбутнє у країні, назва якої їм поки ще не відома. У цей час на Заході багато людей, як влучно зазначив Федір Пігідо-Правобережний, були засліплені «промінням Сталінської конституції» [3, с. 13], яку вважали однією із найдемократичніших у світі.

Письменник Іван Багряний взяв на себе відповідальність виступити на захист тисяч переміщених осіб і біженців з України й пояснити світові причини небажання українців повертатися до Радянського Союзу. Наприкінці 1945 р. він написав памфлет із промовистою назвою «Чому я не хочу вертатись до СССР?».

І. Багряний пояснював західному світу, що СРСР за формою державного устрою є федеративною державою («федерацією рівноправних республік» [1, с. 24]), громадяни якої за Конституцією мають широкі демократичні права і свободи. Кожен суб'єкт радянської федерації має право вийти зі складу Союзу. Проте, наголошував публіцист, зазначені положення діяли лише на папері.

Багряний на весь голос заявив, що в СРСР панує тоталітарний політичний режим. Державу, що мала б забезпечувати порядок й захищати інтереси громадян, сталінське керівництво перетворило на «тюрму народів». Радянські керманичі взяли курс на створення «єдиної тоталітарної червоної імперії з єдиною адміністрацією, єдиною мовою, єдиною культурою, єдиною ідеологією й політикою» й намагаються перетворити всі народи, що проживають в Союзі, на «єдиний совітський народ» [1, с. 25]. Відповідно «національний патріотизм» в СРСР є «найтяжчим злочином» [1, с. 24]. Сталінське керівництво планомірно й послідовно проводить політику з денаціоналізації українців.

Держава систематично порушує права людини, бореться з усіма інакомислячими застосовуючи до них репресії. Репресії проти інтелігенції мають на меті «позбавити український народ духовної верхівки, що змагалася до свободи» [1, с. 17]. Репресії проти найчисленнішої верстви населення – селянства мали змусити «до покірності, до примирення з заведеним колгоспним рабством». Штучно організований сталінським керівництвом Голодомор 1932–1933 років забрав життя не одного мільйона мирних трударів-хліборобів і їхніх дітей [1, с. 13-14]. Репресивна машина не оминула й духівництво: розпочавши з антирелігійних кампаній держава незабаром перейшла до фізичного знищення священників, руйнування храмів [1, с. 28].

І. Багряний дав відповідь на питання, чому СРСР по завершенні Другої світової війни докладає таких титанічних зусиль для повернення своїх громадян, вдаючись до примусової репатріації. «Ми є носіями тієї правди, про яку не знає світ, але мусить знати» [1, с. 27], – заявив публіцист. Для того, щоб

донести головні ідеї памфлету до широкого загалу, його було перекладено англійською й німецькою мовою. У 1946 р. праця Багряного була надрукована англійською мовою у журналі «Ukrainian Quarterly» (США) [6, p. 236-358], а наступного року побачила світ окремою брошурою [5].

Таким чином, І. Багряний, написавши памфлет «Чому я не хочу вертатись до СССР?», став одним із перших, хто відкрито виступив на захист українського народу в інформаційній війні з СРСР, поклав початок деміфологізації сталінського режиму.

Список джерел та літератури

1. Багряний І. Чому я не хочу вертатись до СССР? Вінніпег: Комітет українців Канади, 1946. 40 с.

2. Залеська Онишкевич Л. Бомби, границі і два праві черевички. Друга світова війна очима дитини-біженця. Львів: Літопис, 2018. 258 с.

3. Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна». [Спогади та роздуми очевидця]. Київ: Смолоскип, 2002. 288 с.

4. Подобєд О. Репатріації – ні! Політичний протест ДіПі Західної Німеччини у другій половині 1940-х рр. *Старожитності Лукомор'я*. Миколаїв. 2021. №5. Вересень – Жовтень. 164 с. С. 113-125.
URL: http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/article/view/117/110

5. Bahryany I. Why I do not want to go «Home». 1947. 52 p.

6. Bahryany I. Why I Do Not Want To Go «Home». *Ukrainian Quarterly*. New York. 1946. Vol. II. P. 236-358.

ЛІДЕРСЬКА МОДЕЛЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА В НАРОДНОМУ РУСІ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ

Макуха Анна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Навчально-наукового інституту історії, права
та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент,
Оліцький В'ячеслав
м. Суми

Анотація. Робота присвячена діяльності В'ячеслава Чорновола, як одного з лідерів Народного руху України за перебудову. У даній роботі проаналізовано історичні умови формування українського національно-демократичного руху

наприкінці 1980-х років, окреслено участь В’ячеслава Максимовича Чорновола у створенні та розвитку НРУ за перебудову, та визначено його внесок у розробці та діяльності руху. Особлива увага приділяється політичним баченням та моральним принципам В. М. Чорновола.

Ключові слова: В’ячеслав Чорновіл, Народний рух України за перебудову, лідерство, національно-демократичний рух.

Друга половина 1980-х років ХХ ст. відома нам, як період докорінних зрушень у суспільно-політичному житті України. Даний період характерний активізацією громадянського суспільства та переосмисленням історичного досвіду, агонія радянської системи сприяла підйому громадських ініціатив, що заклали підвалини для формування нових політичних рухів, орієнтованих на демократизацію, відродження української культури та поступове набуття державного суверенітету. У цей час постала потреба у створенні нових політичних структур, здатних мобілізувати українську спільноту та організувати колективну боротьбу проти тоталітарного режиму. Саме в цьому контексті постав Народний рух України за перебудову, одним із центральних організаторів якого і став В’ячеслав Чорновіл.

Актуальність даної роботи полягає в дослідженні механізмів зародження українського масового політичного руху кінця 1980-х років через призму постаті В’ячеслава Чорновола, та можливості простежити трансформацію досвіду дисидентської боротьби в ефективну політичну практику.

Метою роботи є висвітлення діяльності відомого дисидента в рамках НРУ за перебудову, та аналіз його ролі в становленні та розвитку організації.

Вперше ідея заснування Народного Руху зародилася у середовищі письменників, за спогадами Миколи Жулинського, Іван Драч був натхнений прикладами створення народних фронтів в інших республіках, та запропонував об’єднати всі творчі спілки України в єдину громадсько-політичну силу, що посприяє відтворенню української національної ідентичності [3]. З цієї ідеї, у 1988 році і постав Народний рух України за перебудову.

В цей же час, скориставшись послабленням цензури і часткової лібералізації В. Чорновіл відновлює діяльність Української Гельсінської групи, що була заснована ще у 1976 р., з метою забезпечення захисту громадським активістам. Так само як і Іван Драч, В’ячеслав Чорновіл надихався прикладом активізації громадсько-політичного життя республік Балтії та Закавказзя, реалізував свою ідею про створення організації, подібної до народних фронтів, так 7 липня 1989 р. було заявлено про створення Української Гельсінської спілки – першої української політичної організації, яку очолив Чорновіл [2; с. 48-49]. В цьому контексті варто згадати і «Український вісник», самвидав, що був заснований В’ячеславом Максимовичем ще у 1970 р., що використовувався

як інформаційний канал новоствореної неформальної організації, що дало поширювати серед народних мас незалежну інформацію та програмові документи УГС, а також активно та поступово розбудовувати кореспондентську мережу в різних регіонах України та за її межами [2; с. 59]. Поступове розширення пресової діяльності сприяло консолідації українських громадських активістів та формуванню нової політичної культури.

Щодо залучення В'ячеслава Чорновола безпосередньо до створення Народного руху України існує інформація, що на початку він вагався і поставився до цієї ідеї насторожено, і він мав на це причини: «Насправді Рух був нашпигований агентурою – від низових осередків, до керівництва» − за спогадами Ярослава Кендзьора [5]. Проте, попри всі вагання було вирішено прийняти участь у черговій спробі створення єдиної народної організації. В'ячеслав Чорновіл доклав значних зусиль до формування Народного руху України як широкої громадської організації, так, він сприяв підготовці установчих зборів, розробці програмних документів та налагодженню комітетів для організаційного структурування Руху [4, с. 14].

В. М. Чорновіл закликав відкинути розбіжності та чвари, і об'єднати сили заради створення масштабної організації, що об'єднає країну, активно впроваджував ненасильницьку, еволюційну тактику зміни влади, подібну до практики національно-демократичних рухів Польщі та балтійських республік [4; с. 12]. Його позиція була доволі чітка – при будь яких обставин збереження НРУ як громадської організації народнофронтівського типу, а не політичної партії, щоб зберегти широку залученість населення, та наблизити таким чином відродження Української державності [4, с. 14]. Значна увага і діяльності В'ячеслава Чорновола, як одного з лідерів, приділялася й міжнародній діяльності та співпраці з діаспорою, наголошувалося на важливості активного культурного й освітнього обміну, а також на залученні підприємців та міжнародних партнерів для зміцнення позицій України у світі [1, с. 48],

Таким чином, аналіз діяльності В. М. Чорновола в рамках Народного руху України за перебудову підтверджує його значущу роль у консолідації суспільства, формуванні незалежного громадянського середовища та активній позиції України на міжнародній арені. Його стратегія, досвід та підходи до лідерства залишаються актуальними й сьогодні, служачи орієнтиром для подальшого розвитку української державності та громадянського суспільства.

Список джерел та літератури

1. Деревінський В. Вячеслав чорновіл: візія українського світового простору. *Чорноволівські читання : Матеріали IX Науково-практ. форуму, м. Київ, 12 квіт. 2025 р.* Київ, 2025. С. 47-52.

2. Деревінський В. На гребені боротьби. діяльність в'ячеслава чорновола у другій половині 1980-х рр. Київ, 2010. 220 с.

3. Жулинський М. Як народжувався народний рух україни?. Світ. 2021. 23 серп.
URL: https://surl.li/dtwvhb (дата звернення: 14.11.2025).

4. Чорновіл В. Україна починається з тебе / упоряд. В. Деревінський. Брустурів, 2020. 304 с.

5. 5 канал. 80-ті роки: В'ячеслав Чорновіл | машина часу | Ч. 2. 2018. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CELhoVDFxWM (дата звернення: 14.11.2025).

УКРАЇНСЬКА ВИШИВКА ЯК ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН У XX–XXI СТОЛІТТЯХ

Телегуз Андрій,
кандидат історичних наук, доцент
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Вальчук Діана,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. У статті розглядається трансформація української вишивки від початку XX століття і до сучасності. За допомогою методів етнології та культурної антропології описано зміну орнаментальних мотивів, вплив історичних подій та політичних режимів на розвиток народного мистецтва. Аналізується роль вишивки як символу національної ідентичності та її інтеграції в сучасну моду.

Ключові слова: вишивка, орнамент, етнокультурна спадщина, національні символи, етнологія, антропологія, мода, Україна.

Станом до початку XX століття відповідно до досліджень в етнології у українській вишивці використовувалися чотири види орнаментальних мотивів:

- геометричний – будується на основі фігур;
- рослинний – включає квіти та дерева;
- зооморфний – зображення тварин і птахів;
- антропоморфний – орнамент, що зображує людину.

В українській традиції переважав у вишивці геометричний або рослино-геометричний орнамент [1, с. 699]. Ця тенденція була змінена уже після початку ХХ століття, коли у вишивці визначилася традиція до еволюційної зміни рослинної орнаментації на геометричну.

Історія української вишивки має ще таку яскраву сторінку: визвольну боротьбу в часи Української революції (1917–1921 рр.) та періоду ОУН та УПА (1942–1954 рр.). Наші патріоти, готуючись до битви, обов'язково брали з собою чорну сорочку як варіант поховального одягу. Довгий час основним осередком в Україні з вивчення історії вишитих сорочок були ентузіасти-етнологи, Наукове товариство імені Шевченка, Кабінет антропології та етнології імені Федора Вовка, заснований у 1920-х роках при тодішній Академії наук. Але вже в 1930-х роках українознавців та етнологів звинуватили в «буржуазному націоналізмі», більшість із них були репресовані, а їхні наукові здобутки знищили [1, с. 99].

Саме тому найстаріша вишивка, яка нині є на території України, датована лише XVIII століттям – це вишитий рушник, що експонується в Чернігівському обласному музеї. Натомість на заході України до 1939 року мистецтво вишивання не переслідувалося і не каралося законом. Більше того, під впливом націоналістичних організацій у місцевій вишивці стало модним використовувати національні та державні символи. У ті часи між квітами майстрині вишивали тризуби або галицьких левів, а на рушниках – слова «Боже, Україну бережи!». Коли СРСР окупував ці українські землі, керуючись пактом Молотова – Ріббентропа, люди були змушені ховати вишиванки, щоб не потрапити на заслання. Навіть зараз трапляються старовинні сорочки, на яких видно, що з тканини був випоротий український тризуб [3, с. 45].

Незважаючи на терор, депортовані та засуджені українці в таборах ГУЛАГу, всупереч забороні будь-якої етнонаціональної ідентичності, окрім радянської, продовжували вишивати. У фондах музеїв є вишивки, виконані з клаптиків матраців, що були вишиті риб'ячими кістками замість голки.

Страшний вплив на розвиток вишивки в нашому минулому мали дві світові війни, які взагалі зруйнували традиційне та автентичне життя українського народу. В усній історії є чимало свідчень, коли люди спалювали, ховали вишиті сорочки у скрині або під підлогу, вкопували їх у лісах або полях, щоб більшовики їх не віднайшли, адже за носіння або зберігання українського народного вбрання можна було отримати тюремний строк.

У другій половині ХХ століття в галузі «традиційної» радянської моди народними звичаями стало моделювання одягу «братніх народів», яким відводилася певна роль у формуванні сурогатного образу радянської людини. У

роки політичної «відлиги» українські митці мали змогу тимчасово звертатися до традицій народного мистецтва вже більшою мірою [2, с. 200].

Зі здобуттям незалежності України залучення народних мотивів у процес створення костюмів набула нового змісту та значущості. Скасування цензурних обмежень дозволило митцям переосмислити та творчо інтегрувати елементи власної етнокультурної спадщини у сучасне мистецтво. Народний одяг став не лише інструментом самовираження, але й об'єктом глибоких інтерпретацій. Вплив етнічного елементу яскраво проявився у колекціях українських модельєрів, які активно впроваджують традиційні мотиви в сучасний дизайн. Такий підхід є відображенням ширших культурних і соціальних трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві протягом останніх тридцяти років [4].

Ще однією важливою подією, що вплинула на місце вишиванки у світі, став візит французького дизайнера Жан-Поля Готьє до України у 2005 році. Під впливом подій Помаранчевої революції випустив колекцію жіночого вбрання з елементами української вишивки. На своєму показі він назвав сектори залу на честь українських міст – Житомира, Львова, Харкова та Ялти, а сам подіум символічно охрестив Києвом. Цю колекцію головна редакторка американського Vogue Анна Вінтур назвала найвидатнішою роботою дизайнера за всю його кар’єру. Після цього модні будинки різних країн почали цікавитися українським національним одягом та черпати натхнення з нашої вишивки. У 2015 році у Парижі на четвертий день на Тижні моди модний дім Valentino презентував жіночу весняну колекцію лінії Haute Couture з українською тематикою. У 2016 році на Тижні моди в Мілані була представлена колекція Sportmax сезону осінь-зима 2016–2017, у якій простежуються виразні елементи традиційної української вишивки, характерної для Поділля. Орнаменти на сукнях і блузках нагадують оздоблення, притаманне вишиванкам із Заліщицького та Борщівського районів Тернопільщини, а також Глибочицького й Заставнівського районів Чернівецької області. Відомі видання Vogue та The New York Times присвячували публікації українській вишиванці, причому останній назвав її головним модним трендом літа 2016 року [5].

Отже, українська вишивка – це не просто декоративне мистецтво, а глибокий культурний код, що відображає історичні, соціальні та політичні трансформації народу. Від геометричних орнаментів до рослинних мотивів, від символіки визвольної боротьби до сучасних модних подіумів – вишиванка пройшла складний шлях, зберігаючи свою ідентичність попри репресії, війни та цензуру. Її еволюція – це свідчення незламності українського духу, здатності до самовираження та переосмислення традицій у нових контекстах.

Список джерел та літератури

1. Багнюк А. Символи українства. Тернопіль, 2009. 512 с.
2. Король Н. Народні традиції в моделюванні дитячого одягу: історичний досвід українських дизайнерів. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2015. № 26. С. 198-209.
3. Мельничук Ю. Сематика українських вишитих рушників. *Народне мистецтво*. 2004. № 3-4. С. 59-65.
4. Наумкіна О. Етнічний культурний взірець в дизайнерських практиках сучасних українців. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 266. С. 148-152.
5. Стебніцька О. Вишиванка на подіумах: як український одяг завоював світову моду. URL: https://pravdatutnews.com/lifestyle/2025/06/28/61883-vyshyvanka-na-podiumah-yak-ukrayinskyy-odyag-zavoyuvav-svitovu.

БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Галелюка Андрій,
здобувач третього (освітньо-професійного) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Дробот Іван
м. Київ

Анотація. В статті автор простежує значення біографічних досліджень історичній науці. Висвітлено тенденції розвитку сучасної вітчизняної біографістики.

Ключові слова: біографія, біографістика, методологія.

Біографічні дослідження посідають вагоме місце в історичній науці. Як і інші методи історичного пізнання, він пройшов непростий шлях розвитку до сьогоднішнього класичного розуміння біографій – як одного із методів історичного дослідження.

Однак і зараз ведуться фахові дискусії метрів історичної науки щодо практики використання даної методики, яка об'єктивно склалася в реаліях світової історичної науки в цілому, так і вітчизняної – як складової цілісного історичного процесу. Тому біографічне дослідження, як складова історичного пізнання, потребує більш детального розгляду.

Звичайно, охопити весь спектр гострих питань в межах даної статті неможливо, але пролити світло на найбільш дискусійні питання можливо завдяки аналізу теоретичної та практичної сторони проблематики.

Теоретичний шлях біографії як методу почався ще в античності (твори Плутарха) через призму християнської літератури Середньовіччя (біографії ченців), епоху Відродження та Просвітництва, як домінанта філософії позитивізму.

У науковий обіг термін «біографічний метод» дослідження було введено французьким критиком Сент-Бевом. У перекладі з грецької біографія – це життєопис (bios- «життя», grapho – «пишу»).

Виокремлення біографії, як методу історичного дослідження, пов'язано з якісними змінами суспільних наук та інноваційних підходів. Тут неможливо не виокремити Чиказький університет (1890 р.), напрацювання якого і піднесло на новий рівень біографічні дослідження, в тому числі в площині історії. Біографія розглядалась як синтез історії, літератури і мистецтва (мета, зміст і форма). Ігнорування такого підходу викликало суперечки теоретиків біографії. Народження біографії як методу – це боротьбі всіх трьох начал, тому тут і з'являється зріз щодо залучення міждисциплінарних методів дослідження, як комплексного методологічного підходу у створенні валідних, надійних та репрезентативних досліджень; а також створило підґрунтя для нових дискусій феномену – «біографія» у євроатлантичній історіографії.

Теоретичне та методологічне обґрунтування в площині біографічних досліджень має і українська історична школа. Термінологічна варіативність поняття «біографія», «біографіка», «біографістика» отримала наукове обґрунтуванням у праці В. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України». Біографістику він трактує , як окрему історичну спеціальну дисципліну, що має своїм об'єктом видатну особу, які існувала, або існує реально, а залишила помітний слід в історії та культурі суспільства, незважаючи на ідеологічну, політичну спрямованість та позитивну або негативну оцінку цього внеску - як соціальне явищу у його різноманітних зв'язках з суспільством [7, с. 197]. Очолюваний ним Інститут біографічних досліджень став дослідницьким центром теоретичних та методологічних напрацювань та публікацій [1, с. 9-19; 2, с. 29-44].

В працях дослідників Ляшко С.М., Валевський А.А., Попик В.І. та ін. термінологічна та методологічна варіативність біографістики як окремої самостійної наукової дисципліни отримала ще більш вагоме наукове підґрунтя. Біографічні розвідки тісно переплітаються із загальноісторичними в методах і методиках наукового дослідження, а також на перетині

гуманітарних та біологічних наук. Така міждисциплінарність обумовлена тим, що специфіка біографічного дослідження та його відмінність від суто історичного пов'язана з вивченням життя людини у всіх проявах взаємодії зовнішніх подій, яка з одного боку є творцем історії, а з іншого – її носієм.

Енциклопедія історії України трактує біографістику як наукову дисципліну, яка вивчає теорію, методологію, методику, історіографію, практику та термінологічний апарат історико-біографічних досліджень, джерелознавчі проблеми біографій та різноманітні види біографічної продукції [3, с. 295].

Натомість, в «Енциклопедії сучасної України» біографістика подається як тип гуманітарного знання, який спирається на традицію подання в тексті життєвого шляху людини і конкретний історичний період [4, с. 7].

Дослідники В. Л. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко презентують біографістику як галузь, яка вивчає діяльність окремих осіб в контекст відповідної епохи [5, с. 35].

Організація та методика науково-дослідницької діяльності унормовується ДСТУ 3017-95 4.2 наукове видання результатів теоретичних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів та літературних текстів. Стандарт залишається важливим елементом дослідницьких практик якщо розглядати наукову біографія з точки зору сукупності методів дослідження. При такій інтерпретації дослідження, у тому числі біографічні, побудовані на об'єктивних фактах та інструментах історичного пізнання, визначались як «наукові».

Таким чином, виходячи з вищезазначеного можна констатувати, що біографічні дослідження отримують наукове підґрунтя як методу дослідження.

Коротко розглянем практичну сторону біографічного дослідження.

Алгоритм побудови біографічного дослідження: об'єкт, суб'єкт, предмет, методи, джерела, мета.

Об'єктом біографічного дослідження є як індивід, так і група або об'єднання.

Суб'єктом біографії є як індивід, так і колективний суб'єкт. Тут мають місце суб'єкт–суб'єктні зв'язки, розуміння індивіду, який досліджується, та емпатійні зв'язки самого дослідника. Маємо і таку варіацію: суб'єкт – дослідник, об'єкт – індивід, що писав автобіографію, який одночасно є і суб'єктом.

Джерела дослідження біографій: письмові, усні, візуальні матеріали, особисті предмети побуту.

Методи – весь комплекс загальноісторичних методів і методик наукового дослідження на перетині гуманітарних та біологічних наук.

Мета біографічного дослідження може коригуватись в залежності від завдань, які ставить дослідник відповідно до об'єкту та предмету дослідження.

Предметом біографічного дослідження є особливості життя, що можуть аналізуватися і мають інформаційну цінність для конкретного виду дослідження.

Завершити доповідь хочеться словами О. П. Оглоблина «дослідження історичного минулого та досвід сучасного переконали мене в історичній вартості людини, як творця історії» [6, с. 50-51]. Така постановка доводить, що історію творить людина, життя і доля якої тісно переплітаються з національною історією, що в сукупності утворюють національну культуру, виховання громадянина-патріота, інтелігента і просто Людини.

Список джерел та літератури

1. Бібліографічні дослідження в Україні (середина XIX-XX ст.). *Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І Вернадського. Мат до бібліографії (середина XIX-XX ст.)*. Київ, 2004. С. 9-19.

2. Брайчевська О., Ляшко С., Чишко В. Про традиції та джерелознавчу базу національної біографічної школи (кінець X – початок XX ст.). *Українська біографістика: Зб. наук. праць*. Київ, 1996. Вип. 1. С. 29-44.

3. Енциклопедія історії України: у 5 Т. Київ, 2003. Т.1: А-В. 2005. С. 295.

4. Енциклопедія сучасної України. Київ, 2004. Т.3. С. 7.

5. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посібник. Київ, 2002. С .35.

6. Оглоблин О. Мій творчий українського історика. *Збірник на пошану Олександра Оглоблина*. Нью-Йорк, 1977. С. 50-51.

7. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ, 1996. С. 197.

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР БОРОТЬБИ ЗА КРИМ У XX–XXI СТ.: ВІД РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ДО РОСІЙСЬКОЇ АНЕКСІЇ

Федів Єлизавета,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
докторка філософії (Історія та археологія), доцентка
Перепелюк Ольга
м. Київ

Анотація. Простежено розвиток етнополітичної ситуації в Криму в XX та XXI ст. Розкрито наслідки депортації 1944 року та зміни в етнічній структурі населення півострова. Зроблено висновок, що етнополітична напруга та колоніальна позиція російської влади створили умови для захоплення Криму у 2014 році.

Ключові слова: кримські татари, Крим, етнополітика, депортація, окупація, імперіалізм.

Півострів Крим завжди був бажаною територією для російської держави. Окрім виходу до Чорного моря, яке безумовно Російська імперія хотіла контролювати задля збільшення впливу на Балкани, Кавказ та Близький Схід, володіння Кримським півостровом історично підкреслювало політичний та імперський престиж Росії опісля ганебної для самих росіян історії колишнього Московського царства, яке впродовж XV–XVII ст. виплачували «поминки» кримським ханам – себто данину, визнаючи тим самим військову перевагу Кримського ханства.

У 1944 р. «совєтське» керівництво вчинило не лише етноцид киримли, але й заподіяло найбільшу трагедію Криму – Сюргун. Після депортації кримських татар, вірмен, греків та болгар, яка була затверджена указом Державного комітету оборони СРСР №5859сс від 11 травня 1944 р., півострів був заселений передусім етнічними росіянами, українцями та білорусами. У 1954 р., занедбаний Крим було передано до складу УРСР, в надії на його «одужання».

Виходячи з вище сказаного результати Кримського референдуму в січні 1991 р. були доволі вражаючими – 93,26% кримчан підтримали автономію в складі УРСР. Було ж це вражаючим бо, коли в січні 1989 р. провели Всесоюзний перепис населення, який фактично засвідчив панування «титульної нації» в Криму, виявилося що близько 60% проживаючих на півострові були

етнічними росіянами [2]. Навіть засудження депортації 1944 р. в 1989 р. та дозвіл на повернення кримським татарам на Батьківщину не змінили загальної картини. Киримли, які все ще знаходилися в країнах свого екзилу, могли голосувати – та втім можливості зробити це не лише теоретично, але й фізично, влади тих республік не надали. Більш реальними вже були результати голосування за Акт проголошення незалежності – лише орієнтовно 55% кримчан проголосували «за».

Отож, 12 лютого 1991 р. ВР прийняла Закон УРСР «про відновлення Кримської АРСР, чим новий статус регіону був закріплений, та трохи пізніше впроваджений і в Конституцію, що діяла до 1996 року» [5]. Незважаючи на сепаратистські настрої кримчан (більшість яких складали саме росіяни) впродовж 90-х рр. XX ст., кримські татари весь цей час приділили на повернення додому та влаштування свого життя в Криму. Подальша політика української влади, все ще доволі комуністичної, щодо кримських татар була радше відсутня, аніж позитивна. Надалі почалася велика боротьба, хоча й поки не в «гарячій» фазі, за Крим – від Юрія Мєшкова, обраного президента Криму в 1944 р. до передання Чорноморського флоту під юрисдикцію Російської Федерації, а також до окупації Криму в 2014 р. тією ж самою Російською Федерацією.

Питання російської більшості в Криму все ще було актуальним. Як зазначає історик кримськотатарського походження Гульнара Абдулаєва в своїй праці «Історія Криму»: «Одним із ключових важелів Кремля стала міжнаціональна ворожнеча між етнічними росіянами та корінним народом Криму – кримськими татарами» [1, с. 201-202]. Ксенофобські та шовіністські настрої росіян після повернення до Криму депортованих киримли були підсилені російською пропагандою та провокаціями з боку політичних та громадських лідерів. Зокрема серед таких провокацій були й ті, що стосувалися так званого «захисту російськомовних». Щоправда в 90-х рр. XX ст. це питання не стояло аж настільки гостро – після зросійщення в СРСР більшість розмовляли російською. Кримські татари, яким було заборонено вивчати власну мову і та передавалася лише в основному серед родини, не були виключенням.

На жаль, питання депортованих (і не лише кримських татар) Верховна Рада України вирішила лише після окупації Криму, аж в квітні 2014 р., видавши закон «Про відновлення прав осіб, депортованих за ознакою національної та етнічної належності» [4].

Під час окупації «зеленими чоловічками» 23 лютого кримські татари виходили на проукраїнський мітинг в Сімферополі. Натомість етнічна більшість (росіяни) та проросійські кримчани сформували загони «кримської

самооборони», підтримувані також партією «Русское единство», та вступили в протистояння з кримськими татарами, українцями та проукраїнськими місцевими. Подальший так званий «референдум» про від'єднання Криму від України ніде, окрім самої РФ та за винятком деяких країн, так чи інакше залежних від Росії, не визнаний. У 2019 р. пост президента в АРК повідомив, що «за п'ять років РФ переселила до Криму 140 тисяч російських громадян, тим самим підвищуючи кількість прибічників анексії на півострові» [3].

Список джерел та літератури

1. Абдулаєва Г. Історія Криму. Коротка оповідь великого шляху. Віхола, Київ. 2024. 224 с.

2. Державна служба статистики України. Всеукраїнський перепис населення. Перепис населення УРСР в 1989 р. URL: https://surl.lu/plekdy (дата звернення: 28.10.2025)

3. До Криму було переселено 140 тис. росіян за час анексії, - постпред президента в АРК. РБК-Україна: веб-сайт. URL: https://surl.li/nkiuju (дата звернення: 28.10.2025)

4. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою. Закон України від 17.04.2014 № 1223-VII. URL: https://surl.lu/jifhcy (дата звернення: 28.10.2025)

5. Чопа В. 20 січня 1991 року, перший Кримський референдум: що ж це було? Укрінформ: веб-сайт. URL: https://surl.lt/gvruqc (дата звернення: 28.10.2025).

СЕМАНТИКА ЇЖІ ЯК МАРКЕР ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Казакевич Ольга,
докторка історичних наук, професорка
Національний центр
«Мала академія наук України»
м. Київ

Анотація. Події російсько-української війни призвели до зростання патріотичних настроїв, іншування від російської культурної та історичної спадщини та дистанціювання від них, зрушення в колективній національній ідентичності. Традиційно в умовах військових конфліктів культурні та гастрономічні практики населення зазнають змін, а символічні образи їжі набувають нових значень, перетворюючись на маркери ідентичності та елементи спільного опору.

Ключові слова: гастрономічна культура, ідентичність, російсько-українська війна, семантика їжі.

Початок російського повномасштабного вторгнення в Україну посилив практики національно-патріотичної самоідентифікації, активізував антиросійські настрої та урізноманітнив форми опору, що знайшло відображення у різних соціальних і культурних вимірах повсякденного життя. Зокрема, сучасна російсько-українська війна стала причиною трансформацій в системі символічних кодів презентованих у їжі. Гастрономічна культура в умовах війн традиційно відбивала суспільні настрої. Соціальна символіка їжі виступає чутливим індикатором соціальних змін [2, с. 48]. У роки Першої світової війни як і пізніше у часи Другої світової війни прагнення відмежуватися від усього німецького призвело до заміни назв німецьких страв і продуктів у багатьох країнах. Прикладами можуть слугувати перейменування в США квашеної капусти на «liberty cabbage», гамбургерів на «liberty steaks», локальне уникнення продажу кренделів (pretzels) [1, с. 195]. Спостереження за гастрономічними практиками в Україні дозволяють констатувати численні зміни, які відбулися упродовж 2022–2025 років у системі символічних цінностей.

На початку повномасштабного вторгнення прагнення відмежуватися від того, що могло асоціюватися з російським культурним простором сягнуло особливо загострених форм. Одним з його виявів стала відмова від використання назв продуктів і страв, які презентували російську семантику. У спадок від радянського минулого Україна отримала зафіксований у назвах страв, продуктів харчування і напоїв російський відбиток взаємодій минулого. Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року перейменувань зазнали ковбаса «Московська» і сир «Російський». Їх продовжили виробляти під іншими назвами. Бренд дитячого харчування «Агуша» перетворився на «Агуня», «Простоквашино» на «Просто наше», а пиво «Жигулівське» трансформувалося у «Віденське». Деякі продукти і страви почали маркувати або виготовляти, використовуючи кольори національного прапору – синій і жовтий. Набула розповсюдження практика уживання патріотичних висловів, які у період російсько-української війни набули особливого поширення. Таких як, «Все буде Україна», «Слава Україні!», «Борітеся-поборете!», «Любіть Україну», «Бережіть себе і Україну», «Молимося за Україну» тощо. Це стало частиною культурного опору презентованого в семантиці їжі.

Під впливом повномасштабного вторгнення було активізовано заходи щодо дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) [3]. Посилення контролю за виконанням норм мовного законодавства спонукало власників кафе і ресторанів замінити російськомовні вивіски на українськомовні. У меню закладів харчування

почали з’являтися нові назви страв на зразок піци «Чорнобаївка» і «Байрактар», які стали відбитком та свідченням подій російсько-української війни. У київському кафе-кондитерській «Honey» з’явилися десерти «Міць», «Вибухівка», цукерки «Їжак протитривожний», «Бавовна», у пекарні «Завертайло» круасани «Борис Джонсонюк», названі на честь британського прем’єр-міністра Бориса Джонсона. Також з’явилися напої з назвами «Патріотичне капучино», пиво «Герої не вмирають», «Комбуча Паляниця», «Героїчна Буча комбуча». Деякі з цих назв були критично зустрінуті широким загалом, адже у них побачили спробу комерціалізації пам’яті про трагічні події.

Символічними стравами російсько-української війни стали український борщ та паляниця. Вимову слова паляниця використовували у 2022 році як знак для розрізнення українських і російських військових. Борщ став провідним за кількістю дописів у медіа та створених з ним у соціальних мережах мемів. Посиленню значимості українського борщу як українського ідентифікаційного маркера сприяло внесення культури його приготування у липні 2022 році до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, що потребує негайної охорони.

Таким чином, під впливом повномасштабного вторгнення і початком нового етапу російсько-української війни з лютого 2022 року відбулися зміни в гастрономічній культурі України. Ці зміни стосувалися позиціонування страв та продуктів української кухні як патріотичних у меню закладів харчування та в асортименті магазинів, посилення суспільного сприйняття цих страв як маркерів ідентичності, перейменування деяких брендів і продуктів харчування, яке можна розглядати в контексті більш загального процесу формування і трансформації колективної національної ідентичності громадян України в умовах російсько-української війни.

Список джерел та літератури

1. Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text (дата звернення: 10.11.2025).

2. Ніколенко В. Соціальна символіка їжі суспільства старого ладу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2013. № 1045. Вип. 30. С. 48-53.

3. Tunc T. E. Less Sugar, More Warships: Food as American Propaganda in the First World War. *War in History*. Vol. 19. No. 2 (April 2012). P. 193-216.

ЗВЯГЕЛЬЩИНА У ЖИТТІ ТА ДОЛІ ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧОГО ЗСУ ГЕНЕРАЛА В. ЗАЛУЖНОГО

Семеній Богдан,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Двірна Катерина
м. Київ

Анотація. Проаналізовано роль та місце Звягельщини (м. Новоград-Волинська) у формуванні особистості, світогляду та професійного шляху Головнокомандувача ЗСУ генерала В. Залужного. Розглянуто вплив родинного середовища, локального історико-культурного простору, традицій м. Звягеля та його історичної пам'яті – від княжих часів до українського руху початку ХХ ст. – на становлення особистості майбутнього військового лідера. Висвітлено значення образу м. Звягеля в особистих спогадах генерала, а також окреслено потенціал використання локальної історії у патріотичному вихованні.

Ключові слова: м. Звягель, Валерій Залужний, родинне середовище, локальна історія, патріотичне виховання, військова кар'єра.

Звягельщина – край, де переплітаються кілька пластів української історії: від князівських укріплень і козацьких звитяг до інтелектуального світу Лесі Українки та суворої, але гартуючої атмосфери військових частин. Саме тут формувався характер і світогляд майбутнього Головнокомандувача ЗСУ генерала Валерія Залужного – громадянина - патріота, який став символом незламності українського війська у протистоянні агресії путінської Росії проти України.

Дитинство, школа, перші уявлення про професію – усе це пов'язано з простором міста, яке століттями жило ритмом військових кроків. Це ж місто пов'язано із іменами тих, про яких Великий Кобзар писав, що «несли свій Хрест у безлюдний Сибір в ім'я людської свободи», – декабристами – людьми складної долі, для яких м. Звягель став осередком їхньої боротьби з російським самодержавством.

Поєднання цих історичних епох створює унікальний контекст формування особистості генерала В. Залужного: від романтики козацької минувшини до суворого повсякдення радянських казарм, з якими були пов'язані роки служби та життя батька, від поетичності Лесі Українки «Лісової пісні» до

сірих військових плаців. Уже, будучи генералом В.Залужний так говорив про місто свого дитинства та юності: «Новоград-Волинський можна сміливо назвати військовим містечком. Мабуть, протягом щонайменше кількох сторіч тут розквартировувалися військові. Обумовлено це тим, що місто лежало на важливому стратегічному напрямку зі Східної до Західної Європи… На той час там було чотири військових містечка: Зелені, Морське, Червоні та Леваневського… Навіть за мірками мого рідного міста район цей був дуже й дуже маленький та скромний, лежав фактично на околиці. Залізничний вокзал і був його околицею, прикритою смугами колій. Зі східного боку аж з Морського району тягнулася безперервна стіна військових частин. Мабуть, саме стукіт чобіт та гучні стройові пісні, що доносилися до наших вікон, і плекали в моїй дитячій душі мрію про військове майбутнє» [1, с. 81, 210].

Історія та атмосфера міста військових, виховання у родині військового стали одними із визначальних факторів, які ще з дитячих років визначили для В. Залужного вибір своєї майбутньої професії – спадкову професію родини Залужних (прадід та діди були військовими) – це професію військового. «Перший раз прийшов навчатися в школу у цей клас, – розповідає перша вчителька генерала Тетяна Пелешок. – Тоді він називався кабінетом початкових класів. Це був 1-Б клас. Сам Валера був маленький – невисокий на зріст. Його тато був військовим, тому, коли я спитала, ким він хоче стати, Валера без усіляких роздумів сказав: «Я стану солдатом. Буду захищати нашу країну… Він змалечку бачив навколо себе військових, любив гратися солдатиками на парті, солдатиків на перервах малював. Одна з військових частин була шефами нашої школи: солдати до нас на уроки приходили, на їхньому плацу дітей приймали у жовтенята й піонери», – розповіла в одному із інтерв'ю перша вчителька Тетяна Григорівна Пелешок [3].

Допризовна підготовка після 9 класу стала для хлопця першим досвідом військового життя: кирзові чоботи, онучі, солдатська їдальня, тир. На старих світлинах – ще сором'язливий підліток у радянському камуфляжі, але вже з поглядом людини, яка робить чіткий вибір [3].

Звягель – це не лише образи сірого військового повсякдення. Це ще й місто, де зберегається пам'ять про Лесю Українку, і місто, в якому юний В. Залужний пізнавав красу українського слова, опоетизовану казкову красу Поліського краю.

Пам'ятник поетесі на центральній площі – традиційне місце освідчень, літературних читань Лесіної поезії та свят. Дитячий садок, школа, технікум – усюди звучало ім'я Л. Українки. Участь у конкурсах її поезії, читання віршів на сцені клубу залізничників, впізнавання художніх описів у реальних лісових місцинах – усе це формувало духовний світ хлопця. «Був свій клуб

залізничників – невеликий і незграбний, але із залою, де я, будучи дошкільням, виступав – читав віршики ... Вже школярем, коли вивчав твори Л. Українки, легко впізнавав змальовані в «Лісовій пісні» місця. Так, це були саме вони. Граційні, чарівливі, як у казці», – пригадує В. Залужний [1, с. 49, 81].

Ще одним своєрідним історичним маркером м. Звягеля є замок князів Острозьких. Він височів на скелястому березі Случі, був частиною оборонної системи Волині, пережив штурми й облоги. За часів Хмельниччини козаки взяли фортецю, зруйнували частину веж і кілька років контролювали її. Для юного Валерія ці місця були не просто руїнами – вони були джерелом уявної участі у козацьких битвах, першої внутрішньої романтики служіння українській землі.

Місто Звягель пов'язано не тільки з боротьбою козацтва за свою свободу, а із перебуванням у ньому декабристів – офіцерів-патріотів, які підняли повстання проти російського самодержавства, прагнучи свободи для усієї Слов'янщини.

Усе це – козаки, декабристи, поетеса Леся Українка, військові частини – створювало складний культурно-історичний простір, у якому формувався світогляд В. Залужного.

Знову Звягельщина увійде у життєву долю майбутнього генерала В. Залужного, коли він, продовжуючи свою військову кар'єру, у 2009–2012 рр. командував 51-ю окремою механізованою бригадою у м. Володимирі-Волинському (нині м. Володимир). Про цей етап свого життя генерал згадуватиме: «Люблю Одесу, де служив тривалий час, подобаються Київ, Чорноморськ, Десна. До душі мені припав і Володимир-Волинський з його особливою, позитивною аурою…» [2].

Постійні переміщення по службі, різні армійські колективи, різні міста ставали віхами на життєвому шляху генерала В. Залужного. Та основою цього шляху стали – ті маленькі військові райони з їхніми військовими частинами гарнізонного м. Звягеля, з плаців яких у кімнату дитини, школяра, студента технікуму долинали строєві пісні.

Отже, Звягельщина, м. Звягелів стала для генерала В. Залужного духовним та культурним простором, у якому формувався характер, світогляд і почуття відповідальності та обов'язку. Поєднання військової традиції родини Залужних і військової історії міста Звягеля, козацької героїки, інтелектуального спадку Лесі Українки та історичної пам'яті про декабристів створило складне, багатошарове, сповнене історичних ритмів та символів, унікальне середовище з його атмосферою, в якій зростав юнак, що згодом очолить українське військо у найскладніший період новітньої історії України.

Список джерел та літератури

1. Залужний В. «Моя війна»: Роман / Валерій Залужний. Івано-Франківськ, 2024. 260 с.
2. Коваль В. «Валерій Залужний». URL: https://znaki.fm/uk/persons/valerij-zaluzhnij/ (дата звернення:11.11.2025).
3. Тороп О., Хоменко С. «Перший після Бога, в хорошому сенсі». Як генерал Залужний став тим, ким він є. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cmm0znq3ml5o (дата звернення: 10.11.2025).

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СВІТОВУ ПОЛІТИКУ В ОЦІНКАХ ГЕНЕРАЛА ВАЛЕРІЯ ЗАЛУЖНОГО

Оболєшев Ілля,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Коляда Ігор
м. Київ

Анотація. Розглядаються оцінки генерала Валерія Залужного щодо впливу російсько-української війни на світову політику та систему безпеки. Проаналізовано причини трансформації конфлікту у глобальне протистояння між демократичним і авторитарним світами, роль нових технологій у сучасній війні, кризу міжнародних інституцій і пасивність Заходу. Автор підкреслює, що війна в Україні змінила уявлення про безпеку, військову стратегію та межі політичної відповідальності.

Ключові слова: Валерій Залужний, російсько-українська війна, міжнародна безпека, авторитаризм, технології війни, НАТО, світова політика.

Як слушно зауважує генерал Валерій Залужний, повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року стало початком найбільшого воєнного конфлікту в Європі після Другої світової війни. Ця війна принесла Україні величезні втрати – як територіальні та економічні, так і людські, адже сотні тисяч громадян стали жертвами російської агресії. Водночас наслідки війни виходять далеко за межі України: світ стикається з ризиком глобальної продовольчої кризи, новими хвилями біженців – не лише з України, а й із країн, економіка яких залежить від українського зерна. Усе це

поставило під сумнів дієвість сучасної системи міжнародної безпеки, де авторитарні режими дедалі частіше демонструють готовність діяти силою, руйнуючи існуючий світовий порядок [1].

Валерій Залужний, колишній Головнокомандувач Збройних сил України (2021–2024), а нині посол України у Великій Британії увійшов до сотні найвпливовіших людей 2022 року за версією журналу «Time» [2].

Беручи безпосередню участь у відбитті збройної агресії Російської Федерації проти України (з 2014 р.), не раз висловлював свій погляд про війну та виклики, які вона кидає світовому співтовариству.

«Російський великодержавний шовінізм, помножений на хворі імперські амбіції, поступово перетворює розпочатий нею в центрі Європи воєнний конфлікт у збройне протистояння демократичного і авторитарного політичних режимів із перспективою його поширення й на інші регіони планети, побудовані за подібними геополітичними моделями (Ізраїль та Сектор Гази, Південна та Північна Корея, Тайвань та Китай тощо)», – цілком слушно, на наше переконання, вказує Головком ЗСУ (2021–2024 рр.) Валерій Залужний, в статті для видання The Economist [1].

Вступивши у війну з більш чисельним ворогом, який має технологічну перевагу, Україна змогла не тільки вистояти, а і на перших етапах перейти у наступ та упродовж першого року війни звільнити 40% територій захоплених у 2022 році, а згодом тримати оборону [3].

Перші успіхи України, на наш погляд, цілком справедливо зазначає Валерій Залужний, пов’язані з тим, що технологічна та чисельна різниця нівелювалася новими технологіями та підходами до ведення бойових дій. Україна почала масово використовувати цивільні дрони для розвідки та ударних операцій. Не останнє значення відіграла і надана союзниками артилерія та ракетні системи. Високоточні артилерійські 155 мм боєприпаси Excalibur були головним «козирем» у контрбатарейній боротьбі, а РСЗВ Himmars успішно вибивали логістику ворогу, знищуючи склади з боєприпасами та казарми з особовим складом в тилу [1].

Разом з тим наголошує генерал у своїй статті: «Проте, через ряд факторів, суб’єктивних та об’єктивних, мирні переговори не відбулися, а війна почала переходити у статус затяжної. Незважаючи на втрати, більше 150 тисяч убитими, які б зупинили будь яку іншу країну від продовження бойових дій, Російська Федерація провела мобілізацію, оговталася від перших поразок та почала перехоплювати ініціативу і адаптуватися» [4].

Згідно статті видання The New York Times, що базується на конфіденційних даних українських джерел, статистика успішних уражень снарядами Excalibur впала з 50-60% до менше ніж 10%, протягом шести місяців

використання, завдяки протидії з боку РЕБ ворога [5]. Армія Росії почала масове використання розвідувальних та ударних дронів ротного та балальйоного рівнів. На відсутність тотальної домінації у повітрі, авіація ворога відповіла активним використанням КАБів – керованих авіабомб, запуск яких відбувається поза межами роботи української ППО, що була посилена завдяки допомозі Західних партнерів. Вздовж усього фронту відбувається тотальне мінування, що унеможливлює будь – які прориви великими колонами техніки [1].

Під час свого виступу в Королівському інституті міжнародних відносин генерал Валерій Залужний окреслив власне бачення реальної ситуації на фронті та ширшого контексту війни. Він наголосив, що сучасне протистояння в Україні стало серйозним випробуванням не лише для самої держави, а й для всього демократичного світу. Однією з ключових причин, через які Російській Федерації не було завдано вирішальної поразки на початковому етапі вторгнення, Залужний назвав брак довіри з боку західних партнерів. За його словами, великі держави Заходу не вірили, що Україна здатна вистояти перед агресором, а тому діяли обережно, не надаючи необхідного обсягу допомоги. Цей скепсис, на переконання генерала, затримав ухвалення важливих рішень і дозволив ворогу адаптуватися до нових умов війни. «Спочатку нам давали три години, потім три доби, врешті решт, цілі Володимира Путіна не виконані на третій рік повномасштабної війни. Коли військова допомога почала поступати для України, її розміри не стали переломними для закінчення протистояння. Слід зазначити, боячись «червоних ліній», погроз, шантажу ядерною зброєю, Захід почав дотримуватися догми «не капітуляція України, не розгром Росії». Це призвело до відсутності суттєвих наступальних успіхів України в 2023 році на Запорізькому напрямку, перехід конфлікту у статус позиційної війни, вихід з якого зараз не відчувається реалістичним або можливим. Ми втратили можливість підійти до завершення війни» [6].

У своїх аналітичних оцінках Валерій Залужний наголошує, що нинішня ситуація в Україні стала наслідком тривалої пасивності Заходу щодо реформування глобальної системи безпеки. За його словами, небажання провідних демократичних держав, зокрема Сполучених Штатів, активно впливати на світовий порядок дало змогу авторитарним режимам діяти, керуючись логікою «права сильного». Російська Федерація скористалася цією слабкістю ще у 2008 році, розпочавши збройну агресію проти Грузії та поступово розширюючи свій «простір безпеки». Наступним кроком стала війна проти України у 2014 році, яка згодом переросла у найбільший воєнний конфлікт XXI століття й найбільшу війну в Європі після Другої світової. Залужний зауважує, що така ескалація стала можливою саме через мовчазну

згоду й бездіяльність західних країн, які обмежилися занепокоєнням, замість рішучої реакції на агресію [6].

Звертає увагу Валерій Залужний і на об'єднання навколо Російської Федерації Китаю, Північної Кореї, Ірану. «А як щодо організації під назвою БРІКС, її перспективи та розширення? Прямо на очах Заходу, постає новий економічний блок. Поки цивілізований світ боїться ескалації, їх противники об'єднуються, що може призвести до непередбачуваних наслідків», – наголосив генерал [6]. Тут слід зауважити, що цей блок може розглядатися не тільки як економічний, а і військовий, для більш централізованого протистояння Західним країнам.

«Важливий факт дійсності. Війна. Хочете ви цього чи ні. Хочуть цього ваші виробники зброї з контрактами на руках, чи ні, війна, на жаль, змінилася. Війни зразка 1953 (Корейська війна 1950–1953 р.) року вже не буде. Вона закінчилася влітку 23-го року в Україні. У той момент, коли на поле бою прийшли роботи, а західна преса і натівські генерали сміялися з мене. Вже в 2024 році в бій прийшли технології. Їх привів штучний інтелект. З мене вже ніхто не сміється. Навіть тут у Британії вже переглядають стратегію національної безпеки. НАТО мовчить. А що тоді з глобальною безпекою? Чи вона досі тримається на винищувачах, авіаносцях і наддорогих ракетах? Я вас трохи засмучу. Ні. На жаль.», – наголосив у своїй промові у Королівському інституті міжнародних відносин посол України у Великій Британії Валерій Залужний [6].

Отже, аналізуючи хід та сучасний стан російсько-української війни, особливо після початку повномасштабного вторгнення, генерал Валерій Залужний підкреслює: агресія Російської Федерації проти України зруйнувала крихку рівновагу сил у світі та показала вразливість усієї системи міжнародної безпеки. Сьогодні світ зіткнувся з новими викликами, серед яких — цифровізація та автоматизація війни, стрімкий розвиток штучного інтелекту у військовій сфері, зниження ефективності ядерного стримування і безпорадність міжнародних інституцій перед державами, що володіють ядерною зброєю. Залужний наголошує, що політика «не ескалації» лише посилює агресора, дозволяючи йому готуватися до нових фаз протистояння. Україна ж, платить величезну ціну за своє право бути частиною демократичного світу, нагадує всім, що ця війна – не лише її власна боротьба, а й виклик для всього цивілізованого людства. Саме тому країни Заходу та держави «Глобального Півдня» мають спільно створити нові підходи до гарантування безпеки, які можуть убезпечити світ від ядерного шантажу й можливості нового глобального конфлікту.

Список джерел та літератури

1. Валерій Залужний. Сучасна позиційна війна та як у ній перемогти. Стаття для видання «The Economist» 1 листопада 2023 рік. URL: https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war (дата звернення 22.10.2024)

2. TIME 100 most influential people 2022. Рейтинг журналу «TIME». LEADERS. Valeriy Zaluzhnyy. URL: https://time.com/collection/100-most-influential-people-2022/ (дата звернення 22.10.2024)

3. Офіційний аккаунт «Головнокомандувач ЗС України» у Facebook 2 січня 2023 рік. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=478660831096074&set=a.225687776393382 (дата звернення 22.10.2024)

4. «Ukraine's commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia». Редакторська стаття видання «The Economist» 1 листопада 2023 рік. URL: https://www.economist.com/europe/2023/11/01/ukraines-commander-in-chief-on-the-breakthrough-he-needs-to-beat-russia (дата звернення 22.10.2024)

5. Some U.S. Weapons Stymied by Russian Jamming in Ukraine. Редакторська стаття видання «The New York Times» 27 травня 2024 року. URL: https://www.nytimes.com/2024/05/25/world/europe/us-weapons-russia-jamming-ukraine.html (дата звернення 22.10.2024)

6. Залужний В. 13 чесних фактів про війну в Україні. Промова Надзвичайного і повноваженого посла України у Великій Британії і Північній Ірландії у Королівському інституті міжнародних відносин (Chatham House), Видання «Українська Правда» 17 жовтня 2024. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/10/17/7480137/ (дата звернення 22.10.2024)

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЧЕРЕЗ УРБАНОНІМІКУ: ФЕНОМЕН ВУЛИЦЬ ІМЕНІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО

Телегуз Ірина,
кандидатка історичних наук, доцентка
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Окерешко Анжеліка,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Розглядається феномен урбаноніміки як важливого інструменту репродукції історичної пам'яті в сучасній Україні. Акцентується увага на репрезентації вшанування постаті Миколи Міхновського у топонімічному просторі українських міст. Перейменовані вулиці розглядаються як маркери процесів деколонізації, націєтворення та переосмислення історичної спадщини. Вшанування імені Миколи Міхновського є яскравим проявом громадянського самоусвідомлення на всіх пластах суспільства, що відіграє не останню роль в затвердженні української державності не лише на папері, а й в просторі і часі.

Ключові слова: історична пам'ять, урбаноніміка, політика пам'яті, Микола Міхновський, топоніміка, деколонізація, національна ідентичність.

Історична пам'ять яка передається з покоління до покоління є важливим чинником, який створює фундамент ідентичності нації. Урбанонімічна практика є дієвим механізмом утвердження національної самоусвідомленості, формування колективної пам'яті та відновлення історичної спадщини. Живучи на певній вулиці, викликаючи таксі, ідучи поміж проспектів – ми навіть не помічаємо як стаємо не тільки спостерігачами, а й учасниками процесу збереження пам'яті про визначних діячів або ж важливих подій. Даний спосіб насамперед втілюється у наших буденних днях, що відтворює колективну пам'ять у матеріальному просторі. Урбаноніміка – система назв міських об'єктів, зокрема вулиць, площ, проспектів, мостів, парків та скверів [1, с. 45-46].

Утворюючи символічний простір назви міських топонімів формують уявлення мешканців про історію, культуру та цінності суспільства. Завдяки цьому українці транслюють своє бачення минулого, закріплюючи у просторі певну історичну наративність. Слушною є думка, що пам'ять у публічному

просторі є «засобом легітимації ідентичності та колективного досвіду» [2, с. 33].

Щодо процесу перейменування вулиць імені Миколи Міхновського, проаналізувавши джерела, можна виділити декілька основних етапів, які спонукали до дії, як-от: затвердження незалежності України 1991 р., Революція Гідності 2014 р. , повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 р.

Можна вважати певним досягненням, що майже в кожній області згідно даних періодів було відновлено пам'ять про Миколу Міхновського через перейменування вулиць та провулків. Шануванням відзначилася особливо Львівська область, адже ще в 1992 році з'явилась вулиця Братів Міхновських на честь одного з ідеологів українського націоналізму Миколи Міхновського і його брата, архієпископа чернігівського УАПЦ Юрія Міхновського. Плекання родинних зв'язків, де кожен з них відіграв визначну роль у здобутті самостійності України. Умовне срібло у даному питанні отримує Івано-Франківська область, адже з'явилася вулиця Міхновського у 1995 р. Феноменальністю даних змін є те, що під час здобуття Україною незалежності розпочався невідворотній процес відродження історичної пам'яті українців, яка понад сім десятиріч була затуманена і спотворена. Відродження спадщини відбувалося не лише на сторінках підручників, але й у просторі, який нас оточує. Віднести до даного різновиду збереження можна і меморіальні дошки, пам'ятники, бюсти, скульптури, картини тощо. Назви вулиць у нас постійно на вустах, виконуючи свою роль орієнтації, проте їх суть відображається і у політиці пам'яті для кожного з нас, ґрунтуючи наше самоусвідомлення та національну ідентичність.

У сучасній Україні після Революції Гідності та початку російсько-української війни у 2014 році процес деколонізації урбанонімічного простору набув особливої актуальності. Перейменування вулиць і площ, пов'язаних із радянським чи імперським минулим, стало важливим етапом переосмислення історичної пам'яті. Воно не є лише технічною процедурою, а виступає символічним актом – зміною історичного коду простору [3, с. 102-104]. У період до 2022 р. кількість областей значно збільшується, що можна пов'язати з певним поширення проукраїнських позиції і політики, яка впроваджувалась на місцях брала мету відтворення і збереження історичної пам'ять у просторі і часі. У м. Харкові нарешті у 2016 році з'явилася вулиця імені Миколи Міхновського, місце яке для нього було визначним в його адвокатській кар'єрі та громадській діяльності. Славу та визнання він отримав саме тут, захищаючи права та інтереси українського народу. Неможливо не згадати, що Луганська область так і не має вулиці Міхновського та чи взагалі вдалось зберегти хоч крихту пам'яті в окупації. Велика трагедія, яка снує з 2014 року до сьогодні,

оскільки відірваність і перевиховування вже нового покоління в таких реаліях має свої наслідки. Також Крим – це Україна, - скільки раз ми чули ці слова, але реалії змушують бачити сумну картину. Міхновський неодноразово їздив туди у відпустку і зачаровувся морем і його прекрасними краєвидами. Звернемо увагу також на те, що Закарпатська область також немає його вулиці, хоча однозначних причин важко віднайти, можливо певна географічна віддаленість та переважання різних нацменшин, що змушує політику пам'яті перейти на задній план.

Поштовхом до перейменувань після 2022 р. було повномасштабне вторгнення, що ставило під питання збереження історичної пам'яті українців. Нездоланністю України є риса гуртуватись у найскладніші часи, тому села та міста повертаються додому та тримають оборону до кінця, що є важливим внеском кожного військового, який боронить нашу державу. Так, у 2024 р. у Чернігівській область замість села Першотравневе з'являється Міхновське. У Харківській області в м. Ізюм у 2022 р. вулицю Нахимова було перейменовано в імені Миколи Міхновського. У Донецькій область 2024 р. в Костянтинівці також відбулась дерусифікація з вул. Маяковського на вул. Миколи Міхновського.

Серед даних прикладів, можемо детально простежити, що урбаноніміка створює щоденне середовище пам'яті. Постійно перебуваючи в контакті з цими назвами - на табличках, транспортних маршрутах, картах – і тим самим щодня взаємодіємо з історією. Як вважав французький філософ П'єр Нора, саме такі простори – «місця пам'яті» (lieux de mémoire) – є формою виживання колективної свідомості у світі, де живу пам'ять поступово витісняє історія [4, с. 17].

Отже, сучасна Україна відтворює символічний простір, замінюючи імперські та рядянські назви та ті, що фіксують український історичний вимір. Особливе місце у цьому процесі займає вшанування діячів національного руху, серед яких – Микола Міхновський, що є символічним нагадуванням про ідеї українського самостійництва, державності та національної гідності. Роль урбанізму у житті людини полягає у тому, що впливає на світогляд і культурну самоідентифікацію громадян.

Збереження історичної пам'яті через урбаноніміку, таким чином, стає інструментом культурної безпеки, адже простір, позбавлений власної символіки, легко піддається чужому впливу. Топонімічна політика є частиною ширшої стратегії формування національного історичного наративу, спрямованого на утвердження самобутності українського міста як простору свободи, гідності та пам'яті.

Список джерел та літератури

1. Бєляєва Г. Міський простір як носій культурної пам’яті: урбанонімічний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2020. № 54. С. 43-50.

2. Касьянов Г. Пам'ять як політика: історія, пам'ять, ідентичність у сучасній Україні. Київ: Laurus, 2018. 248 с.

3. Киридон А. Пам'ять як простір національної ідентичності: Український контекст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 312 с.

4. Nora P. Les lieux de mémoire. Paris: Gallimard, 1984. 607 p.

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Семенюк Олександр
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
факультету історії, права та публічного управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Сичевський Антон
м. Житомир

Анотація. Проаналізовано роль політичної еліти в сучасному українському державотворенні. Досліджено фундаментальні виклики, що постали перед політичними елітами в умовах воєнного стану, та їхній вплив на інституційну стабільність.

Ключові слова: громадянське суспільство, державотворення, національна ідея, політична еліта, російсько-українська війна, Україна.

Дискусії щодо концептуалізації політичної еліти набули значної актуальності у другій половині ХХ ст. Ця зміна стала наслідком трансформації суспільних структур: від традиційних суспільств, де вищі ієрархічні позиції були жорстко детерміновані походженням і матеріальними статками, до постіндустріальних суспільств. Зростання добробуту в розвинених країнах та диверсифікація критеріїв соціального статусу зумовили еволюцію форм політичної еліти, що, своєю чергою, стимулювало науковий інтерес до уточнення самого поняття «політична еліта». Ключовим елементом, що формує сутність політичної еліти – влада. Як зазначає Л. Мандзій, влада становить символічне ядро та системотворчий елемент політики й політичних інститутів, і, відповідно, є незмінною суттю політичної еліти. Прагнення до влади виступає

основним мотивом діяльності політичної еліти [4, с. 117]. Таким чином, політична еліта – це ті, хто формують стратегічний курс держави, узгоджуючи його з інтересами суспільства.

Вплив політичних еліт на державотворення в Україні є неоднозначним, включаючи як позитивні (формування інститутів, інновації), так і негативні аспекти (корупція, олігархічний вплив, перешкоджання реформам). Еліти формують суспільну думку, визначають пріоритети, приймають ключові рішення та, відповідно, впливають на всі сфери життя держави: від економіки до зовнішньої політики. На думку Ю. Сєрової, вплив політичних еліт на державотворення подвійний: з одного боку, вони є рушійною силою прогресу, а з іншого – головним джерелом проблем [5, с. 45].

Функціонування політичних еліт України в умовах воєнного стану, що діє внаслідок початку повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 р. стикається з фундаментальними викликами, пов'язаними із забезпеченням інституційної стабільності та збереженням легітимності влади. Загроза з боку росії зумовлює необхідність швидкого реагування на мілітарні виклики, що неминуче детермінує процеси ухвалення рішень у внутрішньополітичній сфері. У цьому контексті, політичні еліти змушені адаптувати свої управлінські стратегії з метою підтримання суспільної довіри до державних інституцій. Критичної ваги набуває інституційна синергія між державними органами та громадянським суспільством, що є передумовою успішної стійкості та майбутнього відновлення країни. Ця взаємодія має ґрунтуватися на фундаментальних принципах прозорості, підзвітності та ефективної комунікації [3, с. 91].

На думку М. Козловець, до головних завдань політичної еліти належить формування та інституційне забезпечення цілісного національного простору, що охоплює економічний, мовно-інформаційний та соціокультурний виміри. Створення такого інтегрованого середовища, зокрема через освітні та просвітницькі механізми, є необхідною передумовою для усвідомлення громадянами своєї приналежності до єдиної та соборної нації. Крім того, обраний державою євроінтеграційний вектор вимагає не лише імплементації відповідних соціально-економічних реформ, але й глибокої ментальної та ціннісної європеїзації самого політичного класу, який має виступати носієм та провідником модернізаційних процесів. Однак суттєвою перешкодою на цьому шляху залишається низька якість значної частини національної еліти, якій притаманні риси провінціалізму, корпоративної замкненості, браку толерантності та конструктивізму, що унеможливлює налагодження ефективного діалогу між владою та суспільством [2, с. 82-83].

У своїй статті Р. Демчук зазначає, що пріоритетом у процесі державотворення є консолідація національної ідеї. В сучасному українському контексті ідеєю державотворення має стати формування національної ідентичності та її трансформація у зрілу політичну націю. Однак цей процес ускладнюється історичною спадщиною: тривале перебування у складі імперських утворень культивувало стійку неприязнь до правлячої еліти як до колонізаторів чи колаборантів, закріпивши в суспільній свідомості радше модель «руйнівників імперій», аніж конструктивних державотворців [1, с. 67-68].

Актуальним імперативом сьогодення, як зазначає М. Козловець, є формування в Україні національно орієнтованої політичної еліти, здатної пріоритезувати суспільне служіння над вузькокорпоративними чи особистими інтересами. Наступним етапом має стати артикуляція консолідованої державницької ідеології та узгодженої стратегії політичного розвитку, що забезпечили б об'єднання різноманітних соціальних груп та класів навколо спільних цінностей. Основою такої ідеології має слугувати, по-перше, гармонізація інтересів особистості, громади, регіону та держави, на противагу їх підпорядкуванню кланово-олігархічним структурам, і, по-друге, подолання домінування економічного прагматизму над гуманітарним мисленням через узгодження принципів економічної ефективності з ідеалами соціальної справедливості [2, с. 83].

Таким чином, політична еліта в Україні відіграє амбівалентну роль, виступаючи водночас ключовим актором державотворення та джерелом системних проблем, що ускладнюється в умовах воєнного стану. Аналіз засвідчує, що подолання історичних парадоксів суспільної недовіри та внутрішніх якісних дефіцитів самої еліти, зокрема корупції та корпоративізму, є критичною передумовою для інституційної стійкості. Відтак, фундаментальним імперативом є формування національно орієнтованого, демократичного політичного класу, здатного до консолідації суспільства в синергії з громадянським сектором та реалізації стратегії повоєнної відбудови й євроінтеграції.

Список джерел та літератури

1. Демчук Р. Постмайданна міфологія у репрезентації політичної еліти. *Революція Гідності: на шляху до історії : збірник наукових праць*. 2020. С. 64-75.

2. Козловець М. Політична еліта як суб'єкт державотворення в умовах трансформації українського суспільства. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. № 2(33). С. 74-87.

3. Назарчук О. Взаємодія політичних еліт і громадянського суспільства в системі викликів та перспектив для України. *Актуальні проблеми політики*. 2024. № 74. С. 88-95.

4. Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2012. № 2. С. 115-121.

5. Сєрова Ю. Соціальна міфотворчість як атрибут функціонування еліти. *Українознавчий альманах*. 2020. № 14. С. 44-48.

«УКРАЇНСЬКА СИМФОНІЯ»: ДЕРЖАВА І ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ШЛЯХУ ДО АВТОКЕФАЛІЇ

Пахіль Віталій,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Візер Світлана
м. Київ

Анотація. У розвідці аналізується вплив державної влади на процеси, пов’язані зі здобуттям автокефалії православною церквою в Україні.

Ключові слова: українське православ’я, автокефалія, помісна автокефальна православна церква, симфонія влад, Вселенський патріархат.

«Незалежній державі – незалежна церква». За цим принципом виникнення нової суверенної держави в православному світі призводить до утворення власної автокефальної церкви.

За остаточно невизначеної процедури надання автокефалії у світовому православ’ї Вселенський патріархат позиціонує себе єдиною юрисдикцією, яка має право надавати автокефалію будь-якій церкві. Серед необхідних для цього умов – існування незалежної держави та функціонування в її кордонах помісної церкви, яка прагне незалежності, а також офіційні звернення до патріарха від держави та церкви [3].

Таким чином, демонструючи «симфонію влад», виникали автокефальні церкви на Балканах. За цим само сценарієм намагались діяти і українські еліти під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., втім через втрату державності втілитись у реальність цим діям так і не судилося.

Проте після відновлення незалежності в 1991 р. перед православною церквою в Україні знову замайоріла перспектива автокефалії. Так за першого українського президента держава мала найсприятливіші умови для її досягнення. Ідея церковної самостійності цілком вписувалась у канони і не мала особливого спротиву як Москви, так і Вселенського православ'я. Л. Кравчук підтримував створення незалежної української церкви та направляв офіційні звернення як до Московського патріарха (1991 р.), так і до патріарха Вселенського (1993 р.), які втім не були підкріплені практичними діями [8, с. 24].

Із тексту доповіді про зустріч віцепрем'єр-міністра України М. Жулинського із Вселенським патріархом Варфоломієм І, яка відбулась за дорученням президента у 1993 р., бачимо, що українська влада окреслила власний інтерес в утвердженні незалежної помісної церкви. Втім обраний наприкінці 1991 р. Варфоломій демонстрував обережність і прихильність до канонічної процедури, наголошуючи на пріоритеті церковної єдності перед автокефалією («дві різні проблеми»). На той час він вказував на необхідність участі РПЦ як «церкви-матері» у цьому процесі та висловлював певний скепсис щодо персони Філарета. Патріарх визнав, що у православному світі немає консенсусу щодо процедури надання автокефалії, але зазначив, що підніматиме це питання на зустрічах із представниками всіх православних церков, а також повідомив, що створив комісію, яка має «знайти шлях допомоги Українській православній церкві у досягненні злагоди». Разом з тим Варфоломій припускав, що рано чи пізно Москва обов'язково визнає автокефалію УПЦ (МП), оскільки щодо цього питання патріарх Алексій «двері не зачинив» [10].

Пускання владою процесу на самотік врешті дозволило Московському патріархату перегрупуватись та перехопити ініціативу [8, с. 24]. В той самий час ідеї першого президента не отримали подальшого розвитку, наштовхнувшись на реальність виборів 1994 р.

Після вступу на посаду Л. Кучми, якого підтримувала УПЦ (МП), ідея «державної» церкви була відкинута. Попри зв'язок іншого крила української церкви з колишніми політичними опонентами, другий президент намагався втілити концепцію відокремлення держави і церкви й уникати як підтримки будь-якої зі сторін, так і втручання в її справи загалом [12, с. 405-406].

Попри це, його політика поступово дрейфувала в бік прибічників автокефалії. У червні 2000 р. на Фанарі відбулася зустріч віцепрем'єр-міністра України М. Жулинського із Варфоломієм, на якій останній висловив однозначну зацікавленість у якнайшвидшій канонічній автокефалії українського православ'я, втім лише після об'єднання всіх українських церков [5]. «Касетний» скандал, що вибухнув невдовзі, та інші проблеми, які

послідували за ним, безумовно змістили фокус уваги президента від питання автокефалії. Попри це, за словами В. Єленського, наприкінці своєї каденції Кучма сказав, що не здійснив лише дві мрії, однією з яких було створення єдиної помісної православної церкви [9].

Загалом за каденції Л. Кучми питання автокефалії так і не стало державним пріоритетом. Попри ідею використання світсько-церковного адмінресурсу, влада не мала єдиного бачення, оскільки значна частина оточення президента орієнтувалася на автокефалію від Москви, а інша – від Константинополя. Крім того, все це наштовхувалося на саботування та протидію російських агентів впливу, завдяки якій прийняті згори рішення просто не доходили донизу [8, с. 24-25].

Для обраного після Помаранчевого майдану В. Ющенка питання автокефалії було стратегічною метою. Влада ініціювала діалог про об'єднання українських православних [4] і з весни 2006 р. розпочала роботу зі Вселенським патріархатом, під час якої лише президент мав до чотирьох-п'яти особистих зустрічей із патріархом безпосередньо [2].

Однак підхід В. Ющенка, на думку О. Сагана, значною мірою повторив недоліки стратегії Кучми. Орієнтація на адмінресурс не супроводжувалася системними «реальними й ефективними» діями. Хоча початок його каденції й відкривав широкі можливості, засновані на високих суспільних очікуваннях та слабкій протидії, цього потенціалу реалізувати не вдалося. Не допомогло вирішенню проблем українського православ'я ані «загравання» з ієрархією УПЦ (МП), ані запрошення Вселенського патріарха до Києва [8, с. 25].

Українське церковне середовище, як і раніше, демонструвало високу конфліктність. Візит Варфоломія до Києва у 2008 р. не наблизив автокефалії. Не сприяли вирішенню «українського питання» і значне зближення «головних» патріархатів після «естонської кризи», пов'язане із підготовкою до Всеправославного собору [6, с. 179-180], і обрання новим Московським патріархом Кирила. Ніяк не покращило ситуацію й загострення внутрішньо-політичної боротьби всередині країни, яку президент врешті програв.

На відміну від своїх попередників В. Янукович повністю усунув питання незалежності українського православ'я з порядку денного держави, демонструючи як політичну, так і символічну орієнтацію на Москву та особливу прихильність до РПЦ і патріарха Кирила, який благословив його перед виборами та взяв участь в інавгурації [1, с. 15].

На початку своєї каденції Янукович намагався підтримувати УПЦ (МП) як «державну» церкву, але після консолідації суспільства проти відвертого тиску на УПЦ КП, відмовився від ідеї фаворитизування першої. Проте його президентство характеризувалося постійним сприянням УПЦ (МП), що

блокувало будь-які кроки до церковного зближення, а ідея помісності втратила свій імпульс [8, с. 25-26].

Загалом, за свідченнями патріарха Варфоломія, Янукович був єдиним із українських президентів, хто не підіймав перед ним питання автокефалії [11].

Вже з 2015 р. обраний після революції Гідності та початку російської агресії П. Порошенко системно порушував питання української автокефалії у перемовинах із Вселенським патріархом. Задля реалізації автокефального проєкту він зміг об'єднати зусилля уряду і парламенту. Так ще напередодні Всеправославного собору 2016 р. Верховна Рада направила звернення до Константинополя з проханням надати автокефалію православній церкві в Україні [7]. А в 2018 р. президент звернувся до Варфоломія з цього приводу офіційно, після чого парламент, місцеві ради, а також частина єпископів УПЦ (МП) направили свої звернення на підтримку незалежної церкви [8, с. 26].

Таким чином П. Порошенко, координуючи процес об'єднання церков, домігся скликання Об'єднавчого собору 15 грудня 2018 р. та компромісу по фігурі предстоятеля об'єднаної церкви. Його дипломатична та політична активність дозволила скористатись «вікном можливостей», пов'язаним із російською агресією, та стала визначальним чинником успіху на шляху до отримання українським православ'ям томосу про автокефалію 6 січня 2019 р.

Отже, процес здобуття автокефалії православною церквою в Україні наприкінці XX – початку XXI ст. підтверджує дієвість принципу «незалежній державі – незалежна церква». Водночас він демонструє вирішальну роль державної суб'єктності, послідовної політичної волі й узгоджених дій світської влади та церкви.

Невдачі попередніх спроб отримати церковну автокефалію обумовлювались непослідовністю та фрагментарністю державної політики, що дозволяло зовнішнім центрам впливу блокувати цей процес. Лише за умов консолідації українських інституцій, активної дипломатичної взаємодії з Вселенським патріархатом і сприятливого міжнародно-політичного контексту український автокефальний проєкт був реалізований у 2018-2019 рр., завершившись інституційним оформленням Православної церкви України та отриманням нею томосу про автокефалію.

Список джерел та літератури

1. Бокоч В. Інститут президента України у формуванні та реалізації державної релігійної політики. *Гілея: науковий вісник*. 2019. № 151 (№ 12). Ч. 3. Політичні науки. С. 12-17.

2. Віктор Ющенко: надання томосу – це «хімічно чиста» поразка Путіна. *hromadske*. URL: https://hromadske.ua/posts/viktor-yushenko-nadannya-tomosu-ce-himichno-chista-porazka-putina (дата звернення: 11.11.2025).

3. Груздєв С. Член Синоду Вселенської патріархії: Московська церква є не матір'ю, а дочкою Української. *ГЛАВКОМ*. URL: https://glavcom.ua/digest/chlen-sinodu-vselenskoji-patriarhiji-moskovska-cerkva-je-ne-matiryu-a-dochkoyu-ukrajinskoji-511911.html (дата звернення: 11.11.2025).

4. Державно-конфесійні відносини: пріоритети визначено. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/derzhavno-konfesiyni-vidnosini-prioriteti-viznacheno_n7290 (дата звернення: 11.11.2025).

7. Драбинко А. «Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории)». *Переяславсько-Вишневська єпархія Православної Церкви України*. URL: https://pereyaslav-eparchia.kiev.ua/arkhierej/statti-ta-rozdumy/395-aleksandr-drabinko-pravoslavie-v-posttotalitarnoj-ukraine-vekhi-istorii (дата звернення: 11.11.2025).

8. Пахіль В. «Українське питання» під час організації Всеправославного собору 2016 р. *«Борисенківські читання»*: *Збірник тез ІІ Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 22 листоп. 2024 р.* Київ, 2024. С. 178-181.

9. Рада попросила Вселенського Патріарха визнати українську церкву. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2016/06/160616_vc_rada_church (дата звернення: 11.11.2025).

10. Саган О. Православна церква в Україні: конституювання та перспективи розвитку. Київ: ТОВ «Софія-А» ЛТД, 2019. 103 с.

11. «Таких почестей Вселенський патріарх ще не зустрічав». *BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2008/07/080726_yelensky_christening_inter_sp (дата звернення: 11.11.2025).

12. Факти проти Філарета. *Українська Автокефальна Православна Соборна Церква Канонічна*. URL: http://www.soborna.org/news/uk/2004/0129b.html (дата звернення: 11.11.2025).

13. Эксклюзив: Диалог Варфоломея - Кирилла по украинскому вопросу. *ORTHODOXIA INFO*. URL: https://orthodoxia.info/news/эксклюзив-диалог-варфоломея-кирилла/ (дата звернення: 11.11.2025).

14. Kuzio T. In search of unity and autocephaly: Ukraine's Orthodox Churches. *Religion, State and Society*. 1997. Vol. 25, no. 4. P. 393–415. URL: https://doi.org/10.1080/09637499708431797 (date of access: 11.11.2025).

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2025 РР.)

Сторожук Ірина,
кандидатка історичних наук,
Міжрегіональна Академія
управління персоналом
м. Київ

Анотація. У роботі проаналізовано основні напрями суспільно-політичної діяльності ПЦУ в умовах російсько-української війни. Розглянуто громадянську позицію православного духовенства в зазначений період.

Ключові слова. Православна Церква України (ПЦУ), православне духовенство, суспільно-політична діяльність, Томос, російсько-українська війна.

В умовах російсько-української війни актуальною є потреба в консолідації українського суспільства. Відповідаючи на нові виклики сучасності українська православна церква вийшла за межі традиційної релігійної діяльності та стала активним суб'єктом загальнонаціонального опору, гуманітарного забезпечення та моральної підтримки українців. Незважаючи на значний масив публіцистичних матеріалів комплексне та науково обґрунтоване дослідження суспільно-політичної діяльності православного духовенства в умовах повномасштабної агресії є недостатнім.

Україна є поліконфесійною державою, на території якої представлені різні віросповідання. Однак, майже 97 % наявних конфесійних структур належить до християнської традиції [1]. За показником довіри Церква продовжує утримувати першість серед соціальних структур суспільства та її позиція значною мірою формує громадську думку населення щодо різних сфер життя. Згідно з даними соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 28 лютого по 6 березня 2025 року 65 % респондентів висловили довіру до Церкви як до соціального інституту [4]. Від початку широкомасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року ПЦУ чітко та однозначно окреслила свою громадянську позицію. ПЦУ одразу категорично й однозначно засудила російську агресію, виступила за негайне відновлення територіальної цілісності Української держави, долучилася до процесу підтримки України на міжнародній арені, виявилася активним учасником кампанії з надання гуманітарної допомоги потерпілим громадянам, внутрішньо переміщеним особам (ВПО), Збройним Силам України (ЗСУ) [1].

Варто наголосити, що вже саме існування ПЦУ є ударом по ідеології «русского міра», яка передбачає геополітичний, культурний та духовний вплив

росії на територіях, які вона вважає сферою свого вливу. Створення помісної автокефальної церкви дозволило українському православ'ю стати незалежним духовним чинником і національною інституцією, яка відкрито підтримує українську державність, мову та ідентичність. Це є прямою протилежністю ідеологічним цілям «русского міра». Отримання Томосу й утворення Православної церкви України – епохальна подія не лише релігійно-церковного життя, а процесу державотворення. Експерти та аналітики прирівнюють значущість її до ефекту набуття незалежності Україною 1991 року [3].

ПЦУ разом з іншими конфесіями розширила поле своєї діяльності для того, щоб допомогти державі у вирішенні нагальних проблем. Основні напрямки діяльності духовенства можна окреслити наступним чином:

- Забезпечення населення, яке постраждало від війни, найнеобхіднішим (продуктами харчування, одягом, засобами гігієни тощо);
- Забезпечення внутрішньо переміщених осіб притулком (розміщення на власних локаціях, допомога в пошуку житла, участь у зведенні тимчасових помешкань);
- Підтримка ЗСУ (закупівля/виготовлення та постачання відповідним бойовим підрозділам військового спорядження, тактичного обладнання, амуніції, автотранспортних засобів);
- Логістичний супровід у сфері охорони здоров’я (привезення з-за кордону медичного обладнання, техніки, спеціальної апаратури, необхідних лікарських препаратів);
- Проведення інформаційно-комунікативної діяльності (підтримка моральної стійкості суспільства, мобільне реагування у складних гуманітарних ситуаціях, зміцнення міжнародного партнерства в контексті протистояння російським загарбникам, формування правдивого уявлення про Україну серед світового товариства) [1].

Варто наголосити, що важливими аспектами суспільно-політичної діяльності православного духовенства є підтримка бойового духу та патріотичне виховання в середовищі військовослужбовців ЗСУ. Від початку широкомасштабної агресії рф зросла роль військового капеланства в Україні. Процес створення зазначеної служби розпочався ще від проголошення незалежності України. Однак, до початку бойових дій на сході та півдні країни капелани у війську були представлені поодинокими служителями. Після 2014 р. їхня кількість зростає та розширюється поле їхньої діяльності. Офіційно інститут військового капеланства в Україні почав функціонувати з 2017 року. Військовий священик став штатною посадою, яка прирівнювалася до посади заступника командира полку або батальйону [5]. Типові ролі для сучасних

капеланів – волонтер, психолог та душпастир. Роль волонтера передбачає надання гуманітарної допомоги. Роль душпастира є і залишається ключовою для кожного військового капелана, оскільки вона виконує головну його місію – духовного наставництва, задоволення релігійних потреб військовослужбовців та духовного супроводу. Однак саме ця роль отримала видозміну завдяки комбінації з роллю психолога. Через відсутність професійних психологів на передовій на початку відкритого збройного конфлікту, священики стали тими людьми, з якими могли говорити воїни, радитись, ділитись емоціями тощо. Тоді вони їх сприймали не зовсім як служителів, а просто як друзів, яким вони довіряли. Звідси виходить ще одна важлива функція капеланів – зв'язок з зовнішнім світом та родинами військових [2, с. 175].

Таким чином, в період військової агресії росії проти України православне духовенство чітко демонструє свою громадянську позицію. Суспільно-політична діяльність ПЦУ вийшла за межі релігійного життя, її напрямками є волонтерська, гуманітарна та капеланська сфери. ПЦУ є важливим чинником консолідації українського суспільства та загальнонаціонального спротиву в умовах війни російсько-української війни.

Список джерел та літератури

1. Здіорук С. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни росії проти України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/religiini_vidnosyny_dopovid_13072023_zdioruk.pdf

2. Калениченко Т. Релігійна складова суспільно-політичного конфлікту кінця 2013-2017 рр. в Україні: дис. канд. філос. наук: 09.00.11, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України. Київ. 2018.

3. Киридон А. Томос про надання автокефалії ПЦУ: архітектоніка процесу. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/umanska_starovyna/2019_6/5.pdf

4. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.).
URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r

5. Руснак Ю. Формування служби військового капеланства в Збройних Силах України в умовах російсько-української війни : історико-правовий аспект. URL: https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/478/450

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕВИМОВНОГО: ОСОБИСТИЙ ДОСВІД У СПОГАДАХ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Юхименко Вікторія,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Телегуз Ірина
м. Київ

Анотація: Розглянуто сучасну українську військову мемуаристику як важливе історичне джерело, що поєднує документальність та особистий досвід учасників війни. Проаналізовано твори військових, які фіксують події, сприяють осмисленню війни, формуванню національної пам'яті та виконують терапевтичну функцію для авторів.

Ключові слова: військова мемуаристика, ветерани, добровольці, повномасштабна війна, література війни, національна пам'ять, досвід, вербалізація.

Військова мемуаристика формує особливий тип історичних джерел, що дає змогу відтворити не лише перебіг подій, а й внутрішній досвід учасників бойових дій, їхні настрої та переживання [5, с. 35]. На відміну від офіційних документів, ці матеріали розкривають вимір війни, недоступний через статистику чи звіти. Попри застереження щодо суб'єктивності, саме вона робить такі джерела цінними для розуміння «історії знизу» – людського виміру війни [8, с. 145]. У період повномасштабної російсько-української війни література військових набуває стратегічного значення, виходячи за межі документування подій. Такі тексти допомагають суспільству відновлювати зв'язки, формувати нові сенси й бачення майбутнього. Через вербалізацію пережитого автори не лише фіксують історію, а й проходять процес психологічного звільнення та осмислення травматичного досвіду.

Одним із перших голосів, які прозвучали з фронту, став «Іловайський щоденник» Романа Зіненка («Седой») бійця добровольчого батальйону «Дніпро-1» [6]. Видана у 2017 році, ця книга описує трагічні події серпня 2014 року через призму особистого досвіду автора, який передає його через відчуття, думки, біль і страх під час виходу з оточення так званим «зеленим коридором». Головне послання цієї книги криється не в героїзації, а у

збереженій пам’яті про те, що не можна забути, про досвід, який став точкою відліку для цілого покоління захисників.

Максим Парфіненко у книзі «Майже війни: обміть» розкриває інший аспект військового життя – щоденність, яка складається не лише з бойових виходів та обстрілів [4]. Його досвід перебування у війську в 2015–2016 роках показує, що на фронті кожен шукав свій спосіб зняття напруження, і для автора таким способом стало письмо.

Особливе місце в сучасній військовій літературі займає збірка «Голоси захисників», створена в рамках українсько-данської культурної ініціативи. Ця збірка романів молодих ветеранів та ветеранок виконує важливу функцію дестигматизації образу ветерана, показуючи, що це не лише «герой війни», а й людина з мріями, болем, гумором і надією. Збірка руйнує стереотипи, демонструючи, що ветеран – це повноцінна творча особистість, яка думає, мріє і творить майбутнє. Соціальне значення проекту полягає у підтримці в процесі реінтеграції через творчість та суспільний діалог [2, с. 6].

Ілля Тітко («Сват») у книзі «Формула крові» описує свою службу з вересня 2015 по жовтень 2016 року у районі Попасної [7]. Ключовою мотивацією написання книги було прагнення знайти шляхи подолання психологічного стресу після війни. «Формула крові» – це документально-художня проза з елементами щоденника, де емоційно, насичено та без прикрас, автор описує шлях від інженера на підприємстві до добровольця у складі ЗСУ. Це розгорнута розповідь про життя на передовій – про побут, небезпеку, взаємодію з побратимами, людяність і втрату.

Вербалізація невимовного знаходить особливо сильне втілення у поетичній творчості. Олександр Лисак («Шеврон») у збірці «Бікфордова кров» створює вірші, які є прямим, болісним і живим свідченням фронтових реалій, функціонуючи як щоденник [3]. Автор зізнався, що вірші стали для нього ліками, а найточніші образи народжувалися під час поїздок, чищення зброї чи на блокпостах. Він наголошував: творчість – найкращий спосіб «провітрити душу й мізки». Фіксація переживань, рефлексій та сенсів у словах є для нього психологічним розвантаженням і допомагає осмислити українську оборону не тільки як фізичну боротьбу, а й як духовний та ментальний процес.

Подібний підхід демонструють Валерій Пузік та Юрій Костишин у збірці «Три медалі в шухляді», де вірші останніх дев’яти років розповідають про війну, любов та смерть, ПТСР, страх, повернення додому і повторне повернення на війну [11]. Це розмова з Богом, із землею, з небом, фіксація емоцій та станів. Тексти влучають у свідомість тригерами та нагадуваннями, оскільки війна, як і вірші, складається зі спалахів, на які необхідно реагувати й одразу діяти.

Книга Петра Солтиса «370 днів у камуфляжі» являє собою справжній щоденник, який фіксує події з вересня 2014 по вересень 2015 року [1]. Щодня автор занотовував у блокноті все, що бачив і переживав, а також власні думки. Його мотивація була глибоко особистою: він прагнув залишити родині та дітям свідоцтво свого ставлення та поведінки в умовах захисту країни. Усвідомлюючи, що шанси вижити становили п’ятдесят на п’ятдесят, Солтис створив документ для майбутніх поколінь, зафіксувавши своє бачення боротьби проти окупанта.

Сучасна військова література постійно розширює жанрові межі, охоплюючи нові формати. Зокрема, книга «2024 кілометри» (автори Ерік Ван Торн, Остап Лазутчик та Нора Шедоу) стала першою за часи незалежності працею, написаною групою розвідників, яка частково розкриває деталі унікальних операцій [9]. Книга вшановує пам'ять і відвагу полеглих воїнів. Інший приклад – роман «Пташники» Дмитра Калинчука, перша в Україні книга про пілотів БПЛА та реалії їхньої роботи [10]. Автор писав її на смартфоні, щоб відволіктися від обстрілів у підвалах під Бахмутом та Вугледаром, працюючи вечорами після завдань чи під час повітряних тривог – використовував кожну вільну хвилину.

Усі ці твори об’єднує спільне завдання – вербалізувати невимовне, впорядкувати хаос війни та дати вихід внутрішнім переживанням. Вони не стільки передають факти, скільки фіксують емоційний і психологічний досвід, виконуючи терапевтичну функцію для авторів і створюючи місток між фронтом і тилом. Література воїнів стає важливим інструментом формування національної пам’яті, адже показує війну з окопів і підвалів, зберігаючи людський вимір трагедії. Посилення голосів ветеранів через творчість зміцнює суспільство та дозволяє перетворити досвід війни на ресурс майбутнього розвитку України, а не на джерело травми.

Список джерел та літератури

1. 370 днів у камуфляжі (записки артилериста). Історія триватиме… Інформаційне агентство АрміяInform. 2023. URL: https://armyinform.com.ua/2023/03/15/370-dniv-u-kamuflyazhi-zapysky-artylerysta-istoriya-tryvatyme/ (дата звернення: 14.11.2025).

2. Voices of Defenders. Volume 1. Збірка ветеранських новел / упор. Григорій Семенчук. Київ, 2025. 144 с.

3. Бікфордова кров. Видавництво ACCA. URL: https://acca.ua/product/bikfordova-krov/ (дата звернення: 14.11.2025).

4. Ветеранська література. Парфіненко Максим «Майже війна: обміть». Міністерство у справах ветеранів України.

URL: https://mva.gov.ua/prescentre/category/86-news/veteranska-literatura-parfinenko-maksim--mayzhe-viyna-obmit (дата звернення: 14.11.2025).

5. Вовк О. Спогади учасників українських формувань у збройних силах Німеччини як джерело вивчення повсякденного життя вояків Другої світової війни. *Сумська старовина*. 2021. № LVIII. С. 35-47.

6. Зіненко Р. Іловайський щоденник. Chtyvo. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zinenko_Roman/Ilovaiskyi_schodennyk/ (дата звернення: 14.11.2025).

7. Тітко І. «Формула крові». Facebook. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=1156338193345005&set=a.232231982422302 (дата звернення: 14.11.2025).

8. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 145-153.

9. На честь героїв ГУР. У Києві презентували унікальну книгу про місії глибинної розвідки – «2024 кілометри». ГУР МО України. URL: https://gur.gov.ua/content/na-chest-heroiv-hur-u-kyievi-prezentuvaly-unikalnu-knyhu-pro-misii-hlybynnoi-rozvidky-2024-kilometry.html (дата звернення: 14.11.2025).

10. Пташники. Видавництво Білка. URL:https://bilkabooks.com/products/kniga-ptashniki-dmitro-kalinchuk (дата звернення: 14.11.2025).

11. Три медалі в шухляді. Видавництво ACCA. URL: https://acca.ua/product/try-medali-v-shukhljadi/ (дата звернення: 14.11.2025).

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ДИНАСТИЧНІ ШЛЮБИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Дмитро Балас,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Віктор Шарпатий
м. Київ

Анотація. Проведено аналіз значення династичних шлюбів в міжнародних відносинах держав доби Середньовіччя та їхній вплив на історію.

Ключові слова: династичний шлюб, шлюбна дипломатія, міжнародні відносини, Середньовіччя.

У добу Середньовіччя династичні шлюби були одним із ключових інструментів зовнішньої політики та дипломатії європейських держав. Вони використовувалися не лише для зміцнення політичних союзів, а й для розв'язання територіальних конфліктів, забезпечення спадкових прав і встановлення династичної легітимності. Нині дипломатія спирається на інші механізми взаємодії, але династичні шлюби стали підґрунтям для формування традицій міждержавних відносин, що зберегли своє значення у подальшому, та мали значний вплив на перебіг історичних подій.

Питання значення династичних шлюбів у міжнародних відносин в Середні віки висвітлювалося в дослідженнях як українських, так і іноземних науковців, зокрема Ю. Крамаря, М. Котляра, Я. Махуна, Б. Яковенка, А. Хатрі, Х. Духхардта, Ф. Граньє, Д. Робертсона, Д. Флетчер та ряду інших.

Метою є розкрити значення династичних шлюбів як інструменту міжнародних відносин у добу Середньовіччя.

Середньовіччя стало періодом, коли почали формуватися держави сучасного типу, але водночас розквітом монархічних режимів в Європі, що перейшли від родоплемінної влади до станово-феодальної системи правління із розвиненим апаратом управління та спадковою монархією. Тому міжнародне спілкування цього періоду часто набувало характер на міждержавних, а між

правителями. Відтак особливого значення набували династичні шлюби, що ставали не міжсімейними, а міждержавними відносинами.

Передусім важливо визначити поняття та ознаки династичного шлюбу, через які окреслити значення такого інструменту для міжнародних відносин. Найбільш простим і лаконічним є розуміння як шлюбу між представниками правлячих династій. Воно вказує на ключову ознаку для цього явища – створення подружнього союзу саме між членами монарших родин. Основна перевага наданого визначення полягає у чіткості і зрозумілості, але в цьому є і його недолік, не враховуючи інші ознаки. Так, наприклад, Ю. Крамар виводить це поняття через союз між представниками правлячих династій задля досягнення певних внутрішньо та зовнішньо політичних цілей [1]. Тут є вказівка на іншу важливу ознаку династичних шлюбів - наявність певної мети у зацікавлених сторін в укладенні такого союзу.

Ю. Крамар зокрема наводить наступні цілі подібних шлюбних домовленостей: врегулювання територіальних суперечок; закріплення міжнародних угод; укладення військово-політичних союзів; припинення внутрішніх усобиць; зміцнення міжнародного престижу і авторитету правлячої династії [1].

Тому мета для династичного шлюбу є надзвичайно важливою ознакою, а іноді навіть умовою, не допускаючи одруження монарха з представниками нижчого походження.

З огляду на цілі шлюбу можна династичні унії та шлюб між суверенним правителем та іноземним консортом. У першому передбачається одруження двох монархів, що могло привести навіть до об’єднання країн. Зазвичай саме такі шлюби мали найбільший вплив на перебіг історичних подій. У Середньовіччі ми знаходимо приклади подібних шлюбних союзів. Так, у 1385 р. укладено Кревську унію, що передбачала одруження литовського князя Ягайла на польській королеві Ядвізі з відповідно коронуванням в якості короля Польщі за умови переходу в католицизм [2]. Для білоруських та українських земель, що на той час належали Литві, це стало поворотним моментом, розпочавши натиск на релігійні права населення. Кастильско-арагонська унія в 1479 р. у вигляді шлюбу королеви Кастилії Ізабелли та короля Арагону Фердинанда, фактично поклавши початок об’єднанню Іспанії в єдину державу [2].

Але більшість шлюбів укладалися не між правителями безпосередньо, адже у цьому було багато ризиків, зокрема територіальних втрат та іноземного засилля. Більш поширеними були шлюби монарха з іноземним консортом. Також виділити слід і третій тип – шлюби між представниками правлячих родин двох країн, котрі не є суверенами, що був одним з найпоширеніших.

Загалом же поняття династичного шлюбу можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. Перше – це суто шлюби між правлячими сім'ями двох іноземних держав. Тоді як широке розуміння охоплює шлюби між представниками не лише правлячих родів, а знатних династій правителів місцевого рівня всередині чи поза межами країни.

Складно виділити ключову мету, серед вже згаданих і не тільки, з якою укладалися династичні шлюби у Середньовіччі. Це пов'язано з тим, що як правило вони передбачали цілий комплекс зовнішньо чи внутрішньополітичних цілей, котрі намагалися досягти. При чому кожна зі сторін могла вкладати різне значення у шлюб. Але зазвичай вони були покликані слугувати підтвердженням встановлення союзницьких відносин та гарантувати мирне співіснування, адже саме в епоху Середньовіччя відбулася поступова заміна інституту політичних заручників династичними шлюбами, засвідчуючи водночас про поглиблення міжнародних зв'язків, що складалися між тогочасними державами. Крім того, такий дипломатичний хід використовувався для приєднання певних територій, надто в контексті посагу жінки, до якого могли входити землі, що успадковуються від батька, а також створення чи отримання легітимних претензій і прав.

На території України доба Середньовіччя найбільше та найтісніше пов'язана з існуванням Київської Русі. Шлюбна дипломатія набула свого розвитку у часи правління Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого, що вважається періодом піднесення, піком могутності України-Руси. Ярослав Мудрий взагалі увійшов в історію як «тесть Європи» завдяки численним шлюбів своїх дітей з представниками монарших родин тогочасних європейських королівств. Найвідомішими, напевне, є шлюби трьох доньок князя Анни, Анастасії та Єлизавети, що стали відповідно королевами Франції, Угорщини та Норвегії [3]. Шлюбна дипломатія Русі передусім була спрямована на встановлення союзницьких відносин та утвердження авторитету держави на міжнародній арені. Зараз для нас це є важливим з огляду на утвердження спільності історії, тяглості відносин України з європейськими державами та приналежності до європейської сім'ї.

Отож, династичні шлюби у добу Середньовіччя були одним із найдієвіших інструментів міжнародної політики, що дозволяли встановлювати та зміцнювати міждержавні зв'язки, гарантувати мир і стабільність, вирішувати територіальні та династичні суперечки. Вони виконували багатофункціональну роль: сприяли укладенню союзів, забезпечували легітимність влади, створювали умови для приєднання земель, а іноді – навіть ставали передумовою формування нових державних утворень.

Список джерел та літератури

1. Крамар Ю. Династичні шлюби та їхня роль у дипломатії західноєвропейських держав раннього нового часу. *Літопис Волині*. (27). 2022. С. 149-153. URL: https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.24

2. Зінченко А. Історія дипломатії від давнини до початку нового часу. Навчальний посібник. Вінниця, 2002. 564 с.

3. Григор'єва Т. Історія дипломатії: від давнини до кінця XVIII ст. Київ, 2014. 176 с.

ЕКСПЕДИЦІЇ ВАСКО ДА ГАМИ ДО ІНДІЇ

Лесик Володимир,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
факультету історії, права
та публічного управління,
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Власюк Ігор
м. Житомир

Анотація. На основі праць зарубіжних дослідників проаналізовано причини, хід та наслідки морських експедицій Васко да Гами, їхній вплив на європейський ринок.

Ключові слова: Португалія, Васко да Гама, Індія, експедиція, відкриття, торгівля, спеції.

Експедиції XV ст. до Індії визначили подальшу долю розвитку не лише Португалії, а й всієї Європи. Тому цей період є важливим для вивчення європейської та світової історії того часу. Тема дослідження знайшла своє відображення у ряді зарубіжних праць, зокрема: С. М. Газанфара (досліджував передумови експедиції), Джеффрі Г. Вільямсона (дослідив вплив експедицій на європейську торгівлю), Олівера Тетчера (займався вивченням записів Васко да Гами).

Метою дослідження є аналіз підготовки, ходу та результатів діяльності експедицій Васко да Гами до Індії. Важливим завданням є також характеристика політичного та релігійного контексту часу, у якому відбувалася експедиція.

Дослідження варто почати з огляду політичної ситуації в Португалії на початку XV ст. Ключову роль в майбутньому створенні Португальської колоніальної імперії відіграв Генріх Мореплавець (1394–1460), португальський

принц. Саме він заклав підвалини для майбутньої експансії Португалії до Африки, був переконаний в існуванні на сході християнських «Індій» пресвітера Іоанна, а також мав бажання вести боротьбу з ісламом. Для цього він вважав за необхідне захопити контроль над торгівлею спеціями в Індійському океані. Втім, незважаючи на його зусилля, південна частина Африки залишилася для Португалії невідомою. Так продовжувалося до експедиції Бартоломео Діаша, здійсненої 1487 р. Він зміг обігнути мис Доброї надії, показавши цим, що морський шлях до Індії може бути знайдено. Отже, нова експедиція, що мала б продовжити справу попередників, була лише питанням часу.

Не менш важливим є аналіз мотивів, що рухали процесом великих географічних відкриттів. Одним з них був релігійний – так звана «Доктрина відкриттів», що ґрунтувалася на біблійних текстах і папських буллах. За цією доктриною, християни повинні були зробити всі народи своїми учнями, при цьому бажання цих народів не враховувалося. Разом з релігійним чинником існував також фінансовий, адже захоплення торгівлі спеціями дало б неабиякі прибутки короні, і кожному, хто мав би свою частку у цій торгівлі. Таким чином, у Європі необхідність географічних відкриттів була абсолютно очевидною, і для багатьох осіб вона представляла собою священну місію [2, p. 3-7].

Варто відмітити, що для Васко да Гами це було не першим плаванням (у 1492 р. він боровся із французькими піратами). А з приходом до влади короля Мануїла у 1495 р. Васко да Гама був серед прихильників нового монарха, що також пояснює, чому саме його було обрано очільником цієї експедиції [4].

Важливою у підготовці експедиції була діяльність єврейського астронома Авраама Закута, який був забутим у більшості історичних джерел. Саме він, провівши експерименти, встановив закономірність між віддаленням від екватору та тривалістю дня, а також сконструював першу металеву астролябію, склав зоряні таблиці, що суттєво допомогло майбутній експедиції. Маючи таку інформацію, король наказав готувати три кораблі для експедиції та спорядити їх усім необхідним [1, p. 22-29].

Перша експедиція розпочалася 8 липня 1497 року. 7 листопада того ж року вона досягла Затоки Святої Єлени, де показує різноманітні товари місцевим тубільцям, намагаючись дізнатися, де їх можна придбати. Від цих людей, що за описом мали рудуватий колір шкіри та були одягнені у шкури, ніякої інформації отримати не вдалося. Далі з великими складнощами вдалося обігнути мис Доброї надії, і прямувати далі вздовж узбережжя Африки. 20 травня 1498 року Васко да Гама досяг міста Калькутти. Там його привітно зустрічає місцевий правитель, якого португальці помилково вважають

християнським, як і всю Індію. Васко да Гама відвідав там храм, який теж вважався християнським. У палаці, в розмові із місцевим королем, він повідомив йому, що приплив не за золотом чи сріблом, а для відкриття Індії, адже там були християни, подібні йому. Індійський правитель погодився відправити послів до Португалії, і на тому розмова закінчилася. Португальцям вдалося домовитися з правителем, який був ображений тим, що йому нічого не подарували. Васко да Гама приніс листи від короля Мануїла, які були зачитані індійському королю. Зміст листів виявився цілком прийнятним для нього, і він був цілком задоволений. Після цього відбулася проблема з поверненням Васко да Гами на корабель. Маври, які мали провести його, вимагали, щоб кораблі припливли ближче до порту і було вивантажено товар; португальці ж відмовлялися, побоюючись захоплення їх [5, p. 1-11].

Через таке ставлення місцевих довелося відпливати негайно, погода для плавання була поганою, тому просування було важким. Більша частина екіпажу померла від цинги на зворотній дорозі, тому довелося затопити один з кораблів. Вдалося повернутися лише 9 вересня 1499 року [4].

Комерційного успіху експедиція не мала, але вона дала можливість відправити експедицію наступну (1502–1503 рр.). Очолювана тим самим Васко да Гамою, вона була досить успішною. Пройшовши тим самим маршрутом, моряки повернулися із 1700 тоннами спецій. Саме ця експедиція вплинула на європейський ринок спецій. Після відкриття морського шляху до Індії ціну на перець було знижено на Іберійському півострові, в Англії, Нідерландах, Німеччині. Окрім перцю, впали ціни на інші так звані вишукані спеції: кардамон, корицю, гвоздику, мускатний горіх. Втім, падіння цін не було моментальним, ціни падали по 0,9-1,5% на рік, незважаючи на те, що імпорт спецій в Європу зріс майже у 10-15 разів. До того ж зменшилися транспортні витрати. Така тенденція пояснювалася монополією на спеції, встановленою Португалією [3, p. 4-10].

У висновку необхідно зазначити, що експедиції Васко да Гами мали як фінансові мотиви, так і християнські. Відправитися у авантюрну подорож (експедиція 1497–1499 рр.), що до того ж не мала комерційного успіху, було складно. Важливе значення мала мотивація духовна, переконання у виконанні Божественної місії. Тому зрозумілим було бажання європейців принести до всіх земель християнську віру. Але не можна недооцінювати також інтерес комерційний, адже відкриття морського шляху до Індії привело до змін цін у Європі та майбутнього утворення Португальської колоніальної імперії.

Список джерел та літератури

1. Correa G. The Three Voyages of Vasco de Gama, and His Viceroyalty: From the Lendas da Índia of Gaspar Corrêa. London: Hakluyt Society, 1869.

URL: https://archive.org/details/voyageroundworld01tayl/mode/2up (дата звернення: 09.11.2025)

2. Ghazanfar S. M. Vasco da Gama's Voyages to India: Messianism, Mercantilism, and Sacred Exploits. *Journal of Global Initiatives: Policy, Pedagogy, Perspective*. Vol. 13. №1, Dec. 2018. Pp.13-24.
URL:
https://digitalcommons.kennesaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1260&context=jgi
(дата звернення: 09.11.2025)

3. O'rouke K. H. & Williamson J. G. Did Vasco da Gama Matter for European Markets? Testing Frederick Lane's Hypotheses Fifty Years Later. *The Economic History Review*, Vol. 62, No. 3, Aug. 2009, pp. 655-684.
URL: https://scispace.com/pdf/did-vasco-da-gama-matter-for-european-markets-testing-ejok1b8kci.pdf (дата звернення: 09.11.2025)

4. Fernandez-Armesto F., Campbell E. M. J. Vasco da Gama, 1st Count of Vidigueira. *Encyclopaedia Britannica*.
URL: https://www.britannica.com/biography/Vasco-da-Gama (дата звернення: 09.11.2025)

5. Thatcher O. J. Vasco da Gama: Round Africa to India, 1497-1498. *The Library of Original Sources, Milwaukee University Research Extension*.
URL: https://www1.udel.edu/History-old/figal/Hist104/assets/pdf/readings/01dagama.pdf (дата звернення: 09.11.2025)

ДОКТРИНА МОНРО ТА ЗРОСТАННЯ ВПЛИВУ США В АМЕРИЦІ

Боримська Крістіна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
факультету історії, права та публічного управління,
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Власюк Ігор
м. Житомир

Анотація. У тезах розглянуто витоки, зміст та еволюцію Доктрини Монро як ключового елемента зовнішньої політики США у XIX ст. Проаналізовано її роль у формуванні політичної доктрини ізоляціонізму, вплив на міжнародні відносини у Західній півкулі та етапи трансформації – від концепції «Америка для американців» до інструменту глобальної експансії США.

Ключові слова: доктрина Монро, зовнішня політика США, ізоляціонізм, панамериканізм, гегемонія.

Актуальність теми зумовлена зростанням інтересу до формування зовнішньополітичних доктрин США, які визначили сучасний баланс сил у Західній півкулі. Доктрина Монро стала ключовим елементом американської міжнародної стратегії, що вплинула не лише на історію Латинської Америки, а й на становлення США як глобальної держави. Її принципи продовжують відігравати важливу роль у політичній культурі та міжнародних відносинах сучасності.

Метою дослідження є аналіз передумов формування, змісту та історичної еволюції Доктрини Монро, а також з'ясування її ролі у зростанні впливу США в Америці. Це дозволяє оцінити, як ранні принципи ізоляціонізму поєднувалися з економічними та політичними інтересами, формуючи тривалу модель зовнішньополітичної поведінки Сполучених Штатів.

Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням доктрини Монро, можна виділити доступні нам праці Е. Рута (аналіз історичного становлення та змісту доктрини [3]) та А. Томаса (дослідження організації Американських держав та взаємозв'язку з доктриною [5]). Витоки, характер та вплив доктрини на міжнародне право та політику висвітлені в працях українських дослідників, таких як Л. Кусик (вплив доктрини на зовнішню політику США 1823–1939 рр. [1]) та О. Репецька (вплив доктрини Монро на формування міжнародного права [4]), а також І. Лукач (реалізація принципів доктрини в «дипломатії долара» США в Латинській Америці [6; 7]).

Початок XIX ст. став етапом активних трансформацій у міжнародних відносинах. Розпад колоніальних імперій, хвиля національно-визвольних рухів у Латинській Америці та посилення економічних позицій Сполучених Штатів зумовили необхідність формування нового підходу до зовнішньої політики. У цих умовах народилася Доктрина Монро – стратегічна концепція, що визначила засади американського впливу в Західній півкулі та задала напрям розвитку міжнародних відносин на десятиліття вперед [1, с. 66].

На початку XIX ст. хвиля визвольних революцій охопила Центральну та Південну Америку. Під впливом ідей свободи й самовизначення народи континенту розпочали боротьбу проти колоніального панування Іспанії та Португалії. Після наполеонівського вторгнення до Іспанії 1808 року визвольний рух посилився, і вже до 1822 року більшість країн регіону – від Аргентини й Чилі до Мексики – домоглися незалежності. Провідниками цих процесів стали Симон Болівар, Хосе де Сан-Мартин, Франсиско Міранда та Мігель Ідальго [2, с. 128-130].

Після завершення війни 1812 р. та послаблення колоніальних позицій європейських імперій у Новому Світі, Сполучені Штати прагнули утвердитися як самостійний політичний центр впливу. Саме в цих умовах сформувалася ідея Доктрини Монро, що стала важливим елементом американської зовнішньої політики XIX ст.

На початку XIX ст. зовнішня політика Сполучених Штатів набула нового змісту. 2 грудня 1823 року президент Джеймс Монро у своєму щорічному зверненні до Конгресу висловив ідею, що Америка має самостійно визначати свою політичну долю й протидіяти будь-яким спробам європейських держав втручатися у справи західної півкулі [3, p. 26]. Ці положення стали основою відомої згодом Доктрини Монро, яка визначила політичний курс США на багато десятиліть уперед.

Суть доктрини зводилася до того, що американські континенти мають бути закритими для нової колонізації з боку Європи. Її ідейним натхненником вважають державного секретаря Джона Квінсі Адамса, який наголошував, що всі держави Нового Світу є незалежними і мають право самостійно розвиватися без зовнішнього тиску [4, с. 20]. Головний принцип цієї політики відобразився у відомому гаслі: «Америка для американців», що символізувало прагнення захистити суверенітет країн західної півкулі.

Доктрина ґрунтувалася на трьох ключових засадах. По-перше, проголошувався принцип неколонізації – тобто заборона створення нових європейських колоній у Північній та Південній Америці. По-друге, визначався принцип невтручання, який мав двосторонній характер: США не повинні втручатися у внутрішні справи Європи, натомість європейські держави не мають права впливати на політичні процеси на американському континенті [5, p. 543-544]. І, по-третє, документ підкреслював відмінність між «новим світом демократії» та «старим світом монархій», наголошуючи на потребі збереження миру й безпеки у Західній півкулі [1, с. 67].

Ідеї Доктрини Монро було підтримано більшістю держав Америки. Вже 1826 р. на Панамському конгресі представники країн континенту закликали європейські держави відмовитися від будь-яких планів колоніального розширення та не втручатися у внутрішні справи нових незалежних республік. Відтоді доктрина перетворилася на своєрідне політичне кредо для усіх держав Нового Світу, що утверджували власну незалежність та прагнули протистояти зовнішньому впливу.

Доктрина Монро виникла як реакція на конкретні історичні умови свого часу, а не як заздалегідь розроблена стратегія. Вона не була оформлена в один офіційний документ, подібно до Декларації незалежності 1776 р. чи Конституції США 1878 р., і її зміст не мав чітких меж. Принципи, що пізніше

стали основою доктрини, формувалися поступово та піддавалися різним інтерпретаціям у різні періоди.

Особливо важливим є те, що для Латинської Америки Доктрина Монро стала механізмом, за допомогою якого Сполучені Штати визначали власні правила взаємодії з новими незалежними державами та європейськими імперіями. Вона заклала основу для майбутньої політики США в регіоні, формуючи модель зовнішньополітичного впливу, яка згодом використовувалася в інших частинах світу [6, с. 42-43].

Доктрина Монро відображає поєднання ідеології ізоляціонізму та прагматичної політики економічного та військового впливу. Вона демонструє, як США використовували принципи захисту суверенітету для легітимізації свого політичного домінування, що стало своєрідним прототипом подальших стратегій зовнішньої політики.

Протягом XIX–XX ст. зміст Доктрини Монро зазнав суттєвої трансформації. Якщо спочатку вона була спрямована на захист молодих держав Латинської Америки, то згодом стала виправданням експансії США в регіоні. Наприкінці XIX ст. президент Теодор Рузвельт сформулював доповнення до Доктрини Монро, яке фактично дозволяло США здійснювати інтервенції під приводом «підтримки стабільності». Це започаткувало політику «великої палиці» та військових втручань у Кубі, Панамі, Домініканській Республіці.

У першій половині XX ст. реалізація принципів доктрини набула нової форми – «дипломатії долара». Її суть полягала у використанні фінансових інструментів і кредитної залежності для забезпечення політичного впливу [7, с. 183, 185]. Таким чином Вашингтон утверджував своє домінування на континенті без прямого військового втручання, але з економічним контролем.

Згодом у післявоєнний період XX ст. принципи Доктрини Монро були використані як ідеологічне підґрунтя для стримування радянського впливу в регіоні, що свідчило про її тривалу політичну актуальність.

Доктрина Монро демонструє, що зовнішня політика США завжди поєднувала цінності демократії та прагматизм сили. Її розвиток показує, як ідеї початкового захисту суверенітету можуть трансформуватися у глобальні стратегії впливу, що залишаються актуальними і в сучасному світі, особливо у питанні економічного і політичного впливу на сусідні регіони.

Отже, доктрина Монро стала фундаментом американської зовнішньої політики, яка поєднувала ізоляціоністські та експансіоністські тенденції. Спочатку покликана забезпечити незалежність Нового Світу від європейського втручання, вона згодом перетворилася на інструмент утвердження американського впливу в регіоні. Її положення продовжували визначати

зовнішньополітичний курс США протягом усього XIX–XX століть і залишаються складовою політичної культури держави до сьогодні.

Список джерел та літератури

1. Кусик Л. Зовнішньополітична ідеологія США та її вплив на політику 1823-1939 років. *Соціально-політичні студії: наук. альманах.* 2017. №1. С. 66-69.

2. Історія Сполучених Штатів : нарис / пер. на укр. Ю. Лісняк [та ін.] ; голов. ред. Г. Синкотта ; Інформаційне агентство Сполучених Штатів. [Сполучені Штати Америки] : [Б.в.], [2002]. 406 с.

3. Root E. The Real Monroe Doctrine. The American Journal of International Law. Vol. 8, № 3, Jul., 1914. P. 427–442. URL: The Real Monroe Doctrine1 | American Journal of International Law | Cambridge Core (дата звернення: 10.11.2025)

4. Репецька О. І. Вплив доктрини Монро на міжнародне право. *Альманах міжнародного права.* 2017. № 16. С. 19-31.

5. Thomas A. The Organization of American States and the Monroe Doctrine. *Louisiana Law Review.* Vol. 30, Issue 4/2, June 1970. P. 541-581. URL: The Organization of American States and the Monroe Doctrine - Legal Implications (дата звернення: 03.11.2025)

6. Лукач І. Доктрина Монро в латиноамериканській політиці США (1895–1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 220 с.

7. Лукач І. Втілення принципів доктрини Джеймса Монро в «Дипломатії долара» США в Латинській Америці на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2015. Вип. 1 (2). С. 182-187.

ЕВОЛЮЦІЯ СУФРАЖИСТСЬКОГО РУХУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (1870–1918 РР.)

Гребеник Дар'я,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова.
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Черевко Оксана
м. Київ

Анотація. Узагальнено перебіг створення та розвитку суфражистського руху у Великій Британії від останньої третини XIX ст. до завершення Першої світової війни. Висвітлено основні соціально-політичні чинники формування «жіночого питання», проаналізовано діяльність жіночих організацій і зміну їхніх стратегій у боротьбі за виборчі права. Окреслено радикалізацію частини руху, насамперед у межах Жіночого соціально-політичного союзу (WSPU), та співіснування радикального й поміркованого напрямів. Показано вплив участі жінок у воєнних подіях 1914–1918 рр. на трансформацію суспільних уявлень і подальше запровадження виборчих реформ 1918 року.

Ключові слова: Велика Британія, виборче право, демократичні реформи, жіноче питання, суфражистський рух.

Суфражистський рух у Великій Британії наприкінці XIX – на початку XX століття посів вагоме місце в суспільно-політичному житті країни. Саме в цей час почало помітно висвітлюватися так зване «жіноче питання», зумовлене індустріальними та соціальними змінами, а також поступовим розширенням громадянських прав. Попри зростання ролі жінок у соціальній та економічній галузях, вони й надалі залишалися усунутими від механізмів політичного волевиявлення та прийняття рішень [4].

Виборчі реформи 1867 і 1884 років значно розширили виборчий корпус, однак їх положення поширювалися виключно на чоловіків [3]. Це загострило відчуття правової нерівности, оскільки жінки, що виконували податкові зобов'язання, володіли власністю й відповідали майновим критеріям, фактично були позбавлені можливости брати участь у виборах. Поступове зростання рівня освіти серед жінок та розширення їхньої присутности в оплачуваній праці сприяли активізації суспільних дискусій щодо їхніх політичних прав.

Перші жіночі організації дотримувалися здебільшого поміркованих, правових способів відстоювання своїх вимог. Значущу роль відігравала Національна асоціація жінок (Ladies National Association), що очолювалась Лідією Беккер. Також мали місце низка місцевих товариств у Манчестері, Лондоні та Единбурзі. Їхня діяльність охоплювала підготовку петицій, об'єднання прихильників та співпрацю з парламентарями. Петиція 1866 року стала вагомим аргументом на користь того, що чимало жінок відповідали майновим вимогам і могли претендувати на електоральні права. Доказова база суфражисток спиралася на принцип політичної рівности та тезу про несправедливість оподаткування за відсутности політичного представництва [4].

Проте наприкінці XIX – на початку XX століття стало очевидним, що поміркована стратегія не забезпечує відчутного поступу. Це зумовило формування більш завзятого вектору руху. У 1903 році Еммелін Панкгерст заснувала Жіночий соціально-політичний союз (WSPU), який швидко опинився в центрі суспільної уваги. Гасло «Ділами, а не словами» відображало активістську, практичну сутність організації. Представниці WSPU організовували масштабні маніфестації, пікетування й акції громадянської непокори, що нерідко завершувалися затриманнями учасниць.

Радикальні форми протесту, серед яких пошкодження майна та публічні виступи поблизу урядових установ, викликали двоїсту реакцію. З одного боку, вони привертали значну увагу преси, з іншого – провокували жорсткі дії держави. У в'язницях активістки вдавалися до голодувань, під час яких наполягали на визнанні їх політичними в'язнями. Слід зауважити, що такі методи не завжди отримували підтримку навіть серед прихильників руху [1].

Водночас із радикальним крилом продовжувала працювати Національна спілка товариств жіночого виборчого права (NUWSS), очолювана Мілісент Фосетт. У центрі її діяльности перебували мирні форми боротьби, співпраця з парламентом і просвітницькі ініціативи. NUWSS вдалося об'єднати представників різних соціальних середовищ, що забезпечило руху широку підтримку й підвищило його легітимність. У нашому розумінні, саме взаємодоповнення радикальних і поміркованих підходів дозволило зміцнити позиції руху та не втратити громадської довіри [2].

Попри активізацію суфражистського руху, уряд на початку XX століття залишався непослідовним у питанні розширення виборчих прав жінок. Законодавчі ініціативи 1907, 1912 та 1913 років не отримали підтримки, що спричинило подальше загострення суспільної напруги. Переломним моментом стала Перша світова війна.

У 1914–1918 роках жінки масово включилися в роботу промислових підприємств, транспортних структур, медичних закладів і адміністративних служб. Створення спеціалізованих жіночих підрозділів, як-от Жіночий допоміжний армійський корпус, засвідчило якісні зміни в їхньому суспільному статусі. Активна участь жінок у забезпеченні обороноздатності та функціонування держави змінила суспільні уявлення про їхню роль. Частина членкинь WSPU тимчасово припинила протестну діяльність, оскільки зосередилась на підтримці воєнних зусиль, що позитивно позначилося на ставленні влади до руху [3].

У 1918 році було ухвалено Закон про представництво народу, який уперше надав виборчі права жінкам, що досягли 30-річного віку, а також Закон про кваліфікацію жінок, що відкрив їм можливість брати участь у парламентських виборах як кандидатки. Хоча повної політичної рівности було досягнуто пізніше, ці реформи стали визначальним етапом розвитку британської демократичної системи та результатом багаторічної діяльности суфражистського руху [5].

Отже, суфражистський рух мав не тільки політичне, а й значне суспільне значення.

Список джерел та літератури

1. Primary Sources: Women's Suffrage in Britain. Global 1905–4.2: Primary Sources – Women's Suffrage in Britain. 2023. URL: https://www.history21.com/wp-content/uploads/2023/05/Global-1905-4.2-Primary-Sources-Womens-suffrage-in-britain.pdf

2. Sisters of Suffrage: British and American Women Fight for the Vote. Gilder Lehrman Institute of American History. URL: https://www.gilderlehrman.org/history-resources/essays/sisters-suffrage-british-and-american-women-fight-vote

3. Start of the suffragette movement. UK Parliament. Огляд про початок суфражистського руху. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/startsuffragette-/

4. Women's suffrage. LSE Library. Collection Highlights. URL: https://www.lse.ac.uk/library/collection-highlights/womens-suffrage

5. Women's suffrage. The National Archives. Research guide. URL: https://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/womens-suffrage/

ДЕВАЛЬВАЦІЯ, ІНФЛЯЦІЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗВІТУ ТОВАРИСТВА ZWIĄZKEK STOWARZYSZEŃ SPOŻYWCÓW ЗА 1921 РІК

Приходько Микола,
кандидат історичних наук
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Проаналізовано соціально-економічне становище Польщі у перші роки після відновлення незалежності, зокрема період 1920-1921 років, на основі звіту *Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Spożywców za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1921 r*. Дослідження висвітлює масштаби валютної девальвації польської марки, інфляційні процеси та зміни у структурі зовнішньої торгівлі. Наведено динаміку курсу національної валюти, співвідношення експорту та імпорту, а також зростання цін на основні товари першої необхідності. Окрему увагу приділено розвитку споживчого кооперативного руху, який, попри економічну кризу, продовжував виконувати важливу соціальну функцію забезпечення населення базовими продуктами. Продемонстровано, як у складних фінансових умовах формувалися основи економічної стабілізації та кооперативної самоорганізації в Другій Речі Посполитій.

Ключові слова: споживча кооперація, інфляція, зовнішня торгівля, економічна криза, польська марка,

У перші роки після відновлення незалежності Польщі національна економіка перебувала у стані глибокої фінансової дестабілізації. Особливо виразно це проявлялося у стрімкій девальвації польської марки – тимчасової грошової одиниці, що функціонувала до проведення грошової реформи 1924 року. Зміни валютного курсу впродовж 1920–1921 років, зафіксовані у звіті «*Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Spożywców* za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1921 r.», демонструють гострий характер інфляційних процесів, які суттєво ускладнювали господарську діяльність споживчих товариств. На початку 1920 року за один долар США сплачували 135 польських марок. Уже в листопаді того самого року курс зріс удвічі – до 270 марок за долар. Упродовж наступного року динаміка знецінення валюти стала ще драматичнішою: у січні 1921 року курс становив 750 марок за долар, у липні сягнув 2000, у вересні – 2800, а в жовтні досягнув найвищого показника – 5000 марок за долар США [1, s. 1]. Наприкінці року спостерігалося незначне зміцнення позицій національної валюти: в грудні курс знизився до 3000 марок за долар, що, однак, не могло компенсувати попередньої втрати її купівельної спроможності. Ця ситуація була наслідком низки факторів – зокрема надмірної емісії необезпечених

грошей, витрат на фінансування воєнних кампаній, наслідків польсько-радянської війни, а також інституційної слабкості новоствореної фінансової системи.

Попри глибоку фінансову кризу та стрімку девальвацію польської марки, що визначали економічний ландшафт Польщі в 1920–1921 роках, спостерігалися окремі позитивні зрушення в структурі зовнішньої торгівлі. Одним із ключових показників такого покращення був баланс експорту й імпорту, що демонстрував поступову адаптацію польської економіки до умов вільного ринку та зростання продуктивності національного виробництва. Згідно зі звітом Związku Stowarzyszeń Spożywców, загальний обсяг імпорту (przywóz) у 1920 році становив 3 529 811 тонн, тоді як у 1921 році цей показник збільшився до 4 845 046 тонн. Водночас значно активізувався й експорт (wywóz): з 620 315 тонн у 1920 році він зріс до 2 028 044 тонн у 1921 році [2, s. 1]. Отже, порівняно з попереднім роком, обсяг вивезених товарів збільшився більш ніж утричі, що свідчить про поступове відновлення промислового та аграрного виробництва, а також про зростаючу конкурентоспроможність польських товарів на зовнішніх ринках.

Ілюстративним у цьому контексті є також показник частки експорту у співвідношенні до імпорту. Якщо в 1920 році він становив лише 17,6 %, то вже в 1921 році зріс до 41,8 %, майже в два з половиною рази. [3, s. 1].

Ще виразніше позитивні тенденції у розвитку зовнішньої торгівлі Польщі виявляються при виключенні з загального балансу даних щодо імпорту вугілля з території плебісцитного Верхнього Сілезія, який до певного моменту не входив до складу Польщі. Цей виняток має принципове значення, оскільки саме вугілля становило суттєву частину загального обсягу товарообігу, але після приєднання частини Верхньої Сілезії до Другої Речі Посполитої його постачання втратило статус зовнішньоторговельної операції, що спотворювало реальну картину експортно-імпортного балансу. Так, без урахування імпорту сілезького вугілля, у 1920 році обсяг ввезених товарів становив 839 182 тонни, тоді як у 1921 році він зріс до 1 320 868 тонн. У той же час обсяг експорту залишався незмінним (620 315 тонн у 1920 р. та 2 028 044 тонн у 1921 р.), оскільки відвантаження вугілля не складало суттєвої частки в обсягах вивезення. Унаслідок цього співвідношення експорту до імпорту, яке в загальному обчисленні в 1920 році становило 17,6 %, а в 1921 році – 41,8 %, виявляється значно вищим, якщо виключити дані щодо вугілля. Так, у 1920 році експорт становив уже 73,9 % від імпорту, а в 1921 році перевищив його – на рівні 153,5 % [4, s. 2].

Окрім валютної девальвації та змін у структурі зовнішньої торгівлі, важливою складовою економічної кризи в Польщі на початку 1920-х років було

стрімке зростання цін на товари першої необхідності. Аналіз цінової динаміки свідчить про глибоку інфляцію, яка прямо впливала на повсякденне життя населення, обмежуючи доступ до базових продуктів та товарів широкого вжитку. Особливо показовою є ситуація з цінами на цукор, сіль та свічки, які в період між 31 грудня 1920 року та 31 грудня 1921 року зазнали надзвичайного зростання. Якщо наприкінці 1920 року 1 кілограм цукру коштував 61 марку, то вже через рік – 680 марок, що становило зростання на 1014 %. Ще вищу динаміку продемонструвала сіль – її ціна зросла з 6,4 марки до 80 марок за кілограм, тобто на 1150 %. Абсолютний рекорд за темпами подорожчання встановили свічки, які з 17,34 марки за кілограм подорожчали до 340 марок – це зростання на 1900 % [5, s. 3].

Отже, 1920–1921 роки в Польщі відзначалися глибокою фінансовою кризою, стрімкою девальвацією польської марки та високою інфляцією, що значно знижувало купівельну спроможність населення. Водночас спостерігалося пожвавлення зовнішньої торгівлі та зростання конкурентоспроможності польських товарів на міжнародних ринках. Різке підвищення цін на базові продукти і товари широкого вжитку відображало інфляційний тиск на економіку. Загалом цей період характеризувався одночасно кризою і початком поступового відновлення господарської активності.

Список джерел та літератури

1. Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Spożywców za czas osd 1 stycznia do 31 grudnia r. 1921. Warszawa 1922. S. 1.

2. Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Spożywców za czas osd 1 stycznia do 31 grudnia r. 1921. Warszawa 1922. S. 1.

3. Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Spożywców za czas osd 1 stycznia do 31 grudnia r. 1921. Warszawa 1922. S. 1.

4. Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Spożywców za czas osd 1 stycznia do 31 grudnia r. 1921. Warszawa 1922. S. 2.

5. Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Spożywców za czas osd 1 stycznia do 31 grudnia r. 1921. Warszawa 1922. S. 3.

НІМЕЦЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ 1920-1939 РР. З ТОЧКИ ЗОРУ УГОРСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Чухомець Олексій,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, професорка
Іванова Людмила
м. Київ

Анотація. В дослідженні аналізуються характер німецько-угорських відносин 1920–1939 рр. та особливості їх розвитку. Звертається увага на внутрішні протиріччя пронімецької політики Угорщини, намагання зберегти певну незалежність зовнішньої політики та наслідки цих дій.

Ключові слова: Угорщина, Німеччина, Чехословаччина, ревізія, політичні відносини.

Аналізуючи німецько-угорські відносини в міжвоєнний період 1920–1939 рр., необхідно відмітити, що в цих відносинах підлеглу роль відігравала остання сторона, оскільки була сильніше обтяжена умовами Тріанонського договору, потребувала економічної допомоги від країн-переможниць у війні та знаходилась в дипломатичній та географічній ізоляції зі сторони членів союзу «Малої Антанти» (Чехословаччини, Румунії та Югославії), який виник під французьким патронажем для протидії поширенню ідей угорського ревізіонізму. В цих умовах ще в 20-х роках прем'єр-міністр Угорського королівства І. Бетлен розпочав поступове налагодження відносин з Німеччиною, які продовжували підтримувати і його наступники.

Протягом 20-х років XX століття дані відносини не були особливо розвинуті через протидію зі сторони Ґ. Штреземана, який в 1923–1929 рр. відповідав за зовнішню політику Веймарської республіки. На думку цього політика, ключові потреби республіки полягали в посиленні економічної потуги, поліпшенню відносин з країнами Західної Європи з метою залучення кредитів, полегшення репарацій та виходу з дипломатичної ізоляції. Зважаючи на реакційно-консервативний характер режиму Горті, офіційні німецькі політичні кола в даний період уникали угорських запитів про спільний перегляд кордонів [2, с. 254-259].

Незважаючи невеликі наслідки такої взаємодії для угорських ревізійних намагань, політикум королівства продовжував підтримувати дані відносини. На

думку І. Бетлена, в майбутньому німецькі та угорські позиції стануть набагато ближчими як через близьку культурну спорідненість обох народів, ще свіжими спогадами про спільну бойову історію під час Першої світової війни, так і внаслідок обопільного незадоволення надмірними умовами Версальського та Тріанонського мирних договорів. Така політика принесла свої дивіденди з моменту приходи нацистів до влади в Німеччині в 1933 році. Ставши першим європейським керівником, який відвідав з цього моменту Третій Рейх, угорський прем'єр-міністр Д. Гембеш сприяв зближенню ревізійних поглядів правих урядів Німеччини та Угорщини. Цьому відповідали і особисті плани А. Гітлера на посилення німецького впливу в Східній Європі шляхом послаблення профранцузької «Малої Антанти». Угорські претензії до Чехословаччини сприяли поступовому ослабленню політичного впливу останньої напередодні Мюнхенського договору 1938 року [1, с. 298].

Водночас варто звернути увагу, що серед ряду представників угорської суспільної та політичної думки зберігалися занепокоєння можливим посиленням німецького впливу в Східній Європі, викликані – парадоксально – історичним минулим, в якому останній відіграв ключову роль як в придушуванні угорських національних змагань в імперії Габсбургів, так і втягуванні Угорського королівства в Першу світову війну з усіма негативними наслідками. Характерним проявом цієї двозначності на значення німецького впливу в Європі можна вважати погляди двох ключових представників угорської політичної думки – Сабо Д., який дотримувався ідеї об'єднання усіх країн Східної Європи в єдиний політичний блок «малих націй»; і Дюли С., котрий був прибічником інтегральної ревізії усіх територій, відторгнутих після війни, в рамках єдиного економічного та культурного простору з забезпеченням національних прав інших народностей за зразком середньовічного ідеалу «країни св. Стефана». Хоча дані науковці відмічали майбутнє піднесення німецького впливу в регіоні і можливі позитивні наслідки цього процесу у вигляді ревізії кордонів на користь Угорщини, проте це в майбутньому могло призвести до надмірного посилення двох імперій – німецької і радянської – всупереч інтересам інших східноєвропейських держав. Яскраво відобразив дані побоювання Дюла С.: «Маючи як німецьку, так і російську владу по сусідству, ми повинні рахуватися з таким самим, і навіть серйознішим, каліцтвом нашої незалежності..., як це сталося за часів існування Габсбурзької монархії» [4, с. 187-195].

Таким чином, незважаючи на прагнення зблизити територіальні претензії обох держав, угорський політикум в 30-х роках прагнув зберегти певну незалежність зовнішньополітичних дій від німецького впливу. Зразками такого підходу можна вважати формальну підтримку незалежності Австрії шляхом

участі в Австро-Італо-Угорському Троїстому союзі 1934 року на противагу аншлюсу [6, с. 450] та підтримку союзницьких відносин з Польщею, яка проявлялась в проведенні диверсійних дій на території Чехословаччини всупереч німецьким інтересам [3, с. 79]. Проте після розпаду Чехословаччини в 1938 р., розділу Польщі в 1939 р. і посилення впливу Третього Рейху і СРСР в регіоні в Угорського королівства не залишилось сприятливих альтернатив у вигляді країн Західної або Східної Європи. Натомість підпорядкування німецьким інтересам стало стратегічною необхідністю для збереження наслідків територіальних ревізій 1938-1939 рр., особливо на фоні намагань сусідньої Румунії також привернути до себе увагу Третього Рейху [5, с. 89]. Зрештою, дана політика призвела до повторення наслідків 1920 року: участь в Другій світовій війні, повторне відторгнення анексованих територій і підпорядкування радянському впливові.

Список джерел та літератури

1. Палінчак М., Капітан Л., Скиба І. Роль та діяльність М. Ґорті в Угорщині. *Актуальні питання історії. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* Т. 34 (73). № 1. 2023. С. 295-299

2. Ронай Л. Становлення угорсько-німецьких дипломатичних відносин після підписання Тріанонського мирного договору до 1927 року. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: історичні науки*. Том 36 (75). № 1, 2025. С. 253-262

3. Kuprii, T., Tymish, L., Panasiuk, L. Subcarpathian Ruthenia in conditions of pre-war international crisis of 1938 and territorial encroachments of neighboring states (on regional press materials). *Skhid.* issue 164(6). 2019. pp. 75-82

4. Purcsi A. A revízió kérdése Szabó Dezső és Szekfű Gyula gondolkodásában. *Polgári szemle: gazdasági és társadalmi folyóirat*, 20 (4-6). 2024. pp. 186-199.

5. Nagy M. Magyar államtér és külpolitikai kényszer. *Közép-Európai Közlemények*. 8(4). 2015. pp. 81-95. URL: https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/12313

6. Szőlősi N. Kárpáti Ukrajna és a területi revízió (1938–1939). *Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia.* Beregszász-Ungvár, II. RF KMF-«RIK-U» Kft., 2021. pp. 449-466.

РЕЖИМ І ПОСТАТЬ ЙОСИПА БРОЗА ТІТО В ЮГОСЛАВІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Сторчевой Михайло,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
факультету історії, права
та публічного управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Власюк Ігор
м. Житомир

Анотація. Досліджено роль Йосипа Броза Тіто в історії Югославії ХХ ст. та оцінки його постаті та режиму. Проаналізовано думки істориків щодо політичної діяльності Тіто та його впливу на політику повоєнної Югославії.

Ключові слова: Югославія, самоврядний соціалізм, конфлікт Сталін-Тіто, Рух неприєднання, тітоїзм.

Актуальність теми полягає у тому, що Тіто є ключовою фігурою історії Югославії ХХ ст., без розуміння якої неможливо пояснити сутність самоврядної моделі соціалізму в СФРЮ та політичного режиму.

Метою статті є аналіз оцінок істориків щодо політичного режиму в СФРЮ та постаті Йосипа Броза Тіто.

В історіографії необхідно виділити, зокрема, такі дослідження постаті і режиму Йосипа Броза Тіто: Й. Михалевич і Г. Міллан (дослідження питання тоталітаризму у Югославії) [5], Й. Перович (вивчення причин конфлікту Сталіна з Тіто у 1948 році) [6], М. Диклич (режим Тіто та його політика) [1], В. Клішманич (розвиток культу особи Тіто у Югославії) [4], П. Варвишук (Тіто і релігія) [8], О. Підлуцький, Б. Єлавич і М. Каліч (аналізували політичну діяльність Тіто загалом) [2; 3; 7].

Йосип Броз Тіто народився у селянській родині. У період Першої світової війни служив в австро-угорській армії. Згодом він потрапив у полон та долучився до більшовицької Червоної гвардії. Після повернення до Югославії у 1920 р. займався підпільною комуністичною діяльністю, за що був заарештований. У 1935-1937 рр. працював у Комінтерні в СРСР.

Після Другої світової війни Тіто очолив нову югославську державу. У 1948 р. вступив у конфлікт зі Сталіним, що визначило в подальшому свою модель соціально-економічного та політичного розвитку Югославії. Тіто став одним із засновників Руху неприєднання. Попри авторитарний стиль правління,

йому вдалося утримувати єдність багатонаціональної Югославії. Після його смерті внутрішні суперечності в країні загострилися [7, с. 109-111].

Постать Йосипа Броза Тіто викликає суперечливі інтерпретації серед істориків різних країн. Сербські історики часто демонструють упереджено апологетичний підхід, а хорватські та західноєвропейські дослідники, переважно критичніші. Західні історики звертають увагу на тоталітарний характер югославської системи. На думку дослідників Й. Михалевича та Г. Міллана, політична система Югославії за Тіто будувалася за радянським зразком, незважаючи на спроби дистанціювання після розриву із СРСР [5, с. 242].

У сучасній історіографії з нових позицій аналізують конфлікт Сталіна і Тіто у 1948 р. Швейцарський історик Й. Перович у своїй статті «Розкол Тіто-Сталін. Переоцінка у світлі нових доказів», підкреслює, що рішуча відмова югославського керівництва підкоритися вимогам Москви стала визначальним фактором розриву, оскільки СРСР прагнув стримати вплив Югославії, зокрема через збереження незалежності Албанії [6, с. 62-63].

Історики відзначають і вплив особистісного фактору Тіто. Дослідник М. Диклич зауважує, що Тіто створив ореол «всесвітньо-історичної постаті» та систему, де культ його особи був нормою [1, с. 244-245].

Дослідники звертають увагу на міжнародний імідж Югославії і символічний статус самого Тіто. Як вважає хорватський історик В. Клішманич, Тіто мав глобальне визнання як ключовий політик XX ст. [4, с. 45]. Історики відзначають прагматичне ставлення Тіто щодо релігії. Польський історик П. Варвишук підкреслює відсутність ідеологічної антирелігійності, однак певна лояльність релігійної самобутності окремих народів спричинила конфлікт із Сербською православною церквою [8, с. 122].

Український дослідник О. Підлуцький відзначає ширші повноваження югославських республік порівняно із радянськими. На його думку, Тіто проводив кадрову політику так, аби уникати домінування одного народу та зберігати міжетнічний баланс [7, с. 121].

Американська історикиня Барбара Єлавич відзначає, що, на відміну від інших соціалістичних країн, у Югославії була відносна свобода, якою користувалися мешканці країни [2, с. 493]. Щодо національних суперечностей, то дослідниця зауважує, що югославський уряд не робив ніяких спроб зміни устрою країни, а ухвалював певні рішення, які надавали югославським республікам, зокрема, накладати вето на важливі політичні питання. Стосовно зовнішньополітичної діяльності, Єлавич підкреслює, що головним вектором цієї політики для Тіто лишався СРСР, однак югославський лідер все ж лишався

переконаним критиком політики СРСР щодо країн соціалістичного табору, навіть засудивши у 1979 р. радянську агресію в Афганістані [2, с. 501-503].

Німецька науковиця Марі-Яніна Каліч назвала Тіто однією із найцікавіших та найвидатніших постатей історії XX ст., яка мала великий вплив на світ, який його оточував і до зміни якого він доклав багато своїх зусиль. Каліч звертає увагу, що югославський лідер мав блискучий імідж, який задовольняв «... бажання багатьох мати такого собі комуністичного ерзац-короля». Тіто, на думку дослідниці, був політиком власного калібру, але, водночас, робив і злі вчинки [3, с. 9, 10, 12].

Таким чином, в історіографії Тіто оцінюється як суперечливий, але безперечно впливовий лідер XX ст., авторитаризм якого часто прикривався ідеєю «югославського самоврядування».

Список джерел та літератури

1. Диклић М. Јосип Броз, КПЈ и реконституција Југославије. Култура полиса. 2014. Т. XI, № 25. С. 231-246. URL: https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1206?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 04.11.2025).

2. Єлавич Б. Історія Балкан. XX століття / пер. з англ. Р. А. Семків. Київ : Свенас, 2004. 600 с.

3. Каліч М.-Я. Тіто. Вічний партизан. Біографія / пер. з нім. М. Кушнір, М. Пілат. Київ : Ніка-Центр, 2023. 384 с.

4. Klišmanic V. The cult of personality of Josip Broz Tito. Pleter. 2022. Vol. 5, no. 5. P. 133-146.
URL: https://ojs.srce.hr/index.php/ishasplitpleter/article/view/27071/14106 (date of access: 04.11.2025).

5. Mihaljević J., Miljan G. Was Tito’s Yugoslavia not totalitarian?. Istorija 20. veka. 2020. Vol. 38, no. 1. P. 223-248.
URL:
https://www.researchgate.net/publication/338981186_Was_Tito's_Yugoslavia_not_totalitarian (date of access: 04.11.2025).

6. Perovic J. The Tito-Stalin Split: A Reassessment in Light of New Evidence. Journal of Cold War Studies. 2007. Vol. 9, no. 2. P. 32-63. URL: https://edoc.unibas.ch/entities/publication/6c8c2309-3081-414e-961c-16a6621cb360 (date of access: 04.11.2025).

7. Підлуцький О. 25 портретів на тлі епохи. Харків : Фоліо, 2012. 475 с.

8. Wawryszuk P. Josipa Broza-Tity stosunek do religii. Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. 2023. Vol. 57, no. 2. P. 103-126. URL: https://www.researchgate.net/publication/368907904_Josipa_Broza-Tity_stosunek_do_religii (date of access: 04.11.2025).

СОЦІАЛЬНО-РИНКОВА ЕКОНОМІКА: ВИТОКИ, ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ФРН

Вознюк Єгор,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Черевко Оксана
м. Київ

Анотація. Проводиться аналіз про витоки, засади та етапи впровадження соціально-ринкової економіки в післявоєнних західних окупаційних зонах Німеччини, з яких пізніше утворилась ФРН. Особлива увага акцентується на ринковій свободі та соціальної відповідальності держави, а також на тому, як ця модель впливає на економічне відновлення.

Ключові слова: соціально-ринкова економіка, ФРН, ордолібералізм, грошова реформа, План Маршалла, соціальний захист, економічне відновлення, середній клас.

Після Другої світової війни німецька економіка була в критичному становищі. Заводи та інфраструктура були зруйновані, що призвело до нестачі ресурсів, транспорту і також дефіциту базових товарів для народу. Щоб організувати розподіл, ввели карткову систему, але вона не вирішила проблеми і лише частково забезпечувала людей їжею та необхідними речами. Крім цього, в країні відбулась інфляція, яка зруйнувала ринкові інститути та знищила довіру до влади. У процесі створення та реалізації нових виходів із економічного колапсу, великий вплив мали ордолібералізм і фрайбурзька школа економіки. Ордолібералізм це підхід, де держава встановлює суворі рамки по відношенню до бізнесу, але при цьому не заважає йому розвиватись. Вальтер Ойкен та його представники запропонували об’єднати вільний ринок та державне регулювання для забезпечення соціальної справедливості в народі. Головною метою якого було: бізнес має розвиватися вільно, але не на шкоду народу. У цьому й полягала суть соціально-ринкової системи економіки, що економічна свобода не повинна суперечити соціальній відповідальності, а лиш доповнювати її.

Соціально-ринкова економіка включає в себе дві рівнозначні складові : ринкові та соціальні принципи. Ринкові принципи, у тому числі і конкуренція, є основою економічного розвитку, стимулюючи виробництво. Держава суворо

контролює монополії і гарантує чесну конкуренцію. А жорсткість капіталізму пом’якшується соціальними гарантіями.Система страхування та підтримки створена так, щоб захистити вразливі групи населення, тобто дітей, пенсіонерів, осіб з інвалідністю і т.д.

Після 1948 року почалася реалізація цієї соціально-ринкової моделі. Запровадження нової валюти, на заміну знеціннениї грошей, стало початком оновлення економіки, сприяючи відновленню довіри до фінансів та стабілізації ринку. Це стало першим сигналом про економічне перезавантаження в країні. Водночас, скасування контролю над цінами та зменшення ролі держави допомогли відновити конкуренцію. Проте, реформа зустріла опір профспілок, це викликало багато гострих дискусій, тому що вони боялися, що може утворитися прірва між бідними та багатими. Це могло призвести до хвилі народного гніву. Саме ця критика і підштовхнула реформаторів до посилення соціальної складової в економічний політиці.

На другому етапі, завдяки «плану Маршалла» та іншій фінансовій допомозі з-за кордону, економіка швидко зростала. Післявоєнне економічна криза відступила, експорт стрімко зростав, а безробіття навпаки зникало. У людей з’явилась можливість купувати багато різноманітніх товарів та оновився ринок послуг. В цей час сформувався ринок споживачів і почав з'являтися середній клас. Саме середній клас став основою суспільства, що сприяло стабілізації ринкової економіки та підтримало становлення демократії у Німеччині.У підсумку можна сказати, що впровадження цієї моделі економіки не тільки допомогло відновитися після військової поразки, а ще й запровадило основу для сталого розвитку країни в майбутньому.

У період з 1948 по 1960 рік став визначальним для становленняя Федеративної Республіки Німеччини. Саме в цей час трансформація соціально-ринкової моделі дозволила країні, не лише стабілізуватись економічно, а й закріпити свої позиції на європейському рівні. На початковому етапі (1948–1950) ключовим стало уведення грошової реформи та лібералізація ринку.Останнє запустило промисловість і заклали основу для відновлення країни. Наступна п’ятирічка (1950–1955) відзначилась стрімким зростанням економіки, вона швидкими темпами набирала оберти, тому німецькі товари почали активно експортуватись за кордон. Завершальний етап (1956–1960) відзначився формуванням середнього класу, розквітом внутрішнього ринку і зростанням соціальних стандартів. Це десятиліття фактично стало визначальним для утвердження економічного устрою ФНР та обрання стратегічного курсу розвитку країни.

Список джерел та літератури

1. Аденауер К. Мемуари. Кельн: Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1966.

2. Джеймс Х. The German Postwar Economic Miracle: Reconstruction and Growth. Princeton : Princeton University Press, 2014. (Або: Джеймс Х. Німецьке повоєнне економічне диво: реконструкція та зростання).

3. Ергард Л. Добробут для всіх: соціально-ринкова економіка в Німеччині. Берлін : Verlag für Wirtschaft, 1948.

4. Ергард Л. Промови та статті (1948–1960). Франкфурт-на-Майні : Econ Verlag, 1962.

5. Мюллер-Армак А. Соціальна ринкова економіка та економічна політика. Фрайбург : Herder, 1956.

6. Ойкен В. Основи ордо-лібералізму. Фрайбург : Mohr Siebeck, 1950.

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДО ОЛЬСТЕРСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: АҐРОКУЛЬТУРНИЙ І МОВНИЙ АСПЕКТИ

Преловський Олег,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Шевченко Наталія
м. Київ

Анотація. Ольстерська проблема другої половини XX століття, що розгорталася теренами Сполученого Королівства, має глибоко вкорінену проблематику різних ідеологічних проявів, один із яких ґрунтується на питанні Картопляного голоду 1845–1849 років. Мета пропонованого дослідження – аналіз аґрарної площини в історико-генетичному формуванні ідеологічних підмурків ірландського націоналізму, який став засадничим у поступі подій в Ольстері.

Ключові слова: Ольстер, Ольстерський конфлікт, Республіка Ірландія, Північна Ірландія, Сполучене Королівство, Картопляний голод.

Історико-генетична травма стала за головне підложжя до подій у Британії протягом 1960–1990-х років, відомі як The Troubles в англомовному науковому дискурсові. Саме вона сформувала світогляд що ірландців у межах Британських островів, що еміґрантів до США. Фактично голод, ширше – його наслідки, – лягли в основу формування нової ірландської ідентичности та культури в діаспорі – предметно саме цей період ліг в основу національного міту

пригнобленого ірландця. У розвідці «Національна ідентичність: погляд через діяспору й історичний досвід» [1] автор раніше аналізував, як відбувалося формування політики пам'яти з огляду на досвід голоду через покоління, коли інші засадничі позиції – мова та релігія – саме для іміґрантів ставали другорядними. Подальший матеріал заглиблює в причинно-наслідковість голоду з мовним питанням.

За всю тривалість Картопляного голоду найбільш смертоносним став 1847 рік, що його часом іменують у літературі «чорним 1847-м» або ж «роком голоду» [5, p. 130]. Найбільшою мірою поширення припало на такі ірландські графства як Ґолвей, Корк, Клер, Лімерик; щодо північноірландських графст, то постраждали найбільше Тірон, Арма, Фермана, Антрім [6]. Розуміння поширення голоду чи радше його чинника – цвілі «phytophthora infestans», наслідком якої є розвиток фітофторозу, – є ключовим для вивчення питання соціального характеру голоду.

Варто зазначити, що розповсюдження картопляних сортів по ірландському острову тягнеться приблизно з середини XVII століття, тож незначна кількість різних сільськогосподарських одиниць прижилася за вказаний період, зокрема через характер кліматичних особливостей Ірландії – вони вкрай відмінні від південноамериканських, звідки були завезені розмаїті аґрокультури картоплі. Самі же спори фітофтори потрапили на ірландські землі з Північної Америки, тож імунітету до патогену фактично не було. Як стверджують дослідники Картопляного голоду, наприклад історик Джеймс С. Доннелі молодший [3], пліснява має дійсну здатність до стрімкого поширення, тож уже на осінь 1845 року вона досягла такі країни північно-центральної Европу: Бельгія, Нідерланди, північ Франції та південь Англії.

Утім у мешканців згаданих вище держав альтернатива картоплі як головній аґрокультурі існувала, натомість ірландці вельми стрімко почали відмовлятися від широкого вживання зерна, яке вирощували в малій кількості (здебільшого винятково на експорт) і єдиним продуктом до вжитку була картопля. У цьому контексті найбільшого впливу голоду зазнали аґрарні провінції Північної Ірландії, а саме: Антрім, Арма і Тірон, де загинуло близько 15% населення, а також Фермана, у якій частка жертв сягнула 30%.

Наразі звернемо увагу на пов'язану тему – ірландська мова, позаяк доволі поширеними є твердження щодо цілеспрямованої політики британського уряду, спрямованої проти теренів із найбільш ірландськомовним відсотком населення. Такі судження не відповідають реальності. Наприклад, професор Фалєр-Пуаро, на той час голова катедри мов Нантської Політехніки, наголошував, що занепад ірландської мови в сьогоденній Республіці Ірландії розпочався задовго до подій 1845–1849 років [4]. Досліджуючи регіон Ольстер – себто, Північну Ірландію на

загал, – маємо проаналізувати нинішню мовну ситуацію в місцевих графствах задля протиставлення її до проблеми голоду. Згідно з переписом 2021 року [2], показники ірландськомовної компетенції є загалом низкі по всій Північній Ірландії, проте варто виокремити низку суттєвих аспектів.

По-перше, менше 4% населення регіону цілковито володіє мовою (читання, письмо, говоріння та розуміння), але при цьому майже 7% усього населення тією чи іншою мірою загалом можуть лише спілкуватися ірландською, хоча вживають її щоденно у повсякденні тільки 2,37% мешканців; і лишень 0,32%, що в кількісному вимірі сягало 5627 осіб із 1,8 млн тих, хто постійно проживає в Ольстері, сприймали ірландську мову як свою основну мову (для порівняння: польську в регіоні за основну вважали понад 20 тисяч людей, а литовську – майже 9 тисяч).

По-друге, частота спілкування ірландською мовою вельми різнилася: у графствах Тірон, Арма та Фермана в цілому був значно вищий рівень мовного володіння, ніж у графстві Антрім. Зокрема в Тіроні найвищі показники ірландськомовности – 11,44% серед тих, хто вміє говорити; найвищі і серед тих, хто щоденно вживає мову – 4,29%; наступними за рівнем показників була Фермана (10,37% і 2,81% відповідно) та Белфаст як частина Антріму (9,13% і 3,93% відповідно). Водночас необхідно відзначити показник браку мовних навичок в ірландській – найнижчі цифри (79,59%) були в графстві Тірон, тоді як найвищий рівень мовної некомпетенції є в графстві Даун (96,78%). На вказаних теренах також найнижчі показники щоденного використання ірландської мови (0,33%) та сприйняття її як основної мови (0,02%).

З огляду на наведені дані, висновуємо: графства, які постраждали від Картопляного голоду, донині залишаються найбільш розвиненими в мовному плані. Причини голоду є цілком зумовлені природним і географічним чинниками, оскільки ті території (насамперед у XIX ст.) були осердям сільського господарства. Отже, поширення фітофторозу саме на найбільш родючих землях не може вважатися несподіваним явищем.

Підсумовуючи, наголосимо: на нашу думку, наведені вище тези є безпосереднім свідченням того, що немає чіткої кореляції між питаннями мови та занепадом аґрокультур в Ольстері, а значить не можна поставити знак рівности межи терміном «лінґвоцид» та голодом на теренах, що вивчаються. Утім і надалі сліди, залишені на родинних історіях, зоставив свій відбиток на сприйнятті Лондона як ворожого втілення.

Список джерел та літератури

1. Преловський О. Національна ідентичність: погляд через діяспору й історичний досвід. *«Кліо: питання з дня завтрашнього до дня вчорашнього»* :

Матеріали міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Київ, 13 жовт. 2023 р. Київ, 2023. С. 122-127.

2. 2021 Census | Northern Ireland Statistics and Research Agency. *Northern Ireland Statistics and Research Agency.* URL: https://www.nisra.gov.uk/statistics/census/2021-census

3. Donnelly Jr J. S. The Great Irish Potato Famine. Stroud : Sutton Publishing, 2001. 293 p.

4. Falc'Her-Poyroux E. The Great Famine in Ireland: a Linguistic and Cultural Disruption. *La Grande Famine en Irlande 1845-1850* / arr. by Y. Bévant. 2014. URL: https://shs.hal.science/halshs-01147770v1/document (date of access: 16.11.2025).

5. Kinealy C. This Great Calamity. Gill & Macmillan Ltd, 2006. 480 p. URL: http://sarkoups.free.fr/kinealy1994.pdf.

6. RTÉ History. The effects of the Great Famine: explore the maps. *RTE.ie*. URL: https://www.rte.ie/history/post-famine/2021/0324/1205908-the-effects-of-the-great-famine-explore-the-maps/ (date of access: 08.11.2025).

ГЕНДЕРНІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСТУПУ ДО РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У США: ІСТОРІЯ ТА ВИКЛИКИ У 1970–1990-ТІ РОКИ

Федінський Олексій,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Журба Михайло
м. Київ

Анотація. У роботі проаналізовано етапи становлення системи реабілітації у США у 1950–1980-х роках, окреслено соціальні та політичні передумови формування інституційної підтримки осіб з інвалідністю. Особливу увагу приділено трансформації поглядів на інвалідність – від медичної моделі до соціально-правової. Дослідження базується на аналізі законодавчих актів, фахової літератури та історичних джерел..

Ключові слова: реабілітаційна політика, інвалідність, Vocational Rehabilitation Act, Section 504, незалежне життя, ADA, соціальна інклюзія

У другій половині XX ст. у США відбувся перехід від медичної до правової та соціальної моделі інвалідності: закони Rehabilitation Act (1973), зокрема Section 504, та Americans with Disabilities Act (1990) закріпили принцип недискримінації й формально гарантували доступ до освіти, праці, послуг і безбар'єрного середовища [5; 7]. Водночас практика засвідчила нерівномірний доступ до реабілітаційних послуг: жінки з інвалідністю, особливо з числа расових меншин, частіше зосереджувалися у сегментах низькооплачуваної праці, а мешканці сільських районів, старих індустріальних регіонів і бідних міських кварталів мали гірші можливості vocational rehabilitation порівняно з великими містами [11]. Для України аналіз гендерних і територіальних аспектів доступу до реабілітаційних послуг у США в 1970–1990-ті роки є важливим для формування політики, чутливої до нерівності між регіонами та соціальними групами.

1. Правова рамка та становлення нових підходів до інвалідності у США.

У 1970–1990-ті роки в США відбувається принципова трансформація розуміння інвалідності: від «медичної» та благодійної парадигми – до підходу, що трактує її як питання прав людини, громадянської рівності та соціальної справедливості. Ключову роль відіграло прийняття Rehabilitation Act (1973), зокрема Section 504, та Americans with Disabilities Act (1990), які юридично закріпили принцип недискримінації за ознакою інвалідності й вимогу забезпечення доступу до освіти, праці, послуг і безбар'єрного середовища [1; 5; 10].

Цей правовий поворот розглядається в ширшому контексті розвитку прав людини і критики патерналістських моделей. Дослідники наголошують на необхідності оцінювати інвалідність у «правозахисному контексті», де важливими є не лише формальні норми, а й реальний доступ до прав та участь людей з інвалідністю у прийнятті рішень; у цьому руслі розвиваються концепти «reasonable accommodation» і «meaningful access», що вимагають активного усунення бар'єрів та переходу від уніфікованих медичних програм до індивідуалізованих маршрутів реабілітації, пов'язаних із працевлаштуванням і участю в житті громади [2-4].

Водночас історія vocational rehabilitation показує, що інституційні рамки системи сформувалися ще до цього правового повороту й були зорієнтовані на «типового» отримувача – чоловіка працездатного віку, часто ветерана війни, якого потрібно повернути на ринок праці [13]. Подальша еволюція, описана Д. Флейшером та Ф. Зеймс, засвідчує перехід від благодійної до конфронтаційної логіки, коли активісти руху за права людей з інвалідністю вимагають не лише індивідуальної допомоги, а й зміни соціальних структур, що відтворюють дискримінацію [7]. Досвід ветеранів, проаналізований Д. Гербером та Дж.

Монтойєю, додатково виявляє расові й територіальні нерівності у доступі до якісної реабілітації, особливо для тих, хто повертався до бідніших регіонів із обмеженими ресурсами [11; 12].

2. Гендерні та територіальні виміри доступу до реабілітаційних послуг.

Попри формальну нейтральність правової рамки, реабілітаційні програми США 1970 – 1980-х років залишалися орієнтованими насамперед на «типового» реципієнта – чоловіка працездатного віку з фізичними ушкодженнями, часто ветерана війни. Жінки з інвалідністю опинялися на периферії системи vocational rehabilitation: рідше включалися до високооплачуваних програм професійної підготовки, частіше спрямовувалися у низькооплачувану офісну працю й сферу послуг або залишалися в статусі домогосподарок без формалізованої підтримки [13; 14]. Інтерсекційність гендеру з расою та класом посилювала нерівність: для афроамериканок, латиноамериканок і мешканок бідних районів структурні бар'єри – сегрегація на ринку праці, нижчий рівень освіти, дискримінаційні практики роботодавців – поєднувалися з недостатньою чутливістю реабілітаційних служб; особливо вразливою групою були жінки-ветеранки з психічними травмами та комплексними ушкодженнями [5; 7; 10-12].

Територіальний вимір доступу до реабілітації також був ключовим: федеративна модель співфінансування, що поєднувала федеральні ресурси з бюджетами штатів, зумовлювала істотні відмінності в щільності мережі центрів, спектрі програм і кадровому забезпеченні [13]. Мешканці сільських територій, малих міст, індіанських резервацій і старих індустріальних регіонів стикалися з браком спеціалізованих установ, проблемами транспортної доступності й довгими чергами, що нерідко вимагало переїзду до інших округів [11]. Політика скорочення соціальних видатків і неоліберальні реформи 1980-х років поглибили ці диспропорції: економічно слабші штати частіше урізали програми, закривали або укрупнювали центри, передавали послуги підрядникам, через що формально однакові федеральні стандарти (зокрема вимоги ADA до доступності будівель і послуг) впроваджувалися з різною швидкістю та повнотою [4; 12].

3. Соціальні рухи, інтерсекційний підхід та імплікації для України.

Розвиток правової рамки реабілітаційної політики у США у 1970–1990-ті роки був тісно пов'язаний з активізацією руху за права людей з інвалідністю та руху незалежного життя. Акції протесту на кшталт «504 sit-ins», кампанії за ухвалення ADA та формування коаліцій між активістами, юристами, ветеранами й іншими групами перетворили людей з інвалідністю на видимого політичного актора, здатного впливати на порядок денний [8; 9]. У 1980–1990-ті роки поступово формується інтерсекційний підхід, який поєднує аналіз

інвалідності з гендером, расою та класом: частина досліджень і практик починає приділяти увагу становищу жінок з інвалідністю, ветеранок, представників расових меншин і мешканців бідних та віддалених регіонів [10; 11]. Для України цей досвід є застереженням проти суто «формального» запозичення американських моделей реабілітації. Права, задекларовані в законі, не гарантують реального доступу без політики «розумного пристосування» та забезпечення «сутнісного доступу» (meaningful access) для вразливих груп [2; 4]. Формування повоєнної реабілітаційної системи потребує від початку враховувати гендерний вимір (зокрема потреби жінок-ветеранок, жінок з інвалідністю, матерів дітей з інвалідністю) й територіальний вимір (прифронтові, деокуповані, сільські й депресивні регіони), забезпечувати мінімальні стандарти послуг по всій країні та інституціоналізувати участь людей з інвалідністю, ветеранських організацій і громадських ініціатив у розробленні та моніторингу політики [3; 9].

Отже, досвід США 1970–1990-х років показує, що навіть потужний правовий прорив у сфері прав людей з інвалідністю не усуває автоматично гендерні та територіальні нерівності: вони відтворюються через інституційні практики, різний ресурсний потенціал регіонів і недостатню інтеграцію інтерсекційного підходу в політику. Для України це означає необхідність свідомо конструювати реабілітаційну систему так, щоб вона зменшувала, а не посилювала існуючі розриви між різними групами населення.

Список джерел та літератури

1. Scotch R. Politics and Policy in the History of the Disability Rights Movement. *The Milbank Quarterly*. 2001. Vol. 79, № 2. P. 359-394.

2. Degener T. Disability in a Human Rights Context. *Laws*. 2016. Vol. 5, № 3. P. 35.

3. Beresford P. Developing the Theoretical Basis for Disability Rights. *Disability & Society*. 2013. Vol. 28, № 1. P. 1-14.

4. Bagenstos S. The Future of Disability Law / S.R. Bagenstos. *Yale Law Journal*. 2004. Vol. 114, № 1. P. 1-48.

5. Nielsen K. A Disability History of the United States. Boston, 2013. 240 p.

6. Davis L. Enabling Acts: The Hidden Story of How the Americans with Disabilities Act Gave the Largest US Minority Its Rights. Boston, 2015. 304 p.

7. Fleischer D., Zames F. The Disability Rights Movement: From Charity to Confrontation / D. Fleischer, F. Zames. Philadelphia, 2001. 400 p.

8. Shapiro J. No Pity: People with Disabilities Forging a New Civil Rights Movement. New York, 1994. 384 p.

9. Charlton J. Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment. Berkeley, 1998. 216 p.

10. Shakespeare T. Disability Rights and Wrongs Revisited. London, 2013. 288 p.

11. Montoya J. Rehabilitating the Nation: Disability, Race, and War in American Culture. Durham, 2018. 280 p.

12. Disabled Veterans in History / ed. D.A. Gerber. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2000. 416 p.

13. Obermann C. A History of Vocational Rehabilitation in America. Minneapolis, 1965. 226 p.

14. Rubin S., Roessler R., Rumrill P. Foundations of the Vocational Rehabilitation Process. Austin, 2016. 480 p.

15. Rehabilitation Act of 1973. Washington, D.C., 1973. 52 p.

16. Section 504, Rehabilitation Act of 1973. Washington, D.C., 1977. 18 p.

17. Americans with Disabilities Act of 1990, as amended. Washington, D.C., 1990. 108 p.

КОНЦЕПЦІЯ «СОЦІАЛЬНОЇ ЄВРОПИ» Ж. ДЕЛОРА ЯК КАТАЛІЗАТОР ІДЕОЛОГІЧНОГО РОЗВОРОТУ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1980 – ПОЧАТОК 1990-Х РР.)

Дегтярьов Вадим,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Навчально-наукового інституту
історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
Науковий керівник:
докторка історичних наук, професорка
Сокирська Владилена,
м. Суми

Анотація. У статті досліджується ідеологічна еволюція Лейбористської партії Великої Британії від радикального євроскептицизму початку 1980-х рр. до конструктивного проєвропеїзму на початку 1990-х. Доводиться, що вирішальним чинником цієї трансформації стала концепція «соціальної Європи» Ж. Делора. Обґрунтовується, що ця концепція дозволила партії, яка перебувала у глибокій кризі, переосмислити роль Європейського економічного співтовариства як інструменту для захисту соціальних прав та ефективну противагу неоліберальній політиці уряду М. Тетчер.

Ключові слова: Лейбористська партія, європейська інтеграція, європеїзація, Ж. Делор, соціальна Європа, євроскептицизм.

На початку 1980-х рр. Лейбористська партія Великої Британії займала позицію глибоко вкоріненого та ідеологічно обґрунтованого євроскептицизму. Вбачаючи у Європейському економічному співтоваристві (ЄЕС) «капіталістичний клуб», несумісний із соціалістичними перетвореннями, партія виступала за вихід країни з його складу. Ця позиція досягла свого апогею у виборчому маніфесті 1983 р., який прямо закликав до виходу з ЄЕС [5]. Цей документ згодом був названий «найдовшою передсмертною запискою в історії» через його радикальну програму, яка, як вважалося, зробила партію абсолютно неприйнятною для широкого електорату та призвела до її нищівної поразки на виборах [2, с. 4]. Однак до 1992 р. партія здійснила карколомний ідеологічний розворот, перетворившись на головну проєвропейську силу у британській політиці. Ця трансформація була каталізована не лише внутрішньопартійною кризою, а й, значною мірою, зміною самого характеру ЄЕС під впливом Голови Єврокомісії Ж. Делора та його концепції «соціальної Європи».

Фундаментальний перегляд позиції лейбористів був зумовлений глибокою кризою, що настала після нищівних поразок на виборах 1983 та 1987 років. Стало очевидним, що традиційна соціалістична програма, орієнтована на національну державу, втратила електоральну привабливість [4, с. 112]. Водночас, невдача економічної політики соціалістичного уряду Ф. Міттерана (1981–1983) продемонструвала європейським лівим партіям нежиттєздатність стратегій, орієнтованих виключно на національну державу, в умовах посилення економічної глобалізації [2, с. 6]. Під керівництвом Н. Кіннока, який і сам у минулому був «антимаркетиром», партія розпочала масштабний процес «Перегляду політики» (Policy Review). Його метою було не просто пом’якшення радикальних позицій, а пошук нової, модерної соціал-демократичної ідентичності, здатної повернути довіру виборців [4, с. 113]. Саме в цей момент ідеологічного вакууму на європейській арені з’явилася нова пропозиція, що кардинально змінила для лейбористів політичний розрахунок.

Ключову роль у цій трансформації відіграв Ж. Делор, який очолив Європейську комісію у 1985 р. Його бачення Єдиного ринку було нерозривно пов’язане з концепцією «соціального виміру», що передбачала створення загальноєвропейських стандартів у сфері прав робітників, втілених у Соціальній хартії [1, с. 136]. Ця ініціатива створювала прямий ідеологічний контраст із внутрішньою політикою уряду М. Тетчер, спрямованою на дерегуляцію та обмеження впливу профспілок. Для лейбористського руху, який перебував у стані оборони на національному рівні, пропозиція Ж. Делора виглядала як несподівана можливість перенести боротьбу за соціальні права на наднаціональну арену. Цей процес досяг своєї кульмінації у вересні 1988 р., коли Ж. Делор виступив на конгресі Британських тред-юніонів, де фактично

запропонував профспілкам Брюссель як союзника у протистоянні політиці уряду Торі [1, с. 137]. Реакція М. Тетчер була негайною. Лише через два тижні у своїй промові в Брюгге вона задекларувала фундаментальну незгоду з делорівським баченням, назвавши його спробою нав'язати «соціалізм через задні двері» [6]. Таким чином, ідеологічний конфлікт між М. Тетчер і Ж. Делором створив унікальну політичну ситуацію, в якій Консервативна партія розпочала свій рух у бік євроскептицизму, звільняючи проєвропейську нішу, яку лейбористи розцінили як стратегічну можливість.

Цей ідеологічний зсув був інституціоналізований під час періоду «Перегляду політики» кінця 1980-х рр. та остаточно закріплений у виборчій програмі партії. Маніфест 1992 р. став документальним свідченням завершення цієї трансформації. У ньому партія прямо обіцяла приєднатися до «Соціальної хартії нового Європейського договору», що було кульмінацією прийняття делорівського бачення «соціальної Європи» [3]. Цей крок був зумовлений глибокою зміною позиції всередині самого лейбористського руху. Профспілки, відчувши себе беззахисними на національному рівні, почали активно підтримувати європейську інтеграцію, вбачаючи в ній механізм для захисту прав робітників [2, с. 6]. Отже, до 1992 р. Лейбористська партія остаточно відмовилася від політики виходу, інституціоналізувавши натомість курс на активну участь та просування соціальних стандартів у рамках Європейського Співтовариства.

Таким чином, концепція «соціальної Європи» Ж. Делора стала вирішальним каталізатором ідеологічного розвороту Лейбористської партії. Вона дозволила партії, що перебувала у внутрішній кризі, переосмислити роль Європейського економічного співтовариства як інструменту для реалізації соціал-демократичних цілей та противагу політиці тетчеризму. Спровокований ідеями Ж. Делора євроскептичний поворот консерваторів звільнив проєвропейську нішу, яку лейбористи успішно зайняли, інституціоналізувавши новий курс у рамках «Перегляду політики». Цей фундаментальний зсув став ключовим елементом модернізації партії та її подальшого електорального відродження.

Список джерел та літератури

1. Delaney E. The Labour Party's changing relationship to Europe: The expansion of European social policy. *Journal of European Integration History*. 2002. Vol. 8, No. 1. P. 121-138.

2. Featherstone K. The British Labour Party from Kinnock to Blair: Europeanism and Europeanization : paper for the European Community Studies Association's Sixth Biennial International Conference (Pittsburgh, 2–5 June 1999). Pittsburgh, 1999.

URL: https://www.researchgate.net/publication/29992685_The_British_Labour_Party_from_Kinnock_to_Blair_Europeanism_and_Europeanization (дата звернення: 10.11.2025).

3. It’s time to get Britain working again : 1992 Labour Party Manifesto. URL: http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1992/1992-labour-manifesto.shtml (дата звернення: 10.11.2025).

4. Shaw E. Towards renewal? The British labour party’s policy review. *West European Politics.* 1993. Vol. 16, No. 1. P. 112-132. DOI: 10.1080/01402389308424950.

5. The New Hope for Britain : 1983 Labour Party Manifesto. URL: http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1983/1983-labour-manifesto.shtml (дата звернення: 10.11.2025).

6. Tugendhat C. The worm in the apple: A history of the Conservative Party and Europe from Churchill to Cameron. London : Haus Publishing, 2022. 208 p.

ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЙ НАТО

Павленко Богдана,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Черевко Оксана
м. Київ

Анотація. У статті розглянуто процес формування, зміни та сучасного розвитку стратегічних концепцій Північноатлантичного альянсу. Проаналізовано етапи еволюції стратегій НАТО від початкової моделі колективної оборони до сучасного комплексного підходу, що враховує політичні, кібернетичні, енергетичні та гібридні виклики безпеці. Розкрито вплив ключових історичних подій – завершення холодної війни, терактів 11 вересня, агресії Росії проти України – на трансформацію стратегічних документів Альянсу.

Ключові слова: НАТО, стратегічна концепція, колективна безпека, оборонна політика, міжнародні відносини, геополітика.

Північноатлантичний альянс, створений у 1949 році, із самого початку мав на меті забезпечення колективної оборони та стримування можливих

агресорів у Європі. Проте із плином часу стратегічні документи НАТО неодноразово переглядалися, відображаючи зміни у міжнародному середовищі та появу нових загроз.

Початковий етап (1949–1967 рр.) визначався домінуванням концепції «масованої відплати», яка спиралася на ядерне стримування як основний механізм запобігання війні. Однак із розвитком радянських ракетних технологій та ризиком ескалації конфлікту до глобальної катастрофи Альянс у 1967 році прийняв концепцію «гнучкого реагування». Вона передбачала використання звичайних озброєнь до моменту, коли застосування ядерної зброї стане неминучим.

Після завершення холодної війни у 1991 році НАТО постало перед потребою визначити нові цілі. У Стратегічній концепції 1991 року вперше задекларовано розширення функцій Альянсу: від оборони – до управління кризами та партнерства із пострадянськими державами. У цьому контексті започатковано програму «Партнерство заради миру».

Подальша концепція 1999 року закріпила право НАТО здійснювати операції поза межами території союзників для врегулювання конфліктів та стабілізації ситуації у кризових регіонах. Прикладом реалізації стала операція у Косово.

Події 11 вересня 2001 року стали водорозділом у безпековому мисленні Альянсу. У Стратегічній концепції 2010 року визначено три основні завдання: колективна оборона, управління кризами та кооперативна безпека. Акцент зроблено на протидії тероризму, кіберзагрозам і забезпеченні енергетичної стійкості.

Сучасна Стратегічна концепція 2022 року, ухвалена в Мадриді, є відповіддю на нові геополітичні виклики. Російська Федерація названа «найсуттєвішою і безпосередньою загрозою», а Китай – «системним суперником». Концепція також передбачає розвиток спроможностей у кібер- і космічному просторі, посилення східного флангу НАТО та поглиблення співпраці з партнерами в Азії та на Тихому океані.

Отже, еволюція стратегій НАТО демонструє поступовий перехід від вузько оборонного підходу до глобальної концепції безпеки, яка поєднує військові, політичні та технологічні інструменти. Сьогодні Альянс відіграє роль не лише військової організації, а й важливого політичного актора, який формує безпековий порядок у світі.

Список джерел та літератури

1. NATO. The Alliance’s New Strategic Concept: 1967 (Flexible Response). URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_26706.htm

2. NATO. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, 1991.
URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm
3. NATO. The Alliance's Strategic Concept, 1999. Washington Summit. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm
4. NATO. Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept, 2010. Lisbon Summit. URL: https://www.nato.int/strategic-concept
5. NATO. Strategic Concept 2022. Madrid Summit. URL: https://www.nato.int/strategic-concept/

ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ Й РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Федорченко Павло,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка педагогічних наук, доцентка
Бакка Тамара
м. Київ

Анотація. Коротко розглянуто еволюцію ідеї сталого розвитку, корені якої корені сягають ранньомодерної доби. Сучасне поняття впроваджено в 1987 році. Зроблено висновки про сучасну роль концепції сталого розвитку у світі.

Ключові слова: сталий розвиток, межі зростання, лісокористування, ідеї, концепція, цілі сталого розвитку.

Проблематика сталого розвитку має глибокі історичні корені та бере початок задовго до появи її сучасного термінологічного оформлення. Уже в XVII–XVIII ст. у європейській інтелектуальній традиції простежуються ідеї, що поєднували турботу про природне середовище з економічною раціональністю. Так у праці «Сильва» Джона Евеліна 1664 р. створеній у Лондоні ще не було поняття «сталого розвитку», проте в ньому обґрунтовувались схожі за змістом думки: «розумне використання» і «хороше господарювання». Евелін вважав, що посадка дерев є обов'язком кожного власника землі перед народом з метою припинення руйнівного використання лісових ресурсів [1, с. 83, 85].

Одним із ключових прикладів є й німецька школа лісового господарства, започаткована працею «Sylvicultura Oeconomica» (1713) [2] Г. К. фон Карловіца. У ній обґрунтовано принцип «Nachhaltigkeit» – «сталого» лісокористування, що

передбачає відновлення вирубаної деревини й недопущення виснаження ресурсів, забезпечуючи стійкий дохід [3]. Це посприяло переосмисленню процесів господарювання: видобутку ресурсів, вироблення товарів та їх споживання; виходячи з того, що є межі експлуатації природних ресурсів. Також Карловіц наголошував і на соціальній моралі та відповідальності перед майбутніми поколіннями, які повинні мати можливість використання ресурсів, що забезпечить довговічність самого суспільства [1, с. 85-86].

У XIX ст. проблема взаємодії людини з природою отримала новий імпульс завдяки дослідженням у галузі біології, географії та філософії природи. Так американський мислитель Дж. Марш порушив питання екологічної відповідальності суспільства та необхідності збереження природних ландшафтів, наголошуючи на межах антропогенного впливу [4, с. 41-44].

У XX ст. кардинально зріс вплив людської діяльності на природу. Борючись із наслідками «великої депресії» в США президент Ф. Д. Рузвельт посилив звучання питання екології у публічному дискурсі. У рамках боротьби з ерозією ґрунтів та безробіттям через Цивільний захисний корпус мільйони людей було залучено до відновлення природи й висадки лісів зокрема [1, с. 86].

Посприяла поширенню екологічних ідей і поява праці Р. Карсон «Silent Spring» (1962) [5], що привернула увагу до проблеми забруднення довкілля пестицидами й дала поштовх світовому екологічному руху [6].

Надзвичайно вагомий внесок у формування сучасного розуміння меж економічного зростання зробили дослідження Римського клубу. У відомій доповіді «The Limits to Growth» (опублікована 2 березня 1972 р.) на підставі комп'ютерного моделювання було вперше показано, що безконтрольне зростання економіки та населення неминуче призведе до виснаження ресурсів та деградації екосистем [7]. Ця праця сприяла переходу до нового глобального екологічного мислення, у центрі якого стояло усвідомлення взаємозалежності економіки та природних систем.

На Стокгольмській конференції ООН з довкілля (5–16 червня 1972 року) було закладено концептуальні засади міжнародної екологічної політики. На ній вперше було підкреслено, що захист довкілля є умовою подальшого соціально-економічного розвитку держав, а не перешкодою для нього. Створення Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP) стало ключовим інституційним кроком з координації глобальних дій у цьому напрямі. Результати конференції були підсумовані в Стокгольмській декларації [8].

Подальшого концептуального розвитку ідея сталого розвитку набула завдяки діяльності Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку під керівництвом Г. Брундтланд. У її доповіді «Our Common Future» (1987) було запропоновано загальноприйняте сьогодні визначення «сталого розвитку» як

такого, що «задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [9, с. 41]. Головною новацією (крім введення сучасного поняття) стала інтеграція трьох складових – економічної, соціальної та екологічної – у єдину модель розвитку.

1990-ті роки стали періодом інституціалізації концепції. На конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (1992) ухвалено Декларацію Ріо, Порядок денний на XXI століття та низку міжнародних конвенцій. Ці документи започаткували глобальне партнерство держав у сфері раціонального природокористування, боротьби зі зміною клімату та збереження біорізноманіття [10]. Подальше затвердження 17 Цілей сталого розвитку [11] у 2015 році – остаточно закріпили концепцію як загальносвітовий орієнтир.

Сьогодні концепція сталого розвитку залишається ключовою рамкою для формування державної політики, планування економічного розвитку та модернізації суспільств, оскільки поєднує екологічні обмеження та соціально-економічні потреби у комплексну, науково обґрунтовану систему.

Список джерел та літератури

1. Зубкова А. Б., Макаренко А. Б., Місюня Р. М., Майгурова Д. С., Водяхіна М. О., Ігнатова А. А. Вибір між сталим розвитком та корпоративною соціальною відповідальністю у міжнародному бізнесі. *Науковий вісник ОНЕУ*. 2022. №3-4 (292-293). С. 81-93.

2. von Carlowitz H. C. Sylvicultura Oeconomica. Leipzig : Braun, 1732. 327 p.

3. Hans Carl von Carlowitz. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/

6. Hans_Carl_von_Carlowitz (дата звернення: 15.11.2025).

4. Marsh G. Man and Nature. New York : Charles Scribner & Co., 1867. 608 p.

5. Carson R. Silent Spring. Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 1962. 155 p.

6. Silent Spring. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Silent_Spring (дата звернення: 15.11.2025).

7. Meadows D., Meadows D., Randers J., Behrens W. The Limits to Growth. New York : Universe Books, 1972. 363 p.

9. The Limits To Growth. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/

7. The_Limits_to_Growth (дата звернення: 15.11.2025).

8. United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm. *United Nations*. URL: https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972 (дата звернення: 15.11.2025).

9. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. *United Nations*.
URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf (дата звернення: 15.11.2025).

10. United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janerio, Brazil, 3 to 14 June 1992. Agenda 21. *United Nations*. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (дата звернення: 15.11.2025).

11. Що таке цілі сталого розвитку? *Програма розвитку ООН в Україні*. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku (дата звернення: 15.11.2025).

ПАНАФРИКАНСЬКИЙ СВІТ МУАММАРА КАДДАФІ

Сафонов Кирило,
здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти 2-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Черевко Оксана
м. Київ

Анотація. У статті розглядаються ідеї та практична реалізація панафриканізму в зовнішній політиці Муаммара Каддафі, який прагнув перетворити Лівію на центр африканської єдності. Проаналізовано ініціативи створення Африканського Союзу, фінансову підтримку регіональних організацій і спроби Каддафі сформувати «Сполучені Штати Африки» як альтернативу арабським інтеграційним проектам.

Ключові слова: Муаммар Каддафі, панафриканізм, Африканський Союз, Сполучені Штати Африки, інтеграція, Лівія.

Глобалізація стала звичним процесом після Другої світової війни. Традиційно в цьому контексті найчастіше згадуються країни Євразії та Америки. Як написав у своїй книзі габонський дипломат та за сумісництвом колишній Голова Генеральної Асамблеї ООН Жан Пінг «в той час, як ці геополітичні організації та торговельні блоки формуються по всьому світу, Африка, яка поглинута логікою війни, балканізації, розколу та мікронаціоналізму, залишається поза цими великими рухами сучасності» [4, с. 110]. Так, у 1993 році від Ефіопії відокремилася Еритрея, а у 2011 році Південний Судан здобув незалежність від Судану. Все більше голосів серед африканської політичної та інтелектуальної еліти закликали до відродження ідеалу панафриканського руху, що зародився на початку XX століття.

Оскільки полковник Каддафі заздалегідь не представив свій «проєкт створення Сполучених Штатів Африки» на розгляд африканських експертів і міністрів, народження Африканського Союзу (AU) того дня не відбулося. Глави

держав Нігерії, Південної Африки та багатьох інших країн рішуче виступили проти цього, посилаючися на необхідність дотримання процедурних норм, а також національного та міжнародного законодавства. Згідно з їхніми заявами, «демократичні країни не могли ухвалювати такі зобов'язання без попереднього вивчення відповідних документів, а також без інформування громадськості та парламентів». Однак, у дусі компромісу і, зокрема, щоб віддати належне зусиллям лідера Лівії, було вирішено, за пропозицією президента Сенегалу Абдулая Вада, того дня урочисто проголосити принцип створення цієї нової організації. У спеціальній декларації, що отримала назву «Сиртська декларація», було закріплено рішення про трансформацію OAU в Африканський Союз [4].

Конституційний акт Африканського Союзу, підготовлений на основі сучасного європейського досвіду, був остаточно ухвалений через рік, 12 липня 2000 року, на 36-му саміті Організації африканської єдності (OAU) в Ломе, Того. Він набув чинності 26 травня 2001 року під час 37-го і останнього саміту OAU, що відбувся в Лусаці, Замбія. Після однорічного перехідного періоду Африканський Союз (AU) офіційно замінив OAU на своєму урочистому і широко відзначеному установчому саміті, який відбувся 10 липня 2002 року в Дурбані, Південна Африка.

Важливо підкреслити, що для Каддафі було важливо, щоб Африканський Союз діяв саме під керівництвом Лівії і для цього він був готовий вкладати значні фінансові ресурси. Для Каддафі Африка мала бути не лише географічним центром світу, а й ключовим напрямком інвестицій. Основним інструментом для реалізації цієї стратегії був Лівійський Арабський Африканський Інвестиційний Фонд (LAAICO), який мав 19 філій і працював у 25 країнах [2]. Це був важливий важель впливу полковника Каддафі на африканському континенті. Каддафі цікавився не лише гірничодобувною промисловістю. Він фінансував широкий спектр галузей – від сільського господарства до готельного бізнесу, в який вкладав значні кошти. Він вбачав майбутнє африканського туризму саме в розвитку цієї сфери.

Планувалася інтеграція і у військовій сфері. Так у конституційному акті 2000 р. було чітко прописано створення спільної оборонної політики для африканського континенту [3]. Також було закріплено право Союзу втручатися в справи держави-члена відповідно до рішення Зборів щодо серйозних обставин, а саме: військові злочини, геноцид та злочини проти людства [3]. У акті було також прописано просування гендерної рівності, в чому Лівія дійсно зробила чималий прогрес. І, можливо, передбачаючи арабську весну було домовлено про спільні засудження неконституційних переворотів у країнах Африканського союзу.

В одному з останніх своїх інтерв'ю міжнародним виданням в 2010 р. Каддафі цілком позитивно оцінював зрушення у створенні Африканського союзу і зазначав, що лідери континенту дуже наближені до створення єдиної африканської влади і невдовзі все це буде нагадувати Сполучені Штати Америки [6]. Ми не знаємо достоменно, чи вдалося би реалізувати амбітний проєкт такого міждержавного утворення. Каддафі було жорстоко вбито в 2011 р. і після цього сама ідея створення такого союзу була поставлена на паузу.

Після смерті Каддафі у 2011 р. сама концепція Африканського союзу зазнала значних трансформацій. Хоча організація продовжує функціонувати, її діяльність нині зосереджена здебільшого на регіональному співробітництві, підтримці миру та вирішенні гуманітарних криз. Більшість амбітних планів щодо створення наднаціональної структури або повного політичного об'єднання континенту були відкладені на невизначений термін. На сьогодні Африканський союз зосереджений на питаннях економічного розвитку, боротьби з бідністю та миротворчих ініціативах. Відсутність такого впливового та харизматичного лідера, як Каддафі, а також різні політичні та економічні інтереси окремих країн ускладнюють реалізацію його задумів. Однак ідея африканського єднання залишається актуальною і продовжує викликати інтерес як серед науковців, так і серед політичних еліт континенту.

Список джерел та літератури

1. Сполучені Штати Африки: ідея Каддафі стала на крок ближче. *Новини України - останні новини України сьогодні - УНІАН*. URL: https://www.unian.ua/world/186351-spolucheni-shtati-afriki-ideya-kaddafi-stala-na-krok-blijche.html (дата звернення: 26.03.2025).

2. Bartosz W. GADDAFI ON THE INTERNATIONAL ARENA. *Political life*. 2017. URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/4011.

3. Constitutive Act of the African Union : of 11.05.2000. URL: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf

4. Ping J. Et l'Afrique brillera de mille feux. Paris: Harmattan, 2009. 299 p. URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2012/08/pdfs_africa_will_shine_forth.pdf

5. TREATY ESTABLISHING THE AFRICAN ECONOMIC COMMUNITY : of 03.06.1991. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/37636-treaty-TREATY_ESTABLISHING_THE_AEC-compressed.pdf.

6. We can build United States of Africa, Gaddafi says. *Reuters*. URL: https://www.reuters.com/article/world/we-can-build-united-states-of-africa-gaddafi-says-idUSTRE66Q706/.

ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО ЦЕНТРУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ (NHEC, США)

Скрипнікова Марина,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
факультету історії і міжнародних відносин
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Науковий керівник:
докторка історичних наук, професорка
Каroєва Тетяна
м. Вінниця

Анотація. У статті проаналізовано обставини та засади (організаційні, методичні, фінансові) створення Національного центру історичної освіти (NHEC, США), а також ресурси платформи teachinghistory.org.

Ключові слова: Національний центр історичної освіти, NHEC, цифрові ресурси, США, вчителі, інноваційна платформа, історична освіта, навчання.

Розглядаючи засади створення Національного центру історичної освіти (National History Education Clearinghouse – NHEC, США) та передумови його створення, слід зазначати, що його поява обумовлена низкою освітніх викликів, які постали перед США на початку XXI ст., а також загальним прагненням підвищити якість викладання історії як ключової громадянської дисципліни. Головним каталізатором стала тривожна тенденція, зафіксована Національною оцінкою прогресу в освіті (NAEP), результати якої регулярно демонстрували недостатній рівень історичних знань та навичок критичного мислення серед американських школярів. Ці дані свідчили про те, що традиційні методи викладання, які часто зводилися до простого запам'ятовування дат і фактів, виявилися неефективними.

На початку століття у США виявили три ключові зміни, що суттєво вплинули на розвиток історичної освіти в школах. По-перше, стрімкий розвиток інтернету надав учителям доступ до великої кількості цифрових ресурсів; по-друге, з’явилися ґрунтовні наукові дослідження з історичної освіти та когнітивних наук, які почали пояснювати, як саме учні засвоюють історичні знання; по-третє, федеральна програма Teaching American History (TAH) інвестувала понад 900 млн доларів у підвищення якості викладання історії, що стало найбільшим фінансуванням такого типу в історії США [2].

Унаслідок цих змін у 2007 р. Міністерство освіти США оголосило конкурс на створення національного вебпорталу для вчителів історії у межах програми NHEC «Викладання американської історії» TAH. Університет

Джорджа Мейсона отримав п'ятирічний контракт на суму 7,5 млн доларів на створення Національного центру історичної освіти. Програма ТАН, що фінансується згідно з Elementary and Secondary Education Act та її поправками (No Child Left Behind Act), має головну мету – підвищити досягнення учнів шляхом удосконалення знань і професійних компетентностей учителів американської історії [2; 3; 5].

Онлайн-проєкт зосереджений на історичному мисленні та навчанні. Він також допомагає вчителям історії працювати з дітьми з дитячого садка до 12 класу, бути більш ефективними викладачами та показувати своїм учням, чому історія є актуальною для їхнього повсякденного життя.

Через співпрацю з партнерами проекту Стенфордським університетом, Американською історичною асоціацією та Національним історичним центром, національний центр має як онлайн, так і офлайн компоненти. Ці веб- та не веб-ресурси базуються на найновіших та найважливіших наукових дослідженнях з історії та історичної освіти, а також на дослідженнях передового досвіду професійного розвитку вчителів та усвідомленні можливостей та обмежень цифрових засобів [4].

Національний центр історичної освіти надає повністю безкоштовні та надзвичайно корисні ресурси через вебпортал teachinghistory.org, який пропонує широкий спектр ресурсів, які охоплюють як практичні аспекти викладання, так і глибокий історичний контент. Зокрема, по-перше, є Блог, де можна знайти статті від співробітників та запрошених авторів. Вони діляться стратегіями викладання, розповідають про досвід роботи в класі, обговорюють важливі події з історії США, пропонують різні погляди на них, готують матеріали до відзначення річниць подій та процесів. По-друге, розділ «Історичний контент» надає доступ до високоякісних онлайн-ресурсів: рецензовані веб-сайти, національні освітні матеріали та аналіз змісту підручників від професійних істориків. Тут також є бази даних лекцій та зображень історичних місць, а через функцію «Запитайте історика» можна отримати відповіді на складні питання. По-третє, мультимедійний розділ «Найкращі практики» поєднує наукові дослідження з реальним вчительським досвідом. Він показує, як ефективно викладати історію, розвивати історичне мислення та використовувати першоджерела [4].

Портал пропонує велику кількість навчальних матеріалів. Це готові ресурси для уроків, включаючи базу даних державних стандартів та огляди планів уроків. Є також спеціальна рубрика «Посібники з викладання» (наприклад, про роботу з політичними карикатурами) та рекомендації для роботи з учнями, що вивчають англійську як другу мову [4].

Окрім цього, розділ «Проблеми та дослідження» надає короткі огляди сучасних досліджень з історичної освіти та проводить «круглі столи», де обговорюються різні педагогічні погляди. Також на сайті є інформація про проєкти «Викладання американської історії» (TAH) та розділ «Цифровий клас», присвячений огляду цифрових інструментів та найкращим методам їх використання [4].

Отже, Національний центр історичної освіти (NHEC), створений Університетом Джорджа Мейсона за контрактом Міністерства освіти США в межах федеральної програми Teaching American History, має чіткі організаційні, методичні та фінансові засади, що визначають його діяльність. Організаційно центр ґрунтується на партнерстві між провідними академічними інституціями (George Mason University, Stanford University), професійними історичними організаціями (American Historical Association, National History Center) та освітніми установами K–12. Методично платформа спирається на сучасні підходи до викладання історії – розвиток історичного мислення, залучення первинних джерел, критичне опрацювання інформації та деколонізацію змісту, зберігаючи при цьому повну ідеологічну нейтральність і наукову об’єктивність. Фінансову основу роботи становить федеральне фінансування за програмою Teaching American History, яке включає 7,5 млн доларів на створення порталу та загальнонаціональні інвестиції у розвиток учителів історії. Усі матеріали на платформі розміщуються командою Roy Rosenzweig Center for History and New Media у співпраці з професійними істориками та педагогами. Важливо, що сайт є абсолютно безкоштовним для користувачів, що забезпечує відкритий доступ до якісних освітніх ресурсів незалежно від місця роботи чи рівня підготовки вчителя.

Список джерел та літератури

1. Grant E. The National History Education Clearinghouse [Електронний ресурс]. Perspectives. American Historical Association. 03 черв. 2008. URL: https://www.historians.org/perspectives-article/the-national-history-education-clearinghouse-june-2008/ (дата звернення: 20.11.2025).

2. History Education News [Електронний ресурс]. TeachingHistory.org. URL: https://teachinghistory.org/node/24633 (дата звернення: 20.11.2025).

3. Neumann D. The National History Education Clearinghouse [Електронний ресурс]. Commonplace: the journal of early American life. URL: https://commonplace.online/article/national-history-education-clearinghouse/ (дата звернення: 20.11.2025).

4. Teachinghistory.org : web-portal. Режим доступу: https://teachinghistory.org/ (дата звернення: 20.11.2025).

5. The National History Education Clearinghouse launched [Електронний ресурс]. History News Network. URL: https://web.archive.org/web/20120419013639/http://www.historynewsnetwork.com/node/43381 (дата звернення: 20.11.2025).

МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ БЕЛЬГІЇ ТА ЛЮКСЕМБУРГУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Брюхно Оксана,
здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат політичних наук, професор
Дмитренко Степан
м. Київ

Анотація. Розглянуто історичний розвиток та інституційну еволюцію відносин між Бельгією та Люксембургом. Основну увагу приділено створенню та функціонуванню Бельгійсько-Люксембурзького економічного союзу (BLEU), який став однією з перших моделей регіональної економічної інтеграції у Європі. Проаналізовано його правові засади, економічний механізм і вплив на подальше формування Бенілюксу. Наведено сучасні аспекти двосторонньої співпраці та узагальнено значення досвіду BLEU для регіональних інтеграційних процесів.

Ключові слова: міжнародні відносини, держава, Бельгія, Люксембург, BLEU, економічний союз, інтеграція, Бенілюкс, європейська інтеграція, митний союз, валютна координація, міжнародне право.

Серед науковців, які досліджують та аналізують міжнародні відносини Люксембургу та Бельгії можемо зазначити наступних: В. Буткевич, А. Ковальова, А. Кудряченко, Р. Кривонос, І. Кресіна, І. Манаєнко, А. Мороз, В. Ціватий, В. Рєзніков, А. Соловйова та інші.

На сьогодні, відносини між Бельгією та Люксембургом є прикладом довготривалої та стабільної міждержавної співпраці в Європі. Їхня історія демонструє, як навіть невеликі держави можуть досягти глибокої інтеграції, зберігаючи політичну автономію. Ця модель стала одним із фундаментів європейського економічного простору.

Важливо зазначити, що початок сучасного етапу взаємин сягає Лондонського договору 1839 року, який закріпив незалежність Бельгії та

визначив кордони Люксембургу. Втрата частини території герцогством не стала причиною конфронтації – навпаки, країни почали поступово зближуватись економічно [10].

Конвенція про створення BLEU була підписана 25 липня 1921 року у Брюсселі та набула чинності 1 травня 1922 року [7]. Вона в свою чергу, передбачала: спільний митний тариф і єдину зовнішньоторговельну політику; свободу руху товарів і капіталів між державами; координацію податкової та фінансової політики та створення Спільного економічного комітету для контролю за виконанням угоди.

BLEU став першою повноцінною формою економічного союзу між двома суверенними державами в Європі. За визначенням Oxford Public International Law, цей союз є «одним із найстійкіших прикладів комплексної інтеграції, що поєднала митну, валютну і торговельну політику без створення наднаціональних органів» [8].

Зокрема, BLEU також передбачав валютну інтеграцію: бельгійський і люксембурзький франки були прирівняні у співвідношенні 1:1 і залишались взаємозамінними до запровадження євро у 2002 році. Паритет закріплювався на законодавчому рівні, а контроль здійснювався спільною комісією. Така система забезпечувала стабільність внутрішніх розрахунків і сприяла фінансовій довірі між державами. За даними Національного банку Бельгії, валютна угода діяла без істотних порушень упродовж восьми десятиліть, що робить її однією з найдовговічніших валютних систем у Європі [5].

Досвід BLEU був використаний у 1944 році під час підписання Лондонської конвенції про митний союз Бенілюкс між Бельгією, Люксембургом і Нідерландами. Конвенція набула чинності у 1948 році, а в 1958 році була розширена до Економічного союзу Бенілюкс (Гаага) [11].

Таким чином, BLEU став «моделлю для наслідування» – прототипом ширшої інтеграційної системи. Його принципи узгодження політики, тарифної єдності та валютної стабільності згодом були інтегровані у структуру Європейського економічного співтовариства.

BLEU діє як окрема міжнародно-правова одиниця у зовнішніх відносинах. Це підтверджується, зокрема, укладенням Угоди між Україною та Бельгійсько-Люксембурзьким економічним союзом про взаємне заохочення та захист інвестицій (1996 року, ратифіковано у 1997 році) [4]. BLEU має право укладати міжнародні договори в економічній сфері, що засвідчує його суб’єктність як міждержавного об’єднання, подібну до сучасних регіональних організацій.

Бельгія залишається одним із провідних торговельних партнерів Люксембургу. За даними Міністерства економіки Великого Герцогства, у 2023

році взаємний товарообіг перевищив 8 млрд євро, що становить близько 12 % зовнішньої торгівлі Люксембургу [9]. Співпраця зокрема, охоплює: металургію, хімічну та фармацевтичну промисловість; транспортну логістику та фінансові послуги, адже Люксембург – другий у світі центр управління інвестиційними фондами [12].

Цікаво, що BLEU нині виступає не лише історичною угодою, а реально діючою основою для економічної координації в межах ЄС.

Крім того, культурна близькість двох держав ґрунтується на спільності мовних і релігійних традицій, а також транскордонній мобільності. У межах угод Бенілюксу функціонують програми спільного ринку праці, освіти й досліджень.

Бельгія та Люксембург мають схожі моделі освіти, що полегшує академічні обміни та взаємне визнання дипломів. За даними Секретаріату Бенілюксу, близько 25 тисяч люксембуржців щодня працюють у бельгійських установах і компаніях.

BLEU вважається одним із найстаріших діючих економічних союзів у світі. Його модель інтеграції базується на міжурядовому принципі – рішення ухвалюються консенсусом, без передачі суверенітету наднаціональним органам [6].

Це дозволило забезпечити стабільність відносин між двома країнами протягом більш ніж ста років і створити передумови для більш масштабних європейських проєктів.

З огляду на вищенаведене, вбачається, що BLEU вважається одним із найстаріших діючих економічних союзів у світі. Його модель інтеграції базується на міжурядовому принципі – рішення ухвалюються консенсусом, без передачі суверенітету наднаціональним органам [8; 11]. Це забезпечило стабільність двосторонніх відносин і створило передумови для масштабніших європейських проєктів.

Українська наукова школа міжнародних відносин (А. Кудряченко, Р. Кривонос, І. Кресіна, А. Соловйова) аналізує BLEU як приклад ефективного партнерства малих держав, підкреслюючи значення узгоджених економічних механізмів для збереження політичної автономії [1].

Отже, BLEU є прикладом того, як міждержавна координація може забезпечити стабільність без централізованого управління. Для сучасної Європи цей союз залишається символом «інтеграції без втрати суверенітету», а для України – практичним орієнтиром у формуванні регіональних форматів співпраці.

Список джерел та літератури

1. Кудряченко А., Кривонос Р. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. Київ, 2011.

2. Офіційний сайт Посольства України в Королівстві Бельгія та Великому Герцогстві Люксембург (за сумісництвом). URL: https://belgium.mfa.gov.ua (дата звернення: 12.10.2025).

3. Соловйова А. Європейська політика країн Бенілюксу (1945–2014). *Міжнародні зв'язки України*. 2019. № 28. С. 87-95.

4. Угода між Урядом України та Бельгійсько-Люксембурзьким економічним союзом про взаємне заохочення і захист інвестицій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/998_691 (дата звернення: 11.10.2025).

5. Banque Nationale de Belgique. Historical overview of the Belgium–Luxembourg monetary agreement. Brussels, 2002.

6. Benelux Secretariat-General. Cross-border Mobility Reports 2021. Brussels, 2022.

7. Convention établissant l'union économique belgo-luxembourgeoise. Bruxelles, 1921. *League of Nations Treaty Series*. Vol. 9.

8. Oxford Public International Law. Entry: Belgium-Luxembourg Economic Union (BLEU). Oxford : Oxford University Press, 2020.

9. Rapport économique 2023. Ministère de l'Économie du Grand-Duché de Luxembourg. Luxembourg, 2024.

10. Treaty of London (1839). British and Foreign State Papers. Vol. 27 (1838-1839). London : Her Majesty's Stationery Office.

11. Van Meerhaeghe M. Belgium-Luxembourg Economic Union and European Integration. Brussels : Peter Lang, 2005.

12. Wouters J. Financial Integration and the Role of Luxembourg. *European Law Journal*. 2018. Vol. 24 (3). P. 276-289.

СУЧАСНА КИТАЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ

Гонтар Анна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
Навчально-наукового інституту історії, права
та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка
Науковий керівник:
кандидатка політичних наук, доцентка
Крупеня Ірина
м. Суми

Анотація. Досліджено ключові напрями та особливості сучасної дипломатії Китайської Народної Республіки. Проаналізовано трансформацію зовнішньої політики КНР у період правління Сі Цзіньпіна, зокрема розширення економічного, політичного та ідеологічного впливу на міжнародній арені. Висвітлено реакцію світової спільноти на зростання ролі Китаю як альтернативного центру сили у системі глобальної політики.

Ключові слова: Китай, дипломатія, міжнародні відносини, м’яка сила, глобалізація, «Один пояс – один шлях».

У XXI столітті Китайська Народна Республіка (далі – КНР) поступово перетворилася на одного з найвпливовіших суб’єктів світової політики. Від політики «скромного зростання» епохи Дена Сяопіна, Китай перейшов до активної дипломатичної експансії, спрямованої на формування нового світового порядку. Після приходу до влади Сі Цзіньпіна у 2012 році офіційна зовнішня політика набула чітко вираженого ідеологічного виміру, у центрі якого стоїть концепція «спільноти єдиної долі людства» (Community of Shared Future for Mankind) [3, с. 49-70; 9, с. 5-36].

Основним інструментом реалізації зовнішньополітичних цілей КНР стала глобальна ініціатива «Один пояс – один шлях» (Belt and Road Initiative, BRI), що поєднує економічні, культурні та дипломатичні механізми впливу. Проєкт охоплює понад 140 держав і спрямований на розвиток інфраструктури та торгівлі між Азією, Європою й Африкою. Проте багато аналітиків трактують його як інструмент розширення політичного впливу Пекіна, зокрема через створення боргової залежності країн-партнерів [2, с. 1-25; 6, с. 110-115; 11, с. 1-22].

Важливою складовою сучасної китайської дипломатії стала концепція «м'якої сили» (soft power), яку активно розвивають через освітні та культурні програми. Інститути Конфуція, китайські медіахолдинги на кшталт CGTN і China Daily, а також міжнародні освітні гранти формують позитивний імідж держави й поширюють ідеї китайської моделі розвитку [4, с. 92-96].

На відміну від західної «демократичної» дипломатії, КНР робить акцент на принципі невтручання у внутрішні справи партнерів, що дозволяє їй активно співпрацювати з авторитарними режимами Африки та Центральної Азії. Особливої уваги заслуговує дипломатія великих держав (Major Country Diplomacy), у межах якої Китай позиціонує себе як «відповідальну наддержаву». Пекін прагне відігравати роль посередника у врегулюванні конфліктів – наприклад, сприяв нормалізації відносин між Іраном і Саудівською Аравією у 2023 році [8, с. 7-9]. Крім того, Китай активно просуває «мирну ініціативу» щодо війни в Україні, намагаючись зміцнити власний імідж миротворця.

На тлі загострення американо-китайського суперництва дипломатія КНР стала ще більш самостійною. Китай прагне зменшити залежність від США та західних ринків, стимулюючи розвиток «глобального Півдня». У 2023–2024 роках Пекін посилив співпрацю з країнами Африки, Латинської Америки та Азії, пропонуючи вигідні інвестиційні кредити, військову техніку та технологічне партнерство [7, с. 103-108; 10, с. 84-88].

Водночас у відносинах з Європейським Союзом китайська дипломатія обережна: КНР намагається не допустити створення єдиного антикитайського фронту у Європі. Китайські дипломати активно працюють з окремими країнами – особливо з Угорщиною, Сербією, Грецією – просуваючи ідею «Європи множинних центрів» [5, с. 55-70].

У наукових колах триває дискусія щодо характеру китайської дипломатії. Одні дослідники вважають її прагматичною і економічно орієнтованою, інші – неоімперською, спрямованою на підрив західного домінування. На практиці ж Пекін уникає прямого протистояння, віддаючи перевагу поступовому розширенню впливу через економічні зв'язки, технологічні ініціативи та інституційну присутність у міжнародних організаціях, таких як ООН, ШОС та БРІКС [0, с. 15-28; 10, с. 84-88].

Підсумовуючи, можна зазначити, що сучасна китайська дипломатія – це комплексна стратегія, що поєднує елементи економічної експансії, культурного просування та політичного балансування. Її головна мета – забезпечити Китаю статус одного з глобальних лідерів і створити альтернативну систему міжнародних відносин, де Пекін виступатиме не лише економічним, а й цивілізаційним центром.

Список джерел та літератури

1. Akdağ Z. The Role of Soft Power in China's Struggle for Hegemony. *Uskudar University Journal of Social Sciences*. 2021. Vol. 1. P. 15-28.

2. Carmody P. China's spatial fix and 'debt diplomacy' in Africa. 2021. 25 p. URL: https://d-nb.info/1345586574/34

3. de la Rasilla I., Hao Y. The Community of Shared Future for Mankind and International Law. *The Cambridge Handbook of China and International Law*. Cambridge University Press, 2024. P. 49-70.

4. Edney K., Rosen S., Zhu Y. Soft Power With Chinese Characteristics: China's Campaign for Hearts and Minds. London: Routledge, 2020. 254 p.

5. Li Y. The Remaking of China-Europe Relations in the New Era. *Journal of Contemporary China*. 2022. Vol. 31(134). P. 55-70.

6. Tarrósy I. China's Belt and Road Initiative in Africa, Debt Risk and New Dependencies in the Making. *Africa Spectrum*. 2020. Vol. 55(2). P. 110-115.

7. Wang H., Miao L. (eds.) Handbook on China and Globalization. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020. 312 p.

8. Wang L., Zhou X. China's Major Country Diplomacy: Chinese Characteristics, Connotations and Paths. Singapore: World Scientific, 2021. 298 p.

9. White Paper of the State Council Information Office of China. A Global Community of Shared Future: China's Proposals and Actions. Beijing, 2024. 36 p. URL: https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/zyxw/202405/t20240530_11332291.html

10. Gu J. China and the Global South in a Contested World Order: The Changing Dynamics of Policy and Practice in an Era of Polycrisis. Cham: Palgrave Macmillan, 2025. 289 p.

11. Malm J. 'China-powered' African Agency and its Limits: The Case of the DRC 2007–2019. Policy Insights 96. 2020. 22 p.

BREXIT У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ОГЛЯД НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ 2016–2023 РР.

Грязна Вікторія,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Черевко Оксана
м. Київ

Анотація. Автором досліджено сучасну українську історіографію, що висвітлює проблему виходу Великої Британії з Європейського Союзу, так званого Brexit в хронологічних межах 2016–2023 рр. На основі наукових публікацій українських дослідників проаналізовані передумови та наслідки виходу Великої Британії з ЄС, а також ризики, що пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України та потенційні можливості для розвитку співпраці з ЄС.

Ключові слова: Brexit, Велика Британія, Євросоюз, референдум,

Хоча українська історіографія поступається зарубіжній інтенсивністю наукових розробок проблем новітньої історії Великої Британії, українські історики не лише відтворюють хронологію подій Brexit, але й прагнуть осмислити його місце у ширшому контексті [2].

Більшість істориків і політологів розглядають причинно-наслідкові аспекти періоду після проголошення Брекзиту, зокрема економічні наслідки для Великої Британії, зміну дипломатичних відносин та вплив цих процесів на Україну. Такий підхід є слушним, оскільки демонструє спробу українських дослідників проблеми здійснити структурний аналіз наслідків Brexit для європейської системи безпеки та міжнародної торгівлі.

Зокрема дослідники Шкурупій О. В., Світлична А. В., Загребельна І. Л., Світлична О. А. у своїй публікації, де розглядають економіку Великої Британії після проголошення референдуму, слушно стверджують: «Господарська система Великої Британії – з числа найбільших і найпродуктивніших у Європі та світі. Тому брекзіт істотно послабив економіку ЄС, але не спричинив критичного погіршення її стану» [6, с. 17]. Їхній висновок слушно підкреслює тенденцію до самодостатності британської економічної моделі, що дозволяє пояснити рівень стійкість країни до зовнішніх проблем.

Політолог В. Щербаков у своїй статті розглядає наслідки проголошення референдуму у Великій Британії. Він ґрунтовно досліджує головний здобуток Brexit: «Найважливішим здобутком Спільноти у цьому аспекті є формування власної політики та спрямування розвитку без урахування «власної думки Королівства», яка дуже часто заважала приймати важливі і позитивні, у розумінні ЄС, рішення» [7, с. 173].

В українській історіографії небагато публікацій, в яких зроблено спробу ґрунтовно дослідити вплив виходу Великої Британії з ЄС на Україну. У цьому контексті привертає увагу праця А. Кизима [3].

Дослідник А. Кизима визначив, що Brexit ускладнив перспективу вступу України до ЄС, але водночас відкрив можливості для поглиблення співпраці та асоціації. Він слушно зазначає: «...замість того, щоб розглядати такий розвиток подій та нібито неминучість виходу Великої Британії (Brexit) як негативний результат для України, можна також змінити свою точку зору на це питання та підійти до Brexit з певною часткою оптимізму». Він пояснює це тим що процес Brexit дозволяє ЄС переглянути свої моделі партнерства з третіми країнами, але й переглянути свою модель інтеграції для країн, що прагнуть вступити до ЄС [3].

Політолог Є. Пропко, у своїй статті окреслює негативні наслідки Brexit для України, зазначаючи два головних: «По-перше, Україна втратить одного із своїх найсильніших прихильників в ЄС, оскільки активна позиція Великобританії з протидії російській агресії часто протистоїть більш поміркованій франко-німецькій. По-друге, є вірогідність того, що український парламент перестане бути одностайним у своїй підтримці зовнішньополітичного курсу країни на євроінтеграцію» [4, с. 202].

Сучасна публікація дослідниці О. Черевко демонструє зростаючий інтерес до інструментів культурної дипломатії Великої Британії в умовах нової геополітичної ситуації, зокрема після початку широкомасштабної російсько-української війни. Вона слушно зазначає, що попри Brexit, Велика Британія залишилася ключовим союзником України в умовах війни. Це крок до нового формату трансатлантичного партнерства з активною участю України [5].

Із зазначених досліджень є очевидним, що українська історіографія виходить за рамки встановлення хронології Brexit, окреслюючи не лише його безпосередні економічно-політичні наслідки, але й зміни відносин між Великою Британією та Європейським Союзом. Наприклад, аналіз статті А. Грубінко свідчить про те, що англомовна методологія досліджень також визнає дефіцит аналізу британської зовнішньої політики у східноєвропейському контексті, що відкриває нішу й для українських дослідників [1, с. 15]. Завдяки цьому формується більш різносторонній підхід, який охоплює безпекову,

торговельну, культурну та інституційну галузі – і має потенціал для формування автентичного поля дослідження британського чинника у європейській та українській інтеграційній динаміці.

Отже, сучасні українські дослідження дозволяють нам стверджувати, що історіографія Brexit поступово формує цілісне уявлення про економічні, політичні та культурні наслідки процесу виходу Великої Британії з ЄС. Дослідники та політологи слушно вбачають у цьому процесі завершення певного етапу європейського розвитку. У подальшому дослідження українських істориків мають зосередитися на аналізі впливу Brexit на систему європейських відносин, щоб винести з цього процесу важливі уроки для формування державної політики та вдосконалення євроінтеграційної стратегії України.

Список джерел та літератури

1. Грубінко А. Британська концепція зовнішньополітичного і безпекового виміру євроінтеграції в європейській політико-правовій думці. *Актуальні проблеми правознавства.* Вип. 4. 2018. С. 14-20.

2. Європейський Союз після Brexit: продовження історії. Моногр. / А. Грубінко, А. Мартинов. Тернопіль, 2021. 258 с.

3. Kyzym A. The Opportunities of a British Exit for Ukraine. January 16, 2020. URL:promoteukraine.org/the-opportunitie (Дата звернення: 05.11.2025).

4. Попко Є. Юридичний зміст «Brexit» та його перспективи для України *Міжнародне право. Право і Суспільство.* № 5. Ч. 2. 2016. С. 201-204.

5. Черевко О. Еволюція українсько-британських відносин в умовах широкомасштабної агресії Росії проти України. *Український історичний журнал*. Київ. 2023. № 4. С. 5-24.

6. Шкурупій О., Світлична А., Загребельна І., Світлична О. Brexit: передумови, наслідки, інтереси та основні вектори міждержавних відносин Великої Британії у сфері торгівлі. *Проблеми економіки.* Вип. 3(53). 2022. С. 12-19.

7. Щербаков В. Причини та наслідки виходу Великої Британії з Європейського Союзу. *Європейські перспективи.* Вип. 4. 2021. С. 170-175.

СЕРЕДНЬОВІЧНІ МОСКОВСЬКІ МІФИ НА СЛУЖБІ СУЧАСНОГО РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

Доценко Віктор,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. У статті розкриваються особливості конструювання та використання сучасними очільниками Росії історичних московських міфів з метою формування нового імперського історичного наративу та реалізації путінського проєкту відродження у новій формі Російської імперії.

Ключові слова: історичний міф, пропаганда, Росія, історичний наратив, імперіалізм.

Спорудження поблизу Кремля 4 листопада 2016 р. в День національної єдності, державного свята Росії, пам'ятника Володимиру, стало символом претензій сучасної імперіалістичної Росії на привласнення історії Київської Русі. Санкціонований особисто В. Путіним захід став продовженням відзначення переможних подій 2014 р. – окупації Криму та його включення до складу Росії.

Для московсько-російських очільників, починаючи від Івана ІІІ, історична спадщина Київської держави Рюриковичів відігравала ключову роль у формуванні історичного міфу існування нерозривної державницької традиції Київської Русі, Великого князівства Московського, Московського царства, Російської імперії та сучасної Росії від часів далекого ІХ ст. Історичними міфами про спільність історії Русі та СРСР користувалися компартійні лідери.

Після розпаду Радянської імперії, у 1990-ті роки, питання ідеологічного наповнення існування нової Росії, було не на часі. Росія переживала жорстку економічну соціальну та політичну кризу. Імперія боролась за своє збереження, а не зростання та звеличення свого минулого.

Прихід до влади В. Путіна змінив ситуацію. Він, вже в перші місяці свого правління, став звертати увагу на історію, як можливість обґрунтувати свою владу та формувати нову російську державну ідеологему та ідентичність. Символічною тезою нової історичної російської імперської пам'яті став заклик до росіян «триматися свого коріння». Формування нової імперської ідеї мало консолідувати росіян в єдиний національний організм готовий до звершень та завоювань. Росіяни повертаються до імперського сенсу історії, тобто росіяни, як і їхні попередники, існують для забезпечення появи, становлення, розвитку і збереження імперії.

За ініціативою В. Путіна започатковувалась нова історична політика, яка полягала в утвердженні нових інтерпретацій історичних подій російського минулого та минулого колишніх російських територій. Тобто сусіднім народам транслювались нові суспільно-політичні цінності, здійснювалась пропаганда імперських символів, подій та постатей, які мали стати частиною їх національної ідентичності.

Невдовзі після обрання президентом В. Путін запитав директора Інституту історії Росії А. Сахарова: «Що будемо робити з Київською Руссю?» [3, с. 336; 1]. «Святая Русь» і пов'язана з нею етнокультурна спільність східнослов'янських народів: росіян, українців та білорусів, для російського очільника була основою сучасної російської цивілізації. Тому він вимагав від А. Сахарова та російського корпусу істориків обґрунтування сучасного імперського історичного міфу про походження і обраність російського народу та російської державності. Тобто новий лідер Росії звернувся до вирішення проблеми нової державної ідеї, складовою частиною якої було питання місця звідки походить російська державність та роль Києва в історії Росії.

Ідея походження державності дозволяє правителям і їх народу повернутися в минуле і знайти там своїх предків, витоки своєї державності та культури. Вона дозволяє владі перетворити людей на покірних слуг держави, яких єднає з лідерами-вождями сімейний патріархат, свого роду «єдність сім'ї». На думку В. Шпілєрмана, це дозволяє владі отримати легітимність у вигляді боротьби за національне звільнення, а створення нової держави зображується як справедливе задоволення вікових народних прагнень і відновлення своєї втраченої в минулому величі [4, с. 391].

У російському, путінському варіанті звернення до минулого, до своїх предків і їх героїчних подвигів, легітимізує його дії, його статус, який порівнюється з історичними діяннями руських правителів, московських князів та російський царів. Його діяння та діяння російського народу мають стати прикладом для нащадків, як для сучасних росіян діяння їх предків – збирачів земель руських, великих будівників імперської величі Росії, які виконували «цивілізаційну місію», несучи завойованим народам християнську культуру та державність.

На початку 2000-х років професійні історики ще не обґрунтували та не запропонували російському суспільству «путінський варіант» цілісного історичного наративу. Але певні «місця пам'яті» та історичні постаті вже почали вимальовуватись, як і їх місце в міфологізованому варіанті нової російської історії. Особливо важливими місцями пам'яті мали стати Новгород та Ладога – міста, звідки пішла російська державність.

Археологічні дослідження, їх інтерпретація російськими істориками, обговорення політологами та пропагування серед населення російським телебаченням та кіно стали частиною російської державної імперської політики з формування нового історичного наративу. Влада починає формувати нову структуру колективної пам'яті росіян. Переписуються шкільні та університетські програми з історії, вносяться зміни в календар державних свят і пам'ятних дат, запроваджуються нові державні нагороди, вносяться зміни в державну та регіональну символіку, по новому оформлюються офіційні державні ритуали.

У 2001 р. в Росії на засіданні Уряду вперше піднімається питання шкільних підручників з історії та їх змістового наповнення. В межах реалізації державної програми «Патріотичного виховання громадян Російської Федерації на 2001–2005 р.» та постанови уряду РФ від 16 лютого 2001 р. про активну участь державної школи в запровадженні патріотичної ідеології, зміст шкільних підручників з історії потрапив під урядовий контроль. Провладні політики заговорили про запровадження цензури навчальної літератури.

У 2005–2006 р. в Росії запроваджується жорсткий федеральний стандарт для підручників і навчальної літератури з історії, який включав перелік основних подій і процесів та їх трактування з точки зору чиновників з Міністерства освіти та науки. Зокрема, теми, які стосуються історії Київської Русі, розглядалися як частина середньовічної історії Росії.

У червні 2007 р. відбулася всеросійська конференція викладачів історії та суспільних дисциплін, з учасниками якої зустрівся президент В. Путін. Під час свого виступу В. Путін наголошував на необхідності дотримання державного стандарту для написання шкільних підручників з історії. Тобто він вказував на потребі в «ідеологічному наповненні шкільної історичної освіти: консолідації ідеологічного простору під протекторатом і організаційно-фінансовим контролем держави та витісненням з нього всіх, хто такому контролю не піддавався» [2, с. 33].

Отже, з моменту приходу В. Путіна до влади розпочався процес «суверенізації» середньовічної руської історії, який полягав у виключенні «київської спадщини» з нового російського історичного наративу. Зі збільшенням своєї влади, упродовж нульових років XXI ст., президент В. Путін поступово став основним тлумачем минуло всередині Росії. Він, у своїх виступах та посланнях, визначає для російських істориків основні напрями та ідеї наукового пошуку, формування нових історичних наративів та імперського міфотворення. І чим більшою ставала його влада, тим більшим істориком він ставав. Новий російський вождь, цар, «живий Бог» визначає для своїх рабів основні завдання та напрями руху Росії. Він перетворюється, як його

попередники Петро І, Й. Сталін, на вищу «інтерпретаціну інстанцію, що пояснює простим смертним сенс минулого, сучасного і майбутнього Росії» [5, с. 205].

Список джерел та літератури

1. Війни пам'ятей як конфлікт постколоніального та імперського дискурсів. *Україна модерна*. 17.03. 2016. Електронний ресурс. URL: https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/memory-wars-imperial-discourses

2. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ: Інститут історії України, 2013. 128 с.

3. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / авт. Колектив: М. Михальченко (керівник) та ін. Київ, 2016.

4. Шпирельман В. Президенты и археология, или что ищут политики в Древности: далекое прошлое и его политическая роль в СССР и в постсоветское время. *Империя и нация в зеркале исторической памяти. Сборник статей.* Москва, 2011. С. 357-406.

5. Якубова Л. До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму. Київ, 2023. 432 с.

ІНСТИТУЦІЙНА КРИЗА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Караваєв Вадим,
кандидат політичних наук
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка,
м. Київ

Анотація. Аналізується інституційна криза сучасної системи колективної безпеки, спричиненої повномасштабним вторгненням РФ в Україну у 2022 р., що зруйнувало світовий порядок та міжнародну систему довіри. Агресія Росії, яка є поєднанням класичного військового конфлікту з гібридними методами деструкції, продемонструвала системну недієздатність Ради Безпеки ООН через зловживання правом вето, що ставить під сумнів ефективність усієї архітектури колективної безпеки. В результаті, міжнародний правовий порядок замінюється правом сили, актуалізуючи необхідність фундаментального переосмислення способів міжнародного співіснування.

Ключові слова: інституційна криза, колективна безпека, агресія РФ, ООН, право вето.

Вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року вийшло за рамки типового регіонального конфлікту, ставши стратегічним каталізатором

глобальних трансформацій. Ця подія миттєво зруйнувала постбіполярний каркас міжнародної безпеки, вибудуваний після завершення Холодної війни, та оголила системну інституційну слабкість глобального врядування. Агресія спровокувала необхідність фундаментального переосмислення парадигм міжнародного співіснування та правового порядку.

Наслідком військових дій РФ є руйнація міжнародної системи довіри. Відверте, системне ігнорування загальновизнаних норм та міжнародного права створило небезпечний правовий прецедент, що поставив під сумнів легітимність усієї архітектури багатосторонніх та двосторонніх домовленостей. Особливої гостроти набуває ситуація з Україною: її гарантії безпеки були обмінені на добровільну відмову від третього за величиною ядерного потенціалу світу. Це зобов'язання, закріплене в ключовому документі, тепер стало синонімом порушених міжнародних зобов'язань.

Це призвело до формування нової, критичної аксіоми у світовій політичній теорії: «відмова від ядерного статусу є індикатором підвищеної вразливості». Такий висновок становить пряму загрозу для життєздатності режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Держави, які відчувають загрозу своїй територіальній цілісності та існуванню, отримують потужний раціональний аргумент на користь розгляду ядерного арсеналу як єдиного надійного гаранта суверенітету.

Агресія РФ демонструє конвергенцію класичного воєнного конфлікту з новими, асиметричними методами деструкції: від цілеспрямованого енергетичного шантажу та дезінформаційних кампаній до екологічного тероризму. Ця гібридна війна транслює енергію глобальної нестабільності. Легітимізація нетрадиційних інструментів впливу з боку держави-агресора створює сприятливе середовище для наростання транснаціонального тероризму та інших неконтрольованих загроз.

Ігнорування ключового принципу Pacta sunt servanda («договори мають виконуватися») змушує держави шукати автономні силові або неформальні механізми забезпечення власної безпеки. Ця тенденція неминуче веде до глобальної нестабільності, замінюючи встановлений міжнародний правовий порядок на сценарії, де домінує право сили.

У період з 2014 по 2022 рік стратегія РФ була спрямована на «заморожування» конфлікту на Донбасі для відволікання уваги від незаконної анексії Кримського півострова. Підтримка квазідержавних утворень та систематичне порушення Мінських домовленостей слугували інструментами для закріплення де-факто територіального контролю. Після 2022 року цілі Кремля стали відверто екзистенційними: знищення української державності та повна територіальна інкорпорація.

Стратегічним стрижнем сучасної російської влади є ідея відновлення імперської геополітичної спадщини. Ця позиція має виразно ревізіоністський характер, ідеологічною основою якого є теза про розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу». Вторгнення 2022 року слід розглядати як чергову спробу інкорпорації суверенної держави у свій «неорадянський геополітичний проєкт».

Наполягання РФ на «нейтральному» статусі України є інструментом зовнішнього контролю над її суверенним вибором у сфері внутрішньої та зовнішньої політики, що спрямоване на блокування її інтеграції до західних структур (ЄС та НАТО).

Дії РФ, включаючи анексію та окупацію територій, є однозначними актами агресії згідно зі Статутом ООН. Нездатність міжнародної спільноти надати рішучу колективну відсіч цим порушенням створила атмосферу безкарності, що стала прологом до повномасштабного вторгнення.

Ключовий орган, відповідальний за підтримання глобального миру, – Рада Безпеки ООН – виявився функціонально паралізованим. Росія, як постійний член, систематично зловживає своїм правом вето, блокуючи будь-які резолюції, спрямовані на засудження чи колективні дії щодо її агресії. Цей інституційний глухий кут ставить під сумнів саму ефективність архітектури колективної безпеки, закладеної в Статуті ООН.

Звернення України до Міжнародного Суду ООН є важливим прецедентом. Рішення Суду, яке встановило часткове порушення Росією ICSFT та ICERD, стало юридичним визнанням України як жертви агресії на найвищому судовому рівні. Водночас підтримка Судом позиції РФ щодо виключення звинувачень в геноциді як підставу для агресії з-під дії відповідної Конвенції, викликає занепокоєння щодо обмеження міжнародно-правових інструментів у боротьбі з агресією, заснованою на пропагандистських наративах [1].

Втім, будь-яке рішення Міжнародного Суду щодо РФ залишається насамперед декларативним. Оскільки Росія відкрито ігнорує попередні накази Суду (зокрема, наказ від 16 березня 2022 року про негайне припинення агресії), механізм примусового виконання, що знову покладається на Раду Безпеки, є недієздатним через гарантоване вето РФ.

Дискусія щодо реформування Ради Безпеки ООН є проблемою, що триває близько тридцяти років, і відображає нездатність інституції адаптуватися до нової геополітичної реальності. З моменту офіційного старту переговорів у 1993 році не вдалося досягти компромісу щодо ключових аспектів: складу, права вето та прозорості. Дебати зосереджені на питаннях збільшення постійних місць (Група G4), збільшення непостійних місць для кращої

регіональної ротації (Рух «Єдність на користь консенсусу»). Питання ж обмеження права вето, яке є головним інструментом інституційного паралічу, залишається найбільш гострим.

Процес реформування де-факто перетворився на перманентний дискусійний форум, а не на механізм для прийняття рішень. Криза ефективності Ради Безпеки є прямим наслідком її структурної архаїчності. Оскільки суттєві зміни вимагають перегляду Статуту та добровільної відмови постійних членів від частини їхніх привілеїв, перспективи реформи є вкрай невизначеними. Існує реальний ризик, що ООН у її нинішньому вигляді вичерпала свій мандат як ключовий гарант світової безпеки.

Список джерел та літератури

1. Спільна заява FIDH, Центру громадянських свобод, Харківської правозахисної групи та АДЦ «Меморіал» щодо останніх рішень Міжнародного суду ООН у справах «Україна проти Росії». URL : https://ccl.org.ua/claims/spilna-zayava-fidh-czentru-gromadyanskyh-svobod-harkivskoyi-pravozahysnoyi-grupy-ta-adcz-memorial-shhodo-ostannih-rishen-mizhnarodnogo-sudu-oon-u-spravah-ukrayina-proty-rosiyi/ (дата звернення: 16.11.2025).

47-Й САМІТ АСЕАН: ОСНОВНІ РІШЕННЯ ТА ДОМОВЛЕНОСТІ УЧАСНИКІВ

Крупеня Ірина,
кандидатка політичних наук, доцентка
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка
м. Суми

Анотація. Проаналізовано рішення та домовленості, ухвалені на 47-му саміті АСЕАН. Констатовано, що АСЕАН є субрегіональною організацією країн Південно-Східної Азії, яка притягує великих позарегіональних геополітичних гравців для вирішення питань регіональної безпеки, стійкого економічного розвитку, енергетики, цифрових технологій та встановлення нових правил міжнародної співпраці.

Ключові слова: АСЕАН, Індо-Тихоокеанський регіон, Малайзія, Південно-Східна Азія (ПСА).

Події в Індо-Тихоокеанському регіоні останніми роками привертають увагу українських дослідників, оскільки це обумовлено прийняттям ВРУ Закону України «Про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії», який набрав чинності 13 січня 2024 року [1]; документу «Україна–АСЕАН: бачення співробітництва», який окреслює поточний стан та перспективи розвитку відносин України та АСЕАН,

а також демонструє перспективні напрямки співпраці у сферах продовольства та сільського господарства, цифровізації, торгівлі, енергетики, попередження надзвичайних ситуацій, розмінування, соціально-культурного співробітництва [2]; позицією Президента України, яку було озвучене на нараді керівників закордонних дипломатичних установ 19 серпня 2024 року. В. Зеленський наголосив, що весь азійський простір і регіон Тихого океану зараз є одним із тих центрів подій, де вирішується, якими будуть наступні десятиліття. Україна посилюватиме дипломатичну присутність в Азії, оскільки має свій погляд на глобальний розвиток, і це повинен бути виключно мирний розвиток у межах системи світового порядку, заснованого на правилах [3].

26 жовтня 2025 року у Куала-Лумпурі, столиці Малайзії, відбувся 47-й саміт АСЕАН. Цьогорічне малайзійське головування в АСЕАН проходило під гаслом «Інклюзивність та сталий розвиток» [4]. Це була справді яскрава подія, яка тривала три дні і об'єднала лідерів, дипломатів, експертів та журналістів з усього світу. Саміт привернув також увагу дослідників із України, так як окрім понад 30 глав держав та урядів країн-членів АСЕАН, а також таких партнерів, як Китай, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Австралія, Канада – до Малайзії прибув і Президент США Дональд Трамп. Це перший візит американського президента за останнє десятиліття, і він є важливим сигналом дипломатичного посилення та демонстрацією повернення США до активної ролі в Азії на найвищому рівні. На полях саміту було підписано Угоду про взаємну торгівлю між США та Малайзією, як підсумок завершення тривалих двосторонніх переговорів [5]; укладено торгівельні угоди щодо рідкісноземельних копалин між США та Таїландом і Малайзією [6].

Під час саміту було оновлено угоду АСЕАН про торгівлю товарами (ASEAN Trade in Goods Agreement (ATIGA), яка є наступною сходинкою уперед до створення єдиного ринку АСЕАН. В останні день саміту, 28 жовтня 2025 року відбулася церемонія підписання Зони вільної торгівлі між АСЕАН та Китаєм. Цей крок – є демонстрацією для світу відданості принципу справедливої торгівлі, цифровій трансформації та сталому розвитку енергетики між країнами АСЕАН та КНР [7].

За посередництва Малайзії та США на 47-му саміті АСЕАН відбулося підписання історичної мирної угоди про припинення вогню між Таїландом і Камбоджею. Дана угода має на меті покласти край збройному конфлікту через спірну ділянку кордону та розташовані там храми, важливі місця поклоніння для вірян з обох сторін. Хоча багато експертів досить скептично ставляться до тривалості цієї мирної угоди …

Історичним моментом 47-го саміту АСЕАН – підписання Декларації про прийняття Східного Тимору до складу АСЕАН як 11-го члена. Це перше

регіональне розширення за останні 26 років, що символізує єдність та трансформацію блоку [5].

Отже, на виконання Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, українські дослідники уважно слідкують за подіями в Індо-Тихоокеанському регіоні, і зокрема за результатами 47-го саміту АСЕАН, щоб розуміти нові сигнали та виклики для України. Прийняті рішення та домовленості учасників свідчать, що АСЕАН стає центральною платформою для формування нової глобальної економіки та безпекової політики. Організація та проведення в Малайзії 47-го саміту АСЕАН черговий раз підтвердили статус країни як одного з лідерів у субрегіоні Південно-Східної Азії та гідного господаря міжнародних подій найвищого рівня, а також пріоритетність регіонального вектора зовнішньої політики Малайзії на ряду з прагматичними відносинами з великими позарегіональними державами, зокрема з КНР та США.

Список джерел та літератури

1. Про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії : Закон України від 21 грудня 2023 р. № 3531-IX. Набрання чинності: 13.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-20#Text

2. Ukraine-ASEAN: vision of cooperation. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.* 2024. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/4_TD/ukraine-aseanvisionofcooperationbythemfaofukrainefebruary-2024.pdf

3. Від нашої спільної роботи залежить, яка зброя в руках у наших воїнів – виступ Президента на нараді керівників закордонних дипломатичних установ України «Воєнна дипломатія: стійкість, зброя, перемога». *ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ. Офіційне інтернет-представництво*. 2024. URL: https://www.president.gov.ua/news/vid-nashoyi-spilnoyi-roboti-zalezhit-yaka-zbroya-v-rukah-u-n-92669

4. ASEAN-Malaysia Chairmanship 2025. *ASEAN. Malaysia 2025.* URL: https://www.myasean2025.my/brochure-asean-2025/

5. 47th ASEAN Summit Showcases Nation's Diplomatic Strength – Fahmi. *Bernama.* 2025. URL: https://asean.bernama.com/news.php?id=2483864

6. Дональд Трамп підписав кілька торгівельних угод у Малайзії. *Portal Polskiego Radia SA.* 2025.
URL: https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/3598824,-

7. 47th ASEAN Summit (PLENARY) Opening Remarks. *ASEAN. Malaysia 2025.*
URL: https://www.myasean2025.my/wp-content/uploads/2025/10/PMX-Remarks-for-Plenary-Session-47th-ASEAN-Summit.pdf

8. Крупеня І. Основні напрями зовнішньої політики Малайзії та її позиція щодо російсько-української війни. *Науковий щорічник «Україна дипломатична»*. Випуск XXVI. 2025. С. 179-194.

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ

ДОКУМЕНТИ, ЯК ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ: ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ: «УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ (1917–1921 рр.)»

Коляда Ігор,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Богушев Іван,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Розкрито роль документів на уроках історії України, як засобу формування практичних компетентностей у здобувачів освіти при вивченні тем з Української революції (1917–1921) на уроках історії України у 10 кл. Висвітлено роль документів на уроці історії як засобу опанувати факти, розвивати критичне мислення, здатність аналізувати історичні процеси, формулювати самостійні висновки та оцінювати події на основі їхньої історичної достовірності.

Ключові слова: історичний документ, практичні компетентності, первинні та вторинні документи, історична освіта.

Вивчення теми «Українська революція (1917–1921)» створює широкий спектр застосувань для використання документів різного характеру: політичних декларацій, указів, універсалів, маніфестів, урядових наказів, мемуарів, промов видатних діячів, статей у пресі. Аналіз цих джерел допомагає здобувачам освіти зрозуміти складність та суперечності революційних подій, осягнути прагнення українського народу за незалежність, а також відчути дух епохи через мову, стиль та зміст автентичних документів [3, с. 75-76].

Завдяки використанню історичних документів на уроці історії розвивається принцип наочності, виклад навчального вчителем є більш конкретизованим і виразним, формується пізнавальний інтерес до історичного матеріалу. Під час опрацювання документів здобувачі освіти набувають практичні уміння, зокрема: читати документ, аналізувати інформацію,

визначати потрібну інформацію, міркувати, оцінювати значення історичного документа, бачити слід діяльності людей, які жили в минулому [4, с. 147].

У методиці навчання історії, історичний документ поділяють на первинні та вторинні. Первинні – це свідчення учасників або очевидців подій, джерела які не опрацьовані, вторинні джерела – це оцінка, опис, або міркування, істориків, коментаторів та журналістів, на конкретні історичні події. Незважаючи на походження джерела, чи є воно первинним, чи вторинним, його слід аналізувати за науковими критеріями, а саме: ким написаний документ, чому, ціль документа, звідки походить інформація, чи збігається з іншими документами з конкретного питання [4, с. 148].

Методичні підходи до роботи з документами повинні передбачати поступове збільшення складності завдань та інтеграцію практичних вправ у структуру курсу. Спочатку вправи допомагають визначити автора документа, його мету, дату та місце створення, а також події, про які він розповідає. Потім увага зосереджується на достовірності джерел: чи це суб'єктивна автобіографічна розповідь, чи офіційний документ з політичними цілями? Які упередження могли бути у автора? На більш просунутому рівні здобувачі освіти покоління «зумерів» порівнюють два документи, виявляють суперечності та розробляють обґрунтовані аргументи для відповіді на історичне питання, наприклад: «Які були причини провалу визвольного руху 1917–1921 років?» або «Яку роль відіграла дипломатія у формуванні Української держави між 1917 і 1921 роками?» Цей прогрес дозволяє опанувати навички, необхідні для формулювання гіпотез, відбору доказів, синтезу інформації та формулювання обґрунтованих висновків [4, с. 154-155].

Оцінювання сформованості практичних навичок повинно спиратися на критеріях, що відображає не лише знання фактів, але й уміння працювати з джерелами. Ці критерії можуть включати точність та ретельність аналізу джерел, логіку аргументації, здатність порівнювати джерела, творчу інтерпретацію, якість усної презентації та командну роботу. Рекомендується використовувати рубрику оцінювання для проектної діяльності, індивідуальні та групові оцінювання, а також портфоліо здобувача освіти покоління «зумерів» з прикладами їхньої роботи з документами [5].

Отже, використання історичних документів у процесі вивчення теми «Українська революція (1917–1921)» є важливим засобам формування усвідомленого розуміння подій та розвитку практичних компетентностей у здобувачів освіти. Робота з історичними джерелами не лише уточнює та поглиблює зміст навчання, а й допомагає розвивати критичне мислення, вміння аналізувати інформацію, порівнювати факти та роботи обґрунтовувати висновки. Поступове ускладнення завдань при роботі з документами,

поєднання первинних та вторинних джерел, а також систематична оцінка практичних навичок забезпечують цілісне засвоєння історичного матеріалу і дозволяють здобувачам освіти активно взаємодіяти з минулим, усвідомлюючи його складність, суперечності та значення для національної історичної пам'яті.

Список джерел та літератури

1. Використання історичних джерел на уроках історії як засіб формування критичного мислення учнів [електронний ресурс]. URL: https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-istoricnih-dzerel-na-urokah-istorii-ak-zasib-formuvanna-kriticnogo-mislenna-ucniv-123540.html (дата звернення: 8.11.2025)

2. Задорожна Л. Методика використання історичних документів на уроках історії україни в загальноосвітній школі. Київ, 2005.

3. Навчальні програми для 10-11 класів [Електронний ресурс]. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf (дата звернення: 8.11.2025)

4. Пометун О., Фрейман І. Методика навчання історії в школі. Київ, 2006. 328 с.

5. Практичні методи роботи з історичними документами [електронний ресурс]. URL: https://naurok.com.ua/praktichni-metodi-roboti-z-istorichnimi-dokumentami-271346.html (дата звернення: 8.11.2025)

6. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків, 2017. 324 с.

МЕТОД ПРОЄКТІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ 11 КЛАСІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ГЛУХІВЩИНИ XX СТ.

Грудінін Олександр,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Навчально-наукового інституту філології та історії
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Прокопчук Віктор
м. Глухів

Анотація. У статті проаналізовано потенціал методу проєктів для формування ключових дослідницьких умінь здобувачів 11 класів у процесі вивчення локальної історії. На конкретних прикладах тем з історії Глухівщини

XX ст. (усна історія, цифрове краєзнавство) продемонстровано етапи проєктної діяльності, що сприяють розвитку навичок джерелознавчого пошуку, критичного аналізу та презентації результатів.

Ключові слова: метод проєктів, краєзнавча компетентність, дослідницькі уміння, історія Глухівщини, 11 класи, усна історія, цифрові інструменти.

Реформування української освіти в межах концепції НУШ висуває на перший план компетентнісний підхід, де пріоритетом є вміння здобувати знання, застосовувати та критично осмислювати. Для викладання історії у старших, профільних класах це означає перехід від пасивного засвоєння дат і фактів до активної дослідницької позиції здобувачів [2, с. 31-32]. Вивчення історії рідного краю, зокрема Глухівщини, дозволяє здобувачам побачити прояв процесів у долях власних родин та земляків. Однак традиційні форми краєзнавчої роботи (реферати, екскурсії) не повною мірою формують дослідницькі навички. Упевнені, що саме метод проєктів є оптимальним засобом для досягнення цієї мети.

Питанням інноваційних технологій навчання та компетентнісного підходу присвячені праці багатьох українських науковців. Зокрема, О. Пометун та Л. Пироженко детально описують інтерактивні технології, серед яких метод проєктів посідає чільне місце як такий, що найповніше реалізує діяльнісний підхід [4]. Методологію роботи з локальними джерелами, особливо в контексті XX ст., глибоко аналізує Г. Грінченко, обґрунтовуючи дидактичний потенціал усної історії для формування історичної свідомості учнів [1, с. 4-7]. Водночас фактологічною основою для будь-яких досліджень з історії регіону слугують фахові публікації, зокрема матеріали щорічного наукового збірника «Сіверщина в історії України», який видає Національний заповідник «Глухів» [5].

Попри наявні напрацювання, доцільно сформувати методичні розробки, які б системно поєднували зміст (історія Глухівщини XX ст.), технологію (метод проєктів) та мету (дослідницькі уміння здобувачів 11 класів) [3, с. 7].

Дослідницькі уміння старшокласників ми визначаємо як інтегровану здатність, що включає: проблематизація: вміння формулювати дослідницьке питання; джерельний пошук (евристика): вміння знаходити релевантні джерела (архівні, усні, візуальні); критичний аналіз: вміння верифікувати інформацію, порівнювати джерела, виявляти суперечності; синтез та інтерпретація: вміння узагальнювати матеріал та формулювати власні висновки; презентація: вміння представити результати роботи.

Доцільно зазначити, що метод проєктів ідеально структурує роботу здобувача за цими п’ятьма етапами. На відміну від реферату, проєкт завжди орієнтований на створення унікального, авторського продукту.

Теми з історії Глухівщини ХХ ст. дають ґрунтовний матеріал для проєктів. Варто розглянути введення інноваційного формату у ході проєкту усної історії «Повсякдення Глухова в 1970–80-ті рр.: між дефіцитом та застоєм». Доцільно зазначити, що вивчення періоду «застою» в 11 класі часто зводиться до аналізу політичних та економічних кризових явищ. Проєкт усної історії дозволяє побачити цей час очима звичайних глухівчан.

Під час першого етапу здобувачі формулюють наступні питання: Як офіційна ідеологія співвідносилася з реальним побутом мешканців Глухова? Які практики виживання в умовах дефіциту існували?

Під час другого етапу здобувачі спираючись на методологію усної історії [1, с. 9-11], шукають респондентів (бабусь, дідусів, сусідів). Вони розробляють списки етичних та коректних запитань.

У ході третього етапу – ключового, здобувачі записують інтерв'ю (аудіо/відео). Після транскрибування вони порівнюють спогади з іншими джерелами. Наприклад, респондент згадує про черги за продуктами харчування; здобувач аналізує підшивки місцевої газети «Народна трибуна» за 1970–80-ті рр. Під час цього етапу формується навичка верифікації та розуміння суб'єктивності спогадів.

У ході четвертого етапу здобувач створює цифровий продукт: аудіо-подкаст із нарізкою найцікавіших цитат та коментарями дослідника, відео-інтерв'ю для шкільного YouTube-каналу, наукову статтю для шкільного сайту.

Таким чином здобувач вчиться етичної комунікації, роботи з цифровими інструментами (аудіоредактори), транскрибування та критичного аналізу наративів.

Отже, метод проєктів при вивченні історії Глухівщини ХХ ст. перетворює здобувача на активного дослідника. Використання інноваційних форматів (усна історія, цифрові проєкти) підвищує мотивацію старшокласників, забезпечує комплексне формування дослідницьких умінь: від постановки проблеми до створення власного, обґрунтованого матеріалу. Це повною мірою відповідає меті сучасних інтерактивних технологій навчання та завданням профільної історичної освіти.

Список джерел та літератури

1. Грінченко Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: Для студентів і аспірантів. Харків, 2007. 28 с.

2. Гупан Н. Проєктна діяльність учнів з історії у контексті Нової української школи. *Актуальні проблеми сучасної освіти: реалії та перспективи: Матеріали V (IV) Всеукраїнської конференції студентів та викладачів закладів освіти. Тези доповідей учасників конференції*. Том 1. Дніпро, 2023. С. 31-32.

3. Гупан Н., Ремех Т., Сєрова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі: методичні рекомендації. Київ, 2024. 133 с.

4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посіб. Київ, 2004. 194 с.

5. Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Вип. 1-18. Київ-Глухів, 2008-2025.

МІСЦЕ ЕТИКИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Козинець Денис,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка педагогічних наук, доцентка
Бакка Тамара
м. Київ

Анотація. У тезах розглянуто місце етики та громадянської освіти у сучасній шкільній системі України. Показано їх значення для формування моральної зрілості, відповідальності та активної громадянської позиції учнів.

Ключові слова: етика, громадянська освіта, шкільна освіта України, Нова українська школа, компетентності.

Розвиток сучасної системи шкільної освіти України демонструє чітку орієнтацію на формування морально відповідальної та громадянсько активної особистості, що визначено у ключових державних документах. Закон України «Про освіту» проголошує розвиток демократичних цінностей, гуманізму та відповідальності як один з основних результатів освітнього процесу [1], а Закон «Про повну загальну середню освіту» конкретизує ці положення, підкреслюючи необхідність формування в учнів готовності брати участь у житті громади й держави [2]. Такий нормативний фундамент створює умови для чіткої інтеграції етики та громадянської освіти у структуру шкільного навчання.

Концепція Нової української школи визначає громадянську, соціальну та загальнокультурну компетентності ключовими для випускника та підкреслює, що освітній процес має забезпечувати формування цінностей і навичок, необхідних для життя у демократичному суспільстві [3]. Важливість системності підходу підкріплює Державний стандарт базової і повної загальної

середньої освіти, який закріплює очікувані результати, пов'язані з етичними нормами, критичним мисленням, готовністю до відповідальної взаємодії та участі в громадському житті [4]. У поєднанні ці документи формують логіку освітніх змін, у якій етика і громадянська освіта виконують взаємопов'язані функції.

Перший етап формування моральної та соціальної зрілості учнів реалізується через курс «Етика» у 5–6 класах. Модельна навчальна програма визначає, що учні мають опановувати моральні норми через аналіз ситуацій, обговорення цінностей, оцінювання власних рішень та вміння співпрацювати [5]. Це дає можливість вибудувати особистісно орієнтовану траєкторію морального розвитку. Саме на цьому етапі формується первинне розуміння добра, відповідальності, поваги, співпереживання, що пізніше стає базою для оволодіння складнішими громадянськими компетентностями.

Продовженням цього розвитку стає інтегрований курс «Громадянська освіта» у 10 класі. Програма зосереджує увагу на розумінні демократії, прав людини, принципів функціонування держави та інститутів громадянського суспільства, а також навичок критичного мислення й аналізу соціальних процесів [6]. Учні вчаться застосовувати моральні уявлення в реальних суспільних ситуаціях, оцінювати інформацію, брати участь у громадських ініціативах, формулювати й аргументувати власну позицію. Таким чином, громадянська освіта органічно продовжує етичну, долаючи розрив між особистісними цінностями та суспільною практикою.

Проблематика розвитку громадянської освіти відображена у наукових та аналітичних джерелах. Зокрема, у матеріалах наукової конференції 2020 року наголошується, що громадянська освіта є засобом підвищення реального рівня народовладдя та відповідальної участі громадян у державотворчих процесах [7, с. 79]. У дослідженні, присвяченому ролі громадянської освіти в умовах євроінтеграції, підкреслено її здатність забезпечувати багатовекторний розвиток учнів, допомагаючи їм орієнтуватися у трендах сучасного освітнього та суспільного середовища [8, с. 87].

Актуальність розвитку громадянських компетентностей зростає і в умовах безпекових викликів, про що йдеться у спеціалізованому навчальному посібнику, де акцент зроблено на важливості підготовки молоді до відповідальної поведінки, оцінювання ризиків, протидії маніпуляціям та збереження психологічної стійкості [9, с. 24]. У свою чергу розвиток моральної зрілості як основи відповідальної поведінки проаналізовано в педагогічних дослідженнях, де показано, що етична освіта сприяє формуванню в учнів уміння розуміти інших, будувати конструктивний діалог та здійснювати усвідомлений вибір [10, с. 144].

Сучасні дослідження підтверджують, що успішна реалізація етичної освіти потребує оновленого змісту, орієнтованого на реальні потреби учнів, а також інтеграції ціннісних тем у широкий контекст освітнього процесу. Аналіз досвіду НУШ демонструє, що етична освіта є одним з чинників, що сприяють формуванню соціальної відповідальності та культури поведінки школярів [11, с. 9]. Піднімається також питання про необхідність повернення і посилення етичної компоненти у шкільному навчанні, зважаючи на суспільні трансформації та запити сучасної молоді [12, с. 20]. Це свідчить про те, що етична й громадянська освіта розглядається не як додатковий елемент, а як системна складова, без якої неможливий розвиток демократичної культури.

Таким чином, інтеграція етики та громадянської освіти у шкільний курикулум створює послідовну освітню траєкторію, яка забезпечує формування моральної свідомості, соціальної відповідальності та громадянської активності. Етика формує внутрішню здатність до морального вибору, тоді як громадянська освіта переносить ці навички в суспільну площину, навчаючи учнів взаємодіяти з державою, громадою і соціальним середовищем. З огляду на нормативні документи, аналітичні дослідження та потреби сучасного українського суспільства, ці предмети відіграють ключову роль у підготовці молоді до життя в умовах демократії та швидких суспільних змін.

Список джерел та літератури

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 01.12.2025).

2. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 01.12.2025).

3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf (дата звернення: 01.12.2025).

4. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2025).

5. Модельна навчальна програма «Етика. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ашортія Ю. О. та ін.). Київ : Міністерство освіти і науки України, 2021. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Etyka.i.kursy.moral.spryam/Etyka.5-6kl.Ashortia.ta.in.14.07.pdf (дата звернення: 01.12.2025).

6. Громадянська освіта (інтегрований курс) 10 клас : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2022. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf (дата звернення: 01.12.2025).

7. Гайду Г. Громадянська освіта як інструмент вдосконалення реального народовладдя в Україні. *Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії : матеріали міжнар. наук. конф.,* Суми, 22 травня 2020 р. Суми, 2020. С. 79-80.

8. Олійник О., Солошенко О. Громадянська освіта як фундамент багатовекторності освітнього процесу в межах Болонської системи. *Новий колегіум.* 2023. № 1-2 (110). С. 86-92.

9. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навч. посіб. / за ред. А. Круглашова, Н. Ротар, І. Цікул. Чернівці, 2022. 183 с.

10. Гавлітіна Т. Виховання компетентної особистості в новій українській школі. *Нова педагогічна думка.* 2021. № 2. С. 143-147.

11. Рогова О. Складові успіху етичної освіти в новій українській школі. *Colloquium-journal.* 2022. № 34 (157). С. 28-30.

12. Рогова О., Рєзніков С. Проблематика повернення етичної освіти до Нової української школи. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2022. № 34. С. 19-24.

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ГЕНЕРАЛА В. ЗАЛУЖНОГО СУЧАСНИМИ ВІЗУАЛЬНИМИ ЗАСОБАМИ: МУРАЛИ ЯК ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Коляда Ігор,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Семеній Богдан,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. У тезах висвітлено роль історичних муралів, присвячених генералові В. Залужному, як сучасного засобу візуалізації освітнього процесу на

уроках історії України у 11 класі. Висвітлено їх роль не лише як засобу підвищення пізнавального інтересу здобувачів освіти покоління «зумерів» на уроках історії України, а і як ефективного засобу формування у них громадянськості.

Ключові слова: Вуличне мистецтво, генерал В.Залужний, історичні мурали, засоби візуалізації, здобувачі освіти покоління «зумерів».

Вуличне мистецтво – це не просто фарба на стіні. Це нерв епохи, жива тканина міського простору, що реагує швидше, ніж офіційні документи, підручники чи навіть новинні стрічки. Воно говорить мовою широких верств населення, інколи різких, інколи зворушливо тихих, але завжди – доступних для всіх. Згадаймо латиноамериканські графіті чи берлінські фрески, які, попри зовнішню простоту, відкривають спектр історичних сенсів, часто оминутих академічною спільнотою. «Мистецтво – це наша зброя. Культура – це форма спротиву», – сказала на сцені TED художниця й режисерка Ширін Нешат. І складно не погодитися: сьогодні ці слова звучать так само гостро, як і тоді [2].

Мурали – від латинського *muralis*, «стіна» – різновид монументального живопису, де образ не служить прикрасою, а існує самодостатньо, незалежно від контексту будівлі чи міського ландшафту. Їхня історія тісно переплетена із «вибуховими» графіті США другої половини XX століття та ідейно насиченим мексиканським муралізмом 1920-х років [7, с. 65]. В українському міському просторі мурали вже давно перестали бути екзотикою: Київ, Львів, Луцьк, Одеса, Харків, Чернігів – це лише найяскравіші центри урбан-арту. Тут працюють такі митці, як О. Родняк, С. Корбан, А. Прут, А. Максимов, О. Гребенюк, арт-дует Interesni Kazki та інші, що формують нову естетику українських міст [1, с. 135].

Після лютого 2022 року поняття «українське» набуло нового звучання, ставши синонімом свободи, внутрішньої стійкості, культурної пам’яті й любові до свого народу. Мистецтво на вулицях відреагувало першим: у березні 2022 року у Виноградові з’явився один із перших воєнних муралів – «Вільна та єдина Україна», створений переселенкою з Харкова А. Худяковою. Це був не просто художній жест – це був акт підтримки, спосіб зберегти цілісність спільноти у часи потрясінь [6, с. 237].

Серед образів, які з початком повномасштабної війни найчастіше з’являлися на стінах українських міст, один став особливо впізнаваним – портрет генерала Валерія Залужного. Він виникав у Києві, Одесі, Херсоні, Бахмуті — і не лише як зображення військового. Це був знак довіри, вдячності, сподівання. У тимчасово окупованому Херсоні діти писали на стінах два слова: «ЗСУ» і «Залужний». Це були символи віри, заборонені окупантами, але живі в серцях. Хрестоматійним став мурал на постаменті колишнього пам’ятника

російському адміралу Ушакову. Залужний, показуючи знак «V», символ перемоги й миру, а під ним з'явився напис: «З нами Бог і отаман Залужний» [3].

В Одесі у 2023 році художник Вадим Луговцев створив ліричний портрет головнокомандувача на стіні покинутої будівлі, ніби підкреслюючи: сила народу може прорости навіть у занедбаних місцях [5]. Один із найбільших муралів Залужного, намальований у Києві у 2024 році, мав драматичну долю – за рішенням міської влади його зафарбували. Проте суспільна пам'ять не затирається так легко, як фарба на стіні [4].

В умовах війни питання національно-патріотичного виховання молоді набуває особливої ваги. Освіта сьогодні – це не лише передання знань, а й формування внутрішнього стрижня, здатності протистояти, робити вибір, захищати цінності своєї країни. Відповідно до концепції Нової української школи, громадянська відповідальність – одна з ключових компетентностей. І саме мурали можуть стати тим засобом, який поєднує мистецтво, історичну пам'ять і сучасні цінності у єдиний педагогічний інструмент.

Мурали про Залужного – це не декоративні елементи міста. Це візуальні маніфести вдячності та пам'яті, колективний акт визнання, символ довіри до Збройних сил. Вони промовляють просто й водночас глибоко: через образ, через колір, через погляд генерала, спрямований у бік майбутньої перемоги. Для сучасних здобувачів освіти – покоління «зумерів» – такі образи стають не лише емоційними орієнтирами, а й навчальним матеріалом, що дозволяє говорити про сучасну історію мовою близькою, живою, зрозумілою.

Сучасне покоління здобувачів освіти – представники покоління «зумерів» («цифрові аборигени»), які цінують гнучкий підхід до навчання та роботи, віддаючи перевагу практичним знанням, а не традиційним підходам. Вони звикли отримувати інформацію швидко і з різних джерел, що впливає на їхню увагу та сприйняття (наприклад, перевага короткому контенту, як у TikTok). Особливістю цього покоління здобувачів освіти є націленість на швидкий результат, дефіцит уваги, кліпове мислення та миттєве включення у цікаву для них інформацію. При цьому у здобувачів покоління «зумерів» є велика схильність до творчості та індивідуалізації. Тому у засвоєнні навчального матеріалу ними важливу роль відіграють сучасні засоби візуалізації, можливість перетворити історичний матеріал на захоплюючу подорож у часі. У цьому контексті, мурали, присвячені генералу В. Залужному, є дієвим засобом навчання історії України у 11 класі при засвоєнні навчальної інформації по темі «Російсько-українська війна (2014–2025 рр.)». Використання муралів, присвячені генералу В. Залужному, стає необхідним для підтримки розуміння здобувачами освіти та збереження у них пізнавального інтересу до подій новітньої історії України. Крім того, в сучасному світі велика увага

приділяється розвитку компетенцій, які дозволяють здобувачам освіти ефективно працювати з інформацією, аналізувати та оцінювати її. Використання муралів, як засобів візуалізації, сприяє формуванню таких навичок, оскільки дозволяє бачити, чути, а іноді й відчувати історичні події. Історичні мурали, як засіб візуалізації навчання історії, дозволяють здобувачеві освіти найкраще сприймати та запам'ятовувати інформацію, яка подана у яскравій та цікавій формі, та допомагають перетворити суху інформацію у зрозумілий інтерактив [8].

Отже, історичні мурали з Валерієм Залужним – це сучасні візуальні засоби навчання історії України, які дозволяють вчителю історії не тільки реалізувати освітні завдання сучасного уроку історії, а і забезпечують організацію виховання здобувачів освіти покоління «зумерів». Історичні мурали з Валерієм Залужним це не лише культурна пам'ять, зафіксована на стінах міст, це ефективний і дієвий сучасний засіб візуалізації навчання історії та засіб формування національної свідомості, який вчитель історії може використати як на уроках історії України, так і в позанавчальній роботі зі здобувачами освіти покоління «зумерів».

Список джерел та літератури

1. Гаврилаш І. Мурали та графіті в сучасній Україні: особливості та відмінності. *Культура України*. *Серія : Культурологія.* 2018. Вип. 62. С. 235-244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2018_62_25 (дата звернення: 09.11.2025).

2. Гелюх М. Українські мурали: топ кращих архітектурних полотен наших днів. / U.NEWS. 31 липня 2018. URL: https://ua.news/ua/ukraine/ukrayinski-muraly-top-krashhyh-arhitekturnyh-poloten-nashyh-dniv (дата звернення: 10.11.2025).

3. Діти писали на стінах два слова: «Залужний» та «ЗСУ»: литовський науковець про окупацію та визволення Херсона. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-svidchennya-okupatsiyi-khersona-artem-petryk-zsu-zaluzhnyy/32273833.html (дата звернення: 10.11.2025).

4. Найбільший мурал з Валерієм Залужним з'явився у Києві: де його можна побачити (фото). URL: https://www.rbc.ua/rus/styler/naybilshiy-mural-valeriem-zaluzhnim-z-yavivsya-1714651984.html (дата звернення: 09.11.2025).

5. На стіні одеського будинку «проявився» портрет Залужного – поряд із легендарним сусідом (фото, відео). URL: https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/na-stini-odeskogo-budinku-projavivsja-portret-zaluzhnogo-porjad-iz-legendarnim-susidom-foto-video (дата звернення: 10.11.2025).

6. Худякова А. Муралістський рух в Україні та Європі під час війни в Україні. *Актуальні проблеми сучасного дизайну : збірник матеріалів IV*

Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 квітня 2022 року. В 2-х т. Т. 2. Київ, 2022. С. 235-238.

7. Шеменьова Ю. Мурали України у світовому стріт-арті: формотворення, пластичне моделювання, художньо-образні особливості: дис. доктора філософії: спец. 023. Київ. 437 с.
URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/3563?show=full (дата звернення: 08.11.2025).

8. Нестерук Н. Засоби візуалізації на уроках історії. URL: https://naurok.com.ua/vizualizaciya-na-urokah-istori-377297.html (дата звернення: 10.11. 2025).

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ШІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ШКОЛІ

Кунденко Діана,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 2-го року навчання
Навчально-наукового інститут історії, права
та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка
Науковий керівник:
кандидатка політичних наук, доцентка
Крупеня Ірина
м. Суми

Анотація. Висвітлено вплив технологій штучного інтелекту на викладання історії та громадянської освіти у школі. Наголошено на зміні ролі вчителя – від джерела знань до фасилітатора навчального процесу. Розкрито можливості ШІ для автоматизації рутинних завдань, індивідуалізації навчання та розвитку критичного мислення учнів. Наведено приклади застосування платформ ChatGPT, Gemini, TeachMateAI, Quizlet, Diffit, Redmenta. Підкреслено важливість етичного використання ШІ та підготовки педагогів до роботи з новими технологіями.

Ключові слова: історія, громадянська освіта, технології, учитель, учень, штучний інтелект.

Традиційна модель освіти, в якій учитель виступає головним джерелом знань, поступово втрачає свою ефективність у світі, де інформація доступна миттєво. Епоха генеративного штучного інтелекту змінила саму природу навчального процесу: тепер ключовим стає не передача знань, а створення умов для їх осмислення та практичного застосування. У цій новій реальності педагог

уже не «трансмітер», а фасилітатор, наставник і дизайнер освітнього середовища, який спрямовує інтелектуальну активність учнів.

Сучасні інструменти ШІ дозволяють автоматизувати рутинні процеси – від складання планів-конспектів і створення тестів до перевірки робіт і звітування. Платформи на кшталт MagicSchool.ai демонструють, що технології можуть суттєво зменшити навантаження на вчителя, відкривши йому простір для творчості й педагогічного розвитку. Однак вивільнений час не є самоціллю – він повинен бути інвестований у те, що жодна машина не здатна відтворити: у людське спілкування, підтримку, натхнення та формування моральних цінностей.

Технології штучного інтелекту розвиваються настільки стрімко, що подеколи за ними складно встигнути, і поступово проникають у всі сфери нашого життя. Штучний інтелект не є конкурентом людини, радше він – надійний помічник, із допомогою якого можна досягти значних успіхів у роботі, спростити виконання рутинних завдань та звільнити час для творчості [3, с. 439].

Таким чином, історія та громадянська освіта в 2024 році вивчаються інтерактивно, з використанням новітніх технологій і сучасних методик. Ці предмети стають більше орієнтованими на практичні знання, формування критичного мислення, громадянської активності та навичок роботи з інформацією, що робить їх надзвичайно актуальними для підготовки молоді до викликів сучасного світу [3, с. 439].

Використання ШІ на уроках історії має виходити далеко за межі технічної допомоги. Це – інструмент розвитку критичного мислення, історичної емпатії та навичок аналізу даних. Один із ефективних методів полягає в тому, щоб розглядати відповіді ШІ як об’єкт аналізу. Учні, порівнюючи результати, отримані від різних моделей (наприклад, ChatGPT, Gemini чи Claude), можуть виявляти відмінності у термінології, ідеологічних акцентах і навіть прихованих упередженнях.

Для ефективної роботи із штучним інтелектом на уроках та в майбутньому житті учням потрібно розвивати навички формулювання запитань до тексту, вміння аналізувати отриману інформацію, визначати недоліки та пропозиції з їх усунення, перевіряти достовірність інформації [4, с. 137].

Використання ШІ у процесі викладання дає змогу індивідуалізувати процес навчання шляхом розроблення програм навчання, адаптованих до потреб кожного студента (ChatGPT, Gemini, TeachMateAI, Explainlikeimfive.io, Phind), та використання віртуальних асистентів для навчання, віртуальних репетиторів (AI Virtual History Teacher, CharacterAI) [1, с. 141].

Українська освітня політика, представлена в концепціях МОН і Мінцифри, не обмежує педагогів жорсткими інструкціями, а натомість пропонує рамкові орієнтири. Вона базується на принципах педагогічної доцільності, етичності, безпеки та балансу між технологією і людяністю. Такий децентралізований підхід дозволяє школам і педагогічним колективам самостійно визначати шляхи інтеграції ШІ, що стимулює появу практичних методичних рішень і нових форматів співпраці.

Ще однією перевагою є те, що ШІ може автоматично коригувати рівень завдань, враховуючи поточний рівень знань учня. Таким чином, завдання не стають надто легкими або складними, що дозволяє учням залишатися мотивованими та зосередженими. Все це разом забезпечує більш ефективний та продуктивний навчальний процес [5, с. 204].

Не менш важливо інтегрувати штучний інтелект безпосередньо у структуру завдань. Наприклад, учня можна попросити скористатися ChatGPT для створення кількох аргументів «за» і «проти» певного історичного явища, а потім самостійно проаналізувати отримані відповіді, визначити їхні слабкі сторони та сформулювати власну позицію. У такий спосіб ШІ перестає бути загрозою академічній доброчесності й перетворюється на інструмент розвитку критичного мислення.

ChatGPT в першу чергу мож стати вчителю певним порадником з генерації завдань для учнів, які той може використовувати, на уроці, як у класичном офлайн форматі, так і через засоби відеоконференцій. Такий спосіб використання надає вчителю змогу пошуку нових методів роботи зі школярами, адже алгоритм містить, як загальновідомі методики, так і може їх синтезувати з урахуванням потреб, на яких наголошує вчитель. Це суттєво полегшує роботу педагога, розвантажуючи його час та надаючи змогу проводити різноманітні несхожі один на одного уроки, що доволі важливо в умовах інформаційного суспільства, коли діти можуть у будь-який момент отримати інформацію з теми, яка їх зацікавила (правда не завжди достовірні) [2, с. 45].

Ще один перспективний напрям – симуляція історичної емпатії через імерсивні технології. Взаємодія з віртуальними образами історичних постатей, як-от Ярослав Мудрий чи Вінстон Черчилль, допомагає учням відчути складність історичних рішень. Головне, щоб після такого занурення відбувався етап «дебрифінгу» – рефлексії, у ході якої вчитель спрямовує учнів до критичного осмислення побаченого, порівняння з першоджерелами та власної оцінки історичних подій.

Технології ШІ можуть бути засобом організації інтерактивного навчання, що сприяє ґрунтовному розумінню основоположних понять, розвитку та закріпленню вмінь і навичок через їх активне застосування в ході процесу

навчання, розвитку критичного мислення, креативності, аналітичних навичок. ШІ здатний миттєво генерувати ідеї тем, проблемних питань для проведення дебатів, дискусій, мозкових штурмів, виконання проєктів (ChatGPT, Gemini), створювати педагогічні завдання та аналізувати проблемні ситуації (ChatGPT, Gemini, Помічник AI (На Урок), TeachMateAI), симулювати розмови з історичними постатями (Hello History AI – живі розмови з 400 історичними діячами, серед яких є, наприклад, С. Бандера; Помічник AI (На Урок) – чат із 50 видатними діячами, наприклад з Г. Сковородою, В. Сухомлинським; TeachMateAI – уявне інтерв'ю з відомою історичною особою, зіркою чи вигаданим персонажем) [1, с. 141-142].

Використання онлайн-дошок дає можливість робити це миттєво, як в класі, так і під час уроків онлайн. При роботі в асинхронному режимі діти можуть робити коментарі під малюнками. Сервіси, які можливо використовувати для малювання – це Leonardo, Dream та генерація малюнків в Bing [4, с. 136].

Особливо яскраво можливості ШІ проявляються у побудові індивідуальних освітніх траєкторій. Завдяки адаптивним навчальним платформам, кожен школяр може отримати персоналізований шлях засвоєння знань, враховуючи свій темп, стиль навчання та рівень підготовки. Наприклад, інструменти Diffit дають змогу вчителю створювати кілька варіантів одного й того самого тексту, спрощуючи або ускладнюючи його залежно від рівня читацької компетентності. А платформи Redmenta автоматично генерують різнорівневі завдання до будь-якого уривка підручника, допомагаючи педагогові ефективно організувати диференційоване навчання.

Також ChatGPT може пропонувати завдання з певних тем. Для прикладу, ми встановили алгоритму задачу підготувати завдання з теми Перша світова війна і Україна у 10 класі. Тоді як звичайні завдання були дещо недбалими а являли собою просто питання, то в плані творчих завдань ChatGPT проявив креатив. І хоча з 10 пропозицій вважаємо доречними для використання лише 50% з них, можемо стверджувати, що ШІ може допомогти вчителю урізноманітнити уроки [2, с. 47].

Для написання творчих робіт за допомогою Штучного інтелекту учні мають бути ознайомлені із поняттям авторського права, можливо проводити обговорення етичності використання результатів роботи ШІ. Якщо час не дозволяє зробити цього на уроці, такі заходи можна проводити як позакласні, адже в цьому це є потребою при вивченні різних предметів, формуванні потрібних для навчання та життя учнів навичок [4, с. 137].

Одним із корисних інструментів в частині перевірки знань та аналізу вивченого матеріалу є система на базі ШІ під назвою «Quizlet». Вчитель може

використовувати «Quizlet» для створення наборів карток з питаннями та відповідями. Завдяки алгоритмам штучного інтелекту система може автоматично генерувати тестові завдання на основі цих карток. «Quizlet» також пропонує інтерактивні ігри та завдання, які допомагають учням закріплювати знання. Після проходження тесту система автоматично перевіряє відповіді учнів, аналізує їх результати та дає зворотній зв'язок. Вчителі можуть отримувати докладний аналіз продуктивності кожного учня, що дозволяє зрозуміти, які теми потребують додаткового вивчення [5, с. 205].

ШІ можна використовувати в підготовці й проведенні навчальних занять, розробленні методичного забезпечення, створенні засобів контролю та оцінюванні навчальних досягнень студентів. ШІ є допоміжним інструментом в організації викладацької діяльності, але далеким від досконалості, тож необхідно критично сприймати інформацію, згенеровану ШІ, перевіряти її надійність. У сучасному освітньому середовищі інтеграція технологій ШІ виявляється доречною та перспективною, особливо в контексті підготовки майбутніх учителів історії. Упровадження технологій ШІ сприятиме підвищенню індивідуалізації навчання, інтерактивності та гейміфікації освітнього процесу, вплине на розвиток критичного мислення, креативності, аналітичних навичок, адаптивності, комунікативної, предметної, методичної, інформаційної компетентностей, на формування у здобувачів освіти культури доброчесного та відповідального використання ШІ [1, с. 143].

Сучасні інструменти також відкривають шлях до залучення школярів у справжню дослідницьку діяльність. ШІ здатен аналізувати великі масиви історичних текстів, допомагаючи виявляти тенденції, мову пропаганди або ідеологічні зміщення. Учні можуть створювати цифрові реконструкції втрачених пам'яток, відтворюючи фортеці чи церкви свого регіону, або формувати «імерсивні наративи» – від імені уявних учасників подій минулого. Це не лише розвиває креативність, а й формує глибше історичне розуміння.

Але потрібно пам'ятати, що навіть найкращі інструменти не принесуть результату без готовності вчителя їх застосовувати. Освіта майбутнього вимагає не лише технічної грамотності, а й розуміння філософії штучного інтелекту, його можливостей і ризиків. Ефективними шляхами підвищення компетентності є майстер-класи, тренінги, воркшопи, де вчителі обмінюються реальними кейсами, а також онлайн-курси, які дозволяють опановувати нові методики у зручному форматі.

Отже, штучний інтелект не замінює вчителя – він змінює контекст його діяльності. Технології стають каталізатором для відродження гуманістичних засад освіти, у центрі якої залишається особистість учня і педагог, здатний пробуджувати інтерес, мислення та людяність.

Список джерел та літератури

1. Жихорська О. Використання технологій штучного інтелекту в підготовці майбутніх учителів історії. Forum-SOIS, 2024: *Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя : збірник матеріалів (наукових праць, тез доповідей) 6-го Міжнародного науково-практичного WEB форуму*. 2024. № 5. С. 139-143.

2. Казаков Г., Точиліна І. Використання ChatGPT у викладанні історії в закладах середньої освіти: погляд вчителя. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка.* 2024. № 1. С. 42-51.

3. Кінд-Войтюк Н. В. ШІ та інтернет як інструменти навчання на уроках історії та громадянської освіти в Новій українській школі. *Перспективи та інновації науки.* 2024. № 11(45). С. 434-443.

4. Кушнєрова С. Штучний інтелект як прийом розвитку критичного мислення на уроках історії. *Педагогічний вісник: науковометодологічний журнал.* 2024. № 1(64). С. 151-157.

5. Розлуцька Г., Гайович Є., Назаров В. Штучний інтелект як інноваційний дидактичний засіб. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Т. 2. № 63. С. 203-206.

ВІДОБРАЖЕННЯ ТЕМИ «ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОЛЬЩІ В 1980–1990-Х РР.» У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Петрушенко Юлія,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Навчально-наукового інституту історії,
права, та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Михтуненко Вікторія
м. Суми

Анотація. У цих тезах розглянуто, як у шкільних підручниках з всесвітньої історії для 11 класу подається тема демократичних змін у Польщі у 1980–1990-х роках. Дослідження дозволяє побачити, наскільки детально та зрозуміло автори підручників пояснюють ці події й чи достатньо аналітичним є їхній підхід. Отримані висновки можуть бути корисними для оцінки сучасної історичної освіти та покращення способів викладання новітньої історії в школі.

Ключові слова: демократичні перетворення, Польща, «Солідарність», шкільні підручники, всесвітня історія, аналіз змісту, історична освіта.

Період 1980–1990-х років став дуже важливим у новітній історії Польщі, адже саме тоді відбулися значні демократичні зміни, які призвели до падіння комуністичного режиму та переходу країни до демократії. Діяльність Леха Валенси й Тадеуша Мазовецького в русі «Солідарності» мали велике значення не лише для Польщі, а й для всієї Центрально-Східної Європи. Вивчення цих подій у шкільних підручниках допомагає учням краще зрозуміти сутність демократії, роль активних громадян і важливість історичного досвіду сусідніх народів. Аналіз підручників дозволяє з'ясувати, як саме показано ці події в освітньому процесі України та наскільки повно відображено їхній вплив на розвиток Європи наприкінці XX століття.

Для аналізу були використані підручники з всесвітньої історії для 11 класу авторів О. Гісема й О. Мартинюка, І. Щупака та П. Полянського (2019 р.). Саме ці видання обрано, оскільки вони затверджені Міністерством освіти і науки України та найчастіше використовуються у школах, що дозволяє об'єктивно оцінити подання теми в сучасному освітньому просторі.

У підручнику Гісема О., «Всесвітня історя (рівень стандарту)» [1] послідовно та стисло висвітлено етапи польської кризи 1970–1980-х, руху «Солідарність», введення воєнного стану та подій 1988–1990 рр. – «круглого столу», виборів і економічних реформ. Матеріал розміщено в блоці про країни Центрально-Східної Європи й підсилено ілюстраціями та питаннями для обговорення.

Автор даного підручника згадує Леха Валенсу, роль профспілки «Солідарність», Ярузельського, введення воєнного стану та Т. Мазовецького – коротко і в контексті подій. Є ілюстрації (портрет Валенси, мітинг «Solidarność»), що підсилює сприйняття [1, с. 95-95].

У розділі мало прямих уривків із первинних джерел (заяви «Солідарності», фрагменти рішень «круглого столу», промови Валенси та Ярузельського). Для кращого розуміння подій потрібні документи або витяги з них, також відсутні активні посилання на відеофрагменти історичної хроніки. Хоча згадується «план Бальцеровича» і «шокова терапія», підручник дає стислий опис переважно технічних кроків (лібералізація цін, приватизація) без аналізу наслідків для населення (безробіття, падіння життєвого рівня у перші роки).

Підручник Щупака І. «Всесвітня історя (рівень стандарту)» [3] висвітлює текст послідовно, веде від передумов (економічна напруга 1970-х) до створення «Солідарності», страйків 1980 р., введення воєнного стану 13 грудня 1981 р. і подальших процесів – все це подано у логічній послідовності, яка зручна для

уроку. У підручнику присутні біографічна довідка про Леха Валенсу, блок із завданнями для систематизації знань і списком дат, що роблять матеріал зручним для контролю й активізації учнівської роботи.

Хоч автор у передмові повідомляє, що в підручнику є «фрагменти історичних документів» і рубрика «Свідчать документи», на сторінках 95-98 основний текст – оповідний, без прямих уривків із маніфестів «Солідарності», протоколів «круглого столу» чи урядових документів 1981 р. (для критичного аналізу це ослаблює джерельну базу) [3, с. 95-98].

Також тема демократичних перетворень в Польщі відбражена і в підручнику Полянського П. «Всесвітня історя (рівень стандарту)» [2]. Даний параграф починається з контексту («перебудова», «оксамитові революції») і швидко переймається польською тематикою: народження «Солідарності», підтримка церкви, «круглий стіл», вільні вибори 1989 р. і формування некомуністичного уряду. Це дає учню ясну опорну лінію подій. Пояснення термінів «Солідарність» і біографічний блок про Леха Валенсу роблять матеріал доступним для 11-класника. Є запитання та завдання й QR-посилання на відео – підручник орієнтований на інтерактивну роботу в класі [2, с. 104-105].

Але як і в попередніх підручниках на поданих нам сторінках переважно опис; немає прямих уривків із звернень «Солідарності», промов Валенси чи урядових документів – це звужує можливості для роботи з джерелами на уроці. Учням корисно показати різні погляди на причини падіння комунізму.

Аналіз шкільних підручників з всесвітньої історії для 11 класу (авторів О. Гісема й О. Мартинюка, І. Щупака, П. Полянського) показує, що тема «Демократичні перетворення в Польщі у 1980–1990-х рр.» відображена узагальнено, але з дотриманням основних історичних фактів і послідовності подій. Усі автори звертають увагу на ключові етапи. Разом із тим, у підручниках переважає описовий підхід, тоді як аналітичні аспекти – вплив демократичних змін у Польщі на регіон Центрально-Східної Європи, роль католицької церкви, міжнародна підтримка – розкриті обмежено. Матеріал здебільшого спрямований на відтворення подій, а не на розвиток критичного мислення учнів.

Отже, можна зробити висновок, що шкільні підручники загалом правильно подають основні події та суть демократичних змін у Польщі, однак матеріал поданий переважно описово. Для кращого розуміння теми варто було б додати більше аналітики, уривків з історичних джерел і порівнянь із подіями в інших країнах, щоб учні могли повніше усвідомити значення польських реформ у загальноєвропейському контексті кінця XX століття.

Список джерел та літератури

1. Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історя (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 226 с.

2. Полянський П. Всесвітня історя (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2019. 256 с.

3. Щупак І. Всесвітня історя (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ» (5 КЛАС, НУШ) ДІТЬМИ З ООП

Піддубняк Анастасія,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
факультету міжнародних відносин та історії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Науковий керівник:
докторка історичних наук, професорка
Кароєва Тетяна
м. Вінниця

Анотація. Викладено та систематизовано приклади структури роботи в інклюзивних п’ятих класах вчителем-предметником з історії відповідно до освітньої програми НУШ, з урахуванням індивідуальних та інтелектуальних потреб дитини. Виокремлення найоптимальніших прикладів та методів роботи на уроці історії з теми: «Джерела історичної інформації» в інклюзивному класі.

Ключові слова: НУШ, історія, дитина з ООП, навчання, педагогіка, методи навчання, модифікація.

Щороку кількість інклюзивних класів в Україні збільшується, що дає змогу зробити висновок, що освіта стає доступнішою для всіх. Тема даного дослідження є надзвичайно важливою на сьогоднішній день, оскільки навчання для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) потребує кропіткого вивчення особливостей дитини для того, щоб сформувати адаптовану чи модифіковану програму навчання і відповідно до неї, здійснювати навчальний процес.

Вивчення історії в п’ятому класі є основою для подальшого здобуття знань. Навчання дітей з ООП вимагає від вчителя знання чинного законодавства про інклюзію, розуміння поведінкових реакцій, а також того, як конкретна дитина сприймає інформацію, з яким підходом потрібно йти до учня тощо. Для реалізації нових стандартів освіти необхідно трансформувати методику роботи

педагога з учнями і залучити батьків як активних учасників освітнього процесу [1, с. 65].

Після того, як вчитель ознайомився з особливостями дитини під час команди супроводу вчителів та батьків, які працюватимуть протягом навчального року з учнем, він повинен скласти модифіковану або адаптовану програму вивчення предмету, відповідно до рішення ІРЦ та вимог батьків. Тема «Джерела історичної інформації» передбачена у всіх навчальних програмах предмету «Вступ до історії України та громадянської освіти» 5 класу, тому особливості навчання даної теми є невід'ємною частиною вивчення історії учнями [4].

Відповідно до особливостей психофізичного розвитку учня, при вивченні джерел історичної інформації рекомендовано використовувати наступні методи та засоби навчання: діяльнісний підхід, формування життєвих навичок, використання проєктних методів та життєвих проєктів та типовий перелік засобів навчання НУШ. Також можна використовувати різноманітні інтерактивні ігри, картки із завданнями, гра «Розкопай історичні джерела», яка допоможе розвинути дрібну моторику рук і створити мотивацію до навчання в учня тощо. Звичне читання інформації та відповідь на запитання наприкінці теми не є ефективними для дітей з ООП, оскільки їм важливо постійно змінювати вид діяльності для ефективності та стимулювання навчання [5].

При поясненні теми, слід використовувати такі приклади, які можна пояснити та показати наяву, щоб учень розумів їхнє значення, роль в історії та вмів співвідносити з реальністю. При нагоді можуть стати і підручні матеріали: книжка, карта, лист, вивчення казки, автентичний одяг, глечики тощо. Для кращого запам'ятовування інформації, як альтернативу слід використовувати малюнок із завданнями, де учень і зможе проявити творчу роботу. До прикладу вчитель може створити картку із завданнями, де будуть зображені джерела історичної інформації, а навпроти назви цих джерел. Їх потрібно з'єднати лінією, і відповідно до розповіді вчителя малюнки з джерелами розмалювати [2, с. 27].

Самоорганізація та самостійна навчальна діяльність посідають ключове місце в освітньому процесі. Цей аспект набуває особливого значення та критичної важливості, коли мова йде про учнів із психофізичними особливостями розвитку. У проєктній діяльності, учень вчиться здійснювати самостійно пошук інформації, вчиться її структурувати та стисло викладати. Але застосування методу проєктів для учнів з інтелектуальними порушеннями вимагає ретельної адаптації з урахуванням їхніх специфічних потреб. Насамперед, при плануванні цієї роботи педагог повинен взяти на себе ключову

роль керівника та фасилітатора, забезпечуючи необхідну підтримку та спрямування [3, с. 16].

Отож, особливості вивчення теми «Джерела історичної інформації» (5 клас, НУШ) дітьми з ООП полягають не лише у визначенні методів навчання, якими користуватиметься педагог, а й специфіці роботи та підходів до таких учнів відповідно до їхнього психофізичного розвитку.

Список джерел та літератури

1. Калошин В. Педагогіка успіху: стратегія радісного навчання. *Основа*. 2013. № 31–32 (403-404). 65 с.

2. Колупаєва А., Таранченко О. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ. 152 с.

3. Костак К. Методичні рекомендації для організації інклюзивного навчання учнів з особливостями психофізичного розвитку в закладах освіти. Харків, 2023. 35 с.

4. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова Каб. Міністрів України від 15.09.2021 № 957: станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text (дата звернення: 26.11.2025).

5. Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів і STEM-лабораторій: Наказ МОН України від 29.04.2020 № 574 : станом на 7 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0410-20#Text (дата звернення: 26.11.2025).

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УЧНІВ ЧЕРЕЗ ПОЗАКЛАСНІ ЗАНЯТТЯ З ІСТОРІЇ ФРАНЦІЇ XVIII–XIX СТ.

Соколовська Евеліна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Навчально-наукового інституту історії, права
та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, доцентка
Михтуненко Вікторія
м. Суми

Анотація. Стаття присвячена формуванню цінностей гендерної рівності в учнів засобами позакласної роботи з історії Франції XVIII–XIX ст. Актуальність теми зумовлена потребою сучасної освіти не лише передавати знання, а й виховувати світогляд молоді на засадах рівності, поваги й

толерантності.

Ключові слова: гендерна рівність, позакласна робота, історія Франції, інтерактивні методи.

Сучасна освіта повинна не лише збагачувати учнів знаннями, а й формувати їхній світогляд, що доцільно впроваджувати через позакласну роботу, яка й має на меті задовольняти потреби й інтереси учнів.

Сам формат позакласних занять дозволяє вчителю відійти від чіткої структури уроку, від лекційного матеріалу, й надає можливість відкрити історичний світ для учнів глибше, тим самим розвиваючи їх кругозір та надаючи учням додаткові знання, які не винесені на опрацювання в програмі для класних годин.

Важливо й порушити питання про те, що більшість позакласних заходів, які проводяться вчителями, проходять як одиничні, тобто в них немає системності, що негативно впливає на виховання високорозвиненої особи [2, с. 221]. Для формування складової гендерної рівності, такі заходи є малоефективними, якщо вони не є системними.

Ми пропонуємо розглянути залучення методів дискусії, дебатів, есе та інсценізації в ключі їх використання для розвитку розуміння та цінності гендерної рівності у позакласній роботі вчителя історії, зокрема у всесвітній історії на прикладі Франції.

Обговорення та групові дискусії слід розглядати як базові інтерактивні технології, що ґрунтуються на діалозі, активній взаємодії та суб'єкт-суб'єктних відносинах.

Центральною фігурою «феміністичного руху» на перших порах у Франції була Олімпія де Гуж. Її постать є ідеальним кейсом для позакласного заняття, як і її документ «Декларація прав жінки і громадянки» (1791) [3, с. 40]. Можна запровадити такий вид заняття – учні працюють у малих групах із двома текстами: Декларацією прав людини і громадянина (1789) та Декларацією прав жінки і громадянки (1791) Олімпії де Гуж. Вони порівнюють окремі статті, аналізують вимоги щодо рівності прав і пояснюють, чому авторка вважала за необхідне переписати документ, а не просто «приєднатися» до нього.

Цікавими для використання також є дебати між учнями на позакласному занятті. Вони вимагають від дітей не лише сформулювати та висловити власну позицію, але й захистити її від контраргументів, спираючись на історичні факти та логічну аргументацію, що більш сприяє їхньому розвитку та формує критичне й аналітичне мислення. У випадку застосування даного методу в контексті проведення заняття щодо гендерної рівності, варто формулювати для учнів тезу для обговорення, та команди за інтересами, які мають спільну позицію щодо тези.

Можливим також є залучення написання есе учнями в ході підготовки до позакласного заняття. Це дає можливість кожному учню донести свою позицію щодо аспектів гендерної рівності, однак найважливішим у цьому є самостійна рефлексія учнів, яка з'являється в ході написання есе та дозволяє учневі поміркувати та знайти правильні відповіді особисто для себе. Прикладом може бути рефлексивне есе, наприклад, «Якби я народився…/ народилась... у Франції 1810 року, якими б були мої права?».

Проявом інтерактивної діяльності також може слугувати інсценізація або театралізація [1, с. 127]. Це найвищий рівень інтерактивної діяльності, оскільки поєднує всі три компоненти гендерної культури (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) [1, с. 8-9]. Учні мають знати матеріал для того аби написати сценарій, розуміти мотивацію та цінності персонажів, та відтворювати моделі поведінки.

Таким чином, формування цінностей гендерної рівності в учнів є важливим завданням сучасної освіти, яке потребує системного й свідомого підходу.

Список джерел та літератури

1. Калько І. Формування гендерної культури школярів у системі роботи сучасного закладу освіти. Харків, 2017. 136 с.
URL:
http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/posibnyky/navchalyni/5_%D0%9A%D0%B0%D0%BB_%D0%BA%D0%BE_-_%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf (дата звернення: 12.11.2025).

2. Рогова Т. Організація позакласної виховної роботи з підлітками та її значення у формуванні моральної поведінки. *Теорія і методика виховання.* 2020. Випуск 21, Т. 2. С. 221. URL: http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5445 (дата звернення: 12.11.2025).

3. Фісун К. Гендерна та расова емансипація в художній свідомості XIX століття: філософсько-антропологічний аналіз: автореф. афтореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Харків, 2018. 247 с. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/nauka/rada/fisun_aref.pdf (дата звернення: 12.11.2025).

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Тверезовський Дмитро,
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Навчально-наукового інституту
історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
Науковий керівник:
кандидатка політичних наук, доцентка
Крупеня Ірина,
м. Суми

Анотація. Проаналізовано роль критичного мислення в умовах сучасної інформаційної війни та його вплив на формування громадянської свідомості учнів. Показано, що розвиток умінь оцінювати достовірність інформації та розпізнавати маніпуляції підвищує стійкість молоді до пропаганди й сприяє формуванню усвідомленого ставлення до суспільних процесів.

Ключові слова: критичне мислення, медіаграмотність, інформаційна війна, громадянська свідомість.

В умовах всеосяжної цифровізації, гібридний елемент ведення війни виходить на новий етап. Сучасні інформаційні війни використовують алгоритми соцмереж, ботоферми, які доповнюють традиційну пропаганду, дозволяючи миттєво формувати потрібні емоції та руйнувати довіру до інститутів влади.

Російська пропаганда активно використовує мас-медіа та соціальні мережі для поширення неправдивих відомостей, спотворення подій та формування бажаного образу світу. При цьому ворожі структури оперативно реагують на внутрішні та зовнішні події в Україні, запускаючи нові інформаційно-психологічні кампанії (ІПСО), наповнені кремлівськими наративами, з метою підірвати довіру до державних інституцій та послабити єдність українського суспільства [5, с. 191].

Ряд наукових досліджень підтверджує важливість розвитку критичного мислення як невід'ємного складової освітнього процесу. Зокрема, Віталій Надурак у статті «Критичне мислення: поняття та практика» простежує еволюцію терміна критичне мислення. Його аналіз зводиться до того, що попри різноманіття понять існує спільне ядро – це ретельне, цілеспрямоване

мислення, яке перевіряє критеріям раціональності та коректує його за потреби [5, с. 133].

У цьому контексті медіаграмотність стає практичним втіленням критичного мислення. Медіаграмотність – це рівень медіакультури, який стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, відрізняти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують [2, с. 47].

У поєднанні ці поняття утворюють цілісну систему, необхідну для орієнтації в сучасному інформаційному просторі. Молоде покоління через свій вік та активну присутність у соцмережах належать до груп підвищеної інформаційної вразливості. Тому наявність цих навичок дозволяє не лише захищатися від маніпуляцій, а й сприяє розвитку громадянської свідомості.

«Громадянська свідомість – це сукупність уявлень про громадянство, перспективи розвитку суспільства, усвідомлення причетності до його долі, що утворюють диспозиції вищого порядку, які регулюють загальну спрямованість соціальної поведінки» [3, с. 40].

У науковій літературі формування громадянської свідомості та процес громадянського становлення особистості розглядаються як єдиний комплекс, на який впливають соціально-економічні, політичні та освітні умови. Реалізація принципів громадянського виховання в педагогічній практиці дозволяє забезпечити сталий розвиток суспільства й держави як під час війни, так і у період відбудови [1, с. 126].

Сучасне навчання історії не можна вважати повноцінним, якщо учні не мають можливості висловлювати власні судження, ставити під сумнів припущення, аналізувати суспільні міфи та стереотипи, а також оцінювати достовірність історичних текстів, документів, візуальних та матеріальних джерел. Здатність розпізнавати фейки та інформаційні маніпуляції у постмодерному медіапросторі формується лише через системне навчання критичного мислення.

Сьогодні вчитель історії може залучати різноманітні інформаційні ресурси: візуальні джерела, аудіо- та відеоматеріали (онлайн чи офлайн), соціальні додатки, які підвищують зацікавленість учнів. Проте одним із ключових «інструментів» залишається підручник, який організовує процес навчання та слугує основою для критичного аналізу інформації [4, с. 109].

Отже, критичне мислення є ключовим чинником формування громадянської свідомості в умовах інформаційної війни. Розвинуті навички

критичного мислення дозволяють учням аналізувати інформацію, відрізняти факти від маніпуляцій та вибудовувати власні обґрунтовані судження, що зміцнює їхню стійкість до пропаганди та сприяє усвідомленому ставленню до суспільних процесів.

Список джерел та літератури

1. Єгорова І. Педагогічні умови формування громадянознавчих понять у системі вищої професійної освіти в умовах трансформацій українського суспільства. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 85. Том 1. С. 123-128.

2. Іванов О., Шкоба О. Медіаосвіта та медіаграмотність: визначення термінів. *Інформаційне суспільство*. 2012. Вип. 16. С. 41-52.

3. Ісаєва Н. (Яценко). Громадянське суспільство і громадянська свідомість у сучасному світі. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури.* 2021. Т. 13. № 2. С. 35-41.

4. Квасевич О. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії в умовах війни. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти: збірник наукових праць* / редкол. О.Я. Чебикін та ін. Одеса, 2023. С.110-117.

5. Надурак В. Критичне мислення: поняття та практика. *Філософія освіти.* 2022. Вип. 28. Т. 2. С. 129-147.

6. Савлюк М. Гібридна війна в Україні: сучасні підходи. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2024. 17. С.187-197.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Чмихова Анастасія,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидатка історичних наук, професорка
Ладиченко Тетяна
м. Київ

Анотація. У статті розглянуто особливості професійної підготовки майбутніх вчителів історії та громадянської освіти в умовах воєнного часу. Визначено необхідність підвищити рівень цифрової компетентності, розвинути культуру безпечної професійної поведінки, навчити кризової психології та

важливості турботи про ментальне здоров'я майбутніх вчителів. Окреслено необхідність поєднання теоретичної та практичної підготовки.

Ключові слова. Воєнний стан, педагог, майбутній вчитель.

В умовах воєнного стану всі сфери життєдіяльності суспільства функціонують у режимі підвищеної напруги та необхідності виживання. Особливо гостро ці виклики відчуваються у сфері освіти, де процес навчання відбувається в екстремальних умовах, що потребує від педагогів високого рівня професійної готовності, уміння діяти в надзвичайних ситуаціях та надавати психологічну підтримку учням, якщо це необхідно. За таких умов професійна підготовка майбутніх учителів історії та громадянської освіти повинна бути спрямована не лише на формування предметних та методичних компетентностей, а й на розвиток педагогічної гнучкості та готовності працювати в складних умовах воєнного стану.

Починаючи з періоду пандемії Covid-19, та згодом і в умовах воєнного стану, перед системою освіти України постала необхідність пошуку нових, більш ефективніших форм організації навчального процесу. Спочатку навчання здійснювалась переважно у формі самостійного опрацювання учнями завдань, але з часом стало зрозуміло, що така форма є малоефективною в довготривалій перспективі. Тому відбулося поступове впровадження дистанційного навчання з використанням таких платформ, як Google Meet, Zoom, Classroom, що забезпечило можливість підтримати безперервний освітній процес. Разом із тим з'явився новий виклик, пов'язаний з необхідністю підвищити рівень цифрової компетентності у педагогів. Не всі вчителі володіли достатніми навичками роботи з інноваційними технологіями, що актуалізувало проблему оновлення змісту професійної підготовки педагогічних кадрів. Тож одним із ключових завдань сучасної освіти в умовах воєнного стану є підготовка майбутніх вчителів історії та громадянської освіти до професійної діяльності в умовах дистанційного, змішаного або офлайн навчання. Професійна підготовка має бути спрямована на формування здатності ефективно організовувати та реалізовувати освітній процес у будь-яких формах навчання, адаптуючи до різних обставин і викликів часу. Важливою складовою цієї підготовки є розвиток умінь використовувати сучасні цифрові технології, підтримуючи педагогічну взаємодію у цифровому середовищі [1].

В умовах постійної небезпеки, спричиненої воєнними діями особливого значення набуває здатність педагога не лише зберігати власну безпеку, а й забезпечувати захист учнів у надзвичайних ситуаціях. Для майбутніх вчителів історії та громадянської освіти ключовим компонентом професійної підготовки стають знання з основ безпеки життєдіяльності, психологічної підтримки та кризової комунікації. Формування культури безпечної професійної поведінки

педагога є необхідною умовою ефективної педагогічної діяльності в умовах воєнного стану. Оскільки людина, яка володіє культурою безпеки життєдіяльності здатна адекватно оцінювати ризики, приймати виважені рішення, демонструвати врівноважену поведінку й усвідомленість дій у будь-яких обставинах [2]. Для сучасного вчителя історії та громадянської освіти вкрай важливо знати алгоритм дій під час виникнення надзвичайних ситуацій, володіти навичками евакуації, надання першої медичної допомоги. Щоб ефективно підготувати майбутніх вчителів, потрібно створити цілісний освітній простір, у якому поєднується теоретичне та практичне навчання, щоб здобути не лише теоретичні знання про безпеку життєдіяльності, а й сформувати практичні уміння, необхідні для дій у реальних екстрених ситуаціях. З цією метою доцільно впроваджувати інтерактивні форми навчання, такі як тренінги, стимуляційні вправи моделювання надзвичайних ситуацій, а також проводити заняття за участю фахівців відповідних галузей (представників Державної служби з надзвичайних ситуацій, військових медиків, психологів кризового реагування, фахівців з цивільного захисту). Саме практичне відтворення можливих сценаріїв поведінки дозволяє закріпити теоретичні знання та розвинути культуру безпечної професійної поведінки, що є невід'ємним складником педагогічної майстерності в сучасних умовах.

Для педагога вагомого значення під час воєнного стану набуває також психологічна готовність до професійної діяльності в екстремальних умовах. Майбутні вчителі історії та громадянської освіти повинні не лише володіти знаннями з педагогіки та вікової психології, а й мати базові компетентності з кризової психології, які дозволять обізнано та професійно реагувати на стресові та травматичні ситуації, які виникають у процесі навчання під час війни. Кризова психологічна підготовка, має навчити майбутніх вчителів підтримати учнів, які пережили травматичні події, зберегти власну емоційну стійкість і професійну рівновагу. Тому до освітніх програм підготовки майбутніх учителів доцільно включити курси та тренінги, практичні заняття з емоційного саморегулювання, медитації. Варто також створити при університетах центри психологічної підтримки або групи емоційного розвантаження, де студенти могли отримати допомогу фахівців, навчитися технікам самозаспокоєння та розвитку психологічної стійкості. Такі заходи не лише підвищать психологічну компетентність майбутнього педагога, а й сформують культуру турботи про власне здоров'я, що допоможе сучасному вчителю вистояти в складних умовах.

Отже, удосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів історії та громадянської освіти потребує системного комплексного підходу, який враховує як освітні так і психологічні, безпекові та технологічні аспекти підготовки. Щоб удосконалити освітній процес для майбутніх вчителів

необхідно впроваджувати інноваційні методики навчання, цифрові технології та практико орієнтовні форми підготовки, із залученням фахівців, щоб розвинути у майбутніх вчителів вміння приймати відповідальні рішення в умовах надзвичайних ситуацій.

Список джерел та літератури

1. Семенець-Орлова І. Проблеми розвитку дистанційної освіти в Україні. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти.* Київ. 2022. С. 55-58

2. Івашкевич Є. Компоненти культури безпечної професійної поведінки педагога в умовах надзвичайних ситуацій. 2023. Т. 67. С. 160-171.

3. Sytniakivska S. Impact of martial law on the level of professional burnout of university teachers: analysis of challenges and adaptation mechanisms. Zhytomyr *Ivan Franko state university journal. Pedagogical sciences*. 2025. № 1(120). P. 110-117.

ІНТЕРАКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ «КВЕСТ»: МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ФОРМУВАННІ ПРАКТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

Шерепа Тетяна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Коляда Ігор
м. Київ

Анотація. Розглянуто методичні засади використання інтерактивної технології «квест» у процесі формування практичних компетентностей майбутніх учителів історії в умовах цифрової трансформації освіти. Проаналізовано можливості цифрової платформи LearningApps як інструменту підсилення інтерактивного навчального середовища. Окрему увагу приділено ризикам цифровізації та важливості методично обґрунтованого поєднання традиційної взаємодії та цифрових інструментів. Показано, як інтеграція квест-технології сприяє активізації пізнавальної діяльності, формуванню історичного мислення та підготовці майбутніх вчителів історії до роботи в цифровому освітньому середовищі.

Ключові слова: квест-технологія; цифровізація освіти; інтерактивне навчання; інформаційно-цифрове середовище; історична освіта.

XXI століття закономірно набуло статусу доби інформаційно-комп'ютерних технологій, що висуває до фахівців вимогу не лише володіти професійними знаннями, а й уміти працювати з великими масивами даних, критично їх осмислювати та застосовувати на практиці. Глобалізаційні процеси та цифрові трансформації в освіті актуалізували потребу впровадження нових педагогічних підходів, орієнтованих на розвиток компетентностей, необхідних сучасному вчителю історії [1, с. 46].

Однією з ефективних форм такого навчання є інтерактивна технологія «квест», потенціал якої суттєво зростає в цифровому середовищі. Цифровізація освіти, за дослідженнями директорки цифрового департаменту «Європейський університет» Н. Бобро, визначається як ключовий напрям розвитку сучасної школи та університету. Вона розширює навчальний та дослідницький простір, урізноманітнює форми й методи роботи, забезпечує можливість індивідуалізації освітньої траєкторії [1, с. 48].

МОН України розглядає цифрову трансформацію як формування комплексної екосистеми цифрових рішень, що включає створення безпечного електронного навчального середовища, розвиток інфраструктури, підвищення цифрової компетентності педагогів та цифровізацію навчальних процесів [6].

Водночас цифровізація не позбавлена ризиків. Серед них – зниження рівня усного й писемного мовлення, зменшення міжособистісної взаємодії, поверхневість мислення, залежність від шаблонних відповідей цифрових систем. Це потребує педагогічно зваженого, методично обґрунтованого використання цифрових технологій – не як замінників учителя, а як інструментів, що підсилюють його діяльність. Оптимальним шляхом такого поєднання виступають інтерактивні технології, побудовані на діалозі, співпраці та критичному мисленні, адже саме вони дають можливість гармонізувати цифровий компонент із живою міжособистісною взаємодією на уроці [1, с. 48].

У цьому контексті особливої значущості набуває сучасний урок історії, який, як підкреслюють професор О. Добржанський і Т. Богачик, має базуватися на особистісно орієнтованому підході, активному пошуку, аналізі та обговоренні історичних фактів [3, с. 6].

Інтерактивне навчання передбачає співпрацю вчителя й здобувачів освіти, використання групових форм роботи, принципи активності, довіри, зворотного зв'язку та експериментування, що природно інтегрується у формат навчальних квестів. Таке розуміння повністю узгоджується з позицією О. Пометун, яка визначає інтерактивне навчання як організацію освітнього процесу на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків, багатосторонньої комунікації,

конструювання знань учнем, постійної активності та залучення механізмів самооцінювання і рефлексії. Саме ці принципи створюють опору для ефективного застосування квест-технології в історичній освіті [4, с. 7].

Інтерактивні технології, – на думку кандидата педагогічних наук І. Бондар, сприяють формуванню креативності, оскільки створюють ситуації багатосторонньої комунікації, розв'язання проблемних завдань, моделювання професійних ситуацій. Рольові моделювання, групові дискусії, квести – активізують мислення, сприяють обміну досвідом і формують уміння приймати рішення. Особливо цінним є те, що учень застосовує знання в нестандартних умовах, переносить їх у нові ситуації, формує практичні уміння [2, с. 144; 4, с. 9] .

Навчальний квест, за визначенням дослідників Н. Руденко й Д. Широкова, – це розумово-динамічна гра, у якій учасники виконують низку взаємопов'язаних завдань, спрямованих на досягнення конкретної навчальної мети. Квест-технологія поєднує елементи проектного, проблемного та ігрового навчання та командної взаємодії. Особливе місце в сучасній освіті займає веб-квест, модель якого вперше розробив Б. Додж. Він передбачає використання Інтернет-ресурсів для пошуку, аналізу та інтерпретації інформації, що є надзвичайно актуальним для підготовки майбутніх вчителів історії [5, с. 152-153].

Здобувачі вищої освіти за спеціальністю «середня освіта (історія)» під час освітнього процесу здобувають компетентності працювати з цифровими картами, створювати інтерактивні завдання, моделювати історичні ситуації, аналізувати джерела тощо. Ефективність квест-технології значною мірою зростає завдяки інтеграції цифрових платформ, які забезпечують візуалізацію завдань, швидку комунікацію, можливість створення інтерактивного контенту та організацію групової роботи. Серед сучасних цифрових інструментів, що ефективно інтегруються в освітні квест-технології, важливе місце посідає платформа LearningApps. Інструментарій сервісу забезпечує варіативність навчальних сценаріїв, а його інтеграція в структуру історичного квесту дає змогу поєднати елементи проблемного, діяльнісного та ігрового підходів [7].

Функціонал LearningApps дозволяє створювати завдання, спрямовані на перевірку достовірності історичної інформації та розвиток джерелознавчої критики у здобувачів вищої освіти. У межах квесту з теми «Європа у міжвоєнний період (1919–1939 рр.)» здобувачам вищої освіти пропонується вправа «Встановити достовірність», де необхідно визначити відповідність окремих тверджень реальному змісту міжнародних договорів, карт та дипломатичних документів. Так, працюючи з Рейнським гарантійним пактом 1925 р., здобувачі вищої освіти повинні не лише підтвердити, що документ

гарантував недоторканність німецько-французького та німецько-бельгійського кордонів і підтримував режим демілітаризації Рейнської області, а й виявити хибні формулювання. Наприклад, що пакт нібито «закріплював непорушність східних кордонів Німеччини». Насправді Рейнський гарантійний пакт не включав східний напрям, що згодом створило передумови для ревізіоністської політики Німеччини стосовно Польщі та Чехословаччини.

Логічним продовженням роботи з текстовими джерелами є завдання, спрямоване на поєднання текстового аналізу з картографічною реконструкцією історичних подій. У межах навчального квесту здобувачам вищої освіти пропонується визначити регіон за текстовим описом міжнародно-політичної ситуації Європи, та позначити його на інтерактивній карті Європи. Наприклад, опис індустріального регіону, окупованого Францією та Бельгією у 1923 р. у відповідь на невиконання Німеччиною репараційних зобов'язань, однозначно вказує на Рурську область: «У 1923 р. війська Франції та Бельгії ввійшли на територію промислового району, вимагаючи виконання репарацій; ситуація була врегульована лише ухваленням «плану Дауеса» у 1924 р.».

Подібні завдання формують уміння інтерпретувати дипломатичні документи, а робота з картами дозволяє здобувачам вищої освіти глибше усвідомити механізми врегулювання територіальних конфліктів у 1920–1930-х рр., а також оцінити роль Ліги Націй у стабілізації європейської системи безпеки.

Важливою можливістю LearningApps є створення відеозавдань, що дозволяє інтегрувати елементи медіа історії. Наприклад, під час вивчення історії Ліги Націй здобувачам вищої освіти пропонується переглянути короткий документальний фрагмент про діяльність організації у 1920-х роках, після чого – виконати інтерактивні запитання щодо плебісциту у Верхній Силезії, позиції України у Лізі Націй чи діяльності комісії Ф. Нансена. Завдання такого формату тренують уміння вилучати історично значущу інформацію з відео джерела та критично її осмислювати.

Таким чином, інтерактивна технологія «квест» у поєднанні з цифровими платформами є дієвим інструментом формування практичних компетентностей майбутніх учителів історії. Вона поєднує дослідницьку діяльність, роботу з інформацією, командну взаємодію та елементи гри, що підвищує мотивацію й залученість здобувачів вищої освіти. Використання ресурсів LearningApps дозволяє створювати динамічні та наочні завдання, наближені до реальної професійної діяльності вчителя історії. У результаті квест-технологія сприяє підготовці фахівця, здатного ефективно працювати в цифровому освітньому середовищі та організовувати сучасний урок історії в умовах Нової української школи.

Список джерел та літератури

1. Бобро Н. Цифровізація освіти: виклики та можливості у XXI столітті. *Молодий вчений*. 2024. № 5 (129). С. 46-50.
2. Бондар І. Особливості застосування інтерактивних технологій у формуванні креативності учнів на уроках історії. *Молодь і ринок*. 2024. № 6 (226).
3. Інноваційний формат сучасного уроку з історії : методичні рекомендації / уклад. О. Добржанський, Т. Богачик. Чернівці, 2021. 32 с.
4. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 141 с.
5. Руденко Н., Широков Д. Застосування веб-квест-технології у підготовці майбутніх учителів початкової школи. *Young Scientist*. 2020. № 10 (86). С. 151-157.
6. Міністерство освіти і науки України. Цифрова трансформація освіти і науки. URL: https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki?&tag=tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki
7. LearningApps.org. URL: https://learningapps.org/

ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА У 9 КЛАСІ: МЕТОДИКА ЗАСТОСОВУВАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ТРУДОВОГО ПРАВА

Коляда Ігор,
доктор історичних наук, професор,
Український державний університету
імені Михайла Драгоманова
Шихненко Руслан,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Розглянуто роль та значення цифрових платформ як засобів оновлення змісту, індивідуалізації навчання й опрацювання практичних ситуацій при вивченні трудового права на уроках правознавства у 9 класі. Підкреслено важливість поєднання традиційних і цифрових засобів для ефективного засвоєння здобувачами освіти покоління «зумерів» норм трудового законодавства.

Ключові слова: трудове право, правознавство, правова компетентність, цифрові платформи, ІКТ, інтерактивні методи, трудові відносини, правові поняття

Аналізуючи значення правової освіти для українського суспільства, І. Усенко зазначає, що «…основи правових знань не повинні бути прерогативою лише вузького кола фахівців. Усі громадяни України мають право на набуття необхідного їм мінімуму правових знань» [5, с. 13].

У 9 класі здобувачі освіти знайомляться з правом як наукою та регулятором суспільних відносин, а підлітковий вік є найсприятливішим для формування морально-ціннісних орієнтацій та моделей правомірної поведінки. Практичний курс правознавства, – слушно зазначає О. Пишко , – має закласти основи правових знань, сформувати повагу до права і закону та навчити здобувачів освіти діяти відповідно до норм у конкретних життєвих ситуаціях». Особлива увага приділяється життєвим потребам здобувачам освіти підліткового віку, серед яких трудові відносини є одними з найбільш актуальних, оскільки саме у цьому віці здобувачі освіти включаються у перші форми трудової діяльності [3, с. 94].

«Право є складним об’єктом навчання через багатофункціональність, регулятивний характер і необхідність осмислення здобувачами освіти сутності правових явищ». Для трудового права це особливо важливо, адже здобувачі освіти мають не лише засвоїти зміст трудових норм, а й навчитися використовувати їх для захисту своїх прав як неповнолітніх працівників та учасників трудових відносин», – справедливо зазначає В. Майорський [1, с. 25].

Формування правової компетентності здобувачів освіти передбачає розвиток когнітивних, діяльнісних і аксіологічних умінь. О. Пишко та О. Трюхан наголошують, що здобувачі освіти мають уміти пояснювати правові поняття, аналізувати правові ситуації, оцінювати дії учасників відносин та моделювати власну поведінку відповідно до норм трудового законодавства. Це особливо важливо під час вивчення теми трудового права у 9 класі, де здобувачі освіти оволодівають знаннями про трудові права неповнолітніх, порядок укладення трудового договору, режим робочого часу, охорону праці та підстави звільнення [3, с. 95; 4, с. 5-6].

Понятійний апарат у навчанні правознавства є одним із ключових елементів, оскільки через поняття здобувачі освіти засвоюють сутність правових явищ. Учитель має навчити здобувачів освіти у 9 класі активно використовувати правові поняття як базові інструменти мислення, – на думку С. Нетьосова. – Під час вивчення трудового права здобувачі освіти мають опановувати такими поняттями, як: трудовий договір, роботодавець, працівник, неповнолітній у трудових відносинах, охорона праці, робочий час, заробітна

плата, відпустка, що є фундаментом для аналізу практичних ситуацій [1, с. 26; 2, с. 9].

Окрема увага приділяється використанню інтерактивних методичних технологій навчання правознавства. О. Пишко та В. Майорський підкреслюють, що практичний курс правознавства у 9 класі передбачає активність здобувачів освіти, моделювання життєвих ситуацій та роботу в групах. Вивчення трудового права особливо потребує використання таких інтерактивних технологій навчання як: аналіз рольових ситуацій з життєвих ситуацій з трудових правовідносин, моделювання трудових правовідносин, рольових моделей щодо поведінки в ситуаціях трудового конфлікту, проектна діяльність з правознавства та історії, правознавства та математики [3, с. 95-96; 1, с. 27].

Сучасні умови вимагають активного застосування цифрових платформ на уроках правознавства. Завдяки інтернет - ресурсам «На урок» та «Всеосвіта», ІКТ забезпечують швидкий доступ до оновленого законодавства, наочність, гнучкість темпу засвоєння та індивідуалізацію навчання. Використання гіпертексту дозволяє здобувачам освіти працювати з нормативними актами, переходити між положеннями КЗпП і супровідними матеріалами, а мультимедія формує наочно-образні уявлення про механізми трудових відносин [5; 6].

Використання ІКТ створює умови для реалізації компетентнісного підходу: здобувачі освіти виконують практичні завдання, аналізують трудові ситуації, беруть участь у симуляціях укладення трудового договору й отримують можливість працювати в онлайн-середовищах. Завдяки платформам Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams учитель може надавати індивідуальні завдання, організовувати онлайн-опитування, тестування, рефлексію та групові обговорення щодо теми трудового права [5].

Отже, цифрові технології на уроках правознавства при вивченні трудового права є важливою складовою процесу формування у здобувачів освіти здатності орієнтуватися в актуальному трудовому законодавстві, розуміти свої права як неповнолітніх учасників трудових правовідносин та вміти застосовувати норми трудового законодавства з питань прав неповнолітніх у типових життєвих ситуаціях. Тому засвоєння навчального матеріалу з трудового права на уроках передбачає не лише засвоєння норм, а й уміння тлумачити та застосовувати їх, аналізувати життєву практику, орієнтуватися у змінах законодавства. Поєднання практичних компетентностей здобувачів освіти із цифровими платформами забезпечує сучасний якісний рівень правової освіти.

Список джерел та літератури

1. Майорський В. Формування системи понять у процесі навчання правознавства учнів профільних класів. *Історія в рідній школі: наук.-метод. журн.* 2015. № 7/8. С. 25-27.

2. Нетьосов С. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках правознавства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. № 3 (23). 12 с.

3. Пишко О. Особливості навчання правознавства учнів 9-х класів. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 3. С. 93-97.

4. Трюхан О. Трудове право України: навч.-метод. посіб. Одеса, 2018. 296 с.

5. Усенко І. Конституція України і основи правознавства в школі: книга для вчителя. Київ, 1999. 357 с.

6. Популярні навчальні платформи. URL: https://naurok.com.ua/populyarni-navchalni-platformi-440225.html (дата звернення: 10.11.2025)

7. Онлайн-сервіси для вчителів історії та правознавства. URL: https://vseosvita.ua/blogs/onlain-servisy-dlia-vchyteliv-istorii-ta-pravoznavstva-76558.html (дата звернення: 09.11.2025)

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІСТОРИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ЛЕЙТЕНАНТА БОГДАНА САГУНА)

Юхименко Вікторія
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 1-го року навчання
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Коляда Ігор
м. Київ

Анотація: Розглянуто формування історичної пам'яті здобувачів вищої освіти через приклад життя й подвигу Богдана Сагуна, який загинув, захищаючи Україну. Його життєвий шлях і громадянська позиція демонструють єдність історичної свідомості, патріотизму та моральної відповідальності молодого покоління.

Ключові слова: історична пам'ять, ідентичність, історична освіта, війна за незалежність України.

Формування історичної пам’яті у здобувачів вищої освіти історичних спеціальностей є одним із завдань сучасної педагогічної науки в умовах повномасштабного вторгнення РФ. У контексті війни особливого значення набуває збереження пам’яті про героїв, які віддали життя за незалежність України. М. Гальбвакс вважав, що історична пам’ять представляє собою конструкт, який розвивається на основі історичних досліджень і офіційної історичної доктрини [2, с. 26]. П’єр Нора характеризував історичну пам’ять аналітичністю, критичністю та точністю, зазначаючи, що історична пам’ять об’єднується, тоді як колективна пам’ять роз’єднується [5, с. 189]. Георгій Касьянов розглядав історичну пам’ять як особливу форму колективної пам’яті, що проявляється через наративи, символи та «місце пам’яті» [3, с. 134-135].

Богдан народився 13 жовтня 1996 року в Києві в родині Андрія та Олександри Сагунів, батько офіцер Збройних Сил України [4, с. 8]. Великий вплив на його формування справи мали батьки та бабуся Ольга Арещенко, які виховували в ньому наполегливість, відповідальність та здоровий спосіб життя [4, с. 9]. Показовим є епізод, коли Богдан запитав бабусю: «Чому ти розмовляєш російською мовою, ти ж українка?» і після відповіді бабусі з поясненням, додав: «Але ж ми живемо в Україні і маємо вчитися говорити українською мовою» [1, с. 359]. Цей епізод демонструє здобувачам освіти раннє усвідомлення Богданом важливості мовної ідентичності як складової національної самосвідомості, що є важливим прикладом для сучасної молоді.

У школі Богдан вирізнявся чесністю, товариськістю та лідерськими якостями. Займався танцями, спортом, журналістикою, грав на гітарі – прагнув всебічного розвитку [4, с. 10-11]. Під час Революції гідності, у 17 років, він стояв на барикадах, вірячи, що Україну не можна втратити так, як це було у 1917–1921 рр. [11, с. 219]. Апеляція Богдана до таких історичних фактів показує, що вже тоді він усвідомлював важливість історичних уроків та необхідність їх врахування у сучасній боротьбі за незалежність, що є архіважливим для історичних спеціальностей. Після школи навчався в НПУ імені М. Драгоманова на історичній спеціальності та паралельно у військовому інституті КНУ ім. Т. Шевченка. Хоча не прагнув стати військовим, вважав, що підготовка потрібна під час війни. У 2020 році склав присягу та отримав звання молодшого лейтенанта запасу [4, с. 13-14].

Показовим є той факт, як згадує мама Богдана, Олександра Сагун: «Богданчик ніколи не хотів бути військовим, хоча завжди пишався своїм татком офіцером» [9, с. 338]. Богдан обрав військову підготовку не через бажання військової кар’єри, а через усвідомлення своєї відповідальності перед країною в умовах війни. Поєднання історичної освіти з військовою підготовкою

створило унікальну особистість, яка розуміла історичний контекст боротьби за незалежність та була готова захищати її зброєю.

З початком повномасштабного вторгнення 24 лютого, вже 25 лютого 2022 року добровільно став до лав ТрО. Згодом разом із побратимами вибудовував оборону Києва [10, с. 342]. Коли була завершена Київська кампанія у ході якої Київщина була звільнена з окупації, 22 квітня 2022 року Богдан прийняв рішення їхати на Схід зі своїм підрозділом. Мама згадує, що батько відмовляв і просив Богдана піти трохи повчитися. Але син був їхнім командиром і не міг залишити хлопців [8, с. 367]. Богдан Сагун потрапляє до 111 ОБТрО і стає командиром мінометного підрозділу. Він був лідером, який був прикладом для побратимів, піклувався про них і діяв за принципом: «Один за всіх і всі за одного» [8, с. 369]. Разом із побратимами та військовими ЗСУ виконували бойові завдання на передній лінії оборони [4, с. 15]. Це рішення яскраво характеризує Богдана як справжнього лідера, який ставив відповідальність перед побратимами вище за власну безпеку. Богдана був командиром нового типу – молодим, освіченим офіцером, який керував не через авторитаризм, а через особистий приклад, турботу про підлеглих та створення атмосфери взаємопідтримки. Такий стиль лідерства є прикладом для майбутніх поколінь українських офіцерів та демонструє, як поєднання освіти, моральних цінностей та особистої мужності створює справжнього лідера.

26 червня 2022 року під час виконання бойового завдання біля Золотарівки Богдан потрапив під обстріл касетними снарядами. Як справжній командир, провів побратимів в укриття, а сам сховався останнім [4, с. 15]. Загинув від поранень того ж дня. Посмертно нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня (Указ Президента України №804/2022) [6]. На сайті Київради подано петицію про перейменування вулиці Білоруської, де він жив, на його честь – це приклад створення «місця пам’яті», що інтегрує подвиг у колективну свідомість [7]. Життєвий шлях Богдана Сагуна показує, як формується особистість патріота й захисника: від дитячого усвідомлення мовної ідентичності до свідомого вибору служити Україні. Його історія є прикладом гармонії знань, моралі й дії, що формує основу національної пам’яті.

Для здобувачів історичних спеціальностей приклад Богдана має особливу педагогічну цінність. Він демонструє, що історія – це не лише минуле, а й сучасність, яку творять звичайні люди, свідомо обираючи шлях служіння. Такі постаті сприяють глибшому розумінню історичної відповідальності й вихованню громадянської зрілості. Спираючись на концепції М. Гальбвакса, П. Нора та Г. Касьянова, можна стверджувати, що історія Богдана Сагуна вже стає частиною колективної історичної пам’яті українського народу. Вона має документальну основу, емоційну силу та моральний зміст, що формують у

студентів не лише знання, а й почуття гордості, патріотизму та особистої відповідальності за майбутнє України.

Список джерел та літератури

1. Арещенко О. У кожного з нас свої межі Батьківщини. Пам'яті лейтенанта Богдана Сагуна. Завжди усміхнений у Вічності. Лейтенант Збройних Сил України Богдан Сагун – позивний «Гун» : біогр. у спогадах / упоряд.: І. А. Коляда, А. В. Сагун, О. Ю. Сагун. Київ, 2023. С. 359-362.
2. Гук О. Політика національної пам'яті у відкритому суспільстві (український контекст). *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1-2(1).
3. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118.
4. Коляда І. Пам'яті лейтенанта Богдана Сагуна. Завжди усміхнений у Вічності. Лейтенант Збройних Сил України Богдан Сагун – позивний «Гун» : біогр. у спогадах / упоряд.: І. А. Коляда, А. В. Сагун, О. Ю. Сагун. Київ, 2023. С. 5-17.
5. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Рєпа. Київ: Кліо, 2014. 272 с.
6. Про відзначення державними нагородами України: Указ Президента України від 28.11.2022 р. №804/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/8042022-44981 (дата звернення: 13.11.2025)
7. Про перейменування вул. Білоруської на вул. Богдана Сагуна, електронна петиція №10995 від 08.08.2022 р. URL https://petition.kyivcity.gov.ua/petition/?pid=10995 (дата звернення: 13.11.2025)
8. Сагун О. Ю. Велич душі. Пам'яті лейтенанта Богдана Сагуна. Завжди усміхнений у Вічності. Лейтенант Збройних Сил України Богдан Сагун – позивний «Гун» : біогр. у спогадах / упоряд.: І. А. Коляда, А. В. Сагун, О. Ю. Сагун. Київ, 2023. С. 367-369.
9. Сагун О. Ю. Ніколи не хотів бути військовим. Пам'яті лейтенанта Богдана Сагуна. Завжди усміхнений у Вічності. Лейтенант Збройних Сил України Богдан Сагун – позивний «Гун» : біогр. у спогадах / упоряд.: І. А. Коляда, А. В. Сагун, О. Ю. Сагун. Київ, 2023. С. 337-338.
10. Сагун О. Ю. Це потрібно мені. Пам'яті лейтенанта Богдана Сагуна. Завжди усміхнений у Вічності. Лейтенант Збройних Сил України Богдан Сагун – позивний «Гун» : біогр. у спогадах / упоряд.: І. А. Коляда, А. В. Сагун, О. Ю. Сагун. Київ, 2023. С. 340-343.

11. Шевченко І. Колективний портрет: у спогадах однокурсників: Гордий тим, що знав Богдана. Пам’яті лейтенанта Богдана Сагуна. Завжди усміхнений у Вічності. Лейтенант Збройних Сил України Богдан Сагун – позивний «Гун» : біогр. у спогадах / упоряд.: І. А. Коляда, А. В. Сагун, О. Ю. Сагун. Київ, 2023. С. 219-220.

Наукове видання

ЗБІРНИК ТЕЗ
ІІІ Всеукраїнської наукової конференції
«БОРИСЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ»
21 листопада 2025 року
м. Київ

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 29.12.2025 р. Формат 60х84.
Гарнітура Times.
Облік.видав.арк. 17,97
Зам. № 098
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова.
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК 7896 від 25.07.2023.
(044) 239-30-26.

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені Михайла Драгоманова

9 789669 313454